

ILIM HÁM JÁMIYET

Ilimiy-metodikaliq jurnal

FAN VA JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

2026/6-3

ISSN 2010-720X

2004-jildin mart ayidan baslap shıǵa basladı

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI MEKTEPKE
SheKEMGI HÁM MEKTEP BILIMLENDIRIWI
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

ILIM hám JÁMIYET

Ilimiy-metodikaliq jurnal

Seriya: Pedagogika ilimleri. Psixologiya ilimleri

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Pedagogika fanlari. Psixologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

Серия: Педагогические науки. Психологические науки

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

Series: Pedagogical sciences. Psychological sciences

№ 6/3

**Shólkemlestiriwshi: Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámleketlik pedagogikalıq institutı hám jurnal redakciyası jámaáti
Shólkemlestiriw komiteti bashlıǵı, NMPI rektori – A.T.UBBIYEV
Bas redaktor – A.K.PAZILOV**

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ

ps.i.d.(DSc), prof. **Abdullaeva B.** (Tashkent);
p.i.d. (DSc), doc. **Allambergenova M.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Ábdixalıqova A.** (Qazaqstan);
p.i.b.f.d., doc. **Babaniyazova N.** (Tashkent);
p.i.d. (DSc), doc. **Bekimbetova G.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Darmenov J.** (Nókis);
p.i.d. (DSc) **Dauekeeva A.** (Nókis);
p.i.d., doc. **Dáwletbekova J.** (Qazaqstan);
ps.i.d. (DSc), prof. **Elmuratova A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Xodjaniyazov S.** (Urgench);
ps.i.d., doc. **Jumaniyozova N.** (Urgench);
p.i.d.(DSc), prof. **Jumasheva G.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), doc. **Kadirov K.** (Nókis);
p.i.d.(DSc), prof. **Kurbaniyazova Z.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Qudaybergenova Á.** (Qazaqstan);

p.i.d. (DSc), prof. **Qarlıbaeva G.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Mamırbaeva D.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Matjanov N.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Nauruzbaeva A.** (Nókis);
ps.i.d. (DSc) **Nurimbetova E.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Ostapenko A.A.** (Rossiya);
p.i.k., prof. **Pazilov A.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Pazilova M.** (Nókis);
p.i.k., prof. **Seytjanova U.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Seytkasimov D.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Tajieva A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Tlegenov A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Utebaev T.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Ermolich S.Y.** (Belorussiya);
ps.i.d. (DSc), doc. **Sherimbetova Z.** (Nókis).

**D.Dogarova – juwaplı xatker
Z.Xodjekeeva – korrektor
N.Allamuratova – operator**

**Juwaplı redaktorlar:
f.i.d. (DSc), prof. S.Matyakupov – ózbek tili boyınsha
f.i.d. (DSc), prof. G.Kdirbaeva – rus hám inglis tilleri boyınsha**

Jurnal 1992-jıldan «Qaraqalpaqstan muǵallımı» atamasında shıǵarıla baslaǵan. 2004-jılda «Ilim hám jámiyet» atamasına ózgertilip, 01-022-sanlı gúwalıq penen Qaraqalpaqstan Respublikası Baspasóz hám xabar agentligi tárepinen dizimge alınǵan.

2020-jılı 7-avgustta Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administracyası janındaǵı xabar hám ǵalaba kommunikaciýalar agentligi tárepinen qayta dizimge alınıp, 1098-sanlı gúwalıq berilgen.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ilimler akademiyası janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen ilimler boyınsha ilim doktori dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 02.00.00 – ximiya ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

PEDAGOGIKA ILIMLARI

Pedagogika teoriyasi hám tariyxı

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ
В МОНОЭТИЧЕСКОЙ И ПОЛИЭТИЧЕСКОЙ АУДИТОРИИ

Абдуллаева Роза Абдуллаевна – ассистент преподаватель

r.abdullaevna@mail.ru

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

МОНОЭТНИК ВА ПОЛИЭТНИК АУДИТОРИЯДА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА
ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВ

Абдуллаева Роза Абдуллаевна – ассистент ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

MODERN APPROACHES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES
IN MONO – and MULTI ETHNIC CLASSROOMS

Abdullaeva Roza Abdullaevna – assistant teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: хорижий тил, норус тилли аудитория, коммуникатив компетенция, рақамли технология, компетенциявий ёндашув, кўп тилли таълим.

Резюме. Мақолада норус тилли талабаларга хорижий тилларни ўқитишнинг замонавий талаблари таҳлил қилиниб, коммуникатив, компетенциявий ва рақамли ёндашувларнинг самарадорлиги асослаб берилди.

Ключевые слова: иностранный язык, нерусская аудитория, коммуникативная компетенция, цифровые технологии, компетентностный подход, профессиональная подготовка, полилингвальное образование.

Резюме. В работе использованы методы анализа научной литературы, сравнительно-сопоставительный анализ современных образовательных технологий, обобщение педагогического опыта и систематизация научных данных.

Key words: foreign language, non-Russian-speaking audience, communicative competence, , digital technologies, multilingual education.

Summary. The study demonstrates that integrating communicative, competence-based, learner-centered, and digital approaches significantly improves the effectiveness of foreign language instruction.

Введение. В Республике Узбекистан совершенствование языкового образования относится к числу приоритетных направлений государственной образовательной политики. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» (23 сентября 2020 года, № ЗРУ-637) и Концепция развития системы высшего образования ориентируют образовательные учреждения на внедрение современных педагогических технологий, цифровых образовательных ресурсов и компетентностного подхода к организации учебного процесса [1, 2].

Обучение иностранным языкам в нерусской аудитории имеет ряд специфических особенностей. Для большинства студентов иностранный язык является уже третьим или четвертым языком общения, что объективно усложняет процесс формирования речевых навыков. Возникают явления фонетической, грамматической и лексической интерференции, обусловленные взаимодействием нескольких языковых систем. В связи с этим традиционные методы преподавания, основанные преимущественно на изучении грамматических правил и переводе текстов, уже не обеспечивают необходимого уровня подготовки специалистов.

В современной методике преподавания иностранных языков особое внимание уделяется развитию коммуникативной компетенции, академической мобильности, цифровой грамотности и способности обучающихся использовать иностранный язык как инструмент профессиональной деятельности. Согласно **Common European Framework of Reference for Languages: Companion Volume (2020)** (это

обновленный справочник Совета Европы, который дополняет классическую систему уровней языка (от A1 до C2)), основной целью языкового образования становится формирование способности эффективно взаимодействовать в многоязычной и поликультурной среде, используя различные виды речевой деятельности в реальных коммуникативных ситуациях [3].

Современные исследования в области методики преподавания иностранных языков подтверждают, что наиболее эффективным является комплексное использование коммуникативного, компетентностного, личностно ориентированного и деятельностного подходов [4-7]. Именно интеграция этих подходов обеспечивает формирование профессионально значимой иноязычной коммуникативной компетенции студентов нерусской аудитории и отвечает современным требованиям высшего образования.

Для того, чтобы вырабатывать теоретические основы обучения иностранному языку, нужно хорошо знать теоретические основы языков вообще и теоретические и практические особенности конкретного иностранного языка. Так, если имеется в виду русский язык, нужно разработать, например, приемы обучения употребления артиклей, согласования глагольных времен, использования инфинитивных конструкций и других явлений, которые не всегда выражены в родном языке. Следовательно, теория обучения иностранному языку во многом зависит от теории самого языка. Это и говорит о тесной связи методики обучения с лингвистикой. Благодаря лингвистическим достижениям

методика обучения ИЯ получила множество новых знаний, позволяющих обновить технологии обучения.

Анализ литературы. Проблема совершенствования преподавания иностранных языков в нерусской аудитории является предметом исследований отечественных и зарубежных ученых на протяжении нескольких десятилетий.

Одним из основополагающих направлений современной методики является коммуникативный подход, получивший развитие в трудах Е.И.Пассова, И.Л.Бим, Н.Д.Гальсковой и Н.И.Гез. Исследователи рассматривают иностранный язык не как совокупность грамматических правил и лексических единиц, а как средство общения, обеспечивающее решение профессиональных, социальных и культурных задач [4, 5]. По мнению И.Л.Бим, содержание языковой подготовки должно быть ориентировано на развитие личности обучающегося, формирование мотивации к изучению иностранных языков и развитие способности применять языковые знания в различных коммуникативных ситуациях [4].

Н.Д.Гальскова и Н.И.Гез отмечают, что современная система языкового образования должна обеспечивать комплексное развитие всех видов речевой деятельности: аудирования, говорения, чтения и письма. Особое значение авторы придают формированию межкультурной компетенции, позволяющей обучающимся эффективно взаимодействовать с представителями других языковых и культурных сообществ [5]. Данный подход особенно актуален в условиях нерусской аудитории, где изучение иностранного языка осуществляется в полилингвальной (это пространство, где обучение ведется одновременно на нескольких языках (родном, государственном и иностранном) образовательной среде).

Значительный вклад в развитие психологических основ преподавания иностранных языков внесла И.А.Зимняя. В ее исследованиях подчеркивается, что эффективность обучения определяется не только качеством учебных материалов, но и уровнем учебной мотивации, психологическим комфортом, особенностями познавательной деятельности и индивидуальными характеристиками студентов [6]. Эти положения приобретают особую актуальность при обучении студентов нерусской аудитории, характеризующейся неоднородным уровнем языковой подготовки.

Современные европейские подходы к языковому образованию отражены в обновленном справочнике Совета Европы, который дополняет классическую систему уровней языка, который рассматривает владение иностранным языком как способность эффективно осуществлять коммуникацию в различных социальных и профессиональных ситуациях. В документе подчеркивается необходимость развития медиативной компетенции, навыков сотрудничества, критического мышления и цифровой коммуникации [3]. Именно эти положения в настоящее время становятся методологической основой разработки образовательных программ по иностранным языкам в большинстве стран Европы и Азии.

Анализ современной научной литературы позволяет сделать вывод, что в настоящее время отсутствует единый универсальный метод преподавания

иностраннных языков. Наиболее эффективными признаются интегративные модели обучения, сочетающие коммуникативный, компетентностный, деятельностный, личностно ориентированный и цифровой подходы. Их комплексное использование обеспечивает формирование профессиональной иноязычной коммуникативной компетенции, развитие межкультурного взаимодействия и готовность студентов к непрерывному самообразованию.

Материалы и методы исследования. Методологическую основу исследования составляют современные положения лингводидактики, педагогики высшей школы, психологии обучения и теории межкультурной коммуникации. Исследование носит теоретико-аналитический характер и направлено на выявление современных требований к организации преподавания иностранных языков в нерусской аудитории.

Особое значение имеет внедрение цифровых технологий. Использование онлайн-платформ, мультимедийных средств и интерактивных методов способствует повышению мотивации студентов и эффективности усвоения материала

В процессе исследования использовались следующие методы: анализ и обобщение отечественной и зарубежной научной литературы по проблемам методики преподавания иностранных языков; сравнительно-сопоставительный анализ современных образовательных подходов; анализ нормативно-правовых документов Республики Узбекистан и международных рекомендаций в области языкового образования; систематизация педагогического опыта преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях; метод научного обобщения, позволивший определить перспективные направления совершенствования языковой подготовки студентов.

Теоретической базой исследования послужили труды отечественных и зарубежных специалистов в области методики преподавания иностранных языков, документы Совета Европы по языковому образованию, а также современные исследования, посвященные цифровой трансформации образовательного процесса.

Особое внимание уделялось анализу особенностей организации обучения студентов нерусской аудитории, характеризующейся функционированием нескольких языков в образовательном процессе. При анализе учитывались влияние билингвизма и полилингвизма на формирование иноязычной коммуникативной компетенции, специфика языковой интерференции, уровень мотивации студентов, а также возможности применения современных цифровых образовательных технологий.

Полученные результаты были систематизированы с учетом современных требований компетентностного подхода, международных образовательных стандартов и практических потребностей подготовки специалистов, способных эффективно осуществлять профессиональную деятельность в условиях многоязычного и поликультурного общества.

Результаты и обсуждение. Современные требования к преподаванию иностранных языков в нерусской аудитории формируются под влиянием процессов глобализации, цифровой трансформации образования,

развития международного сотрудничества и модернизации национальных образовательных систем. В этих условиях иностранный язык рассматривается не только как учебная дисциплина, но и как средство профессиональной, академической и межкультурной коммуникации. Соответственно, главной целью обучения становится формирование у обучающихся способности эффективно использовать иностранный язык для решения учебных, профессиональных и социальных задач, а не только овладение системой языковых знаний [3, 5].

Специфика нерусской аудитории заключается в том, что процесс обучения осуществляется в условиях полилингвальной образовательной среды. Для большинства студентов иностранный язык является третьим или четвертым языком после родного, государственного и русского языков. Подобная языковая ситуация оказывает существенное влияние на формирование речевых навыков, поскольку взаимодействие нескольких языковых систем сопровождается явлениями интерференции, трансференции и языкового переноса. Наиболее часто затруднения возникают при формировании произносительных навыков, усвоении грамматических конструкций и использовании лексических единиц в различных коммуникативных ситуациях [6].

В современных условиях возрастает значение коммуникативного подхода, предполагающего организацию образовательного процесса посредством моделирования естественных ситуаций общения. Исследования показывают, что активное использование ролевых игр, дискуссий, деловых переговоров, проектной деятельности, анализа профессиональных кейсов и групповых форм работы способствует развитию речевой активности студентов и формированию устойчивой коммуникативной компетенции [4]. Для нерусской аудитории подобные методы имеют особое значение, поскольку позволяют преодолеть психологический языковой барьер и создать условия для практического применения иностранного языка.

Компетентностный подход, являющийся методологической основой современного высшего образования, предполагает перенос акцента с усвоения знаний на формирование способности применять их в профессиональной деятельности. Согласно рекомендациям Совета Европы, результатом обучения иностранному языку должно стать формирование комплекса компетенций, включающего лингвистическую, социолингвистическую, прагматическую, межкультурную и стратегическую составляющие [3]. Для студентов нерусской аудитории развитие указанных компетенций обеспечивает успешную адаптацию к условиям международного академического и профессионального взаимодействия.

Одним из важнейших требований современной методики является индивидуализация образовательного процесса. Практика показывает, что уровень языковой подготовки студентов одной академической группы существенно различается. Причинами этого являются неодинаковый уровень школьной подготовки, особенности языковой среды, мотивация обучающихся и индивидуальные когнитивные особенности. В связи с этим преподавателю необходимо использовать

дифференцированные задания, адаптивные образовательные технологии, разноуровневые формы контроля и индивидуальные образовательные траектории. Такой подход способствует повышению эффективности обучения и поддержанию устойчивой учебной мотивации [5].

Перспективным направлением развития языкового образования является использование технологий искусственного интеллекта. Современные интеллектуальные системы способны выполнять функции языковых тренажеров, автоматически проверять письменные работы, анализировать произношение, подбирать индивидуальные задания и моделировать коммуникативные ситуации. Вместе с тем большинство исследователей подчеркивают, что искусственный интеллект не может заменить педагогическое взаимодействие, поскольку формирование коммуникативной компетенции требует постоянного личностного общения, учета эмоциональных особенностей обучающихся и развития критического мышления.

Важной составляющей современного языкового образования является формирование межкультурной компетенции. Владение иностранным языком предполагает понимание особенностей культуры стран изучаемого языка, норм речевого поведения, национальных традиций и профессионального этикета. Развитие межкультурной компетенции способствует предупреждению коммуникативных барьеров, формированию толерантности и успешной адаптации выпускников к работе в международной профессиональной среде [3].

Закключение. Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что современные требования к преподаванию иностранных языков в нерусской аудитории формируются под влиянием процессов глобализации, цифровой трансформации образования, развития международного сотрудничества и модернизации высшей школы. В современных условиях иностранный язык рассматривается как важнейший инструмент профессиональной, академической и межкультурной коммуникации, обеспечивающий конкурентоспособность будущего специалиста на национальном и международном рынках труда.

Особое значение приобретают цифровые образовательные технологии, обеспечивающие индивидуализацию обучения, расширение возможностей самостоятельной работы студентов, оперативную обратную связь и доступ к современным образовательным ресурсам. Вместе с тем цифровизация образовательного процесса не снижает роли преподавателя, который остается организатором образовательной среды, консультантом, наставником и координатором учебной деятельности студентов.

Проведенный анализ подтверждает, что преподавание иностранных языков в нерусской аудитории должно учитывать влияние многоязычной образовательной среды, особенности билингвизма и полилингвизма, специфику языковой интерференции и индивидуальные особенности обучающихся. Использование дифференцированных методических решений, профессионально ориентированных учебных материалов и современных интерактивных технологий

обеспечивает более высокое качество языковой подготовки студентов.

Таким образом, реализация современных требований к преподаванию иностранных языков позволит обеспечить подготовку специалистов нового поко-

ления, обладающих высоким уровнем профессиональной, коммуникативной и межкультурной компетентности, способных эффективно осуществлять профессиональную деятельность в условиях глобального информационного общества.

Литература

1. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-637 «Об образовании» от 23 сентября 2020 года.
2. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-5847 «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» от 8 октября 2019 года.
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
4. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. – Москва: Русский язык, 1977. (Классический труд, многократно переиздавался.)
5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. 8-е изд. – Москва: «Академия», 2019.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология. 3-е изд. – Москва: «Логос», 2010.
7. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва: «Просвещение», 1991.

**BOLALARNING TA'LIMYIY MUSTAQILLIGINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI:
TARBIYAVIY STRATEGIYALAR VA OPTIMALLASHTIRISH MUAMMOLARI**

Allayarov Muratbay Joldasbaevich – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

muratbayallayarov@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ
ДЕТЕЙ: ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ И ПРОБЛЕМЫ ОПТИМИЗАЦИИ**

Аллаяров Муратбай Жолдасбаевич – доктор философии по педагогическим наукам, доцент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияз

**THE ROLE OF THE FAMILY IN DEVELOPING CHILDREN'S EDUCATIONAL AUTONOMY:
EDUCATIONAL STRATEGIES AND OPTIMIZATION CHALLENGES**

Allayarov Muratbay Joldasbaevich – Doctor of Philosophy in Pedagogical sciences, associate professor

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: oila, ijtimoiylashuv, ma'naviy-axloqiy tarbiya, subyekt-subyekt o'zaro hamkorligi, oila pedagogikasi, ta'limiy mustaqillik, tarbiyaviy funktsiya, ota-onalik funktsiyasi, pedagogik madaniyat, institutsional transformatsiya.

Rezyume. Maqolada zamonaviy oila bolaning ma'naviy-axloqiy kamoloti va ijtimoiylashuvining fundamental instituti sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda hozirgi tarbiyaviy vaziyat tanqidiy tahlil ostiga olingan.

Ключевые слова: семья, социализация, духовно-нравственное воспитание, субъект-субъектное взаимодействие, педагогика семьи, образовательная самостоятельность, воспитательная функция, родительская функция, педагогическая культура, институциональная трансформация.

Резюме. В статье проводится междисциплинарный анализ современной семьи как фундаментального института духовно-нравственного развития и социализации ребенка. В исследовании подвергнута критическому анализу современная воспитательная ситуация.

Key words: family, socialization, spiritual and moral education, subject-subject interaction, family pedagogy, educational independence, educational function, parental function, pedagogical culture, institutional transformation.

Summary. The article provides an interdisciplinary analysis of the modern family as a fundamental institution for the spiritual and moral development and socialization of the child. The study critically analyzes the current educational situation.

Kirish. Ko'p o'n yilliklar mobaynida oila fanlararo tahlilning fundamental obyekti bo'lib kelmoqda va bolaning ma'naviy-axloqiy kamoloti hamda ijtimoiylashuvi uchun hal qiluvchi makon sifatida qaralmoqda. Mazkur muammoning kompleksligi sababli u doimo ijtimoiy psixologiya, sotsiologiya va pedagogikaning diqqat markazida turadi. Bu jarayonda ijtimoiylashuv tashqi muhit talablari va shaxsning o'z-o'zini tashkil etishga qaratilgan subyektiv qobiliyati o'zaro ta'sirining murakkab natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, shaxsning chuqur ma'naviy-axloqiy rivojlanishini va jamiyatning madaniy tajribasini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Shunday qilib, mavjud ilmiy munozaralar oilani ham bevosita xulq-atvorni modellashtirishni, ham bolaning mustaqil ruhiy faolligini rivojlantirish uchun sharoit yaratishni ta'minlovchi murakkab dialektik institut sifatidagi qarashlar yaqinlashayotganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar: Oilaviy ijtimoiylashuvning shart-sharoitlari va mexanizmlariga bag'ishlangan salmoqli tadqiqotlar korpusi T.Parsons, [7] E.Dyurkgeym, [8] K.Rojers, [9] A.Bandura, [10] U.Bronfenbrenner, [11] E.Erikson, [12] F.Xayder, [13] F.Ollport kabi yetakchi g'arb olimlari asarlarida o'z ifodasini topgan. Shaxs tarbiyasi jarayonida oilaning rolini nazariy anglash ijtimoiy ta'lim konsepsiyalari va psixodinamik yondashuvlarda eng mufassal tarzda bayon etilgan. N.Miller, [14] J.Dollard [15] va A.Bandura [16] kabi tadqiqotchilar rivojlantirgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi doirasida oila bolaning xulq-atvor repertuarini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida talqin qilinadi. Bunda ijtimoiy ma'qullangan faoliyat namunalarini uzatish va me'yoriy xulq-atvor ko'rinishlarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi rag'batlantirish tizimi asosiy mexanizm vazifasini o'taydi. Shu bilan birga, xususan, F.Xayder [17] tomonidan taqdim etilgan ijtimoiylashuvning psixodinamik konsepsiyasi

boshqacha yondashuvni taklif etadi. Unga ko'ra, oilaviy muhit o'ziga xos "tarbiyaviy to'siqlar" tizimi sifatida ko'rib chiqiladi va ularni bosib o'tish boladan jiddiy ichki faollikni talab qiladi. Mamlakatimiz psixologik-pedagogik tafakkurida oilani o'rganish an'anaviy ravishda ijtimoiy pedagogika va tarbiyaning fundamental nazariyasi paradigmalarini doirasida olib boriladi. Bu E.V.Gracheva, N.N.Samovilova, N.K.Golovanova, G.F.Piksina, V.S.Shishkina, N.V.Prokazova [6] kabi olimlarning fundamental asarlarida o'z aksini topgan. Tadqiqotchilar oilani ijtimoiylashuvning asosiy mikroomili sifatida tahlil qilib, uning tuzilishi va vazifalari ijtimoiy-madaniy hamda tarixiy omillar ta'sirida jiddiy o'zgarishlarni ta'kidlaydilar.

Natijalar va muhokama: Zamonaviy oila XX asr boshidagi institutsional modellarga nisbatan sifat jihatidan evolyutsiyani boshdan kechirdi. Bu, avvalo, faqat ota-ona va farzand munosabatlari bilan cheklangan nuklear turdagi tuzilishga o'tishda namoyon bo'ladi. Ushbu strukturaviy qisqarish avvallari turli avlod vakillari va muqobil ijtimoiy rollar hamda hayotiy tajriba tashuvchisi bo'lgan keng doiradagi qarindoshlarning oilaviy tizimga qo'shilishi orqali ta'minlangan shaxslararo muloqotning ko'p qirrali tabiatini yo'qotishga olib keldi. Bu jarayon fonida majburiyatlarining gender taqsimotida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda: an'anaviy yondashuvlar saqlanib qolgan holda, erkaklarning maishiy ishlardagi ishtiroki ko'pincha minimallashtirilgan, ayolning ijtimoiy maqomi esa kasbiy va reproduktiv-xo'jalik vazifalarini birgalikda olib borishi hisobiga sezilarli darajada yuksalgan. Bunga parallel ravishda, oila ichidagi ierarxiyaning dinamik o'zgarishi qayd etilmoqda: bolaning mavqei sezilarli darajada ortib, ontogeneznining nisbatan erta bosqichlaridayoq yuqori ahamiyat kasb etmoqda. Bu xususiyatlarning majmui oilaviy turmush tarzida chuqur qayta qurilish yuz berayotganidan dalolat beradi va bu o'sayotgan avlodni ma'naviy-axloqiy

shakllantirish usullari hamda qadriyatlarni uzatishning yangi mexanizmlarini belgilab beradi [1].

Oila shaxs ijtimoiylashuvining belgilovchi instituti sifatida uning ontogenetik rivojlanishining barcha bosqichlarida asosiy hayotiy makoni bo'lib xizmat qiladi. Bu muhitning sifat xususiyatlari esa obyektiv va subyektiv omillar majmuasi bilan belgilanadi. Ilmiy munozaralarda oilaviy turmush tarzini tizimlashtiruvchi bir nechta asosiy mezon ajratib ko'rsatiladi: oila a'zolarining kognitiv va qadriyat salohiyati darajasi hamda ijtimoiy inklyuziyasi bilan ifodalanadigan ijtimoiy-madaniy jihat; subyektlarning resurs bilan ta'minlanganligi, mehnat va ta'lim faoliyatining o'ziga xosligi bilan belgilanadigan ijtimoiy-iqtisodiy blok; va nihoyat, tarkibiy-tipologik xususiyatlarni (nuklear yoki kengaytirilgan model, tarkibning to'liqligi, reproduktiv xususiyatlar) aks ettiruvchi demografik komponent.

Zamonaviy davrda ota-ona va farzand munosabatlari muammosi o'zining nihoyatda ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. Bu oila institutining tubdan o'zgarishi va unga hamroh bo'lgan an'anaviy tarbiyaviy ta'sir modellarining o'zgarishi bilan izohlanadi. Hozirgi ijtimoiy-madaniy vaziyatda uzoq vaqt davomida faqat iyerarxik maqomga tayanib kelgan ota-ona obro'sining legitimligi yemirilmoqda. Uning o'rnini kompetensiyalarga, hissiy yaqinlikka va bolaning subyektivligini tan olishga asoslangan shaxsiy obro'ni shakllantirish zarurati egallamoqda. Bu o'tish ota-onalardan moslashuvchanlikni hamda o'rnashib qolgan pedagogik amaliyotlarni qayta ko'rib chiqishga tayyor turishni talab qiladigan, ko'plab kognitiv va psixologik to'siqlarni yengib o'tish bilan bog'liq uzoq muddatli jarayondir.

Tajriba almashish jarayonini murakkablashtiradigan muhim omil – bu ta'lim maqomining inversiyasi hodisasi. Bunda bolalar ko'pincha katta avlodga qaraganda yuqori darajadagi intellektual va texnologik tayyorgarlikni namoyon etadilar va bu holat muqarrar ravishda oila ichidagi o'zaro munosabatlar tizimida rollarning qayta taqsimlanishiga olib keladi. Bunga parallel ravishda bolaning oila qo'rg'onidan tashqaridagi hayotiy makoni kengayib bormoqda: bolalarning bo'sh vaqt faoliyatining katta qismi tengdoshlarining avtonom ijtimoiy muhitida o'tadi, bu muhitning qadriyat yo'nalishlari esa ko'pincha ota-ona oilasining qarashlariga zid keladi, kattalarning ma'quloviga bo'lgan ehtiyoj esa sezilarli darajada susayadi. An'anaviy iyerarxiya buzilishining qo'shimcha determinant sifatida o'smirlarning erta iqtisodiy faolligi maydonga chiqadi. Moliyaviy mustaqillikka erishish va farzandning oilani moddiy ta'minlashning asosiy subyektiga aylanishi oila ichidagi hokimiyat muvozanati tizimini tubdan o'zgartiradi. Farzandning daromadi ota-onaning daromadiga tenglashgan yoki undan oshib ketgan sharoitda oilaning kichik a'zolarining ijtimoiy-iqtisodiy qaramligi yo'qqa chiqadi. Bu esa oila instituti oldiga yangi voqelikda nazorat, intizom va tarbiyaviy obro' mezonlarini qayta anglash vazifasini qo'yadi.

Oilaning ijtimoiylashuv instituti sifatidagi fundamental ahamiyati I.S.Kon asarlarida batafsil konseptualashtirilgan bo'lib, u bola tomonidan ijtimoiy-madaniy me'yorlarning o'zlashtirilishi (interorizatsiyasi) dinamikasini belgilovchi psixologik-pedagogik mexanizmlar majmuini ajratib ko'rsatadi. Bu mexanizmlar orasida mustahkamlash tizimi kalit rol o'ynaydi: rag'bat va sanksiyalarni tanlab qo'llash orqali ota-onalar bolaning qadriyat va me'yorlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirib, ijtimoiy ma'qullanadigan va deviant xulq-atvor chegaralari to'g'risida barqaror tushunchalarni vujudga keltiradi [2].

Ikkinchi muhim yo'nalish identifikatsiya mexanizmidir. Uning doirasida bola o'zi uchun muhim bo'lgan kattalarning xulq-atvor namunalarni, shaxsiy fazilatlarini va kognitiv qarashlarini ongli yoki ongsiz ravishda o'zlashtirib, ularning namunasini o'zining shaxsiy kamoloti jarayoniga tatbiq etadi. Uchinchi tarkibiy qism – ota-onalarning bola ichki dunyosi tuzilmasiga empatik jalb etilganligi ham kam ahamiyatga ega emas. Ota-onalarning farzandlarining ehtiyojlariga, ekzistensial kechinmalariga va shaxsiy qiyinchiliklariga munosabati yoki, aksincha, ularning subyektiv tajribasiga e'tiborsizlik va befarqlik ko'rsatishi o'z-o'zini anglash hamda shaxs butun me'morchiligining shakllanishida kuchli determinant bo'lib xizmat qiladi. Demak, ushbu mexanizmlar yig'indisi oilaviy muhitni o'ta nozik bir makonga aylantiradiki, bu yerda kundalik o'zaro munosabatlar orqali shaxsning o'ziga xosligi kristallashadi.

V.A.Mudrik zamonaviy oilalar rivojlanishning getero-gen muhiti ekanligini, ularda ijtimoiylashuv mexanizmlarining mazmuni va yo'nalishi sezilarli darajada farqlanishini ta'kidlaydi. Mikrosotsial tizimda ustunlik qiluvchi qadriyatlarga qarab, ota-onalar tarbiyaviy ta'sir strategiyalarini turlicha qo'llaydilar: shaxsni "shakllantirish" va qat'iy intizomni saqlashdek qat'iy belgilangan amaliyotlardan tortib, individual rivojlanishni yengillashtirish paradigmalarigacha. Yuqori darajadagi hissiy moslik, empatik rezonans va chuqur psixologik yaqinlikka erishishga qaratilgan so'nggi yondashuv oilaviy tarbiyaning bugungi kundagi diskursida tobora muhim ahamiyat kasb etib, an'anaviy avtoritar nazoratdan ko'ra subyekt-subyekt o'zaro ta'sirining ustuvorligini ko'rsatmoqda [5].

O'z navbatida, V.A.Slastenin oilaning ijtimoiy institut sifatidagi prinsipial o'ziga xosligi uning tashqi direktiv ta'sirlarga va sun'iy isloh qilish shakllariga yuqori darajada chidamli ekanligida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Boshqaruvning yaqqol texnologikligiga ega bo'lgan boshqa ijtimoiy tuzilmalardan farqli o'laroq, oila avtonomlik va murakkab ichki dinamikani namoyon etadi. Bu esa uning axloqiy-psixologik transformatsiya jarayonini uzoq muddatli va dialektik jihatdan ziddiyatli qilib qo'yadi. Oilaning ijtimoiy-madaniy hodisa sifatidagi ushbu fundamental xususiyati uni oldindan belgilangan yagona andozalar bo'yicha modellashtirish imkoniyatini istisno etadi. Shu bois, ilmiy-pedagogik amaliyotda asosiy e'tiborni oila tizimini tashqaridan "qurish"ga urinishlardan ichki aloqalarni uyg'unlashtirish va bolaning shaxsiy kamol topishining tabiiy muhiti sifatida oila salohiyatini ochishga qaratilgan tarbiya jarayonini tizimli optimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratish maqsadga muvofiqdir [3].

Ushbu yondashuvlarni umumlashtirgan holda, oilaviy tarbiya jarayonini optimallashtirishni muayyan bir oilaning hayot faoliyati obyektiv sharoitlarini chuqur tahlil qilish asosida belgilanadigan, pedagogik ta'sirning imkon qadar yuqori samaradorligiga erishishga qaratilgan maqsadli faoliyat deb ta'riflaymiz. Binobarin, optimallashtirish mavhum pedagogik qoidalarga mexanik tarzda ergashish emas, balki bolaning shaxs sifatida uyg'un rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlarni ta'minlovchi oila tizimining individual-psixologik va ijtimoiy-madaniy voqeligiga tarbiya strategiyalarini moslashuvchan tarzda muvofiq-lashtirish demakdir.

Oila institutining transformatsiya jarayoni nafaqat makrostrukturaviy ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, balki biologik, psixologik, axloqiy va demografik determinantlarning murakkab uyg'unligi bilan ham belgilanadi. Aynan oila evolyutsiyasining ko'p omilli tabiiy oila psixologiyasining tub tuzilmalarida arxaik qoliqlarning g'ayrioddiy

barqarorligini ta'minlaydi, bu esa, o'z navbatida, ushbu institutning rivojlanish trayektoriyalarini o'rganish sohasidagi prognozlash faoliyatini sezilarli darajada murakkablashtiradi [4].

Oila hayot faoliyati ijtimoiy-biologik, moddiy-xo'jalik, axloqiy-ma'naviy va intrapsixik aloqalarni o'zida mujassam etgan ko'p qirrali tizimdir. V.A.Slastenin ta'kidlaganidek, oila evolyutsiyasi chiziqli xususiyatga ega emas: uning hayotiy siklining har bir keyingi bosqichi muqarrar ravishda funksional restrukturizatsiya, ya'ni eskirgan moslashuv mexanizmlarining yo'qolishi va mavjud tarixiy davrga mos keladigan yangi o'zaro ta'sir shakllarining genezisi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuningdek, oila a'zolarining ijtimoiy faolligi parametrlari, ularning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki ko'lam va shaxslararo muloqot xarakteri ham o'zgarib boradi. Pirovardida, oila o'zining fundamental ijtimoiy institut sifatidagi rolini saqlab qoladi. Uning ahamiyati esa ham jamiyatning ijtimoiy-madaniy yaxlitligini qayta tiklashga, ham inson shaxsining kamol topishi va o'zini namoyon etishi uchun shart-sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan bir qator o'rni bosilmas funksiyalarni amalga oshirishi bilan belgilanadi [3].

Oilaning funksional majburiyatlari doirasida tarbiyaviy va ota-onalik determinantlarini farqlash prinsipial ahamiyatga ega, negaki ular mazmunan yaqin bo'lishiga qaramay, bir-biriga aynan o'xshash emas. Tarbiyaviy funktsiya eksternal (tashqi) xususiyatga ega bo'lib, oilaning jamiyat oldidagi missiyasini to'plagan ijtimoiy-madaniy tajribani, jumladan, kognitiv ko'nikmalarni, xulq-atvorning me'yoriy regulyatorlarini va madaniyatning qayta tiklanishini ta'minlaydigan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni avlodlarga yetkazish vazifasini bajaradi. Bundan farqli o'laroq, ota-onalik funktsiyasi internal (ichki) sohaga yo'naltirilgan bo'lib, avlodlar o'rtasidagi munosabatlarda hissiy uyg'unlik va konstruktiv hamijodkorlik muhitini shakllantirishga qaratiladi. Ushbu funktsiyalarning sinergiyasi va bir-birini to'ldirishiga erishish – oila muhitida bola shaxsining shakllanish jarayonini optimallashtirishning asosiy shartidir.

Ushbu o'ziga xoslikni hisobga olgan holda, oila va ta'lim tashkilotlarining o'zaro hamkorligi tarbiyaviy ta'sirning vorisligini ta'minlovchi fundamental pedagogik tamoyillar asosida quriladi. Bu yerda quyidagilar asosiy determinantlar bo'lib xizmat qiladi: ota-onalarning ijtimoiy

maqomi va obro'sini mustahkamlashning ustuvorligi; pedagogik kompetensiyani oshirish va oilaning tarbiyaviy salohiyatini faollashtirish bo'yicha maqsadli faoliyat; shaxsiy hayotning suveren hududiga beo'xshov aralashuvni istisno etuvchi pedagogik nazokatga qat'iy rioya qilish; shuningdek, ma'naviy rivojlanish traektoriyasini loyihalashda bolaning ijobiy shaxsiy fazilatlar va oilaviy turmush tarzining kuchli jihatlariga tayanishni nazarda tutuvchi o'zaro hamkorlikning konstruktiv, optimistik yo'nalishiga sodiqlik.

Shunga qaramay, akademik diskurs va mavjud me'yoriy-uslubiy bazaning tanqidiy tahlili jiddiy ilmiy ziddiyatni yuzaga chiqarmoqda. Pedagogik tizim oilani qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan e'lon qilinganiga qaramay, real amaliyotda oilaviy tarbiya maqsadlari ko'pincha o'z ahamiyatini yo'qotib, institutsional ta'lim maqsadlariga qat'iy bo'ysunib qolmoqda. Oila pedagogikasi ko'p hollarda o'zining mustaqil maqomidan mahrum etilib, faqatgina davlat va sotsiotsentrik vazifalarni amalga oshirish uchun yordamchi vosita sifatida qaralmoqda. Bunday reduksionizm aynan oilada – maktabgacha yosh davridan boshlab – ta'lim subyektiligining fundamental asoslari qo'yilishi faktini e'tiborsiz qoldiradi. Aynan shu yerda bola birinchi marta individual rivojlanish traektoriyasini loyihalash tajribasiga ega bo'ladi va bu o'z navbatida oilani o'zining qadriyat-maqsadli avtonomiyasiga ega bo'lgan ta'lim jarayonining mustaqil, to'laqonli subyekt sifatida tan olishni talab etadi.

Xulosa. Yuqorida bayon etilgan konseptual ziddiyatlar oila va maktab o'rtasidagi o'zaro hamkorlik arxitekturasida tizimli nuqson mavjudligini ko'rsatadi, bunda haqiqiy subyekt-subyekt munosabatlarini amalga oshirish imkoniyati deyarli yo'qqa chiqarilgan. Zamonaviy tarbiya paradigmasida ushbu institutlar o'rtasidagi muloqot ko'pincha vertikal ta'sir xarakterini saqlab qolmoqda, bu esa har bir ishtirokchining mustaqilligi va qo'shgan hissasining qadrini o'zaro tan olishga asoslangan sheriklik modelining shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Ushbu muammo psixologik-pedagogik refleksiya uchun eng dolzarb yo'nalishlardan biri maqomini olib, oilaning rolini shunchaki rasman tan olishni emas, balki ularning o'zaro bog'liqligi mohiyatini chuqur nazariy-metodologik jihatdan qayta anglashga o'tishni taqozo etadi.

Adabiyotlar

1. Golovanova N.F. Socialization and upbringing of a child. SPb.: Speech, 2004. 272 p., p. 49. (In Russ).
2. Kon I.S. Psychology of a high school student. M.: 1982 –P. 364. (In Russ).
3. Slastenin V. A. Pedagogy: Textbook for students. higher PED. studies'. Institutions. V.A. Slastenin I.F. Isaev E.N. Shiyonov; edited by V. A. Slastenin. 3rd ed., stereotype. -M.: publishing center "Academy", 2004. –P.576. (In Russ).
4. Ignatovich V.K. The problem of family formation as a subject of designing an individual educational trajectory of a child. Pedagogy: yesterday, today, tomorrow. 2018. Vol. 1. No. 2. -P. 7-12. (In Russ).
5. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: «Академия», 2006.
6. 2012 Activation of ganglioside GM3 biosynthesis in human blood mononuclear cells in atherosclerosis Gracheva E.V., Samovilova N.N., Golovanova N.K., Piksina G.F., Shishkina V.S., Prokazova N.V. в журнале Biochemistry, Supplemental Series B, издательство Maik Nauka/Interperiodica Publishing (Russian Federation), Том 6, № 3, -С. 283-289.
7. <https://studfile.net/preview/9257687/page:33/>
8. <https://4brain.ru/blog0%>
9. <https://monocler.ru/karl-rodzhers-cto-znachit-stanovitsya-chelovekom/>
10. <https://baike.baidu.com/ru/item/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82%20%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D1%80%D0%B0/1061252>
11. <https://psychologos.ru/articles/view/uri-bronfenbrenner>
12. <https://inlibrary.uz/index.php/universaljournal/article/view/74686>
13. <https://studfile.net/preview/13308475/page:26/>
14. <https://www.aarome.org/about/staff/peter-n-miller>
15. https://hrono.info/biograf/bio_d/dollardd.php
16. <https://albertbandura.com/>
17. <https://studfile.net/preview/2491806/page:23/>

**BASLAWISH KASS OQIWSHILARININ DORETIWSHILIK UQIPLILIGIN
RAWAJLANDIRIDIN PEDAGOGIKALIQ IMKANIYATLARI****Azatbaeva Aynura Adilbaevna** – *assistant oqitwshi*aynuradilbaevna@gmail.com*Ajiniyaz atundagi Nokis mamleketlik pedagogikalq instituti***ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ
СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ****Азатбаева Айнура Адилбаевна** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING THE CREATIVE
ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS****Azatbaeva Aynura Adilbaevna** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich taʼlim, ijodiy qobiliyat, ijodiy fikrlash, ijodiy topshiriq, mustaqil faoliyat, muammoli taʼlim.

Rezyume. Maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Ijodiy qobiliyatni shakllantirishda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, muqobil yechimlar topish va ijodiy topshiriqlardan foydalanishning ahamiyati asoslangan. Shuningdek, ijodiy topshiriqlarni samarali tashkil etish usullari tahlil qilingan.

Ключевые слова: начальное образование, творческие способности, творческое мышление, творческое задание, самостоятельная деятельность, проблемное обучение.

Резюме. В статье освещаются педагогико-психологические основы развития творческих способностей учащихся начальных классов. Обоснована роль самостоятельного мышления, анализа проблемных ситуаций, поиска альтернативных решений и использования творческих заданий. Рассмотрены эффективные методы организации творческой деятельности учащихся.

Key words: primary education, creative abilities, creative thinking, creative task, independent activity, problem-based teaching.

Summary. The article examines the pedagogical and psychological foundations of developing creative abilities in primary school students. The importance of independent thinking, analyzing problem situations, finding alternative solutions, and using creative tasks is substantiated. Effective methods of organizing students' creative activities are also discussed.

Kirisiw. Bilimlendiriwdiń jańa mazmunı biziń aldımızda turǵan baslı wazıypa oqıwshılardı hár tárepleme rawajlangan, erkin pikirlewshi, bilimlı, sanalı kámil insan etip tárbiyalawǵa qaratılǵan. Ásirese, baslawish bilimlendiriw basqışında oqıwshınıń bilim alıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın, izleniwshi, belsendiligin hám dóretiwshilik uqıplılıǵın qalıplestiriw keyingi bilim alıw basqışları ushın zárúr pedagogikalq tiykar bolıp tabıladı.

Ózbekstan Respublikasında bilimlendiriw sapasın arttırıw, zamanagóy bilimlendiriw talaplarına juwap beretuǵın, erkin pikirleytuǵın hám dóretiwshilik potentsialı joqarı bolǵan shaxstı qalıplestiriwge ayırıqsha itibar berilmekte. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2023-jıl 26-maydaǵı “Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrligi hám onıń sistemasındaǵı shólkemler iskerligin nátiyjeli shólkemlestiriw ilajları haqqında”ǵı PP–79-sanlı pármanında ulıwma orta bilimlendiriw tarawında oqıwshılardıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq, intellektual hám fizikalıq rawajlanıw dárejesin jáne de kóteriwge baǵdarlangan birden-bir mámleketlik siyasattı ámelge asırıw wazıypaları belgilengen [2].

Sonıń menen birge, Prezidentimizdiń “Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyqlaw haqqında”ǵı 2019-jıl 29-apreldaǵı PP–5712-sanlı pármanında mektep bilimlendiriwın uzaq múddetli rawajlandırıwdiń tiykarǵı baǵdarı etip belgilep berdi [1]. Bul hújjet bilimlendiriw sapasın arttırıw, oqıwshılardıń zamanagóy bilim hám kónlikpelerin qalıplestiriw menen

birge, bilimlendiriw mazmunın zamanagóy talaplar tiykarında jetilistiriwdiń strategiyalıq tiykarların jaratadı.

Baslawish klass oqıwshılarınıń dóretiwshilik uqıplılıǵın rawajlandırıw máselesi tek ǵana belgili bir pán sheńberindegi metodikalq másele emes, al bilimlendiriw procesiniń shaxsqa baǵdarlangan mazmunın támiyinleytuǵın áhmiyetli pedagogikalq másele sıpatında qaraladı. Dóretiwshilik uqıplılıq oqıwshınıń tayar bilimdi qaytalawı menen sheklenbey, bilimdi jańa jaǵdaylarda qollanıwı, óz pikirın erkin bildiriwı, mashqalanı birneshe jaqtan kórip shıǵıwı, alternativ sheshimlerdi usınıwı hám jańa ideyalar jaratıwı menen dálillenedi.

Mektep sharayatındaǵı dóretiwshilik uqıplılıq – bul eki tárepleme process: oqıtıwshı hám oqıwshı. Dóretiwshilik penen isleytuǵın oqıtıwshı oqıwshını rawajlandırıw, qısqa waqt ishinde joqarı nátiyjelerge erisedi. Bul usıl júdá itibarlı qatnastı talap etedi, sebebi jumıs tek bir sabaqta ǵana emes, al barlıq sabaqlarda alıp barıladı. Bunday qatnas oqıwshınıń bilim alıwǵa bolǵan ishki motivaciyasın kúsheytiwge, óz kúshine bolǵan isenimin arttırıwǵa hám dóretiwshilik iskerlikke belsendi qatnasıwına imkaniyat jaratadı.

Sonlıqtan, baslawish klass oqıwshılarınıń dóretiwshilik uqıplılıqların rawajlandırıw oqıw procesiniń mazmunı, metodları hám shólkemlestiriw túrleri menen tıǵız baylanıslı.

Ádebiyatlar analizi. Baslawish klass oqıwshılarınıń dóretiwshilik uqıplılıqların rawajlandırıw pedagogika, psixologiya hám oqıtıw metodikası tarawlarınıń óz ara

baylanısı tiykarında úyreniletuǵın quramalı másele bolıp tabıladı. Dóretiwshilik uqıplıq oqıwshınıń bilimdi ózlestiriwi menen birge sol bilimlerdi jańa jaǵdaylarda qollanıwı, mashqalalardı standart emes usıllarda sheshiwi, óz ideyaların usınıwı hám olardı ámelge asırıwǵa umtıluwı menen belgilenedi.

D.B.Bogoyavlenskaya dóretiwshilik qabiletlerdi izertlewde intellektual belsendiliktiń áhmiyetine ayrıqsha itibar beredi. Onıń pikirinshe, dóretiwshilik iskerlik tayar úlginı qaytalaw menen sheklenbey, al shaxstıń óz betinshe izleniwine hám jańa sheshimlerdi tabıwına tiykarlanadı [3]. Bul jaǵday baslawısh klass oqıwshılardıń beriletuǵın tapsırmalardıń mazmunı da tek bir durıs juwapqa baǵdarlanıwı emes, al túrli sheshimlerdi izlewge múmkinshilik beriw kerek ekenligin kórsetedi.

V.N.Drujinin qabiletlerdi shaxs iskerligi hám individual ózgeshelikleri menen baylanısı halda qaraydı. Qabiletlerdiń rawajlanıwı adamnıń belsendi iskerligi menen támiyinlenedi. Sol sebepli oqıwshınıń dóretiwshilik uqıplılıǵın rawajlandırıw ushın onı oqıw procesiniń belsendi qatnasıwshısına aylandırıw zárúr [4]. Bul oqıtıwshıǵa hár bir oqıwshınıń múmkinshiligin esapqa alıw, tapsırmalardı individual hám differencial túrde shólkemlestiriw wazıypasın júkleydi.

Dóretiwshilik hám pikirlewdiń óz ara baylanısı da bul máseleńiń teoriyalıq tiykarın quraydı. A.N.Luk dóretiwshilik procesin pikirlew menen tıǵız baylanısta qarap, jańa ideyanıń payda bolıwı, mashqalanı basqasha kóriw hám onı sheshiwdiń jańa jolların izlewdiń áhmiyetin atap ótedi [5]. Sol sebepli baslawısh klass sabaqlarında oqıwshınıń pikirlew belsendiligin arttırıwshı ashıq sorawlar, mashqalalı jaǵdaylar, salıstırıw hám boljaw sıyaqlı tapsırmalardan paydalanıw maqsetke muwapıq.

Dóretiwshilik rawajlandırıwda oqıtıwshınıń kásiplik hám pedagogikalıq dóretiwshiligi de úlken áhmiyetke iye. V.A.Kan-Kalik hám N.D.Nikandrov pedagogikalıq dóretiwshilik oqıtıwshınıń kásiplik iskerliginiń áhmiyetli bólegi sıpatında qaraydı [6]. Oqıtıwshı sabaq procesin bir ǵana tayar sxema boyınsha emes, al oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵı, jas ózgesheligi hám oqıw jaǵdayına qaray ózgertip shólkemlestire alıwı kerek.

Oqıwshınıń oqıw iskerligindegi belsendiligi dóretiwshilik qabiletlerin rawajlandırıwıń zárúrli shártlerinen biri bolıp esaplanadı. G.I.Shukina oqıwshılardıń biliw iskerligi máselesi boyınsha oqıw procesinde oqıwshınıń óz betinshe iskerligin kúsheytıwdiń áhmiyetine ayrıqsha itibar bergen [7]. Bul jaǵdayda oqıtıwshı oqıwshıǵa tayar juwaptı bermesten, onı izleniwge, pikir almasıwǵa hám óz sheshimin tiykarlawǵa baǵdarlawı kerek.

L.S.Vıgotskiydiń sózi menen aytqanda, dóretiwshilik qábilet dep insannıń jańa nárse jaratatuǵın iskerligine aytamız. Solay etip, oqıwshılardıń jumısı, eger onıń nátiyjesi jańalıqqa iye bolǵan ónim bolsa, dóretiwshilik jumısı dep ataw múmkin [8]. Álbette, mektep oqıwshıları massalıq túrde jámiyetlik jańalıqqa hám áhmiyetke iye bolǵan ónimler jarata almaydı, sonlıqtan dóretiwshilik qábiletin bunday anıqlamasın, onıń ústine baslawısh klass oqıwshıları ushın qabıl etiw múmkin emes. Novator-oqıtıwshı I.P.Volkovtiń jazıwınsha, kishi jastaǵı oqıwshınıń dóretiwshiligi – bul onıń ózine tán ónim, buyım jaratıwı bolıp, olar ústinde islew procesinde ózlestirilgen bilim, kónlikpe, uqıplıqlar óz betinshe qollanıladı [9].

Sonday-aq, baslawısh klaslarda oqıwshılardıń dóretiwshilik uqıplılıqların rawajlandırıw eń áhmiyetli pedagogikalıq wazıypa sanaladı. Bala tapsırmanı óz kúshi menen orınlap, tabısqa jetken waqıtta, onıń óz-ózine bolǵan isenimi hám qızıǵıwshılıǵı jáne kúsheytiledi. Sonlıqtan oqıw procesindegi tapsırmalar jenilden quramalıǵa qaray basqıshpa-basqısh beriliwi hám hár bir qádemde oqıwshınıń óz betinshe izleniwı menen erkin sheshim qabıl etiwine jaǵday jasalıwı kerek.

Talqılaw hám nátiyjeler. Baslawısh klass oqıwshılardıń dóretiwshilik uqıplılıǵın rawajlandırıw máselesin teoriyalıq-metodologiyalıq jaqtan úyreniw bul process quramalı hám kóp komponentli pedagogikalıq hádiyse ekenligin kórsetedi. Dóretiwshilik uqıplılıqtı rawajlandırıwda oqıwshılardıń dóretiwshilik tapsırmalar tek bilimdi qaytalaw emes, al onı jańa jaǵdayda qollanıw, birneshe sheshim variantın usınıw hám óz pikirın tiykarlaw múmkinshiligin beriw kerek. Oqıtıwshı bolsa bul proceske baǵdarlawshı sıpatında qatnasıp, oqıwshınıń óz betinshe izleniwine sharayat jaratıwı zárúr.

Dóretiwshı tapsırmalı sabaqtı shólkemlestiriwdiń bul sxematikalıq jobası ol yamasa bul oqıw procesine qarap tolıq yamasa bir bólimi orınlanadı. Olarda birewleri óz sheshimleri ushın dáslep juwmaqlardı, nızam hám teoriyanı talqılawdı, basqaları faktlerdi ulıwmalastırıwdı talap etedi, úshinshileri hádiyselerdi, túsiniqlerdi salıstırıwǵa kóbirek súyenedi.

Dóretiwshilik tapsırmalardı orınlawda tómendegilerge ámel etiliwi kerek:

- oqıwshılar belgili bilimler sheńberinen ózlerine jetispeytuǵınların anıq shegaralap alıwı, yaǵnıy belgisiz tapsırmalardı biliwi talap etiledi;
- oqıtıwshı jańa bilimge mıtájlik oyatıwshı dóretiwshilik tapsırmanı sabaqtan aldın joybarlastırıwı;
- hár bir oqıwshınıń hám pútkil klastıń jeke psixologiyalıq imkaniyatların qatań esapqa alıwı;
- dóretiwshilik tapsırma beriwdi sabaqtıń qálegen basqıshında ámelge asırıwı shólkemlestiriwı;
- dóretiwshilik tapsırma beriw ushın qural sıpatında muǵallimniń sózi, sabaqlıq materialı, oqıwshılardıń baqlawları, nátiyjeleri, bilimlendiriwdiń texnikalıq quralları kórsetiw talap etiledi.

Álbette, dóretiwshilik tapsırmalar sorawlar, tájiriybeler hám ámeliy shınıǵıwlar orınlaw tiykarında jaratılıwı múmkin. Bunıń ushın muǵallım biliw wazıypalarına “Faktlerdi salıstırıń”, “Faktlerdi ulıwmalastırıń” túrindegi talaplardı qoyadı.

Dóretiwshilik tapsırmalardıń bul túrleri shártli túrde ajratılǵan bolıp, ámelde oqıwshılar bir túsiniktiń ózin úyreniwde faktlerdi analizlew hám sintezlewdi salıstırıw hám ulıwmalastırıw menen birge alıp baradı. Biraq, atap ótilgen pikirlew usıllarınan biri – túsiniq jetekshi orında turadı. Dóretiwshilik tapsırmalar berilgennen keyin, muǵallım oqıwshılardı jáne de pikirlewge, biraq endi boljaw, talqılaw hám juwmaq shıǵarıwǵa baǵdarlaydı. Bilim alıw máselelerin alǵa qoyıw hám olardı sheshiw procesleri úziksiz shınır sıyaqlı birigip ketedi. Sebebi, dóretiwshilik tapsırmalardı oqıwshılardıń berer ekenbiz, bir waqıtın ózinde onı orınlawǵa kirisemiz. Bul bolsa, óz gezeginde, jańa tapsırmanı keltirip shıǵaradı.

Dóretiwshilik tapsırma shınıǵıwları oqıwshılar tapsırmanı orınlay alatuǵın bolǵanda ǵana qollanıladı. Bunday shınıǵıwlar sabaqlıqlarda kóp berilgen. Onda

berilgen tapsırmanı orınlaw barısında oqıwshılar jańa bilimler menen qurallandırıladı. Dóretiwshilik tapsırmalardan jana temanı ózlestiriw menen birgelikte bilimlerde keńeytiw hám bekkemlewde de paydalanıw múmkin. Demek, sabaqlıqlardı jetilistiriw, olardı shınıǵıwları zaman talapları tiykarında shólkemlestiriw búgingi kúnniń áhmiyetli wazıypalarınan biri esaplanadı. Bunı menen oqıwshınıń oy-pikirin rawajlandırıwǵa qaratılǵan dóretiwshilik mazmundagı tapsırmalarınıń salmaǵın artırıw, olardı belgili sistema tiykarında ápiwayıdan quramalıǵa ótiw principine ámel etiw nátiye beredi.

Juwmaq. Ulıwma alǵanda, baslawısh klass oqıwshılarınıń dóretiwshilik uqıplılıǵın rawajlandırıwdıń nátiyjeliligi oqıw mazmunı, pedagogikalıq múnásibet, oqıwshınıń individual ózgeshelikleri, ishki motivaciyası hám zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardıń óz ara baylanıslı túrde shólkemlestiriliwine baylanıslı. Usı tiykarǵa súyengen halda baslawısh bilimlendiriwde dóretiwshilikke baǵdarlangan oqıw ortalıǵın jaratıw oqıwshınıń tek búgingi oqıw jetiskenliklerin emes, al onıń keyingi bilim alıwı hám sociallıq iskerligi ushın zárúr bolǵan dóretiwshilik potencialın da rawajlandırıwǵa xızmet etedi.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF–79-sonli “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. Учебн.пособие. – Москва: «Академия», 2002.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: «Питер», 1999.
5. Лук А.Н. Мышление и творчество. – Москва: «Политиздат», 1976.
6. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. - Москва: «Педагогика», 1990.
7. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учебн.пособие для студентов пед. институтов. – Москва: «Просвещение», 1979.
8. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Изд-во «Смысл»; Изд-во «Эксмо», 2005.
9. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству: Из опыта работы. – Москва: «Просвещение», 1982.

СПЕЦИФИКА ДИАГНОСТИКИ УРОВНЯ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Бекманова Жамиля Абдуллаевна – доктор философии по педагогическим наукам, доцент

abdullaevnazamila90@gmail.com

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР НУТҚИ РИВОЖЛАНИШИ ДАРАЖАСИНИ ЎЛЧАШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Бекманова Жамиля Абдуллаевна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Ажинийёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

SPECIFICS OF DIAGNOSING THE SPEECH DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

Bekmanova Jamilya Abdullaevna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: нуткнинг тўлиқ ривожланмаганлиги, мактабгача ёшдаги болалар, профилактика, сабаблар, типик, специфик, даврлаштириш, даражалар, кўрсаткичлар, психологик-педагогик тавсиф.

Резюме. Мақолада мактабгача ёшдаги болалар нутқи ривожланиши даражасини ўлчашнинг назарий ва амалий хусусиятлари таҳлил қилинган. Нутқ ривожланишини ўлчашнинг асосий мезонлари асосида ёритилган. Шунингдек, табиий мулоқот, кузатув, суҳбат ва нутқий намуна таҳлилини уйғунлаштириш зарурлиги асосланган.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, дошкольники, профилактика, причины, типичный, специфический, периодизация, уровни, показатели, психолого-педагогическая характеристика.

Резюме. В статье анализируются теоретические и практические особенности измерения уровня развития речи детей дошкольного возраста. Освещено на основе основных критериев измерения развития речи. Также обоснована необходимость сочетания естественного общения, наблюдения, беседы и анализа речевого образца.

Key words: general speech underdevelopment, preschool children, prevention, causes, typical, specific, periodization, levels, indicators, psychological and pedagogical characteristics.

Summary. The article analyzes the theoretical and practical features of measuring the level of speech development in preschool children. Based on the main criteria for measuring speech development. The necessity of combining natural communication, observation, conversation, and speech sample analysis is also substantiated.

Введение. В Постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности дошкольных образовательных организаций» от 13.05.2019 г. № 391 указывается на необходимость «...создания благоприятной среды, позволяющей детям, в том числе детям с особыми потребностями, получать индивидуальные образовательные программы, а также современное инклюзивное дошкольное образование и воспитание.

Также указывается на важность социальной адаптации ребенка и внедрения современных образовательных программ и технологий в образовательно-воспитательный процесс дошкольных организаций [1]. Как показывают современные научно-педагогические и методические исследования и разработки, в настоящее время среди актуальных проблем современной логопедии особое значение приобретают следующие: Изучение и понимание видов и особенностей речевых нарушений и удаление имеющихся дефектов.

Ранняя профилактика, установление и устранение речевых нарушений. Творческая и научно-обоснованная разработка содержания, методов обучения и воспитания детей с нарушениями речи в детских садах.

Последовательная реализация комплексного подхода (диагностического и практико-коррекционного). Совершенствование теоретического обоснования и практического применения дифференцированных приемов и критериев диагностики различных форм нарушений речи.

Определение наиболее валидных методов диагностики и коррекции общего недоразвития речи в настоящее время является одной из важнейших задач деятельности логопедов. Термин «общее недоразвитие

речи», предложенный Р.Е.Левинной определяется следующим образом:

«Общее недоразвитие речи – различные сложные речевые расстройства, при которых у детей нарушено формирование всех компонентов речевой системы, относящихся к ее звуковой и смысловой стороне, при нормальном слухе и интеллекте» [5].

Понятие «общее недоразвитие речи» отличается специфическими особенностями, сложностью, неоднозначностью, что затрудняет определение его содержания и разработку методов диагностики.

Обзор литературы и методология. Анализ научных, научно-методических источников и современной практики логопедической работы в дошкольных организациях показывает, что общее недоразвитие речи является:

а) довольно распространенным недостатком речевого развития детей;

б) речевым нарушением со сложным дизонтогенезом и патогенезом;

в) часто сочетается с различными особенностями психического и психо-эмоционального, социально-коммуникативного развития, отставанием интеллектуальной составляющей, двигательных навыков.

На основании трудов С.Б.Закировой [4], Т.А.Ивановой [11], Р.Е.Левинной [5], Н.В.Миккоевой [8], О.Г.Приходько [9], О.В.Сологубовой [13], Т.Б.Филичевой [14], О.В.Юговой [17], К.В.Ягуновой, Д.Д.Гайнетдиновой [18] и др., а также личного педагогического и логопедического опыта автора, были сделаны следующие выводы:

Общее недоразвитие речи является сложным системным нарушением, включающим в себя комплекс

речевого и неречевого отставания. Общее недоразвитие речи – дефект полиэтиологический (состоящий из нескольких или множества факторов происхождения). Он может проявляться и как единичная патология, и обладать свойствами более сложных нарушений – алалии, дизартрии, ринолалии и т.д.

Общее недоразвитие речи представляет собой различные сложные речевые расстройства, характеризующиеся нарушением всех компонентов речевой системы – как звуковой стороны (фонетики) и смысловой (лексики, грамматики). Эти нарушения могут проявляться на фоне нормального функционирования слуха и интеллекта.

По мнению Т.А.Ивановой самостоятельным, или чистым дефект речи считается такое искажение речи, если несформированными в соответствии с возрастной нормой оказываются звукопроизношение и фонематическое восприятие, а также словарный запас и грамматический строй языка [11].

Несмотря на различную природу дефектов, у детей с ОНР, данный недостаток речевого развития обладает как типичными, так и специфическими особенностями: **Типичные** проявления заключаются в системном нарушении речевой деятельности, которое проявляется в более позднем начале речи (4-5 лет) и сопровождается несоблюдением грамматических правил и слабым фонетическим компонентом. Такие типичные и устойчивые проявления ОНР свойственны алалии, дизартрии, и в меньшей степени – при ринолалии и заикании.

Вместе с тем, ОНР как вид речевых нарушений, обладает и специфическими особенностями, а именно: неречевые процессы, сопровождающие ОНР, выражающиеся в затруднениях при запоминании, удержании постоянного устойчивого внимания и его распределения в процессе восприятия Махмудова М.С., Никоненко З.А., Чебан О.А., Бендер О.Б. подчеркивают также наличие связи, существующей между речевыми нарушениями и психикой, психологическими особенностями дошкольников. Психологические особенности влияют на формирование особенностей речевого мышления, понимания и воспроизведения [10, 16]. Поэтому особого внимания требует проблема отставания в развитии словесно-логического мышления, операций анализа и синтеза, сравнения и обобщения, мыслительных операций для более успешного овладения детьми речевыми навыками, соответствующих их возрасту.

Также важным условием успешного исправления имеющихся недостатков является определение, знание и учет специалистами (логопедом, неврологом, воспитателем) причин общего недоразвития речи.

Причины физиологического характера

- инфекционные заболевания в период беременности;
- сильный токсикоз;
- несовместимость резус-фактора и группы крови матери и ребенка;
- родовое увечье или патологические роды;
- наличие неврологических заболеваний;
- недостаточность, поверхность медико-психологического обследования и физического подержания новорожденного;
- травмы головного мозга ребенка в младенческий период.

- причины фамилистические (семейные), коммуникативные, лингвистические, социальные и материально-бытовые.

1. Одной из значимых и часто встречающихся причин является недостаточный речевой и эмоциональный контакт родителей с детьми, стиль формирования речи ребенка в семье – мало внимания, мало общения со взрослыми (занятость по работе, физическая глухота, двуязычная внешняя среда общения с соседями и другими детьми) и др.

2. Билингвизм – если в детском саду разговаривают на одном языке, а в домашней обстановке – на другом.

3. Неблагополучные семейные отношения, которые негативно воздействуют на ребенка – родительское отчуждение, низкий культурный уровень самих родителей или бабушек, занимающихся воспитанием внуков, проявления грубости.

4. Неблагоприятные социальные условия – материальные, жилищные, асоциальное поведение взрослых членов семьи, напряженная атмосфера, конфликты, использование родителями неграмотных и вульгарных речевых выражений, невнимание к речи ребёнка.

Подспорьем в процессе определения критериев является ориентация на периодизацию уровней речевого развития, разработанная в работах Л.С.Волковой [3], А.А.Смирновой, Л.С.Дмитриевских [12], К.Е.Харламовой [15], Н.В.Яковлевой, Г.В.Путиловой [19] и др. Составлена периодизация проявлений общего недоразвития речи: от полного отсутствия речевых проявлений до требуемых для данного возраста форм связной речи.

Каждый уровень представляет собой наличие первичного дефекта и сопутствующих вторичных проявлений, задерживающих правильное формирование речевых компонентов. О переходе к следующему уровню свидетельствует появление новых языковых навыков, усиление речевой активности, развитие способности раскрытия предметно-смыслового содержания речи, изменением мотивационной основы и эмоциональной окрашенности речи, компенсаторной функции (уже имеющихся представлений и представлений, на основе которых формируются новые, способствующие расширению кругозора детей [3].

В современной логопедии сформулированы три основных уровня речевого развития, с помощью которых определяются характерные признаки языковых компонентов у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи – первый, второй и третий.

В рамках данной статьи нами не ставится задача раскрытия всех трех уровней, которые достаточно подробно отражены в научно-методической литературе, но считаем важным обратить внимание на тот факт, что речевое развитие ребенка-дошкольника тесно связано с его интеллектуальным развитием. Поэтому для объективного оценивания уровня речевого развития ребенка необходимо получение данных его психологического обследования специалистом. Речевые проблемы, связанные с задержкой речевого развития дошкольников, как правило, весьма часто существуют одновременно с пробелами в других сферах – отставание двигательной, сенсорной, чувственно-эмоциональной функций, наличие неоднозначных, сложных, нестабильных психологических состояний.

Считаем обоснованным мнение Т.А.Ивановой о том, что «...лингвистические наблюдения за онтогенезом детской речи демонстрируют большую вариативность в сроках ее развития и индивидуальных особенностях и сроках овладения ребенком родным языком.

Поэтому целесообразно придерживаться тактичных (мягких) формулировок (выделено нами) при первичной диагностике отклонений от нормального процесса развития речевых навыков детей [11].

При обосновании и разработке диагностического аппарата для выявления развития речевых навыков детей с ОНР следует определить, знать и учитывать психолого-педагогическую характеристику детей дошкольного возраста.

Результаты исследования. Анализ данных, полученных нами при исследовании и практической коррекции различных психических функций у детей с ОНР, подкрепленный мнением ученых Т.Б.Филичевой, О.В.Юговой [14, 17] и др., свидетельствует о своеобразии их психического развития. У детей-дошкольников с ОНР наблюдаются проблемы с адекватностью различных видов восприятия, конкретно - зрительного, слухового, пространственного

Установлено, что дети с ОНР испытывают трудности по ориентации в пространстве; они ошибаются при употреблении предлогов, путают, не различают слова «право» и «лево». Такой недостаток, как отсутствие базового слухового и фонематического восприятия, проявляющийся у детей с ОНР, затрудняет восприятие импрессивной речи и контроль над собственным произношением.

Недостатки зрительной сферы заключаются в ограниченности, хаотичности зрительных представлений и впечатлений, что не позволяет устанавливать связь слова и образа.

Исследования психологов, медиков, логопедов свидетельствуют о том, что нередко хорошая зрительная память дошкольников сочетается с гораздо более слабой памятью слуховой, недостаточной активностью и прочностью запоминания. Изучение речевых проблем с детьми показывает, что даже при нормальном объеме и содержании зрительной памяти наблюдается более низкий уровень слуховой памяти.

Для наблюдения и определения степени наличия и уровня развития речевых нарушений у дошкольников необходимо использовать комплекс следующих показателей:

Фонетический строй речи, фонематический слух, понимание обращенной речи и произношения звуков, четкость произношения согласных, особенно шипящих звуков - ш, ж, ч, щ; свистящих - с, з, ц ;

Словарный запас (лексический строй речи) – его отставание или увеличение активного и пассивного словаря, точность употребления слов. Проявление речевого прогресса при слушании сказок, обсуждении или создании, сочинении собственных историй. Дети этого возраста любят много говорить, слушать детские сказки, рассказы, стихи и пытаются рассказать их.

Грамматический строй речи. Содержание, длина и сложность фраз, степень порядка при подборе слов, степень их согласованности.

Связная речь. Развитие диалогической речи. Переказы событий, сказок, мультфильмов. Ребенок способен пересказывать сказки, стихи и рассказы для детей, содержание детских фильмов и мультфильмов. Любит разглядывать различные картинки, рассказывать их содержание, делиться своими личными впечатлениями. Подбор методов обследования следует определять в соответствии с принципом комплексности для создания целостной картины речевых нарушений.

Заключение. Общее недоразвитие речи представляет собой сложное системное нарушение, затрагивающее различные компоненты речевой деятельности дошкольников. Проведенный анализ научной литературы показал, что объективная оценка уровня речевого развития возможна только при использовании комплексного диагностического подхода. При определении уровня речевого развития необходимо учитывать состояние фонетической, лексической, грамматической сторон речи, а также особенности связной речи ребенка. Полученные данные подтверждают необходимость учета не только речевых, но и психологических особенностей развития дошкольников при проведении диагностики и организации коррекционной работы.

Литература

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности дошкольных образовательных организаций» от 13.05.2019 г. № 391
2. Белякова Л.И. Логопедия. Дизартрия: учебное пособие для студентов вузов. – Москва: «ВЛАДОС», 2013.
3. Волкова Л.С. Логопедия: учебник для студентов - дефектологов. – Москва: «Владос», 2012.
4. Закирова С.Б. Совершенствование методики подготовки будущих логопедов к проектированию коррекционных работ. Автореф. дисс. ...докт. философии (PhD). Ташкент, 2025.
5. Левина Р.Е. Нарушения речи и письма у детей: избранные труды / Р.Е. Левина. – Москва: «Аркти», 2005.
6. Лынская М.И. Формирование речевой деятельности у неговорящих детей с использованием инновационных технологий: [пособие для учителя-дефектолога] /М.И.Лынская; под ред. С.Н. Шаховской. – Москва: «ПАРАДИГМА», 2015. (Специальная коррекционная педагогика).
7. Махмудова М.С. Повышение эффективности самостоятельного образования в подготовке будущих логопедов. Автореферат диссертации доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. – Ташкент: 2021.
8. Микоева Н. В. Развивающие игры в логопедической работе с дошкольниками с общим недоразвитием речи. Автореф. ... канд. пед. наук. -Санкт-Петербург: 2015.
9. Приходько О.Г. Логопедическое обследование детей с нарушениями речи. // Специальное образование. 2010. № 3. – С. 83 – 85.
10. Профилактика и коррекция речевых нарушений у детей дошкольного возраста. Учебно-методическое пособие. З.А.Никоненко, О.А.Чебан, О.Б.Бендер. –Тирасполь: Приднестровский государственный университет им. Т.Г.Шевченко. 2021.

11. Психолого-медико-педагогическое обследование детей и подростков. Практическое пособие. /Под общей редакцией Т.А.Ивановой. – Ярославль: 2011.
12. Смирнова А. А., Дмитриевских Л.С. Особенности состояния языковой способности у дошкольников с общим недоразвитием речи III уровня. // Вестник Курганского государственного университета. 2018, № 4 (51). – С. 78-81.
13. Сологубова О.В. Нетрадиционные методы работы по профилактике и преодолению речевых нарушений у детей дошкольного возраста с ОНР.
14. Филичева Т.Б. Методика преодоления недостатков речи у детей дошкольного возраста: пособие для воспитателей дошкольных учреждений. – Москва: Профессиональное образование, 2016. -С. 78-81.
15. Харламова К. Е. Изучение состояния языковой способности у старших дошкольников с речевым недоразвитием третьего уровня: сборник трудов конференции. // Психолого-педагогическое сопровождение общего, специального и инклюзивного образования детей и взрослых : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. (Тула, 11 апр. 2024 г.) / редкол.: С. Н.Башинова [и др.]. 2024. – Чебоксары: ИД «Среда», 2024. – С. 204-207.
16. Ходжабекова С.А. Технологии развития коммуникативной компетентности детей с тяжелыми нарушениями речи. Автореф. ... докт. философии (PhD) по педагогическим наукам. –Ташкент: 2025.
17. Югова О.В. Вариативные стратегии раннего психолого-педагогического сопровождения ребенка с отклонениями в развитии и его семьи 13.00.03 - коррекционная педагогика. Автореф. дисс. канд.пед. наук. Москва: 2012.
18. Ягунова К.В., Гайнетдинова Д.Д. Речевые нарушения у детей раннего и дошкольного возраста. Российский вестник перинатологии и педиатрии. 2018; 63(6):23-30.
19. Яковлева Н. В., Путилина Г. В. Коррекционная работа логопеда ДООУ на примере интеграции двигательной и речевой деятельности. // Актуальные исследования. 2023. №41 (171). Ч.II. С. 84-85.

TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHDA TAYM-MENEJMENT
YONDASHUVINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Bekniyazov Bayram Saparbaevich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

b.s.bekniyazov@gmail.com

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni qayta tayorlash va malakasini oshirish instituti Nukus filiali

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПОДХОДА К ТАЙМ МЕНЕЖМЕНТА В УПРАВЛЕНИИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Бекниязов Байрам Сапарбаевич – *доктор философии по педагогическим наукам, доцент*

Нукусский филиал Института переподготовки и повышения квалификации специалистов физической культуры и спорта

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE APPROACH TO TIME MANAGEMENT
IN THE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Bekniyazov Bayram Saparbaevich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor*

Nukus branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Education and Sports Specialists

Tayanch so'zlar: taylorizm, ta'lim tashkilotlari, rahbarning ish vaqti, klassik taym menejment, boshqaruv faoliyati, taym-menejment texnologiyasi, rejalashtirish.

Rezyume. Mazkur maqolada ta'lim muassasalarini boshqarishda taym-menejment yondashuvining rivojlanish tendensiyalari va bosqichlarining asosiy g'oyalari tahlil qilinadi. Ta'lim muassasalarini boshqarishda taym-menejment texnologiyalarini joriy etish masalalari yoritilgan.

Ключевые слова: тейлоризм, образовательные организации, рабочее время руководителя, классическое управление временем, управленческая деятельность, технологии управления временем, планирование.

Резюме. В данной статье анализируются основные идеи тенденций развития и этапов подхода к тайм менеджмента в управлении образовательными учреждениями. Рассматриваются вопросы внедрения технологий тайм менеджмента в управление образовательными учреждениями.

Key words: taylorism, educational organizations, manager's working time, classical time management, management activities, time management technologies, planning.

Summary. This article analyzes the key concepts, trends, and stages of approaching time management in educational institutions. It also examines the implementation of time management technologies in educational institutions.

Kirish. XXI asr menejment sotsiologiyasida tashkilotning tashqi muhit noaniqligiga moslashish qobiliyatini shakllantirish, ish samaradorligini yuksaltirish va davriy o'zgarishlarga javob berish tezligini oshirish zarurati ortib bormoqda. Zamonaviy jamiyat rivojlanishining bugungi bosqichida bunday moslashuvchanlik ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligining asosiy omili, uning yashashi va rivojlanishining kalitidir. Ta'lim tashkilotlarida ish samaradorligi va ta'lim sifatini oshirish vositalaridan biri uning tashkiliy faoliyatiga taym menejment texnologiyalarini joriy etishdir. Taym menejment amaliy fan sifatida dastlab menejment va psixologiya maslahatchilari tomonidan ishlab chiqilgan. Menejment, psixologiya va tashkiliy madaniyat bo'yicha bir qator mahalliy va xorijiy mutaxassislar kitoblar, maqolalar va o'quv kurslari shaklida shaxsiy va ish vaqtini rejalashtirish metodologiyasini ishlab chiqdilar.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Maqsadlarni belgilash, ishlarda ustuvorliklarni tanlash va inson tomonidan vaqtdan oqilona foydalanish muammosini birinchilardan bo'lib Rim faylasufi Lyusiliy Seneka ko'targan. U shunday degan: «Qaysi bandargohga borishimni bilmasam, hech qanday shamol menga maqul kelmaydi» [4:145]. Lusiliyuga yo'llagan maktublarida u do'stini «ilgari olib qo'yilgan yoki o'g'irlangan, behuda ketgan vaqtni qadrlashga va tejashga» undadi [5:7-8].

Ingliz olimi, siyosatchisi va faylasufi Frensis Bekon shunday deb yozgan edi: «To'g'ri vaqtni tanlash - bu hayotni o'zlashtirishdir. Bevaqtlik halokatli» [3:214]. Ta'kidlash joizki, Benjamin Franklinning shaxsiy vaqtni boshqarish tizimi uzoq va qisqa muddatli maqsadlarni tanlashga asoslangan bo'lib, ularsiz zamonaviy taym menejmentni tasavvur qilib bo'lmaydi.

Taym menejmentni rivojlantirishga «ayollar» hissasi nuqtai nazaridan Ketrin Bicherning 1842-yildagi «Uy xo'jaligi haqida risola»si (A Treatise on Domestic Economy for the Use of Young Ladies at Home and at School) qiziqarli bo'lishi mumkin. Ketrin Bicher – ayollar ta'limi g'oyasini izchil targ'ib qilgan, amerika moarifi va pedagogikasi klassikasi (ta'limda ayollarning o'qituvchi sifatida ishtirokini qo'llab-quvvatlagan). Ketrin Bicherni XXI asrning ishlaydigan ayollari orasida mashhur «uchuvchi uy bekari» (FlyLady) tizimi asoschisi deb hisoblash mumkin. «Uy xo'jaligi haqida risola»da uy ishlarini qanday qilib to'g'ri tashkil etish bo'yicha ko'plab maslahatlar berilgan. Ushbu «tezlashtirish» ning maqsadi ayollarning jamiyat manfaati va ta'lim olishi uchun ko'proq vaqt qoldirish edi.

1959-yilda Jeyms Makkeyning «Vaqtni boshqarish» kitobi (McKay J.T. The Management of Time. N.J., 1959) nashr etildi, unda birinchi marta taym menejmentning «parallelizmi» g'oyasiga asoslangan yaxlit TM tizimi tasvirlangan, boshqaruv menejerining asosiy funktsiyalari (rejalashtirish, nazorat qilish, muvofiqlashtirish va boshqalar) va o'zini o'zi boshqarish bo'yicha bir qator tavsiyalar berilgan [4].

1966-yilda xalqaro miqyosda tan olingan boshqaruv «guru»si Piter Ferdinand Druker tomonidan «Samarali menejer» kitobi nashr etildi. Ushbu kitobning asosiy qadriyati shundaki, u vaqtning asosi biznes resursi sifatidagi muhimligi va har bir menejer uchun vaqtni boshqarish zarurligi haqida o'ta muhim tavsiyalar berilgan.

2002-yilda Devid Allenning «Ishlarni tartibga solish» kitobi nashr etildi. «Stresssiz mahsuldorlik san'ati» (Getting Things Done: The Art of Stress-Free Productivity). Time jurnali ushbu kitobni «o'n yillikning eng yaxshi biznes

kitobi» deb atadi. Hech qanday mubolagʻasiz, GTD tizimining oʻzi butun dunyo boʻylab yuz minglab muxlislarga ega. Devid Allen tizimining «inqilobiy tabiati» birinchi navbatda taym menejmentga «teskari tomondan» qaraganligidir.

Materiallar. Taym menejment fan va amaliyotning alohida yoʻnalishi sifatida Gollandiyada xodimlar va ishbilarmonlar uchun vaqtni boshqarish boʻyicha maxsus kurslar ochilishi munosabati bilan yuz berdi. Koʻp oʻtmay, xuddi shu muammo bilan Germaniya, AQSh, Finlyandiya va boshqa mamlakat mutaxassislari shugʻullana boshladi. G.A.Arxangelskiy [2] taym-menejment boshqaruv konsalting fanining alohida sohasi sifatida XX asrning 70 yillarida paydo boʻlganini qayd etadi. Hozirgi vaqtda TM rivojlanishining uchta asosiy bosqichi umumiy qabul qilingan.

1-bosqich: 1910-1940 yillar. Teylorizm.

Zamonaviy ilmiy menejment asoschilaridan biri Frederik Teylor nomi bilan atalgan ishlab chiqarishni ilmiy boshqarish usullarini shu jumladan, taym menejment kabi muhim sohani ham taklif qilgan [7].

1920-yilda Rossiyada Aleksey Kapitonovich Gastev boshchiligidagi MMI (Markaziy mehnat instituti) tashkil etildi. Aynan Markaziy mehnat instituti zamonaviy tizimlarga kiritilgan taym menejmentning asosiy gʻoyalari ishlab chiqdi: faoliyatning operatsion tarkibini tahlil qilish, mehnat operatsiyalari vaqtini belgilash, ish tartibini optimallashtirish, ratsion, operatsiya kartalari, xodimlarni oʻqitish, vaqtinchalik mehnat samaradorligi koʻrsatkichlarini ragʻbatlantirish va ish haqi tizimiga kiritish, rejalashtirishda diagrammalar va jadvallardan foydalanish, kalendar rejalashtirish (zamonaviy taʼlim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi).

Ushbu bosqichning asosiy gʻoyalari: faoliyatning operatsion tarkibini tahlil qilish, mehnat operatsiyalari xronometraji, ish tartibini optimallashtirish, ratsion, operatsiya kartalari, xodimlarni oʻqitish, vaqtinchalik mehnat samaradorligi koʻrsatkichlarini motivatsiya tizimiga kiritish va ish haqi, rejalashtirishda sxemalar va jadvallardan foydalanish, jadval tuzish.

2-bosqich: 1950-1990 yillar. Klassik taym menejment.

Ish vaqtini tashkil qilish qoidalari haqidagi birinchi gʻoyalar XX asrning 50 yillarida Gʻarb mamlakatlarida hayotning tezlashishiga javoban paydo boʻlgan. Bozor munosabatlariga oʻtish boshqaruv bilan shugʻullanuvchi shaxslar zimmasidagi yukning ortishiga olib keldi. Menejerlarning ish hajmi shunchalik oshdiki, ular ish va boʻsh vaqtlarning surunkali etishmasligini boshdan kechira boshladilar.

Aynan shu davrda menejment fan sifatida (dastlab iqtisod, psixologiya va sotsiologiya chorrahasida vujudga kelgan va asosan «gumanitar» xarakterga ega boʻlgan) matematika va kibernetikaning gʻoyalari va usullari bilan «boyitilgan» tizimli va vaziyatli yondashuv, sinergetik yondashuv, qarorlar nazariyasi va boshqalar qoʻshildi.

1950-yillarda Amerika Qoʻshma Shtatlarining 34 prezidenti (1953-1960) Duayt Devid Eyzenxauer bugungi kunda «Eyzenxauer matritsasi» deb nomlanuvchi kundalik vazifalar va faoliyatni ustuvorlashtirish uchun ajoyib vositani taklif qildi.

Asosiy gʻoya: Taym menejment tashkilotni boshqarishga, har xil funktsiyalar va bosqichlarni oʻz ichiga oladi: maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, qaror qabul qilish va hokazo. Klassik taym menejment teylorizmdan kuch oladi

va individual taym menejment metodlarini yanada rivojlantiradi, lekin ayni paytda koʻproq shaxsiyatga yoʻnaltirilgan boʻlib, ixtiyoriy va amaliy qoʻllash uchun moʻljallangan.

3-bosqich. Zamonaviy taym menejment (XX asr oxiri XXI asr boshlari).

Bugungi kunda menejment motivatsiya, xodimlarning salohiyatini oshirish va ijodkorlik uchun sharoit yaratish bilan bogʻliq. Bu davrning eng mashhur mutaxassislardan biri Stiven Kovi hisoblanadi. Uning «Yuqori samarali odamlarning yetti odati» kitobi 1990 yilda nashr etilgan. Stiven Kovi tizimining asosiy eʼtibori vazifalar boʻysunadigan katta maqsadlarga qaratilgan. Usul vazifalarning ahamiyati va dolzarbligiga qarab ularning tartibini aniqlashga oʻrgatadi. S.Kovi taym menejment tizimi ikki boʻlimdan iborat: strategik uzoq muddatli rejalashtirish va haftalik qisqa muddatli rejalashtirish [7].

Uzoq muddatli rejalashtirish quyidagi zanjirda rivojlanadi: shaxsning individual «missiyasi» – rol - maqsad. Qisqa muddatli rejalashtirish quyidagicha taqdim etiladi: muhim rollar – vazifalar – haftalik reja – kunlik rejaning bajarilishi va taqsimlash. Stiven Kovi, taym menejment gʻoyalarini umumeʼtirof etilgan davrlashtirishdan farqli oʻlaroq, taym menejmentni rivojlantirishning toʻrt bosqichini koʻrib chiqadi, ular davomiylik orasida mavjud.

Birinchi qadam – bu ishlarni roʻyxatga olish. Turli tadbirlar oʻrtasida vaqtni tashkil qilish va oqilona taqsimlash uchun kelgusi vazifalar roʻyxatini tuzish bilan tavsiflanadi. Vaqt ishlarni qabul qilish tartibida va qisqa muddatda taqsimlanadi. Taym menejmentning ushbu darajasidagi odamlar oʻzgaruvchan vaziyatlarga qanday munosabatda boʻlishni, yaxshi moslashishni va har bir vazifani bajarishni biladilar. Ular oʻzlarining jadvallari boʻyicha ishlaydilar va istalgan vaqtda nima qilish kerak deb hisoblaydilar.

Ikkinchi bosqich – rejalashtirish.

Bu erda oldinga qarashga, voqealarni kelajakda qanday qilib amalga oshirishni belgilab olishga harakat qilinadi, shuning uchun ish yuzasidan uchrashuvlarini doimiy yozib olish uchun stol taqvimlari va bloknotlar keng qoʻllaniladi. Rejalar uzoqroq muddatga taqsimlanadi, lekin ustuvorlik tamoyiliga amal qilinmaydi. Agar biron bir vazifa bajarilmagan boʻlsa, u vazifa qanchalik muhim boʻlishidan qatʼi nazar, uning bajarilishi kelajakdagi davrga qoldiriladi. Ushbu yondashuv maqsadlarni belgilashda, kelajakdagi voqealar va harakatlarni oldindan rejalashtirishda mahsuldorlik va shaxsning shaxsiy javobgarligini anglatadi. Ammo rejalar, maqsadlar va samaradorlikka eʼtiborni muntazam ravishda kunlik rejaga qoʻyadi. Ikkinchi bosqich tarafdorlari oʻzlari xohlagan narsaga erishishlari mumkin, ammo bu har doim ham ularning eng chuqur ehtiyojlarini qondirish yoki xotirjamlikka erishish degani emas.

Uchinchi bosqich - ustuvorliklar boʻyicha rejalashtirish.

Oldingi ikkita tizimning parametrlariga vazifalarning ahamiyati va dolzarbligi boʻyicha reytingi qoʻshiladi. Bu erda faoliyat maqsadlarining qisqa, oʻrta va uzoq muddatli boʻlinishi paydo boʻladi. Kundalik rejalashtirish kontseptsiyasi paydo boʻlib, u bir xil ish daftarlari saqlanadi, lekin yanada murakkab: birinchi navbatda, vazifalar roʻyxati yoziladi, soʻngra ular dolzarblik va chochilinish darajasiga muvofiq bajarish uchun taqsimlanadi.

Taym menejmentning uchinchi bosqichi maqsadlar va rejalar qadriyatlar bilan bogʻlash yoʻlida muhim qadam tashlaydi. Kundalik rejalashtirish va ustuvorliklarni

belgilash orqali hosildorlik sezilarli darajada oshadi. Uchinchi bosqich taym menejmentning cho‘qqisi hisoblanadi, lekin u g‘oyaning o‘zi bilan bog‘liq emas, balki nomukammal paradigmalardan biri bo‘lgan hayotiy elementlarning yo‘qligi bilan bog‘liq bo‘lgan jiddiy kamchiliklarga ega.

Stiven Kovi bu bosqichni g‘ayri insoniylik uchun haqli ravishda tanqid qiladi, chunki zamonaviy inson uchun asosiy muammo vaqtning boshqarish emas, balki o‘zini boshqarishdir. Stiven Koving so‘zlariga ko‘ra, taym menejmentning to‘rtinchi bosqichi mutlaqo boshqa qiymat asosida rivojlanishi kerak, bu erda asosiy narsalar va ular bilan bog‘liq vaqt emas, balki munosabatlar va natijalardir.

Muhokama. Taym menejment g‘oyasi haqida gapiradigan bo‘lsak, ehtimol u insoniyat mavjud bo‘lgan vaqtdan beri mavjud bo‘lgan [7:92].

Vaqt muammosi butun insoniyat tarixi davomida izlanuvchan inson ongining diqqat markazida bo‘lib kelgan. Vaqt nima? U ob‘ektiv ravishda mavjudmi? Muammoning asosiy murakkabligini tashkil etuvchi bu savollarga turli bilim soha vakillari javob topishga harakat qilgan.

Hozirgi vaqtda aksariyat ta‘lim tashkilotlari oldida dolzarb muammolardan biri sifatida taym menejment texnologiyalarini joriy etish vazifasi turibdi. Buning sabablari quyidagi omillardir:

- Ijtimoiy va iqtisodiy muhitdagi o‘zgarish tendentsiyalari ta‘lim tashkiloti rahbarlariga qarorlar qabul qilishda, ustuvorliklarni belgilashda, xodimlarning, shuningdek, o‘z ishini tashkil etish va rejalashtirishda o‘z-o‘zini nazorat qilish rolini qayta ko‘rib chiqish va oshirish zarurligini taqozo etadi.

- Ta‘lim tashkilotlari boshqaruv tizimida mehnat samaradorligini oshirish dolzarb muammolardan biri bo‘lib, intellektual kapital, xodimlarning ish beruvchi tashkilotiga sodiqligi, kreativlik va o‘zini namoyon qilish imkoniyati kabi nomoddiy aktivlarning roli ortib bormoqda. Ko‘rib chiqishning ushbu jihatida eng dolzarb masala – bu xodimning o‘z ishini tashkil etishdagi mustaqilligi.

- Hozirgi vaqtda “ish beruvchi - xodim” munosabatlari tizimi rivojlanishning yangi bosqichiga qadam qo‘ymoqda, bunda tashkiliy tizimda xodim shaxsining roli oshadi. Taym menejment texnologiyalarini joriy etish psixologik qulaylikni yaratishga yordam beradi, unga “ma‘naviy” erkinlik beradi; ish beruvchi uchun imtiyozlar bilan bir vaqtning o‘zida – ierarxiyaning istalgan darajasida xodimlarning samaradorligi, tezligi va ish sifatini oshirish.

Afsuski, pedagog xodimlarning shaxsiy va ish vaqtidan samarali foydalanish, ta‘lim tashkilotlarini boshqaruvida taym menejment texnologiyalarini joriy etish alohida pedagogik ilmiy muammo sifatida tadqiqot qilinmagan.

Xulosa. Bugungi kunda vaqtning samarali boshqarish shaxsning hayotiy pozitsiyasi bilan chambarchas bog‘liq holda, insonning hayotiy qadriyatlarini, dunyoqarashi va munosabatiga muvofiq shaxsiy salohiyatni maksimal darajada ro‘yobga chiqarish vositasi sifatida qaraladi. Shunday qilib, taym menejment g‘oyalarining rivojlanish bosqichlarini o‘rganish va tahlil qilish ta‘lim tashkiloti xodimlarini taym menejment texnologiyasiga o‘qitishning yangi mazmuni va vositalarini tanlashga yordam beradi va butun ta‘lim tashkiloti va uning har bir a‘zosi alohida muvaffaqiyati uchun zamonaviy pedagoglarga nimani o‘rgatish kerakligini tushunishga imkon beradi.

Adabiyotlar

1. Аллен Д. Как привести дела в порядок: искусство продуктивности без стресса. / Д.Аллен; пер. с англ. С.В.Каденко. – Москва: «Вильямс», 2007.
2. Архангельский Г.А. Диагностика тайм-менеджмента: как измерит неосознаваемое. // Управление персоналом. 2004. № 13. - С. 50-54
3. Архангельский Г.А. Организация времени: от личной эффективности к развитию фирмы. –Москва: АиСТ-М, 2003.
4. Волков Ю.Г., Мостовая И.В. Социология: Учебник для вузов. – Москва: 2000.
5. Гупалов В.К. Управление рабочим временем на предприятии. – Москва: «Полярис», 2001.
6. Зайверт Л. Ваше время в ваших руках: советы деловым людям как эффективно использовать рабочее время. – Москва: «Интэрэксперт», 1995.
7. Кови С. Семь навыков высокоэффективных людей. – Москва: «Омега-Л», 2005.

ВНЕДРЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМА У СТУДЕНТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Даулетиярова Нигора Кенесбаевна – доктор философии по педагогическим наукам

dauletiyarovanigora@gmail.com

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎРГАНАЁТГАН ТАЛАБАЛАРНИНГ ЁЗМА НУТҚ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Даулетиярова Нигора Кенесбаевна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

IMPLEMENTING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO DEVELOP ENGLISH WRITING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: сунъий интеллект, академик ёзув, инглиз тилини ўқитиш, генератив сунъий интеллект, ёзма мулоқот компетенцияси, танкидий фикрлаш, академик ҳалоллик, сунъий интеллект саводхонлиги, олий таълим, рақамли таълим технологиялари.

Резюме. Мақолада олий таълим муассасаларининг тил мутахассисликлари талабаларида академик ёзиш кўникмаларини ривожлантириш учун сунъий интеллект воситаларидан фойдаланиш имкониятлари ўрганилади. Инглиз тилини ўқитиш жараёнига ChatGPT ва Grammarly каби генератив моделларни жорий этишнинг педагогик жиҳатлари кўриб чиқилади.

Ключевые слова: искусственный интеллект, академическое письмо, обучение английскому языку, генеративный искусственный интеллект, письменная коммуникативная компетенция, критическое мышление, академическая добросовестность, ИИ-грамотность, высшее образование, цифровые образовательные технологии.

Резюме. В статье исследуются возможности использования инструментов искусственного интеллекта для развития навыков академического письма у студентов языковых специальностей высших учебных заведений. Рассматриваются педагогические аспекты интеграции генеративных моделей, включая ChatGPT и Grammarly, в процесс обучения английскому языку.

Key words: artificial intelligence, academic writing, English language teaching, generative AI, higher education, written communicative competence, critical thinking, academic integrity, AI literacy, digital educational technologies.

Summary. This article examines the potential of artificial intelligence tools for developing academic writing skills among English language students in higher education institutions. The study explores the pedagogical implications of integrating generative AI technologies, including ChatGPT and Grammarly, into English language instruction.

Введение. В условиях стремительной цифровизации высшего образования традиционные методы обучения иностранным языкам требуют концептуального переосмысления, поскольку интеграция инструментов искусственного интеллекта открывает новые возможности для глубокой персонализации образовательного процесса и эффективного совершенствования навыков академического письма у студентов. Применение подобных интеллектуальных систем позволяет не только обеспечить предоставление автоматизированной обратной связи в режиме реального времени, но и адаптировать учебный контент к индивидуальным потребностям обучающихся, существенно оптимизируя процесс овладения сложными лингвистическими и стилистическими нормами английского языка.

Важное место в академической подготовке занимает интеграция инструментов искусственного интеллекта, таких как Grammarly и ChatGPT, с современными педагогическими технологиями, включая процессно-ориентированное письмо и жанровый подход к обучению. Данное сочетание способствует формированию у обучающихся навыков критического анализа и самостоятельной работы с текстом, обеспечивая возможность осмысленного редактирования письменных работ на основе автоматизированной обратной связи и методической поддержки.

Чтобы минимизировать эти риски, преподавателям следует сосредоточиться не на самом использовании ИИ-инструментов, а на развитии у студентов осознан-

ного подхода к письму, при котором ИИ выступает не заменой самостоятельного мышления, а интеллектуальным помощником в процессе обучения.

Особое значение в современных условиях приобретает формирование ИИ-компетентности как неотъемлемого элемента цифровой культуры обучающихся. Речь идет не только о владении инструментами искусственного интеллекта, но и о способности оценивать достоверность, релевантность и качество информации, создаваемой алгоритмами. В таких условиях студент выступает не потребителем готовых решений, а активным участником интеллектуального процесса, принимающим обоснованные решения на основе анализа полученных результатов.

Подобная трансформация образовательной практики обуславливает пересмотр профессиональных функций преподавателя. Наряду с передачей знаний возрастает его роль как консультанта и модератора учебной деятельности, способствующего развитию у обучающихся навыков эффективного взаимодействия с интеллектуальными системами, включая грамотное формулирование запросов и критическую интерпретацию ответов.

Реализация данного подхода предполагает формирование у студентов устойчивых навыков проверки достоверности материалов, генерируемых интеллектуальными системами, и соблюдения принципов академической этики при работе с источниками. Это позволяет снизить вероятность некорректного использования

чужих идей и способствует развитию аналитического мышления в процессе обработки информации. Тем самым взаимодействие с ИИ трансформируется из потенциально опасного использования в этически выверенную практику, где осознанное осмысление материала и самостоятельное обоснование аргументации становятся неотъемлемыми компонентами авторской ответственности [14].

Обзор литературы. Обзор современных научных источников позволяет констатировать расширение исследовательского интереса к использованию больших языковых моделей в образовательной сфере. Значительная часть работ посвящена изучению их потенциала в обновлении существующих методик обучения академическому письму и повышении эффективности формирования навыков письменной научной коммуникации.

Научные изыскания акцентируют необходимость переосмысления роли генеративных моделей, предлагая рассматривать их не как автономные инструменты создания текста, а как «спарринг-партнеров» в рамках коллаборативного подхода, что стимулирует развитие критических навыков и осознанного отношения к академической ответственности [14, 12].

Вместе с тем в исследованиях, посвящённых применению нейросетевых технологий, нередко недостаточно учитывается опасность культурно-языковой унификации академического письма. Алгоритмическая стандартизация текстов способна способствовать утрате индивидуального авторского стиля студентов, изучающих иностранный язык, а также ограничивать разнообразие используемых ими дискурсивных стратегий. Для предотвращения подобных явлений необходимо интегрировать в учебный процесс подходы, развивающие у обучающихся индивидуальный стиль и лексическое богатство, что позволит эффективно противостоять усредненности, которую нередко создают алгоритмы.

Международный опыт подтверждает, что при таком подходе ИИ-инструменты существенно оптимизируют время на техническую проверку текстов, позволяя преподавателям сосредоточиться на развитии у студентов сложных лингвистических аспектов и метакогнитивных навыков [9].

В то же время эффективное использование генеративных технологий предполагает осознание стратегий речевой деятельности, ориентированных на создание собственных смыслов и идей. Применение таких подходов способствует развитию у обучающихся метакогнитивных навыков и рефлексивного мышления, благодаря чему искусственный интеллект рассматривается не как вспомогательный технический ресурс, а как средство поддержки познавательной деятельности. Это имеет особое значение для сохранения и укрепления способности к самостоятельному анализу и критическому мышлению. Более того, педагогическая адаптация к возможностям ИИ требует пересмотра самой парадигмы образования, где развитие навыков качественной редактуры и эффективной коммуникации становится приоритетной задачей подготовки специалистов [19].

Методология. Исследование базируется на квази-экспериментальном дизайне, направленном на оценку эффективности внедрения нейросетевых инструментов в практику обучения академическому английскому языку на базе лингвистических кафедр вузов. В рамках исследования была сформирована контрольная и экспе-

риментальная группы, что позволило провести сравнительный анализ динамики развития лексико-грамматической компетенции и навыков аргументации в условиях использования генеративных моделей.

Участники экспериментальной группы применяли специализированные алгоритмы для структурирования и аргументации текстов, что позволило оценить их влияние на развитие навыков критического мышления и логической связности дискурса [8].

Сравнительный анализ результатов показал, что систематическая работа с такими инструментами способствует более качественной проработке академических черновиков и повышает общую эффективность обучения в сравнении с традиционными методиками [5]. В частности, использование структурированных моделей сократовского взаимодействия с системами искусственного интеллекта способствует совершенствованию логической последовательности аргументации и развитию метакогнитивной осознанности обучающихся в процессе создания письменных академических работ.

Интеграция подобных когнитивных стратегий позволяет повысить точность грамматического оформления и цитирования на 32%, однако требует осторожности, так как может способствовать снижению оригинальности аргументации [4].

Помимо анализа цифровых данных, изучение письменных рефлексий учащихся продемонстрировало, что использование таких инструментов способствует повышению их уверенности в своих силах и формированию большей независимости при создании академических текстов на английском языке. Кроме того, результаты показывают, что участие студентов в самоанализе и взаимной проверке работ с использованием инструментов искусственного интеллекта способствует более надежному и долговременному закреплению полученных академических умений.

Результаты. Результаты количественного анализа продемонстрировали заметное повышение академических достижений обучающихся экспериментальной группы: средний уровень освоения лексико-грамматических структур возрос, что подтверждает результативность целенаправленного использования технологий искусственного интеллекта в качестве средства когнитивной поддержки. Качественные показатели исследования подтверждают, что такая интеграция технологий повышает не только мотивацию обучающихся, но и их способность к генерации сфокусированных идей, что существенно улучшает связность между компонентами текста [11].

Исследование также выявило, что значительное сокращение времени на техническое редактирование позволяет студентам уделять больше внимания глубокой проработке содержания, что ведет к более осознанной и аргументированной подаче материала [1].

Эмпирические данные подтверждают, что студенты, применяющие ИИ-инструменты для итеративного редактирования, демонстрируют улучшение качества текстов на 22% по сравнению с контрольной группой [3]. Столь заметный прогресс, выраженный как в количественных показателях, так и в качественном улучшении связности и логики письменных работ, доказывает, что применение нейросетевых инструментов помогает студентам эффективнее переносить сформированные компетенции на решение новых академических задач [2].

Передача задач, связанных с исправлением грамматических ошибок, системам искусственного интеллекта позволяет студентам уделять больше внимания содержательной стороне своей работы, благодаря чему процесс написания текста превращается из простой отработки языковых форм в осознанную интеллектуальную деятельность по выстраиванию логичной аргументации. При этом выявленные закономерности использования ИИ-инструментов указывают на формирование различных моделей поведения, где наиболее эффективные студенты сохраняют когнитивный контроль, выступая в роли активных редакторов, а не пассивных потребителей контента [2].

Обсуждение. В данном разделе анализируются полученные эмпирические данные в контексте современных образовательных парадигм, подчеркивающих необходимость трансформации роли преподавателя в сторону фасилитации интеллектуальной деятельности студентов при интеграции нейросетевых технологий. Преподаватель теперь выступает в роли ментора, помогающего студентам выстраивать критическое взаимодействие с алгоритмами, что превращает процесс написания в осознанную итеративную работу. В связи с этим возникает необходимость переориентации оценивания с анализа конечного результата на отслеживание процесса построения аргументации, при котором искусственный интеллект выступает средством метакогнитивной поддержки и рефлексии, а не источником готовых ответов и решений.

В ходе реализации данных стратегий студенты вырабатывают навыки осознанного использования

инструментов для проверки качества дискурса, стремясь к постепенной интериоризации языковых и логических паттернов в собственную практику письма [15].

Постепенно обучающиеся переходят от простого принятия предлагаемых рекомендаций к их критическому осмыслению и оценке. Это способствует тому, что студенты не ограничиваются механическим воспроизведением предложенных конструкций, а учатся самостоятельно создавать логически выстроенный и аргументированный академический текст, основываясь на собственных выводах и осознанном понимании его композиции и структуры.

Закключение. Проведенное исследование показывает, что внедрение искусственного интеллекта в обучение английскому языку значительно ускоряет академический прогресс студентов, если они сохраняют самостоятельный контроль над процессом работы и критически оценивают результаты использования технологий. Поскольку нейросети зачастую предлагают стандартные и усредненные формулировки, студентам необходимо не принимать их правки бездумно, а осознанно сопоставлять их со своим личным интеллектуальным стилем, постоянно балансируя между технологической стандартизацией и сохранением уникального авторского голоса. В связи с этим преподавателям крайне важно внедрять методы, которые помогут учащимся критически оценивать влияние алгоритмов на их академическую идентичность и вырабатывать навыки ответственного управления процессом создания таких комбинированных текстов.

Литература

1. AbdAlgane M., Ali R., Othman K., Ibrahim I. Z. A., Alhaj M.K. M., Ali, E. M. T., Allehyani F.S. Exploring AI-Generated Texts vs. Human-Written Texts in EFL Academic Writing: A Case Study of Qassim University in Saudi Arabia. // *World Journal of English Language*, 16(2), 2025. – P. 114-114.
2. Cui Y., He W., Du X., Zeng M. J., Liu D. The Impact of AI Writing Assistants on Academic Writing Performance. // *International Journal of Distance Education Technologies*, 23(1), 2025. – P. 1-28.
3. Dgebuadze M., Kenkebashvili K. Integrating artificial intelligence in academic writing and research methods courses for master students: a teaching model for responsible USE. *DergiPark (Istanbul University)*. 2025.
4. Escalante J., Pack A., Barrett A. AI-generated feedback on writing: insights into efficacy and ENL student preference. // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1), 2023.
5. Khaustov O.N., Tormyshova T.Yu., Sukhanova N.I. Teaching students to write academic papers through the use of generative artificial intelligence tools. *Tambov University Review Series Humanities*, 29(5), 2024. – P. 1194-1207.
6. Nazarova N.V. The use of neural networks in teaching academic writing skills in English to non-linguistic graduate students (case study of the LexiBot platform). *Pedagogy Theory & Practice*, 11(3), 2026. – P. 509-516.
7. Polyudova E. Artificial Intelligence in Teaching Foreign Languages: Application Trends in Higher Education. // *Open Education*, 29(4), 2025. – P. 4-18.
8. Song C., Song Y. Enhancing academic writing skills and motivation: assessing the efficacy of ChatGPT in AI-assisted language learning for EFL students. // *Frontiers in Psychology*, 14, 2023. – P. 1260843.
9. Stanko D., Kolegaeva I., Rohach, L. Developing Critical AI Literacy in Academic Writing Classrooms. // *Arab World English Journal*, 3, 2026. – P. 41-54.
10. Voronina D.K., Shamov A.N. Generative artificial intelligence in language education: ways to solve the plagiarism problem. // *Vestnik of Minin University*, 13(3), 2025. – P. 5-5.
11. Walter Y. Embracing the future of Artificial Intelligence in the classroom: the relevance of AI literacy, prompt engineering, and critical thinking in modern education. // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 21(1), 2024.
12. Yangiboyeva I. Transforming generative ai into a cognitive scaffold: a socratic-structured model for developing academic writing skills. // *Zenodo (CERN European Organization for Nuclear Research)*, 2026.
13. Константинова Л.В., Vorozhikhin V.V., Petrov A.M., Titova E.S., Штыхно Д.А. Generative Artificial Intelligence in Education: Discussions and Forecasts. // *Open Education*, 27(2), 2023. – P. 36-48.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI**Xalmuratov Miyirbek Tajetdinovich – stajyor o'qituvchi**mirbek.khalmuratov094@gmail.com*Berdaq nomidagi Qoraqalpog' davlat universiteti***БУДУЩЕЕ ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ****Халмуратов Мийирбек Тажетдинович – стажер преподаватель***Каракалпакский государственный университет имени Бердаха***FUTURE PHYSICAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING TEACHERS' PROFESSIONAL COMPETENCIES****Khalmuratov Miyirbek Tajetdinovich – trainee teacher***Karakalpak State University named after Berdakh*

Tayanch so'zlar: pedagogik amaliyot, kasbiy kompetensiya, jismoniy tarbiya, oliy ta'lim, pedagogik mahorat, amaliy ko'nikma, ta'lim sifati.

Rezyume. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik amaliyotning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Pedagogik amaliyot talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish hamda pedagogik mahoratini rivojlantirishda asosiy bosqich hisoblanadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida amaliyot jarayonini takomillashtirish yo'llari yoritiladi.

Ключевые слова: педагогическая практика, профессиональная компетенция, физическая культура, высшее образование, педагогическое мастерство, практические навыки, качество образования.

Резюме. В статье анализируется роль педагогической практики в развитии профессиональных компетенций будущих учителей физической культуры в высших учебных заведениях. Педагогическая практика является ключевым этапом в интеграции теоретических знаний студентов с практической деятельностью, формировании профессиональных навыков и развитии педагогического мастерства. Также рассматриваются пути совершенствования практики на основе современных образовательных технологий.

Key words: pedagogical practice, professional competence, physical education, higher education, teaching mastery, practical skills, education quality.

Summary. This article analyzes the role of teaching practice in developing professional competencies of future physical education teachers in higher education institutions. Pedagogical practice is a key stage in integrating students' theoretical knowledge with practical activities forming professional skills, and developing pedagogical mastery. The article also discusses ways to improve teaching practice based on modern educational technologies.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uning sifatini oshirish hamda xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash dolzarb vazifalardan biridir [1]. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi ta'lim islohotlarining markazida turadi [1, 4, 8].

Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni professional faoliyatga tayyorlash jarayonida pedagogik amaliyotning o'rni beqiyosdir [9].

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish oliy ta'lim tashkilotlarida samarali va tizimli pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga bevosita bog'liqdir. Mazkur shart-sharoitlar nafaqat ta'lim jarayonining tashkiliy va texnologik tomonlarini, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishi, individual imkoniyatlari va kasbiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi [5, 8].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi bugungi kunda jahon pedagogika fanining ustuvor ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [4,8]. Ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi, kompetensiyaviy yondashuvning keng joriy etilishi hamda pedagogik faoliyatga qo'yilayotgan yangi talablar oliy

ta'lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash mazmunini tubdan takomillashtirishni talab etmoqda [4]. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlarni ilmiy asosda tashkil etish dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Respublikamizda mazkur muammo yuzasidan bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. N.N.Azizxo'jayeva pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirishning muhim omili ekanligini asoslaydi [5]. Muallifning fikricha, ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish talabalarning mustaqil fikrlashini, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalarini hamda kasbiy faoliyatga tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. M.Yusupov pedagogika nazariyasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligini ta'kidlaydi [4]. Olim kasbiy kompetensiyani faqat nazariy bilimlar yig'indisi sifatida emas, balki amaliy faoliyatni samarali tashkil etish, pedagogik muammolarni mustaqil hal qilish va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati sifatida tavsiflaydi. H.F.Rashidov jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasiga oid tadqiqotlarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining metodik tayyorgarligi hamda pedagogik amaliyotning uzviyligini

asoslab beradi [7]. Muallif pedagogik amaliyot jarayonida talabalarining metodik, tashkiliy va kommunikativ kompetensiyalari shakllanishini ilmiy jihatdan izohlaydi. Jumladan, Matthias Baumgartner (2022) tomonidan ishlab chiqilgan CompePET modeli jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini baholash va rivojlantirishning zamonaviy konsepsiyalaridan biri hisoblanadi [4,8]. Muallif kasbiy kompetensiyani predmet bilimlari, pedagogik bilimlar, vaziyatni tahlil qilish, pedagogik qaror qabul qilish hamda amaliy faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyatlarining integratsiyasi sifatida izohlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, aynan pedagogik amaliyot mazkur kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy omili hisoblanadi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish samaradorligi, avvalo, yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarning mazmuni va ularning o'zaro integratsiyalashgan holda qo'llanilishiga bog'liqligini ko'rsatdi [4, 5, 7]. Tadqiqot davomida aniqlangan mazmuniy-motivatsion, tashkiliy-texnologik, faoliyatli-amaliy, nazorat-baholash hamda shaxsiy-ijtimoiy shart-sharoitlar talabalarining kasbiy tayyorgarligini izchil rivojlantirishga xizmat qiluvchi yagona pedagogik tizimni tashkil etishi asoslandi [5,8]. Olingan natijalar zamonaviy xorijiy tadqiqotlar bilan qiyoslanganda ularning o'zaro uyg'unligi kuzatildi. Jumladan, Matthias Baumgartner (2022) tomonidan ishlab chiqilgan CompePET modelida jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki amaliy pedagogik faoliyat, refleksiv tahlil va kasbiy qaror qabul qilish ko'nikmalari bilan belgilanishi ta'kidlangan [10]. Mazkur tadqiqotda ham pedagogik amaliyot kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning markaziy omili sifatida baholandi. Bu esa tadqiqot natijalarining xalqaro ilmiy qarashlar bilan mos kelishini ko'rsatadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ayrim oliy ta'lim muassasalarida nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik hali to'liq ta'minlanmagan. Amaliyot soatlarining yetarli emasligi, zamonaviy sport jihozlari va raqamli ta'lim vositalarining cheklanganligi, pedagogik amaliyot jarayonida mentorlik tizimining barcha hollarda samarali yo'lga qo'yilmaganligi talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli pedagogik amaliyotni tashkil etishda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish, amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish hamda ta'lim jarayonini raqamlashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Natijalar. Mazkur tadqiqot davomida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlar ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilindi. Nazariy manbalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni qiyosiy o'rganish natijasida kasbiy kompetensiyalarni samarali shakllantirishda pedagogik shart-sharoitlarning tizimli ravishda tashkil etilishi hal qiluvchi omil ekanligi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni faqat nazariy bilimlarni egallash bilan chegaralanmaydi. Mazkur jarayon talabalarining amaliy faoliyatga jalb qilinishi, pedagogik vaziyatlarni mustaqil tahlil qilishi, kasbiy muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishi hamda refleksiv yondashuvni shakllantirishi

orqali yuqori samaradorlikka erishadi. Shu bois pedagogik amaliyot, innovatsion ta'lim texnologiyalari va kompetensiyaviy yondashuvning uyg'unligi kasbiy tayyorgarlikning asosiy sharti sifatida baholandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar beshta o'zaro bog'liq komponentdan iborat tizimni tashkil etadi:

Asosiy qism.

1. Pedagogik amaliyotning mazmuni, mohiyati va tashkil etilishi

Pedagogik amaliyot oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy

faoliyatga tayyorlashning eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. U talabalarining nazariy bilimlarini real ta'lim jarayoni bilan bog'lash, ularni amaliy faoliyatga yo'naltirish va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. [4, 9].

Pedagogik amaliyotning asosiy mohiyati shundan iboratki, talaba o'quv jarayonini faqat kuzatuvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida o'zlashtiradi. U darslarni rejalashtirish, tashkil etish, o'quvchilar bilan ishlash, metodlarni tanlash va natijalarni tahlil qilish jarayonida bevosita ishtirok etadi [9].

Amaliyot odatda quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- Tayyorgarlik bosqichi – nazariy bilimlarni mustahkamlash, metodik ko'rsatmalar bilan tanishish;
- Kuzatuv bosqichi – tajribali o'qituvchilarning darslarini tahlil qilish;
- Amaliy faoliyat bosqichi – mustaqil dars o'tish va o'quv jarayonini boshqarish;
- Tahlil va refleksiya bosqichi – o'z faoliyatini baholash va xulosa chiqarish.

Bu bosqichlar talabaning kasbiy rivojlanishini bosqichma-bosqich ta'minlaydi.

2. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik amaliyotning roli

Kasbiy kompetensiya – bu mutaxassisning bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarining uyg'unlashgan tizimidir. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun bu kompetensiyalar quyidagi yo'nalishlarda shakllanadi:

- Didaktik kompetensiya – darsni to'g'ri rejalashtirish va o'qitish metodlarini tanlash;
- Metodik kompetensiya – jismoniy mashqlarni to'g'ri o'rgatish va sport metodikasini qo'llash;
- Kommunikativ kompetensiya – o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish;
- Tashkiliy kompetensiya – sport mashg'ulotlarini xavfsiz va samarali tashkil etish;
- Refleksiv kompetensiya – o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash.

Pedagogik amaliyot ushbu kompetensiyalarning barchasini real sharoitda shakllantiradi.

Talaba nazariy bilimlarni amalda sinab ko'radi va o'zining kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlaydi [5, 7].

3. Jismoniy tarbiya yo'nalishida pedagogik amaliyotning o'ziga xos xususiyatlari:

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida pedagogik amaliyot boshqa yo'nalishlarga nisbatan bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega [7].

Birinchidan, bu yo'nalishda jismoniy faollik asosiy o'rin tutadi. Talaba nafaqat darsni tashkil etadi, balki o'zi

ham sport mashqlarini namoyish qiladi va o'quvchilarga to'g'ri texnikani o'rgatadi.

Ikkinchidan, xavfsizlik masalasi juda muhim hisoblanadi. Har bir mashq o'quvchilarning sog'lig'iga zarar yetkazmasligi kerak, bu esa o'qituvchidan yuqori mas'uliyat talab qiladi.

Uchinchidan, individual yondashuv zarur. Har bir o'quvchining jismoniy tayyorgarlik darajasi turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi moslashtirilgan metodlarni qo'llashi kerak.

To'rtinchidan, motivatsiya yaratish muhim ahamiyatga ega. Talabalar amaliyot davomida o'quvchilarda sportga qiziqishni oshirish usullarini o'rganadilar.

4. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar

Hozirgi kunda pedagogik amaliyot samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirishga va talabalarining kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Asosiy innovatsion yondashuvlar:

- interaktiv ta'lim metodlari (guruhlarda ishlash, muhokama, loyiha usuli);
- raqamli platformalar va multimedia vositalaridan foydalanish;
- video tahlil orqali darslarni baholash;
- "mentor-talaba" tizimi asosida individual yordam;
- kompetensiyaga asoslangan baholash tizimi.

Bu usullar talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ularni real pedagogik muhitga tez moslashtiradi [5].

5. Pedagogik amaliyot jarayonida uchraydigan muammolar

Amaliyot jarayonida bir qator muammolar ham kuza-tilishi mumkin:

- nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut;
- metodik tajribaning yetarli emasligi;
- o'quvchilar bilan ishlashda qiyinchiliklar;
- darsni boshqarish ko'nikmasining sustligi;
- vaqtni to'g'ri taqsimlay olmaslik. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun amaliyot jarayonini tizimli tashkil etish, mentorlikni kuchaytirish va talabalarga ko'proq mustaqil dars o'tish imkoniyatini berish zarur.

Pedagogik shart-sharoitlarning samaradorligi quyidagi asosiy omillarga tayanadi:

1. Mazmuniy-motivatsion shart-sharoitlar. Ushbu shart-sharoit bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy faoliyatga ijobiy munosabat, intellektual qiziqish va shaxsiy motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan. Mazmuniy-motivatsion komponentda ta'lim mazmuni DTS talablariga va jismoniy tarbiya fanining tipik dasturiga muvofiq ishlab chiqiladi, bu esa talabalarining bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

2. Tashkiliy va texnologik shart-sharoitlar. Tashkiliy jihatdan ta'lim jarayoni auditoriya, sport zali, maydon va virtual ta'lim muhitida olib boriladi. Texnologik shart-sharoitlar esa interaktiv va innovatsion pedagogik texnologiyalar, modul va kompetensiyaviy yondashuvlar orqali o'quv jarayonini moslashuvchan va individuallashtirilgan qilishga imkon yaratadi. Bu talabalarni amaliy mashg'ulotlar bilan nazariy bilimlarni uyg'unlashtirishga, shuningdek, kasbiy ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga yo'naltiradi.

3. Faoliyatli-amaliy shart-sharoitlar. Talabalar jismoniy mashqlar, sport turlari va pedagogik texnika bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda qatnashadi. Mazkur shart-sharoitlar ularning kasbiy kompetensiyalarini real pedagogik vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi, tahliliy va reflektiv ko'nikmalarni rivojlantiradi, shuningdek, kasbiy harakatlarni ongli va samarali bajarishga xizmat qiladi.

4. Nazorat va baholash shart-sharoitlari. Pedagogik jarayonning samaradorligini baholash tizimi talabalarining bilim, ko'nikma va malakalarini doimiy monitoring qiladi. Refleksiv faoliyat, o'z-o'zini baholash va pedagogik baholash orqali talabalar o'z kasbiy rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashlari va moslashtirishlari mumkin bo'ladi.

5. Shaxsiy va ijtimoiy shart-sharoitlar. Shaxsiy xususiyatlar, qiziqish va ehtiyojlar, shuningdek, ijtimoiy va jamoaviy munosabatlar pedagogik shart-sharoitlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Talabalarining ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalari rivojlangan holda, ular kasbiy faoliyatga tayyor va moslashuvchan bo'ladilar.

Bundan ko'rinadiki yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va individualizatsiyasini oshirish, nazariy bilimlarni jismoniy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish hamda kasbiy kompetensiyalarni barqaror va tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada oliy ta'lim tashkilotlarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi ilmiy asoslangan, samarali va integratsiyalashgan tizim sifatida shakllanadi.

Jamiyatning progressiv va dinamik rivojlanishi sharoitida o'quv jarayonini tashkil etishda yangi paradigmatic yondashuvlar tobora ommalashib bormoqda. Ulardan biri kompetensiyadir. Hozirgi kunda zamonaviy universitet jamiyat tomonidan talab qilinadigan ta'lim dasturlari ko'rinishidagi ta'lim xizmatlarini yetkazib beruvchidir. Shu bilan birga, zamonaviy kasb-hunar ta'limida ham professional hamjamiyat va davlat tuzilmalari darajasida kasb-hunar ta'limi mutaxassisning zarur malakasini rivojlantirish jarayoni sifatida tavsiflanish tendensiyasi kuzatiladi.

Jismoniy tarbiya kompetensiyalari tarkibini tarkibiy qism sifatida shakllantirishning asosiy vazifasi jismoniy tarbiyaga ixtisoslashtirilmagan universitetlar talabalarini jismoniy tarbiya va ta'lim makonining birligi sohasida o'qitish sifatini ta'minlash uchun asos yaratadigan tegishli ta'lim yo'nalishlari (mutaxassisliklari) uchun asosiy va eng muhim kompetensiyalar to'plamini aniqlashdir, ularning kontseptual yo'nalishlari davlat manfaatlarini, fuqarolarning jismoniy yaxshilanishidagi jamiyat talablari, malakali mutaxassislarni tayyorlashdir. Shu tarzda yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar talabalarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning ichki birligi va o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi, bu esa ilmiy yangilik sifatida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini adaptiv pedagogik mexanizmlar asosida rivojlantirish modelini ilgari suradi. Natijada oliy ta'lim tashkilotlarida kasbiy tayyorgarlik ilmiy asoslangan, tizimli va samarali shaklda tashkil etiladi.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida pedagogik amaliyot hal qiluvchi

ahamiyatga ega bo'lgan asosiy bosqichlardan biridir. Pedagogik amaliyot nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyatni uyg'unlashtiruvchi ko'prik vazifasini bajarib, talabaning kasbiy shakllanish jarayonini real pedagogik muhitda mustahkamlash imkonini beradi [5].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogik amaliyot davomida talabalar nafaqat o'quv jarayonini kuzatadi, balki darslarni rejalashtirish, tashkil etish va boshqarish jarayonida faol ishtirok etadi. Bu esa ularning didaktik, metodik, tashkiliy, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogik amaliyotning samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Interaktiv metodlar, raqamli resurslar va mentorlik tizimi talabalarning kasbiy rivojlanishini tezlashtiradi hamda ularni zamonaviy pedagogik muhitga moslashtiradi. Shu bilan birga, amaliyot jarayonida uchraydigan ayrim muammolar (nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut, metodik tajribaning yetishmasligi va boshqalar) tizimli yondashuv asosida bartaraf etilishi lozim.

Umuman olganda, pedagogik amaliyot bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda eng samarali va ajralmas bosqich hisoblanadi. U talabaning nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda shaxsiyprofessional sifatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu sababli pedagogik amaliyotni yanada takomillashtirish, uning mazmunini boyitish va zamonaviy talablar asosida tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili bo'lib qoladi.

Takliflar:

1. Pedagogik amaliyot muddatini va sifatini oshirish zarur.
2. Amaliyot jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish kerak.
3. Tajribali o'qituvchilar mentor sifatida jalb qilinishi lozim.
4. Talabalarning mustaqil dars o'tish faoliyatini kuchaytirish kerak.
5. Amaliyot yakunida tizimli monitoring va baholash mexanizmi joriy etilishi zarur.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi 2015-yil 4-sentyabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'RQ-394-sonli Qonuni.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: «Ma'naviyat», 2008.
4. Yusupov M. Pedagogika asoslari. – Toshkent: «O'qituvchi», 2019.
5. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: 2017.
6. G'oziyev E.G. Psixologiya. – Toshkent: «O'qituvchi», 2018.
7. Rashidov H.F. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: 2020.
8. Davletshin M.G. Umumiy pedagogika. – Toshkent: 2016.
9. Tursunov I.T. Oliy ta'limda pedagogik amaliyotni tashkil etish metodikasi. – Toshkent: 2021.
10. Baumgartner M. CompePET: A Model for Assessing Professional Competence of Physical Education Teachers. // Journal of Teaching in Physical Education, 2022.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA AMALIY MASHG‘ULOTLARNING SAMARADORLIGI**Xalmuratov Miyirbek Tajetdinovich – stajyor o‘qituvchi**mirbek.khalmuratov094@gmail.com*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti***ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ЗНАКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИЙ****Халмуратов Мийирбек Тажетдинович – стажер-преподаватель***Каракалпакский государственный университет имени Бердаха***PROFESSIONAL STUDIES FOR FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS EFFECTIVENESS OF PRACTICAL TRAINING IN DEVELOPING COMPETENCIES****Khalmuratov Miyirbek Tazhetdinovich – trainee teacher***Karakalpak State University named after Berdakh*

Tayanch so‘zlar: kasbiy kompetensiya, amaliy mashg‘ulot, jismoniy tarbiya, pedagogik mahorat, innovatsion texnologiyalar, ta‘lim sifati, pedagogik tayyorgarlik, metodika.

Rezyume. Maqolada bo‘ljak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda amaliy mashg‘ulotlarning ahamiyati yoritilgan. Ta‘lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishning pedagogik asoslari tahlil qilinib, amaliy mashg‘ulotlarning talabalarning kasbiy tayyorgarligiga ta‘siri ochib berilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarni innovatsion metodlar asosida tayyorlashning samarali usullari haqida fikr yuritilgan.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, практические занятия, физическая культура, педагогическое мастерство, инновационные технологии, качество образования, педагогическая подготовка.

Резюме. В статье рассматривается роль практических занятий в развитии профессиональных компетенций будущих учителей физической культуры. Проанализированы педагогические основы интеграции теоретических знаний с практической деятельностью, а также влияние практических занятий на профессиональную подготовку студентов. Освещены эффективные методы подготовки студентов на основе инновационных технологий обучения.

Key words: professional competence, practical training, physical education, pedagogical skills, innovative technologies, quality of education, pedagogical preparation.

Summary. This article discusses the role of practical classes in developing the professional competencies of future physical education teachers. The pedagogical foundations of integrating theoretical knowledge with practical activity are analyzed, and the impact of practical training on students' professional preparation is revealed. Effective methods of training students based on innovative educational technologies are also highlighted.

Kirish. Bugungi kunda ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish va pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini zamonaviy bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar asosida tayyorlash dolzarb vazifa sifatida e‘tirof etilmoqda. Chunki jismoniy tarbiya o‘qituvchisi nafaqat sport mashqlarini o‘rgatuvchi mutaxassis, balki yosh avlodni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltiruvchi pedagog hamdir [7].

Hozirgi davrda ta‘lim sifati o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasiga bevosita bog‘liq. Kasbiy kompetensiya pedagogning nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish, ta‘lim jarayonini samarali tashkil etish, innovatsion metodlardan foydalanish va pedagogik muammolarni mustaqil hal eta olish qobiliyatini anglatadi [6]. Shu sababli oliy ta‘lim muassasalarida bo‘ljak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda amaliy mashg‘ulotlarning o‘rni katta hisoblanadi.

Amaliy mashg‘ulotlar talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, pedagogik faoliyatga tayyorlash hamda kasbiy malakasini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi [1].

Ayniqsa, sport texnikasi, mashqlarni o‘rgatish metodikasi, darsni tashkil qilish va pedagogik muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda amaliy mashg‘ulotlarning samaradorligi yuqori hisoblanadi [3].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Maqolada foydalanilgan manbalar mavzuning nazariy va metodik asoslarini yoritishga xizmat qiladi. Salomov R.S.ning "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi" asarida jismoniy tarbiya tizimining mazmuni hamda o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablar bayon etilgan. Mazkur manba amaliy mashg‘ulotlarning kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘rnini asoslash uchun nazariy poydevor vazifasini bajaradi [1].

L.P.Matveyevning "Теория и методика физической культуры" asarida jismoniy tarbiya metodikasi, mashg‘ulotlarni tashkil etish tamoyillari va amaliy tayyorgarlikning ahamiyati yoritilgan [2]. Ushbu qarashlar maqoladagi amaliy mashg‘ulotlar samaradorligi haqidagi fikrlarni ilmiy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. O.Musurmonova pedagogik kompetentlikni zamonaviy ta‘limning asosiy natijasi sifatida baholab, kompetensiyaviy yondashuvning mazmunini ochib beradi [6]. Bu maqolada kasbiy kompetensiya tushunchasini yoritishda muhim metodologik manba hisoblanadi.

Muhokama. Olingan natijalar zamonaviy ilmiy tadqiqotlar xulosalari bilan uyg‘unlikda ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, 2024-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarda jismoniy tarbiya yo‘nalishi talabalari amaliy mashg‘ulotlarni nazariy ma‘ruzalarga nisbatan samaraliroq deb baholaganlari hamda aynan amaliy faoliyat nazariy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qilishi aniqlangan [8,

9]. Shuningdek, 2026-yilda ishlab chiqilgan veb-platforma asosidagi amaliy ta'lim modeli jismoniy tarbiya o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatgani mazkur maqolada ilgari surilgan fikrlarni tasdiqlaydi [1, 3, 6]. Amaliy mashg'ulotlarni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash talabalarining mustaqil ishlash, refleksiya olib borish va kasbiy vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida amaliy mashg'ulotlar mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarur. Buning uchun amaliyot soatlarini optimallashtirish, sport infratuzilmasini rivojlantirish, raqamli ta'lim vositalarini keng qo'llash hamda kompetensiyaviy baholash mezonlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi [4, 5, 7]. Shu bilan birga, ushbu maqola nazariy tahlilga asoslangan bo'lib, kelgusida tajriba-sinov ishlari orqali amaliy mashg'ulotlarning bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalariga ta'sirini statistik usullar yordamida baholash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday tadqiqotlar natijalarning ishonchligini yanada oshiradi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Natijalar. Tadqiqot davomida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlarning pedagogik imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili hamda zamonaviy ilmiy manbalarni qiyosiy o'rganish natijasida amaliy mashg'ulotlar kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning eng muhim omillaridan biri ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaliy mashg'ulotlar talabalarda nazariy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo'llash, darsni loyihalash, sport mashqlarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish, pedagogik muloqot olib borish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, interfaol metodlar, mikroo'qitish, refleksiv tahlil va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish amaliy mashg'ulotlar samaradorligini sezilarli darajada oshirishi kuzatildi.

Xorijiy tajriba tahlili natijalari ham amaliy mashg'ulotlar nazariy ta'lim bilan uyg'unlashganda talabalarining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik mahorati va raqamli kompetensiyalari yuqori darajada rivojlanishini tasdiqlaydi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim modeli bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashning eng samarali yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Olingan natijalar asosida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim ekanligi aniqlandi:

1. amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish;
2. kompetensiyaviy yondashuv asosida darslarni tashkil etish;
3. innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish;
4. raqamli ta'lim platformalari va multimedia vositalaridan foydalanish;
5. pedagogik amaliyot bilan auditoriya mashg'ulotlari uzviyligini ta'minlash.

Asosiy qism:

Kasbiy kompetensiya tushunchasi va uning mohiyati

Kasbiy kompetensiya pedagogning o'z kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar yig'indisini anglatadi [6]. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- nazariy bilimlar;
- amaliy ko'nikmalar;
- metodik tayyorgarlik;
- kommunikativ qobiliyat;
- pedagogik mahorat;
- innovatsion texnologiyalardan foydalanish malakasi.

Bo'lajak o'qituvchilarda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki talaba amaliy faoliyat jarayonida nazariy bilimlarini sinovdan o'tkazadi va kasbiy tajriba orttiradi [3].

Amaliy mashg'ulotlarning pedagogik ahamiyati

Amaliy mashg'ulotlar talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, kasbiy faoliyatga moslashuvini ta'minlaydi hamda o'z ustida ishlash ko'nikmasini shakllantiradi [4]. Jismoniy tarbiya yo'nalishida amaliy mashg'ulotlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- sport mashqlari texnikasini o'rgatish;
- dars o'tish metodikasini shakllantirish;
- pedagogik vaziyatlarni hal qilish;
- jamoa bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish;
- sog'lomlashtirish texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatish.

Amaliy mashg'ulotlar davomida talabalar turli sport turlari bo'yicha mashqlarni bajaradi, dars ishlanmalarini tayyorlaydi va pedagogik tajriba orttiradi. Bu esa kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun muhim tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi [1].

Innovatsion metodlarning ahamiyati

Bugungi kunda ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etmoqda [5]. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va multimedia vositalari amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [4].

Masalan, videoanaliz usuli orqali sport mashqlarining texnikasi tahlil qilinadi, elektron platformalar yordamida mustaqil topshiriqlar bajariladi hamda virtual ta'lim vositalari orqali nazariy bilimlar mustahkamlanadi. Bu esa talabalar faolligini oshirib, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi [5, 8].

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashdagi muammolar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda amaliy mashg'ulotlarning yetarli darajada tashkil etilmasligi talabalar tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [9]. Jumladan:

- sport bazalarining yetarli emasligi;
- zamonaviy jihozlarning kamligi;
- amaliyot soatlarining cheklanganligi;
- innovatsion metodlardan foydalanish darajasining pastligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalarida zamonaviy sport infratuzilmasini rivojlantirish hamda amaliy mashg'ulotlar sifatini oshirish zarur [8].

Amaliy mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish yo'llari

Amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq [4, 5]:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish.
2. Talabalarni mustaqil amaliy faoliyatga jalb qilish.
3. Sport mashg'ulotlarini innovatsion usullar asosida tashkil etish.
4. Pedagogik amaliyot jarayonlarini kuchaytirish.
5. O'qituvchi va talabalar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari va o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar hal qiluvchi pedagogik omil hisoblanadi. Nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan samarali integratsiyalash talabalarning pedagogik mahorati, metodik tayyorgarligi hamda kasbiy faoliyatga moslashuvchanligini sezilarli darajada oshiradi.

Ta'lim jarayonida interfaol usullar, videoanaliz va raqamli texnologiyalar kabi innovatsion yondashuvlarni

amaliy mashg'ulotlar tarkibiga keng joriy etish, bir tomondan, talabalarning o'quv motivatsiyasini kuchaytirsa, ikkinchi tomondan, ularda mustaqil qaror qabul qilish hamda refleksiv tahlil ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Oliy ta'lim tizimida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi: O'quv reja va dasturlarda amaliy hamda laboratoriya mashg'ulotlari ulushini optimallashtirish va oshirish; Oliy ta'lim muassasalarining sport-moddiy texnik bazasini zamonaviy va raqamli inventarlar bilan boyitish; Amaliy mashg'ulotlarni loyihalashda kompetensiyaviy yondashuv va multimedial ta'lim vositalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish; Auditoriya mashg'ulotlari va uzluksiz pedagogik amaliyot o'rtasidagi tizimli va mazmunli bog'liqlikni mustahkamlash. Ushbu shart-sharoitlarning bosqichma-bosqich amaliyotga tatbiq etilishi mehnat bozori talablariga va zamonaviy ta'lim standartlariga to'liq javob beradigan yuqori malakali jismoniy tarbiya mutaxassislarini tayyorlash imkonini beradi. Natijada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining pedagogik mahorati, kommunikativ qobiliyati va kasbiy salohiyati rivojlanadi.

Adabiyotlar

1. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. – Toshkent: 2017.
2. Matveyev L.P. Теория и методика физической культуры. – Москва: «Спорт», 2019.
3. Kerimov F.A. Sport pedagogikasi asoslari. – Toshkent: 2020.
4. Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: «Fan», 2018.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalari. – Toshkent: «Fan», 2021.
6. Musurmonova O. Pedagogik kompetentlik asoslari. – Toshkent: 2020.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
8. UNESCO. Quality Physical Education Guidelines. – Paris: 2021.
9. Axmedov Y.M. Jismoniy tarbiya pedagogikasi. – Samarqand: 2019.

UDK 378.147:004.8

**OLIY TA'LIMDA TALABALAR MUSTAQIL ISHINI BAHOLASHDA
SUN'IY INTELLEKT IMKONIYATLARI**

Kalbaev Sultanbek Nazerbaevich – *assistent o'qituvchi*
kalbayev.96@mail.ru

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОЦЕНИВАНИИ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ**

Калбаев Султанбек Назербаевич – *ассистент преподаватель*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE POSSIBILITIES IN ASSESSING STUDENTS' INDEPENDENT
WORK IN HIGHER EDUCATION**

Kalbaev Sultanbek Nazerbaevich – *assistant teacher*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: mustaqil ish, baholash, sun'iy intellekt, matematik model, formatif fikr-mulohaza, ishonchlilik, validlik, o'zaro axborot, muvozanat, rubrika.

Rezyume. Maqolada talabalar mustaqil ishini baholashda sun'iy intellekt (SI) imkoniyatlari matematik nuqtai nazardan ko'riladi: belgilashlar kiritilib, yetti postulat qat'iy shaklda qo'yiladi va ulardan teoremlar ketma-ketligi isbot bilan keltirib chiqariladi. Ko'rsatiladiki, «SI foydalimi» degan savol noto'g'ri qo'yilgan; to'g'ri savol – mustaqil ish orqali o'rganish jarayonining bog'lovchi cheklovi qayerda joylashgani va SI ning xarajat tuzilishi uni o'z xatolarini qimmatlashtirmasdan bo'shatadimi. Postulatlaridan bog'lovchi cheklov fikr-mulohaza tor joyi ekani, SI ning tabiiy sohasi formatif funktsiya ekani, ishonchlilik va validlik ortogonaligi, SI baholash sifati rubrika aniqligi bilan yuqoridan chegaralangani hamda baholash birligining mahsulotdan jarayonga muqarrar siljishi isbotlanadi.

Ключевые слова: самостоятельная работа, оценивание, искусственный интеллект, математическая модель, формативная обратная связь, надёжность, валидность, взаимная информация, равновесие, рубрика.

Резюме. В статье возможности искусственного интеллекта (ИИ) в оценивании самостоятельной работы студентов рассматриваются с математической точки зрения: вводятся обозначения, семь постулатов формулируются в строгой форме, и из них с доказательствами выводится последовательность теорем. Показано, что вопрос «полезен ли ИИ» поставлен некорректно; корректный вопрос – где находится связывающее ограничение процесса обучения через самостоятельную работу и снимает ли его структура издержек ИИ, не удорожая свои ошибки. Из постулатов доказывается, что связывающее ограничение – узкое место обратной связи; естественная область ИИ – формативная функция; надёжность и валидность ортогональны; качество оценивания ИИ ограничено сверху точностью рубрики; единица оценивания вынужденно смещается с продукта на процесс.

Key words: independent work, assessment, artificial intelligence, mathematical model, formative feedback, reliability, validity, mutual information, equilibrium, rubric.

Summary. The article analyses the possibilities of artificial intelligence (AI) in assessing students' independent work from a mathematical standpoint: notation is introduced, seven postulates are stated formally, and a sequence of theorems is derived with proofs. It is shown that the question “is AI useful” is ill-posed; the correct question is where the binding constraint of learning through independent work lies and whether the cost structure of AI relaxes it without making its own errors expensive. From the postulates it is proved that the binding constraint is the feedback bottleneck, that the natural domain of AI is the formative function, that reliability and validity are orthogonal, that the quality of AI assessment is bounded above by rubric precision, and that the unit of assessment necessarily shifts from product to process.

Kirish. SI ning oliy ta'limga tatbiqi haqidagi ko'pchilik ishlar bir xil sxema bo'yicha quriladi: afzalliklar, so'ng xavflar, so'ng ehtiyotkorona joriy etishga chaqiruv. Bu janr qulay, biroq u o'quvchiga isbot emas, mulohazalar yig'indisini qoldiradi. Mazkur ishda biz boshqa yo'ldan boramiz: masala kichik, trudnoinkor postulatlar to'plamiga keltiriladi, keyin xulosa faqat mantiq vositasida, teorema-isbot ko'rinishida chiqariladi. Boshqacha aytganda, biz masalani obyekt sifatida emas, matematik struktura sifatida ko'ramiz.

Bu strukturaning izohlashi kerak bo'lgan empirik maydonini, jumladan, ikki manba beradi. Saratov universiteti to'plamida til fakulteti talabalarining mustaqil ishi SI vositalari bilan tashkil etilishi tavsiflanadi: til botlari va Duolingo, tabiiy tilni qayta ishlash va Grammarly, ChatGPT da topshiriq generatsiyasi, Midjourney da tasvir yaratish va tavsiflash, uy ishlarini avtomatik baholash; shu bilan birga mualliflar SI hozircha o'qituvchini almashtir-

masligini va shaxslararo ko'nikmalarni rivojlantirmasligini ta'kidlaydi [1]. Ikkinchi manbada vuzdagi o'quv jarayonida SI imkoniyatlariga bag'ishlanib, shaxsiylashtirish va adaptiv o'qitishga, hamda to'siqlarga – o'qituvchilarning raqamli savodxonligi yetishmasligi, infratuzilma zaifligi va etik-huquqiy masalalarga urg'u beriladi [2]. Bu kuzatuvlarni biz qayta hikoya qilmaymiz, balki tushuntiramiz: nega aynan shular yuzaga chiqishi kerakligini o'rganish va texnologiyalarning tuzilishidan keltirib chiqaramiz.

Shunday qilib, tadqiqot savoli qayta qo'yiladi. U «SI mustaqil ish uchun yaxshimi yoki yomonmi» emas, balki quyidagicha yangraydi: mustaqil ish orqali o'rganish jarayonining bog'lovchi cheklovi qanday va SI ning xarajat tuzilishi uni xatolarining narxi kichik bo'lgan sohada bo'shatadimi.

Modelni quyidagicha kiritamiz.

$\theta \in \Theta$ – talabani kuzatilmaydigan kompetensiya (o'rganish) holati.

$P = g(\theta, a, \varepsilon), \quad a \in \{\text{talaba, SI}\} - \text{kuzatiladigan mahsulot.}$

Bu yerda a – kognitiv ishni bajargan agent, ε – shovqin. Mustaqil ish $a = \text{talaba}$ bo‘lishini talab qiladi.

$S: P \mapsto \hat{y}, \quad S_H$ (inson) va S_{AI} (mashina) – baholash akslantirishlari.

Hech bir S akslantirish θ ni bevosita o‘lchamaydi; $y(\theta) -$ haqiqiy kompetensiya qiymati.

Baholashning ikki funksiyasi (**P3**): *summativ* – $y(\theta)$ ni sertifikatlash; *formativ* – keyingi harakatni o‘zgartiruvchi fikr-mulohaza signali F . Ularning sifat o‘lchovlari:

Ishonchlik: $\text{Rel}(S)$ yuqori $\Leftrightarrow \text{Var}[S(P)] \rightarrow 0$ (takroriy shartlarda barqarorlik).

Validlik: $\text{Val}(S) = \text{corr}(S(P), y(\theta))$.

Fikr-mulohaza qiymati: $V(\tau) = V_0 \cdot e^{-\lambda\tau}, \quad \lambda > 0, \quad \partial V / \partial \tau < 0$.

Kechikish τ , o‘qituvchi byudjeti T , N ta ish, har biri m daqiqa, inson o‘tkazuvchanligi μ_H . SI ning chegaraviy xarajati $c_{AI} \approx 0$.

Quyidagi yetti bandning har biri yo analitik ravishda rost, yo o‘rganish va texnologiyalarning kuzatiladigan tuzilishini ifodalaydi; hech biri SI foydasi haqidagi mulohaza emas. Shu sababli quyidagi yettita postulatni keltirib chiqaramiz:

1. Ta‘lim maqsadi – o‘rganuvchidagi o‘zgarish θ . Mahsulot P bu o‘zgarishning guvohi, o‘zgarishning o‘zi emas. Artefakt $\neq$ o‘rganish.

2. Mustaqil ishning qiymati jarayonda; $a = \text{talaba}$ bo‘lishi shart. Agar $a \neq \text{talaba}$ bo‘lsa, mahsulot mukammal bo‘lsa ham, maqsadga erishilmaydi.

3. Baholash ikki logik ravishda turli funksiyani bajaradi: *summativ* (validlik + ishonchlik talab qiladi) va *formativ* (tezkorlik + aniqlik talab qiladi). Ularning ishlamay qolish rejimlari ham har xil.

4. Fikr-mulohaza qiymati kechikish bilan kamayadi: $\partial V / \partial \tau < 0$. Bu – o‘rganish sikli mexanikasi haqidagi tasdiq, baho emas.

5. O‘qituvchi e‘tibori chekli: byudjet T ; N ta ishni m daqiqadan tekshirish xarajati $N \cdot m$. Bu arifmetika, mafkura emas.

6. SI kuzatiladigan proksi-belgilarni $x(P)$ optimallashtiradi, konstruktni θ emas. Bu – tizim tuzilishining xossasi.

7. Mahsulot yaratuvchi vosita uni baholay ham oladi va o‘z mahsulotini nomukammal ajratadi. Generativ SI «talaba ishi» va «mashina ishi» chegarasini P bo‘yicha epistemik ravishda xiralashtiradi.

1-teorema (Baholash — bilvosita xulosa).

Har qanday baholash $S(P)$ kuzatilmaydigan kompetensiya haqidagi xulosadir; shu ma‘noda **P6** cheklovi SI ni insondan *tur* bo‘yicha emas, *daraja* bo‘yicha ajratadi.

Isbot. $P1$ va $P2$ dan θ kuzatilmaydi. Ham S_H , ham S_{AI} – bir xil $P \rightarrow \hat{y}$ akslantirish; ikkalasi ham θ ni bevosita o‘lchamaydi, demak ikkalasi ham xulosa qiladi. Farq S_H va S_{AI} xatolarining dispersiyasida, ya‘ni miqdoriy – tur bo‘yicha emas. «SI haqiqatan tushunmaydi» e‘tirozi shu bilan yechiladi: insonning ichki holatini ham to‘la verifikatsiya qilib bo‘lmaydi.

2-teorema (Ishonchlik va validlik ortogonaligi).

$\text{Rel}(S)$ va $\text{Val}(S)$ o‘zaro bog‘liq emas: yuqori ishonchlik yuqori validlikni keltirib chiqarmaydi.

Isbot. $S_{AI} = \varphi_r(x(P))$ deterministik bo‘lsa, $\text{Var} = 0$, demak (1) bo‘yicha ishonchlik maksimal – x va φ_r qanday

bo‘lishidan qat‘i nazar. Ammo (2) bo‘yicha validlik x ning konstrukt θ ni qamrashiga bog‘liq. Agar rubrika noto‘g‘ri x ni nomlasa, ishonchlik yuqori, validlik past bo‘ladi. Demak ikki o‘lchov mustaqil.

3-teorema (Bog‘lovchi cheklov — fikr-mulohaza tor joyi).

Formativ funksiyada $N \rightarrow \infty$ da inson qiymati $V_H \rightarrow 0$, SI qiymati esa $V_{AI} > 0$ barqaror qoladi. Demak shunday N^* mavjudki, $N > N^*$ bo‘lganda $V_{AI} > V_H$.

Isbot. Navbat tufayli inson kechikishi $\tau_H = N \cdot m / \mu_H$ (P5). (3) ga qo‘yib:

$$V_H = V_0 e^{-\lambda N m / \mu_H} \rightarrow 0 \quad (N \rightarrow \infty),$$

chunki $c_{AI} \approx 0$ va $\tau_{AI} \approx \tau_0 = \text{const}$ bo‘lgani uchun $V_{AI} = V_0 e^{-\lambda \tau_0} > 0$ barqaror. Uzluksizlikdan $N^*(2)$ mavjud. Bog‘lovchi cheklov — kechikish, ya‘ni fikr-mulohaza tor joyi. (3)

Izoh. Manbalardagi kunu-tun kirish va shaxsiylashtirish afzalligi [1] aynan shu xarajat tuzilishining bevosita natijasi, alohida «xususiyat» emas.

4-teorema (Xato narxining taqsimoti).

Formativ funksiyada SI xatosi arzon, summativda qimmat; shu sabab kutilayotgan yo‘qotishni minimallashtirish SI ni formativga, insonni summativga joylashtiradi.

Isbot. Xato narxini $C = E[\ell(\hat{y} - y) \cdot \rho]$ deb belgilaymiz, bunda ρ – qaytariluvchanlik omili. Formativda xato ushlanadi va tuzatiladi (ρ kichik); summativda sertifikatsiya qaytmas (ρ katta). Ayni bir $\text{Var}(S_{AI})$ da $E[C_F] \ll E[C_S]$. Argmin taqsimoti: $SI \rightarrow \text{formativ}$, $inson \rightarrow \text{summativ}$. Manbadagi «uy ishlarini avtomatik baholash, yakuniy himoya esa o‘qituvchi oldida» [1] – shu natijaning xususiy holi.

5-teorema (Mahsulotdan jarayonga muqarrar o‘tish).

Generativ xarajat $c_g \rightarrow 0$ da mahsulotga asoslangan baholashning ajratuvchi quvvati nolga intiladi; faqat jarayonga asoslangan baholash musbat quvvatni saqlaydi.

Isbot. Ajratuvchi quvvatni o‘zaro axborot orqali o‘lchaymiz: $D = I(a; \cdot)$. c_g yuqori bo‘lganda $P | a = SI$ sifatan past yoki qimmat, demak taqsimotlar ajralgan va $I(a; P) > 0$. $c_g \rightarrow 0$ va sifat yuqori bo‘lganda $P | a = SI \approx P | a = \text{talaba}$, demak $I(a; P) \rightarrow 0$. Jarayon guvohi W (qoralamalar, versiya tarixi, og‘zaki himoya) uchun butun trayektoriyani soxtalashtirish qimmatligicha qoladi, shuning uchun $I(a; W) > 0$. Demak muvozanat majburan jarayonga asoslangan baholashga siljiydi – bu tanlov emas, yagona barqaror yechim.

6-teorema (Validlik = spetsifikatsiya).

SI baholash validligi yuqoridan rubrika bilan chegaralangan: $\text{Val}(S_{AI}) \leq \text{Val}^*(r)$, bunda $\text{Val}^*(r)$ – rubrika nomlagan x belgilar to‘plami bilan erishish mumkin bo‘lgan maksimal validlik.

Isbot. $S_{AI} = \varphi_r(x(P))$. Har qanday φ uchun $\text{corr}(\varphi(x), y) \leq \max_{\varphi} \text{corr}(\varphi(x), y) =: \text{Val}^*(r)$. Demak SI validligini oshirish x ni, ya‘ni rubrikani yaxshilashga teng. Ishonchlik esa deterministiklikdan allaqachon maksimal. Shunday qilib validlik muammosi spetsifikatsiya muammosiga aylanadi — u esa muhandislik-pedagogik vositalar bilan yechiladi.

Natija (Optimal mehnat taqsimoti)

Byudjet T cheklovi ostida umumiy kutilayotgan yo‘qotish $L = \sum C_i$ ni minimallashtirish quyidagini beradi: yuqori hajmli, posinga arzon (kichik $\rho \cdot \ell$), spetsifikatsiyalanadigan vazifalar $\rightarrow SI$ (chunki $c_{AI} \approx 0$, ishonchlik maksimal, xato arzon); kam hajmli, qimmat yoki spetsifikatsiyalanmaydigan vazifalar $\rightarrow$ inson. Raqamli

savodxonlik to'sig'i [2] bu yechimda inson r ni tuzish va natijani verifikatsiya qilishga qodir bo'lishi uchun zarur bo'lgan κ xarajat hadidir – SI ga qarshi dalil emas.

Quyidagilar alohida tavsiyalar emas, 3-bo'lim teoremlarining bevosita oqibatlaridir.

- Rubrika – spetsifikatsiya (6-teorema). Kuzatiladigan indikatorli analitik rubrikalar tuzing; SI baholash sifatining yuqori chegarasi $Val^*(r)$ ga teng.

- Jarayonga asoslangan baholash (5-teorema). Qoramalar, versiya tarixi, og'zaki himoya va refleksiyaning asosiy birlik qiling; mahsulot – faqat suhbat uchun bahona.

- Kalibrlash (2,6-teorema). «Oltin standart» ishlar bo'yicha SI–inson mosligini muntazam tekshiring; validatsiyasiz ishonchlilik befoйда.

- Rollarni taqsimlash (3,4-teorema). SI ga dastlabki skoring, o'xshashlik flaglari va qoralama fikr-mulohaza; insonga sertifikatsiya, motivatsiya va chekka holatlar.

- Tarafkashlik auditi, maxfiylik, lokal ishlov (6, 7). Bular etik bezak emas, model proksini o'lchashi va

ma'lumot maxfiyligining muhandislik oqibatlari; kam korpusli tillar uchun sifatga alohida e'tibor.

- Kadrlar salohiyati (Natija). O'qituvchini rubrika dizayni, so'rov qo'yish va verifikatsiyaga o'rgatish – κ hadini kamaytiradi, ya'ni to'siqni oqibat sifatida bartaraf etadi.

Xulosa. Yetti postulatlardan qat'iy chiqarilgan teoremlar ko'rsatadiki, «mustaqil ishda SI ni qo'llash kerakmi» degan savol noto'g'ri qo'yilgan. To'g'ri savolning javobi postulatlardan keltirib chiqariladi, e'lon qilinmaydi: bog'lovchi cheklov– fikr-mulohaza tor joyi (3-teorema); SI ning tabiiy sohasi – aniq rubrika ostidagi formativ funksiya (4,6-teorema), jarayon guvohiga tayanib (5-teorema) va sertifikatlovchi vakolat insonda qolgani holda. Qolgan hammasi – audit, maxfiylik, kalibrlash, kadrlar – shu teoremlarning muhandislik oqibatidir. Ikki manbaning kuzatuvlari bunda ishonish kerak bo'lgan postulat emas, mantiq tushuntiradigan faktlardir: SI o'qituvchining chekli e'tibori qo'ya olmaydigan cheklovni bo'shatadi, biroq xato narxi qaytmas bo'lgan joyda insoniy hukmni bekor qilmaydi.

Adabiyotlar

1. Tupikova S.E., Bykova N.O. Chet tillari fakultetlari talabalarining mustaqil ishini tashkil etishda sun'iy intellekt imkoniyatlari. // To'plam materiallari. Saratov: N.G. Chernishevskiy nomidagi Saratov milliy tadqiqot davlat universiteti, 2023. 214-221-b.

2. O'quv jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari (oliy ta'lim misolida) //CyberLeninka [Elektron resurs]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-quv-jarayonida-sun-iy-intellektdan-foydalanish-imkoniyatlari-oliy-ta-lim-misolida> (murojaat sanasi: 01.07.2026).

3. McCarthy J. et al. A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. 1956 – har ikki manba tayangan sun'iy intellekt ta'rifining birlamchi manbai.

**KAHOOT DASTURINING TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI, AFZALLIKLARI
VA KAMCHILIKLARI****Murodova Nafisa San'atjonovna – doktorant**nafisa.mns@mail.ru*Buxoro davlat pedagogika instituti***РОЛЬ, ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ПРОГРАММЫ КАHOOT
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ****Муродова Нафиса Санъатжоновна – докторант***Бухарский государственный педагогический институт***THE ROLE, ADVANTAGES, AND DISADVANTAGES OF THE KAHOOT
APPLICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS****Murodova Nafisa San'atjonovna – doctoral student***Bukhara State Pedagogical Institute*

Tayanch so'zlar: Kahoot, raqamli ta'lim, interaktiv ta'lim, gemifikatsiya, axborot texnologiyalari, ta'lim samaradorligi, motivatsiya, elektron ta'lim.

Rezyume. Maqolada raqamli ta'lim muhitida keng qo'llanilayotgan Kahoot platformasining pedagogik imkoniyatlari, ta'lim jarayonidagi o'rni, afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilingan. Shuningdek, Kahoot dasturining talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, bilimlarni mustahkamlash, interaktiv ta'limni tashkil etish hamda kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Kahoot platformasi ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi innovatsion vositalardan biri hisoblanadi.

Ключевые слова: Kahoot, цифровое образование, интерактивное обучение, геймификация, информационные технологии, эффективность обучения, мотивация, электронное обучение.

Резюме. В статье проанализированы педагогические возможности платформы Kahoot, широко используемой в условиях цифровой образовательной среды, а также её роль, преимущества и недостатки в образовательном процессе. Кроме того, раскрыто значение программы Kahoot в повышении учебной мотивации студентов, закреплении знаний, организации интерактивного обучения и развитии компетенций. Результаты исследования показывают, что платформа Kahoot является одним из инновационных инструментов, способствующих организации увлекательного и эффективного образовательного процесса.

Key words: Kahoot, digital education, interactive learning, gamification, information technologies, educational effectiveness, motivation, e-learning.

Summary. The article analyzes the pedagogical potential of the Kahoot platform, which is widely used in the digital learning environment, as well as its role, advantages, and disadvantages in the educational process. Furthermore, the significance of Kahoot in enhancing students' learning motivation, reinforcing knowledge, organizing interactive learning, and developing competencies is highlighted. The research findings indicate that Kahoot is one of the innovative tools that contributes to making the educational process more engaging and effective.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar keng joriy etilmoqda [1]. Xususan, gamifikatsiya elementlariga asoslangan raqamli platformalar o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirishda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Shunday platformalardan biri Kahoot dasturi bo'lib, u ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Bugungi kunda Kahoot maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalarida bilimlarni nazorat qilish, takrorlash va mustahkamlashning samarali vositasi sifatida qo'llanilmoqda [2, 3].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Olib borilayotgan tadqiqotimizning dolzarbligiga ta'sirli ahamiyati shundaki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida talabalarni faol ishtirok etishga undash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. An'anaviy nazorat shakllari ko'pincha talabalar faolligini to'liq ta'minlay olmaydi. Kahoot platformasi esa o'yin elementlari yordamida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va dars samaradorligini kuchaytiradi. Maqsadimiz Kahoot dasturining ta'lim

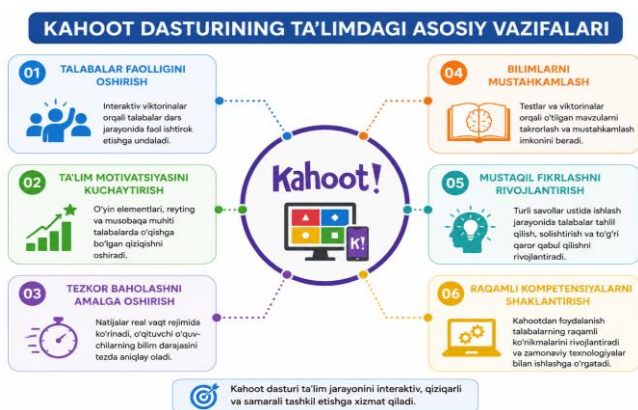
jarayonidagi o'rni, pedagogik imkoniyatlari, afzalliklari va kamchiliklarini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Kahoot dasturi haqida umumiy ma'lumot berib o'tadigan bo'lsak, Kahoot – internet orqali ishlaydigan interaktiv ta'lim platformasi bo'lib, 2013-yilda Norvegiyada yaratilgan. Dastur o'qituvchilarga turli xil testlar, viktorinalar, so'rovnomalar va interaktiv topshiriqlar yaratish imkonini beradi. Talabalar mobil telefon, planshet yoki kompyuter orqali maxsus kod yordamida tizimga ulanib, savollarga real vaqt rejimida javob beradilar [4].

Kahoot quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- test yaratish;
- viktorinalar tashkil qilish;
- so'rovnomalar o'tkazish;
- jamoaviy musobaqalar tashkil etish;
- natijalarni avtomatik tahlil qilish;
- statistik hisobotlarni shakllantirish.

Natijalar. Kahoot zamonaviy ta'limda interaktiv pedagogik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Platforma dars jarayonida talabalarni faol ishtirok etishga undaydi va bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi [6].

Kahoot dasturining pedagogik afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ✚ Ta'lim samaradorligini oshiradi
- ✚ Kahoot yordamida o'quv materiallari qiziqarli shaklda takrorlanadi va mustahkamlanadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirish darajasini oshiradi.
- ✚ Faol ishtirokni ta'minlaydi
- ✚ Talabalar savollarga javob berish jarayonida faol qatnashadilar va passiv tinglovchi rolidan chiqadilar.
- ✚ Tezkor teskari aloqani ta'minlaydi
- ✚ O'qituvchi har bir savol bo'yicha natijalarni darhol ko'rishi mumkin.
- ✚ Individual va guruhli ishlash imkonini beradi
- ✚ Platforma yakka tartibdagi va jamoaviy mashg'ulotlarni tashkil etishga imkon yaratadi [7].

Kahoot dasturining psixologik afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ✚ Motivatsiyani oshiradi
- ✚ Raqobat muhiti va reyting tizimi talabalarni faolroq bo'lishga undaydi.
- ✚ Qiziqishni kuchaytiradi
- ✚ O'yin elementlari darsning qiziqarli o'tishini ta'minlaydi.
- ✚ Stressni kamaytiradi
- ✚ An'anaviy nazorat shakllariga nisbatan talabalar o'zlarini erkinroq his qiladilar.
- ✚ Diqqatni jamlaydi
- ✚ Cheklangan vaqt ichida javob berish talabalarni diqqatni jamlashga majbur qiladi.

Texnologik afzalliklari esa quyidagicha:

- ✚ foydalanish oson;

- ✚ mobil qurilmalar bilan ishlaydi;
- ✚ natijalarni avtomatik hisoblaydi;
- ✚ masofaviy ta'limga moslashgan;
- ✚ statistik hisobotlarni shakllantiradi [8].

Muhokama. Har bir dasturning foydalanishiga ko'ra afzalligi va kamchiligi bo'lgani kabi, Kahoot dasturining ham o'z kamchiliklari mavjud bo'lib, unga ko'ra:

1. **Internetga bog'liqlik**
2. Platformadan foydalanish uchun barqaror internet aloqasi talab etiladi.
3. **Texnik muammolar**
4. Ba'zan internet tezligining pastligi yoki qurilmalar nosozligi dars sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.
5. **Tezlikka ortiqcha e'tibor**
6. Kahootda tez javob bergan ishtirokchilar ko'proq ball oladi. Bu esa ayrim hollarda chuqur fikrlashdan ko'ra tezkorlikni ustun qo'yishi mumkin.
7. **Murakkab topshiriqlar uchun cheklangan imkoniyat**
8. Platforma asosan qisqa test va viktorinalarga moslashgan bo'lib, murakkab tahliliy vazifalarni baholash imkoniyati cheklangan.
9. **Raqamli tengsizlik muammosi**
10. Barcha talabalarda bir xil texnik vositalar mavjud bo'lmasiligi mumkin.

Tadqiqot jarayonidagi tahlillar shuni ko'rsatdiki, Kahoot platformasidan foydalanish:

- talabalar motivatsiyasini oshiradi;
- bilimlarni o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi;
- darslarda faol ishtirokni kuchaytiradi;
- baholash jarayonini soddalashtiradi;
- raqamli kompetensiyalar rivojlanishiga xizmat qiladi [9].

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Kahoot dasturi zamonaviy ta'limning samarali interaktiv vositalaridan biri hisoblanadi. Uning gamifikatsiya elementlari o'quvchilar va talabalarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishga, bilimlarni mustahkamlashga hamda o'quv jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, internetga bog'liqligi va murakkab tahliliy topshiriqlarni baholash imkoniyatining cheklanganligi kabi ayrim kamchiliklari ham mavjud. Biroq uning pedagogik afzalliklari mazkur cheklovlardan ustun bo'lib, ta'lim amaliyotida keng qo'llash imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: 2021.
3. Tolipov O.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: 2021.
4. Wang A.I., Tahir R. The Effect of Using Kahoot! for Learning. // Computers & Education, 2020.
5. Licorish S., Owen H., Daniel B., George J. Students' Perception of Kahoot. // Research and Practice in Technology Enhanced Learning, 2018.
6. Plump C., LaRosa J. Using Kahoot in the Classroom. // Management Teaching Review, 2017.
7. Dellos R. Kahoot! A Digital Game Resource for Learning. // International Journal of Instructional Technology, 2015.
8. Basuki Y., Hidayati Y. Kahoot and Students' Motivation. // Journal of English Education, 2019.
9. Karimov B. Ta'limda axborot texnologiyalari. – Toshkent: 2022.

SPORTS ACMEOLOGY AS AN INNOVATIVE FRAMEWORK FOR ENHANCING ATHLETES' PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND PEAK PERFORMANCE

Niyazov Askarbay Tolibaevich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Professor*
niazovaskar30@gmail.com

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

SPORT AKMEOLOGIYASI SPORTCHILARNING KASBIY RIVOJLANISHI VA YUQORI SPORT NATIJALARIGA ERISHISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING INNOVATION MODELI SIFATIDA

Niyazov Askarbay Tolibaevich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

СПОРТИВНАЯ АКМЕОЛОГИЯ КАК ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СПОРТСМЕНОВ И ДОСТИЖЕНИЯ ВЫСШИХ СПОРТИВНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Ниязов Аскарбай Толибаевич – *доктор философии по педагогическим наукам, профессор*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Tayanch so'zlar: sport akmeologiyasi, sportchilarni rivojlantirish, yuqori sport natijalari, kasbiy kompetensiya, psixologik barqarorlik, ilmiy asoslangan murabbiylik, sport fani.

Rezyume. Maqolada sport akmeologiyasining nazariy asoslari tahlil qilinib, sportchilarning kasbiy rivojlanishi va sport natijalarini optimallashtirishdagi ahamiyati yoritildi. Olingan natijalar akmeologik yondashuv sportchilarning jismoniy, texnik, taktik, psixologik va ijtimoiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi.

Ключевые слова: спортивная акмеология, развитие спортсменов, высшие спортивные результаты, профессиональная компетентность, психологическая устойчивость, научно обоснованное тренерское сопровождение, спортивная наука.

Резюме. В статье анализируются теоретические основы спортивной акмеологии, освещается её значение в профессиональном развитии спортсменов и оптимизации спортивных результатов. Полученные результаты показали, что акмеологический подход служит комплексному развитию физических, технических, тактических, психологических и социальных компетенций спортсменов.

Key words: sports acmeology; athlete development; peak performance; professional competence; psychological resilience; evidence-based coaching; sports science.

Summary. The article analyzes the theoretical foundations of sports acmeology, highlighting its significance in the professional development of athletes and the optimization of athletic results. The results obtained showed that the acmeological approach serves the comprehensive development of the physical, technical, tactical, psychological, and social competencies of athletes.

Introduction. Modern sport has undergone remarkable transformation over the past few decades. Scientific and technological advances, increasing levels of international competition, and the professionalization of athletic careers have fundamentally changed the requirements for successful performance. Elite athletes are no longer evaluated solely on the basis of their physical capabilities or technical proficiency. Instead, competitive success is determined by a complex interaction of physiological, psychological, tactical, cognitive, and social factors that collectively influence athletic performance. Consequently, sports science has shifted from isolated training approaches toward integrated models that emphasize the holistic development of athletes throughout their careers.

The growing complexity of competitive sport has stimulated the emergence of new scientific disciplines aimed at improving athlete preparation and long-term performance. Among these disciplines, sports acmeology has gained increasing attention because it provides a comprehensive framework for understanding the processes that enable athletes to achieve and maintain their highest level of professional excellence.

Materials and Methods. Research Design. This study employed a qualitative research design based on a narrative literature review and theoretical analysis. The purpose of the research was to examine the scientific foundations of sports acmeology and to identify its contribution to athlete

development and peak athletic performance. A qualitative approach was considered appropriate because the study aimed to synthesize existing theoretical knowledge rather than collect primary experimental data. The review was conducted using a systematic analytical framework that enabled the identification, comparison, and interpretation of concepts related to sports acmeology within contemporary sports science [1,2,5,6].

The theoretical analysis was primarily informed by the scientific works of Weinberg and Gould, who emphasized the importance of psychological preparation, motivation, self-confidence, and emotional regulation in achieving elite athletic performance [6]. The concepts of motor learning, skill acquisition, practice organization, and feedback mechanisms were interpreted according to the theoretical framework proposed by Schmidt and Lee [5]. Contemporary approaches to athlete development and long-term talent cultivation were examined using the model developed by Collins and MacNamara [2]. Current evidence-based recommendations concerning exercise prescription, athlete health, and physical preparation were considered according to the guidelines of the American College of Sports Medicine (ACSM) [1], while international standards related to physical activity and health promotion were interpreted based on the recommendations of the World Health Organization (WHO) [8]. Psychological self-regulation and self-talk

strategies were additionally interpreted according to the findings of Zourbanos, Hatzigeorgiadis, and Theodorakis [9]. Ethical principles of athlete development and fair competition were considered using the educational recommendations of the World Anti-Doping Agency (WADA) [7]. These scientific sources provided the theoretical basis for identifying, comparing, and synthesizing contemporary concepts of sports acmeology and athlete development.

Data Sources. The research was based on scientific publications from internationally recognized academic sources, including peer-reviewed journal articles, scholarly books, official reports, coaching guidelines, and policy documents related to athlete development. Publications in the fields of sports science, sports psychology, pedagogy, biomechanics, exercise physiology, motor learning, and sports medicine were considered relevant to the objectives of the study. Priority was given to recent publications published during the last decade to ensure the inclusion of contemporary scientific perspectives. Classical scientific works that established the theoretical foundations of acmeology and sports training were also incorporated because of their historical and methodological significance.

Literature Selection Criteria. The literature selection process followed predefined inclusion and exclusion criteria to ensure the quality and relevance of the analyzed sources. The inclusion criteria were:

- publications addressing sports acmeology or athlete development;
- peer-reviewed scientific articles and academic books;
- studies focusing on physical, psychological, technical, tactical, or pedagogical aspects of athlete preparation;
- publications written in English or Russian;
- official documents published by recognized international sports organizations.

The exclusion criteria included: duplicate publications; conference abstracts without full-text availability; opinion papers lacking scientific evidence; studies unrelated to athlete development or sports performance.

These criteria ensured that only reliable and scientifically relevant sources were included in the analysis.

Research Methods. Several complementary theoretical research methods were employed throughout the study. Literature analysis was used to examine the conceptual foundations of sports acmeology and identify major scientific approaches to athlete development. Comparative analysis enabled the comparison of different theoretical models and coaching methodologies proposed by researchers from various scientific disciplines. Content analysis was applied to identify recurring themes, concepts, and scientific perspectives within the selected publications. Particular attention was given to factors influencing peak athletic performance, psychological preparedness, individualized coaching, technological innovation, and long-term professional development. Synthesis allowed the integration of findings from multiple disciplines into a unified conceptual framework explaining the role of sports acmeology in contemporary sport.

Data Analysis. The collected scientific information was analyzed using an interpretative qualitative approach. After reviewing the selected literature, the findings were

organized into several thematic categories representing the principal dimensions of sports acmeology. These categories included physical preparation, technical skill development, tactical competence, psychological readiness, coaching methodology, technological support, ethical behavior, and interdisciplinary collaboration. The relationships among these components were subsequently examined to determine how their interaction contributes to sustainable athletic excellence.

Reliability and Scientific Rigor. To enhance the credibility of the study, information was synthesized from multiple scientific disciplines instead of relying on a single theoretical perspective. The comparison of findings from sports psychology, physiology, pedagogy, biomechanics, and coaching science reduced the possibility of disciplinary bias and strengthened the validity of the conclusions. Furthermore, preference was given to publications produced by internationally recognized researchers and organizations whose scientific contributions have significantly influenced contemporary athlete development and sports training methodology.

Ethical Considerations. Because this study was based exclusively on published scientific literature, no human participants, experimental procedures, or confidential personal data were involved. Therefore, formal ethical approval was not required. Nevertheless, all scientific ideas and theoretical concepts were interpreted objectively and presented in accordance with accepted principles of academic integrity. Appropriate acknowledgment of original scientific sources was maintained throughout the research process.

Methodological Limitations. The primary limitation of this study is its theoretical nature. Since the research did not include experimental investigations or statistical analysis of athlete performance, the conclusions should be interpreted as conceptual rather than empirical. Future studies are encouraged to validate the proposed acmeological framework through longitudinal investigations, controlled experimental designs, and quantitative analyses involving athletes from different sports disciplines and competitive levels.

Results. The analysis of the selected scientific literature demonstrates that sports acmeology provides a comprehensive framework for understanding the processes that lead athletes to peak performance and sustainable professional development. The findings indicate that athletic excellence is achieved through the interaction of multiple components rather than through the development of a single physical or technical characteristic. Five major dimensions were consistently identified across the reviewed literature: physical preparation, technical and tactical competence, psychological readiness, individualized coaching supported by technology, and interdisciplinary collaboration.

Discussion. The findings of this study demonstrate that sports acmeology provides a comprehensive and scientifically grounded framework for understanding athlete development and achieving peak athletic performance. Unlike traditional approaches that primarily emphasize physical conditioning and technical skill acquisition, sports acmeology considers athletic excellence as the outcome of the dynamic interaction among physical, psychological, technical, tactical, educational, and social factors. This

holistic perspective supports the view that sustainable competitive success requires the balanced development of the athlete as both a performer and an individual. The present analysis confirms that physical preparation remains the cornerstone of sports performance; however, it should not be regarded as an isolated determinant of success. Previous studies in sports physiology have shown that strength, endurance, speed, coordination, flexibility, and agility are fundamental prerequisites for competitive achievement.

Conclusion. Another challenge concerns the implementation of acmeological principles in youth sports. While individualized training and scientific monitoring are widely applied in elite sport, many youth development programs continue to rely on generalized coaching methods because of limited financial resources, insufficient

technological infrastructure, or inadequate professional training. Expanding access to evidence-based coaching education may help bridge this gap and facilitate the broader application of sports acmeology at earlier stages of athlete development. Future research should also examine the long-term effectiveness of acmeological interventions using longitudinal research designs. Studies involving athletes from different age groups, competitive levels, and sporting disciplines would contribute to a more comprehensive understanding of how acmeological principles influence career progression, injury prevention, psychological well-being, and post-career adaptation. In addition, emerging technologies such as artificial intelligence, machine learning, and predictive performance modeling present promising opportunities for further enhancing individualized athlete preparation.

References

1. American College of Sports Medicine. ACSM's guidelines for exercise testing and prescription (11th ed.). – Wolters Kluwer, 2021.
2. Collins D., MacNamara Á. Talent development: A practitioner guide (2nd ed.). – Routledge, 2022.
3. Fédération Internationale de Volleyball. Official volleyball rules 2025-2028. – FIVB. 2025.
4. Fortington L.V., Handcock R.N., Derman W., Emery C.A., Pasanen K., Schwellnus M., Verhagen E., Finch C.F. Citation impact and reach of the IOC sport and exercise medicine consensus statements. // *BMJ Open Sport & Exercise Medicine*, 9(1), e001460. 2023.
5. Schmidt R.A., Lee T.D. Motor learning and performance: From principles to application (7th ed.). – Human Kinetics, 2023.
6. Weinberg R.S., Gould D. Foundations of sport and exercise psychology (8th ed.). – Human Kinetics. 2023
7. World Anti-Doping Agency. 2024 anti-doping education and learning strategy. – WADA. 2024.
8. World Health Organization. Global status report on physical activity 2022. World Health Organization.
9. Zourbanos N., Hatzigeorgiadis A., Theodorakis Y. Advances in self-talk research in sport and exercise. // *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 15(1), 2022. – P. 152-180.

МЕКТЕП ОQIWSHÍLARÍNÍ TÁLIM TÁRBIYALÍQ JUMÍSLARÍN SHÓLKEMLESTIRIW MÁSELELERI**Nurlanov Abdijan Sagindikovich – úlken oqıtıwshı**nurlanovabdiyan65@gmail.com*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ШКОЛЬНИКОВ****Нурланов Абдижан Сагиндикович – старший преподаватель***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***ISSUES OF ORGANIZING TEACHING AND EDUCATIONAL WORK FOR SCHOOLCHILDREN****Nurlanov Abdijan Sagindikovich – senior teacher***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: innovatsiya, maktab, pedagogika, ta'lim, tarbiya, madaniyat, tabiyat, sotsiologiya, ideologiya, ijtimoiy muhit.

Rezyume. Maqolada umumiy urta ta'lim maktablarida o'quvchi shaxsining shakllanishida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishning ayrim masalalari ko'rib chiqilgan.

Ключевые слова: инновация, школа, педагогика, образование, воспитание, культура, природа, социология, идеология, социальная среда.

Резюме. В статье рассматриваются некоторые вопросы повышения эффективности воспитательной работы в становления формирования личности учащихся в общеобразовательных школах.

Key words: innovation, school, pedagogy, education, upbringing, culture, nature, sociology, ideology, social sphere.

Summary. In the article mentioned the most important periods including the youth's coming into existence as perfect person and the increasing of the consequences of education together with upbringing affairs on some points of the secondary schools.

Kirisiw. Insan tárbiyası – bul eń ullı, quramalı hám mashaqatlı is bolıp, ol ilimiy texnikalıq progress zamanında mámleketimizdi social-ekonomikalıq rawajlandırıwshı kúsh esaplanadı. Adamzat tuwılǵan kúnnen baslap shańaraq ortalıǵında jasap, jeke insan bolıp qalıplesiwine negiz jaratıladı.

Shańaraq – bul ózine tán sociallıq yacheyka bolıp, onda jekke insan tiykarları hám hár bir shańaraq aǵzasınıń dúnyaǵa kózqarası qalıpleseı. Bala ushın shańaraq tek onıń tuwılǵan jeri emes, al ol ómiriniń dáslepki sabaqların alatuǵın tiykarǵı jasaw ortalıǵı esaplanadı. Jeke insan xarakteri hám qádiriyatlarınıń qalıplesiwine shańaraqtaǵı óz ara qatnaslar, onıń morallıq-psixologiyalıq ortalıǵı, mádeniy úrp-dástúrleri úlken tásir kórsetedi. Shańaraq – balanıń jaqsılıq hám jamanlıq, adamgershilik, átiraptaǵıǵa húrmet-izzet túsinińleriniń ózlestiretuǵın dáslepki múnásibet mektebi. Áhmiyetlisi, áyne usı ortalıqta onıń pútkil ómiri dawamında joldas bolatuǵın mádeniy ádep-ikramlılıq qádiriyatlarınıń tiykarları jaratıladı. Ata-analar onıń tiykarǵı tárbiyashıları sıpatında keleshekte baǵdar bolatuǵın úlgesine aylanadı.

Ata-analar hár kúni, hár bir minutta óz háreketleri hám sózleri menen balanıń minez-qulqı hám dúnyaǵa kózqarasına qanday tásir etip atırǵanınıń gúwası bolmaqta. Balalardıń qatnasıwında júz beretuǵın eń ápiwayı sóylesiwler de olardıń basqa adamlarǵa qanday qatnasta bolıw, kelispewshiliklerdi qalay sheshiw, jámiyette ózin qalay tutıw haqqında sabaq bola aladı. Balalar kórgen hám esitken nárselerdi tez qabıl etedi, sonıń ushın jası úlkenler balalar menen qatnasında óz juwapkershiligin ańlap jetiwi zárúr.

Ata-analar óz minez-qulqınıń hár bir isiniń órnek bolıwına itibarlı bolıwı kerek. Eger ata-analar aynalasındaǵıǵa mehir-múriwbetlik, keńpeyillik hám húrmet kórsete alsa, balalar bul pazıyetlerdi úyrenedi. Kerisinshe, ózimshilik yamasa kúnshilik sıyaqlı unamsız háreketler kúndelikli turmıstıń bir bólegine aylansa, balanıń sanasına ornalasıwı múmkin.

Tiykarǵı bólim. Mektep jasına kelip oqıw hám tárbiya jumslarınıń tiykarǵı xızmeti mekteplerde ámelge asırıladı. Mektep bul jámiyetimizdiń bir bólimi bolıp, onda pútkil xalqımızdıń keleshegi dóreledi. Tárbiyalıq jumstı shólkemlestiriw mekteptiń tárbiyalıq is jobası, klass basshıları, dógerek, sekciya basshılarınıń jobaları, maqsetli tárbiyalıq baǵdarlamalar tiykarında ámelge asırıladı. Jumstıń mazmunı hám formaları balalar shaxsınıń rawajlanıwı diagnostikasın, olardıń qızıǵıwshılıǵın, oqıwshılardıń individual hám jas ózgesheliklerin esapqa alǵan halda tańlap alınadı.

Mekteplerdiń oqıw-tárbiya jumsları jeke insannıń qalıplesiwi hám rawajlanıwında, oqıwshılardıń aqılıy, ruwxıy hám sociallıq jaqtan jetilisiwinde tiykarǵı áhmiyetke iye. Oqıtıw hám tárbiyalaw procesinde fundamental qádiriyatlar ornatıladı, jámiyet rawajlanıwı ushın zárúr bolǵan turmıslıq baǵdarlar hám kónlikpeler qalıpleseı.

Házirgi waqıtqa shekem mekteplerde oqıtıwshılar óz qanıgeligi boyınsha jaqsı sabaq ótse, klassta oqıwshılar sabaqqa tolıq úlgerse hám mektep pitkeriwshileriniń joqarı oqıw ornına kiriw sanına qarap mektep jámaátı úlken jetiskenliklerge eristi dep esaplaymız. Biraq, mektep pitkeriwshileriniń bilim kónlikpeleri, ruwxıy dúnyası mádeniyatı, juwapkershiligi, dúnyaǵa kózqarasları jámiyetimiz rawajlanıwınıń búgingi kúni talabına juwap bereme?

Házirgi zaman mekteplerinde tárbiyalıq processlerdi basqarıw degende balalardaǵı tábiyat tárepinen berilgen unamlı qásiyetlerdi rawajlandırıw yamasa onıń sociallıq ortalıqta ózin unamsız tutıwın, tártipsizlik etpewin qadaǵalap barıw ǵana emes al hár bir insannıń ózin-ózi tárbiyalaytuǵın ózinde fizikalıq hám ruwxıy kúshlerdi mudamı rawajlandırıwshı zárúrlikti qalıplestiriw bolıp tabıladı [1].

Keleshegimiz bolǵan jaslarımızdı mádeniy tárbiya hám intellektuallıǵın rawajlandırıwǵa qaratuǵın oqıw tárbiya procesinde bilimlendiriwdiń innovaciyalıq forma hám

usulların qollanıw maqsetinde Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevtıń 2018-jıl 5-sentyabrdegi «Xalıq bilimlendiriwin basqarıw sistemasın jetilistiriw haqqında»ǵı qararında házirgi mektep bilimlendiriwindegi bir qatar kemshilikler atap ótilgen. Sonıń ishinde mektep bilimlendiriwinin sapası, oqıtıwshılardıń bilim dárejesin hám pedagogikalıq sheberligin, informaciyalıq kommunikaciyalıq texnologiyalardı qollanıw hám materiallıq texnikalıq bazasınıń jeterli dárejede emesligi sıńǵa alınǵan edi [2].

Mektep baǵdarlamaları menen sabaqlıqlardıń quramalasqan túrleri házirgi kúnniń talabına say tálim-tárbiya beriwge qarsı keledi. Ádette kópshilik oqıtıwshılar ózi oqıtatuǵın pánin áhmiyetli dep biledi. Mısalı, matematikalıq formulalar, elektr priborları, ximiyalıq reaktivler, kompyuter texnikaları menen islesiw usaǵan kónlikpelerdi úyrenedi, al fauna hám flora túrleriniń mayda genetikalıq bólekleriniń dúzilisi, olardıń jer betinde tarqalıwı hám t.b nızamlıqlar haqqında maǵlıwmatlar tek qánigeler ushın kerek dep oylaymız.

Mazmunı jaǵınan quramalı etip dúzilgen ózbek tilinde jazılǵan mektep geografiya sabaqlıqlarınıń qaraqalpaq tiline awdarmaları oqıwshılar ushın túsiniksiz bolıp qalmaqta. Sabaqlıq awdarmasındaǵı baslı kemshilik geografiya tiliniń buzılıwınan kelip shıqpaqta. Mısalı: noqat-tochka, zenit tábiyiy hám t.b geografiyalıq sózler óz mánisin joǵaltqan. Tábiyiy geografiya baslanǵısh kursı sabaqlıǵı tek ǵana awdarma boyınsha qáte kemshilikler ǵana emes, mazmunı, 5-klass oqıwshılardıń jas imkaniyatları, kitapta berilgen artıqsha materiallar, kerisinshe kerekli materiallardıń jetispewshiligi, mektep oqıw baǵdarlamalarına say kelmeytuǵın maǵlıwmatlardıń ushırasıwı oqıwshılardıń geografiya sabaǵına qızıǵıwshılıǵın tómendetiwge sebepti boladı [3].

Usı máselelerdi esapqa alıp, oqıw jobasına kirgiziletuǵın materiallardı pedagogikalıq hám sociologiyalıq talaplarǵa say tańlap alınsa maqsetke muwapıq bolar edi. Sonıń ushında mektep jasındaǵı balalarǵa házirgi dáwir iliminiń hár qıylı tarawlarınan jıynalǵan joqarı dárejedeги bilim beriw emes, al jaslardı kámil insan bolıp qalıpsiwine hám rawajlanıwına múmkinshilik beretuǵın zárúr bilimler menen tárbiyalıq kónlikpelerdi úyreniwge járdemlesiw bolıp tabıladı.

Biz jaslardı miynetke tayarlaw degende neni túsinemiz? Usı waqıtqa shekem mekteplerde jaslardı miynetke tárbiyalap atırmız, biraq onıń eń baslı juwmaǵı miynetke bolǵan zárúrliklerdi qalıplestire almay atırmız. Mekteplerde miynetke úyretiw sabaqlarında balalarda miynetke bolǵan unamlı qatnas, adamlar miynetine húrmetli qatnas kónlikpelerin qalıplestiriw ushın oqıwshılarǵa berilgen tapsırmalardıń qıyınshılıqların óz miynetiniń juwmaǵınıń nátiyjesi, óz shańaraǵına jámiyetke payda keltiretuǵının bilse ǵana miynetke bolǵan zárúrlık kónlikpelerin payda etiwimizge boladı [4].

Jaslarǵa miynet tárbiyasın beriwde mektep penen jámiyetimizdegi úlgili miynet kórsetkishlerin baylanıstırıp, olarda miynettiń jámiyette, kollektivte, shańaraqta kámil insan bolıp qalıpsiwindegi atqaratuǵın xızmeti haqqında túsiniklerdi qalıplestiriwimizge boladı. Mektep oqıwshılarında miynetke bolǵan zárúrliklerdi kúsheytiw arqalı olardıń ruwxıy mádeniyatlılıǵın rawajlandırıwǵa mumkinshilik jaratıp, mekteplerde balalardıń uqıplılıqlarına, talabına saykes erkin miynet etiw arqalı óz

betinshe oylaw, dóretiwsilik tańlaw uqıplılıqların rawajlandırıwımızǵa boladı. Atap ótkemizdey, hár qanday miynet balalarda gózzallıq sezimlerdi oyatıw, miynetke bolǵan intalılıqtı, óz qızıǵıwshılıǵına baylanıslı tańlay biluiw múmkinshiliklerin oyatadı.

Oqıwshılardıń kásipke bolǵan qızıǵıwshılıǵı, meyilligi mektep jasınan baslanadı hám óz qızıǵıwshılıǵı tiykarında fakultativ sabaqlarǵa hám sonday-aq dógerek jumıslarına qatnasadı. Mektepte shólkemlestirilgen fakultativ sabaqlar menen dógerek jumıslarınıń durıs jolǵa qoyılmaıwı oqıwshılarda miynetke bolǵan zárúrlık kónlikpelerin payda etiwdegi kemshilikler oqıwshılardıń kásipke bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyata almay atırmız. Nátiyjede oqıwshılar mektep pitkergennen keyin joqarı oqıw orınları yamasa kásip óner kolledjleri qanıgeliklerin tańlawda ózlerinde anıq baǵdar bolmaǵanlıǵı sebepli ata-anası másláhát bergen orınlarǵa tapsırıwǵa májbúr bolmaqta.

Oqıwshılardıń bilim sapasınıń nátiyjeliligin asırıwda oqıw procesinde qollanılatuǵın texnikalıq hám kórgizbeli kurallardıń áhmiyeti joqarı. Kórgizbeli qurallar oqıwshılardıń dúnya qubılısların kóz aldına keltiriwin hám fantaziasın baytıwǵa keń múmkinshilik jaratadı. Ullı chex pedagog alımı Yan Amos Komenskiydiń «Mın márte esitkennen bir márte kórgen abzal» degen pikiri házirgi zaman pedagogıkası rawajlanıwında óz áhmiyetin joǵaltpaǵan.

Mektep geografiya sabaǵı oqıw xanalarında sabaqlardıń sapasın támiyinleytuǵın barlıq kerekli kórgizbeli qurallar, kartalar taw jınısları hám minerallar, ósimlik, topıraq kollekcıyaları, hawa rayın baqlaw ushın kerekli meteorologiyalıq ásbap-úskenerler, texnikalıq qurallardan oqıw filmlerin kórsetiw ushın televizor, video magnitafon, kinoproektor, ekranda geografiyalıq súwretlew proekciyaların kórsetiw ushın diaproektor, kadoskop hámde tábiyiy processlerdi súwretlewshi hár qıylı modeller bolıwı zárúr [5].

Geografiya páni boyınsha klastan tis jumıslarda tábiyat qubılısların baqlaw, topıraq ósimlik qatlamların úyretiw, hawa rayın baqlaw, atmosferalıq qubılıslardı ólshew hám tájiriybeler alıp barıw, tábiyatqa sayaxat, mektep qasında shólkemlestirilgen geografiyalıq maydanshalarda alıp barılıwı kerek. Biraq tilekke qarsı oqıwshılardıń klassta alǵan teoriyalıq bilimlerin ámeliyatta qollanıw arqalı olardıń pánge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıratuǵın geografiyalıq maydanshalar derlik joqtıń qasında.

Házirgi mektep geografiya xanalarında sabaqlardı alıp barıw dástúriy oqıtıw usullarında kartadan paydalanıp awız eki túsindiriwin metodları menen sheklenip, joqarıda ayılǵan kórgizbeli qurallardıń jetispewshiligi sebepli oqıwshılardıń sabaqqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyata almay atırmız.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanıwızda keleshegimiz bolǵan jaslarımızdı mádeniy tárbiyasın hám intellektuallıǵın rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıw tárbiya procesleriniń nátiyjeli bolıwı jámiyet, mektep hám ata-analar arasındaǵı tıǵız baylanıslı tálim-tárbiyalıq shólkemlestiriwsilik jumıslarına baylanıslı boladı.

Eń dáslep shańaraq tárbiyasında – balanıń sana sezimi qalıplesedi, ol bul jerde tiykarǵı kónlikpelerdi úyrenedi. Bala tuwılǵannan baslap onı qanday bolsa, sonday etip qabil etetuǵın jaqın adamlardıń qorshawında boladı. Bunday qabil etiw onıń ruwxıy rawajlanıwında tiykarǵı rol oynaydı. Shańaraqta bala ózin-ózi túsiniwdi úyrenedi, sonday-aq, basqalar menen sóylesiw hám qarım-qatnas

kónlikpelerin ózlestiredi. Bul jerde ol muxabbat, doslıq, parız hám juwapkershilik haqqında dáslepki túsiniklerdi aladı. Bul tájribe onıń keleshektegi sociallıq qatnasıqlarınıń tiykarı boladı.

Mekteptegi tárbiya jumısı eń áhmiyetli baǵdarlardan biri bolıp onda oqıtıwshılar tek ǵana bilimdi sapalı hám ápiwayı etip jetkerip beriwge emes, al oqıwshınıń shaxsın qalıplestiriwge unamlı tásir etiwge, onıń hár tárepleme rawajlanıwına, salamatlıǵın, ádep-ikramlılıǵın bekkemlewge úles qosıwǵa qaratılǵan. Mekteptiń tárbiyalıq jumısı balanıń shaxsı, bárinen burın, shańaraqta qalıplesetuǵının esapqa alıp, tárbiya procesinde, bala, ata-ana hám jámiyet arasındaqı óz ara baylanıstı támiyinleytuǵın eń áhmiyetli sociallıq institutlardan biri bolıp esaplanadı.

Mektep jámaátiniń eń áhmiyetli wazıypalarınan biri oqıwshılardıń ata-anaları yaqı olardıń ornın basıwshı shaxslardı mektep jumısına belsendi qatnasıwǵa tartıwdan ibarat. Ata-analar mektep máseleleri menen kóbirek qızıǵıwı, bayram ilajlarında, ekskursiyalar, poxodlarda qatnasıwı balalar hám úlkenlerdiń mádeniy óz ara qatnasın jolǵa qoyıwǵa, mekteptegi hár qıylı qıyınshılıqlardı sheshiwge járdem beredi.

Mektepte tálim tárbiya jumısların nátiyjeli shólkemlestiriwde oqıtıwshılardıń házirgi zaman ilim jańalıqları menen qurallanıp óz ústinde islewı, jańa pedagogikalıq ádebiyatlar, texnologiyalıq usıllar menen tanıs bolıwı hám óz sabaqınıń texnikalıq kórkemligine ayırıqsha itibar beriwı qusaǵan pedagogikalıq sheberligine, talapshanlıǵına hám komponentine baylanıshı boladı.

Adebiyatlar

1. Харчев А.Г. О некоторых актуальных проблемах воспитания личности. – Москва: «Политиздат», 1990.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълимини бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ- 5538-сон Фармони.
3. Баллиева Р., Жарлықағанов М. 5-класс география (табiiғый география басланғыш курсы) сабақлық мәселелери. // НМПИ «география – келешекке нәзер» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. – Нөкис: 2021. 104-108-б.
4. Семенов Н. О некоторых перспективах развития трудовой деятельности. // Коммунист, 1973, №15. – С. 69-77.
5. Ходжаева Г., Наурузбаева Г.Т., Бакиева Ж. Школьная география и её некоторые проблемы. // География ва география таълимидаги муаммолар. Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: 2018.

**BASLAWISH KLASS OQIWSHILARININ SOYLEW SAWATLILIGIN
RAWAJLANDIRIW****Orazbaeva Gozzal Usnaddin qızı – tayanish doktorant**ogozzal@bk.ru*Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ****Оразбаева Гоззал Уснадиновна – базовый докторант***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***DEVELOPMENT OF SPEECH LITERACY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS****Orazbaeva Gozzal Usnaddinovna – doctoral student***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich sinf, nutq savodxonligi, ijodiy topshiriqlar, kommunikativ kompetentsiya, taʼlim sifati, ijodiy fikrlash, ogʻzaki va yozma nutq.

Rezyume. Mazkur maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarining nutqiy savodxonligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Nutqiy savodxonligining mazmuni, kommunikativ kompetentlikni shakllantirishdagi oʻrni hamda uni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari yoritilgan. Asosan ijodiy topshiriqlar orqali rivojlantirishga oid xulosa va tavsiyalar berilgan.

Ключевые слова: начальная школа, речевая грамотность, творческие задания, коммуникативная компетенция, качество образования, творческое мышление, устная и письменная речь.

Резюме. В данной статье анализируются теоретико-методологические основы развития речевой грамотности учащихся начальных классов. Освещены содержание речевой грамотности, ее роль в формировании коммуникативной компетентности, а также педагогические условия её развития. В основном даны выводы и рекомендации по развитию через творческие задания.

Key words: elementary school, verbal literacy, creative tasks, communicative competence, quality of education, creative thinking, oral and written speech.

Summary. This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing the speech literacy of primary school students. The content of speech literacy, its role in the formation of communicative competence, and the pedagogical conditions for its development are highlighted. Conclusions and recommendations for development are provided primarily through creative tasks.

Kirisiw. Házirgi globalasıw, sanlastırıw hám bilim beriw sistemasınıń jańalanıw processleri bilim alıwshılardıń kommunikativ kompetentligin qalıplestiriwdi baslı wazıypalardan biri sıpatında belgilemekte. Ásirese, baslawish bilim beriw basqışında oqıwshılardıń ana tilinde durıs, túsınikli, logikalıq izbe-iz hám ádebıy normaǵa say sóylew alıwı keyingi bilim basqışlarınıń sapasına tikkeley tásir etedi. Sonıń ushın sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw tek til sabaqlarınıń emes, bálkim ulıwma bilim beriw sistemasınıń strategiyalıq maqsetlerinen biri esaplanadı.

Xalıqaralıq tálim sistemalarında (AQSh, Finlyandiya, Singapur) “dóretiwshilik ustaxanalar”, óz ara bahalaw hám interaktiv sanlı platformalardıń qollanıwı oqıwshılarda sóylew qorqınıshın jeńiwge, pikirlew qábitin keńeytiwge hám til baylıǵın qalıplestiriwge xızmet etedi. Usı global tájiriybelerdı qaraqalpaq mektepleri sharayatına uýǵınlastırıw, yaǵnıy milliy pedagogikalıq miyraslar menen zamanagóy kreativ metodlardı integraciyalaw, oqıwshılardıń sóylew sawatlılıǵın sapalı jańa dárejege kóteriwdiń ilimiy-pedagogikalıq zárúrli shárti bolıp tabıladı. Dúnyanıń rawajlangan mámleketleri AQSh, Finlyandiya, Yaponiya hám Singapur mektepleri hám ilim izertlewleri baslawish bilimlendiriwde sóylew sawatlılıǵın tek ǵana grammatikalıq qaǵıydalardı yadlap alıw ǵana emes, al oqıwshınıń pikirın erkin, logikalıq hám kórkemlep jetkize alıw uqıbın qalıplestiriwden ibarat ekenligin kórsetedi. Bul processte interaktiv oyınlar hám óz ara bahalaw metodlarınıń qollanıwı oqıwshılarda sóylew qorqınıshın jeńiwge, sonday-aq, analitikalıq oylaw hám til baylıǵın asırıwǵa júdá úlken tásir etedi. Usı global

tendenciyalardı qaraqalpaq mektepleri sharayatında, milliy pedagogikalıq miyraslar hám zamanagóy kreativ metodlardı sáykeslestirip qollanıw – oqıwshılardıń sóylew sawatlılıǵın sapalı jańa dárejege kóteriwdiń ilimiy-pedagogikalıq tiykarların qalıplestiriwge xızmet etedi.

Ádebıyatlar analizi hám metodologiya. Mámleketimizde tálim sistemasın reformalaw, ásirese, baslawish tálim sapasın jańa basqışqa kóteriwdiń jas áwladtıń intellektuallıq qábitlerin hám kásiplik kónlikpelerin qalıplestiriwge qaratılǵan keń kólemli jumıslar ámelge asırılmaqta. Tiykarınan, oqıwshılardıń ana tilinde sawatlı sóylew hám pikirlew qábitin rawajlandırıw, olardıń dóretiwshilik potencialın ashıw milliy tálim baǵdarlamalarınń baslı baǵdarlarınan biri etip belgilengen.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi “Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında”ǵı [1] PF-5712-sanlı Pármanı hám Ózbekstan Respublikası Ministrler kabinetiniń 2019-jıl 31-dekabrdegi “Úzliksiz ruwxıy tárbiya koncepciyasın tastıyıqlaw hám onı ámelge asırıw is-ilájlari haqqında”ǵı 1059-sanlı qararı [2], mámleketimizde ulıwma bilim beriwdiń sonıń ishinde ana tili hám ádebıyatın oqıtıwdıń ilimiy-metodikalıq tiykarların jetilistiriw, fundamental hám ámeliy izertlewlerdiń nátiyjeliligini arttırıw, jańa pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw boyınsha áhmiyetli wazıypalardı belgilep berdi. Bul normativlik-huqıqıy hújjetler bilimlendiriw tarawında kompetenciyalıq qatnas, innovaciyalıq metodika, milliy qádiriyatlar hám zamanagóy informaciya texnologiyaların úylestirgen jańa oqıtıw

sistemasın qalıplestiriwge qaratılğan bolıp, ol bilimlendiriw sapasın xalıqaralıq kriteriyalar dárejesine alıp shıǵıw ushın bekkem huqıqıy tiykar jaratadı.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw, sózlik qorın bayıtıw hám kórkem sóylewge úyretiw máseleleri pedagogika iliminiń tiykarǵı baǵdarlarınń biri retinde kóplegen ilimpazlarınń itibarında bolıp keldi. Shet el pedagogikası hám psixolingvistika iliminde L.Vygotskiy [3], M.R.Lvov [4], W.Iserlerdiń [5] ilimiy miynetlerinde, teoriyalarında, tildi úyreniwdegi oqıwshılardıń potencialı, kómekshi shınıǵıwlarıń zárúrligi kórsetiledi. Elimiz ilimpazlarınan S.Matchanov [6], K.Qosimova, A.Yembergenovalar, R.Muratkamalova, X.Bakiyevlerdiń [7], dissertaciya, monografiya hám de metodikalıq qollanbaları, ayırım ilimiy maqalaları ayırıqsha orın tutadı. Bul izertlewshilerdiń miynetleri, sabaq procesinde oqıwshılardıń kreativligin hám kommunikativlik kónlikpelerin birgelikte rawajlandırıw ushın zamanagóy metodologiyalıq baza bolıp xızmet etedi.

Nátiyjeler hám analiz. Baslawısh mektep bala ómirinde ayırıqsha basqısh bolıp, onıń iskerligin ózgeritiw, jańa sociallıq roldi ózlestiriw, kommunikativ baylanıslardı keńeytiw menen baylanıslı. Balalarda keń lingvistikalıq kózqarastı qalıplestiriw, ana tiliniń súwretlew-ańlatıw imkaniyatlarınan paydalana biliw, olarda sózge húrmetke tárbiyalaw, dóretiwshilik potencialın hám kommunikativ kompetenciyanı rawajlandırıw sheshiwshi áhmiyetke iye. Baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw shaxstıń intellektual hám ruwxıy-etikalıq potencialın júzege shıǵarıwda fundamental tiykar boladı. Rossiya hám Qazaqstan tálim sistemalarınń zamanagóy tájiriyesiniń kórsetiwinshe, oqıwshılardıń sóylew sawatlılıǵın qalıplestiriwde dóretiwshilik tapsırmalar eń nátiyjeli quralı bolıp tabıladı, sebebi olar oqıwshını passiv túrlawshıdan belsendi kommunikatorǵa aylanıwına imkán beredi. Bul mámleketler táliminde qollanıw atırǵan sınıq pikirlew, joybarlıq oqıtıw hám situaciyalıq wazıypalar oqıwshılardıń tek grammatikalıq qádelerdi meńgeriwine emes, al óz pikirin logikalıq hám kórkem jetkerip beriwdegi kommunikativ kompetenciyanı rawajlandırıwǵa qaratılǵan, nátiyjede oqıwshı jaslar óz pikirini menen basqalar menen erkin pikirlesiw hám dáliller menen qorgaw kónlikpelerine iye boladı.

Shet el pedagogikası hám psixolingvistika iliminde tildi (sóylewdi) dóretiwshilik shınıǵıwlar arqalı rawajlandırıw máselesi oqıwshınıń intellektual belsendiligin hám kreativligin asırıwǵa qaratılǵan bir qatar teoriyalar menen bekkemlengen. Mısalı, L.Vygotskiydiń “Rawajlanıwdıń jaqın zonası” teoriyası oqıwshınıń potencial imkaniyatların ashıwda kómekshi shınıǵıwlarıń zárúrligin kórsetse [3], W.Iserdiń “Qabıllaw estetikasi” oqıwshıǵa teksttegi “boslıqlardı” óz pikirleri menen toltırıw, yaǵnıy shıǵarmanı dóretiwshilik jaqtan qayta qurıw imkaniyatın beredi [5], bul bolsa oqıwshılarda til kónlikpelerin qalıplestiriwdiń zamanagóy kreativ metodologiyalıq bazasını quraydı.

Zamanagóy pedagogika hám psixologiya ilimleriniń integraciyası shaxstıń intellektual hám sociomádeniy kompetenciyanı rawajlandırıw máselelerine aytarlıqtay itibar qaratpaqta. Bunda biz tiykar etip alǵan “sóylew sawatlılıǵı” (lingvistikalıq hám kommunikativlik kompetenciya) hám “dóretiwshilik pikirlew” (kreativlik, divergent pikirlew) kognitiv rawajlanıwdıń eń joqarı kórsetkishleri hám fundamentallıq-kategoriyalıq túsinikleri

retinde ilimiy tiykarda túsindiriledi. Yaǵnıy, sóylew sawatlılıǵı tek ǵana orfografiyalıq yamasa punktuaciyalıq qásiyetler jıyındısı emes, al shaxstıń **lingvistikalıq, diskursiv hám sociolingvistikalıq kompetenciyanıń** sintezi esaplanadı.

Sawatlılıq – insannıń oqıw, jazıw hám ózlestirgen bilimlerin turmısta ámeliy máselelerdi sheshiwde paydalana alıw qábileti. Biraq, házirgi zaman sharayatı insanlardan tek durıs sóylewdi, jazıwdı, pikirlesiwde emes, al alǵan bilimlerin túsiniwde, ámelde qollanıwdı talap etpekte. Sawatlı sóylew dóretiwshilik pikirlerdiń logikalıq karkasın (shegarasın) qalıplestirse, dóretiwshilik pikirlew sóylewdiń semantikalıq (mánilik) tárepten bayıwın hám konceptual tereńligin támiyinleydi.

Ilimiy-pedagogikalıq konceptualizaciya da sóylew sawatlılıǵı- intellektual iskerliktiń instrumentallıq tárepi, al dóretiwshilik pikirlew – onıń evristikalıq-produktivlik drayveri (háreketlendiriwshisi) retinde qaraladı.

S.Matchanov ana tili hám oqıw sabaqlarınıń oqıwshılar tilin rawajlandırıwda oqıw predmetleri arasındǵı baylanıslıqtı ayırıqsha atap ótedi. Ilimpazdıń pikirinshe, “Bul sabaqlarda balalar sóylewine, onı qalıplestiriw hám ósiriwge keń imkaniyat bar. Qosıq, tekstlerdi oqıw, oqıǵanların qayta aytıp beriw, ekskursiyada, predmet hám tábiyat qubılısların baqlaw waqtında kórgenlerin aytıp beriw oqıwshılardıń awızeki sóylewin rawajlandırıw quralları. Ana tili sabaqlarında bolsa jazba sóylewdi rawajlandırıw ushın keń imkaniyatlar bar” [6].

X.Bakiyevanıń baqlawınsha, “Sóylewdi rawajlandırıw máselesi bilim beriwdiń hár bir basqıshında áhmiyetli wazıypa bolıp kelgen hám bunnan keyin de sonday bolıp qaladı. Sebebi, til jámiyettiń rawajlanıwı menen baylanıslı halda jámiyet aǵzaları tárepten rawajlandırıw barılsa, onı ózlestiriw turmıslıq zárúrlikke aylanadı. Sóylewdi rawajlandırıw tek ǵana óz pikirin basqalarǵa jetkeriw ushın emes, al basqaların kózqaraslarına, isenimlerine hám is-háreketlerine tásir etiw ushın da xızmet etiwı kerek. Bul ásiyese házirgi kózqaraslardıń hár qıylılıǵı dáwirinde hám kishi jastaǵı oqıwshılardıń dúnyaqarasların qalıplestiriwde áhmiyetli bolıp esaplanadı” [7].

Zamanagóy pedagogikalıq paradigma sóylewdi tayar qaǵıydalardı yadlaw emes, al oqıwshınıń aktiv iskerligi nátiyjesinde qalıplesetuǵın kompetenciya dep qaraydı. Bul bolsa sabaqlarda izleniwshilik tapsırmaların, mashqalalı jaǵdaylardı, diskussiyalardı, dóretiwshilik jumislardı hám birgeliktegi oqıw iskerligin keń qollanıwdı talap etedi. Bunday metodlar oqıwshılardıń pikirlewin kúsheytıp ǵana qoymay, sóylew aktivligin de tabiiy túrde rawajlandıradı.

Teoriyalıq analiz nátiyjeleri sóylew sawatlılıǵınıń qalıplesiwinde motivaciyanı ayırıqsha orın tutatuǵınlıǵın da kórsetedi. Oqıwshıda óz pikirin erkin bildiriwge qızıǵıw payda bolǵan jaǵdayda ol til birliklerin sanalı túrde iyeleydi. Sonıń ushın pedagog sabaq barısında psixologiyalıq jaqtan qolay kommunikativ ortalıq jaratıwı, hár bir oqıwshınıń pikir qádirlaw hám erkin sóylewine múmkinshilik beriwı tiyis.

Lingvodidaktikalıq izertlewlerdi úyreniw sóylew sawatlılıǵınıń leksikalıq baylıq penen tikkeley baylanıslı ekenligin de tastıyıqlaydı. Sózlik qorı jetkilikli bolǵan oqıwshı pikirin anıq, logikalıq hám izbe-iz bayan ete aladı. Sol sebepli, baslawısh klasslarda tek grammatikalıq qaǵıydalardı úyretiw menen sheklenbey, sistemalı sózlik jumisların, sinonim, antonim, kóp mánili sózler,

frazeologizmler hám tekst penen islew metodların keń qollanıw zárúr esaplanadı.

Juwmaq hám usınıslar. Ámelge asırılğan teoriyalıq analizler sóylew sawatlılıǵınıń mazmunı til bilimleri menen sheklenbey, pikirdi logikalıq, izbe-iz hám kommunikativ jaǵdayǵa say túrde bayan ete alıw qábiletin qamtıytuǵınlıǵın, sonday-aq, baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıwdıń teoriyalıq hám metodologiyalıq tiykarları onıń kóp qırılı pedagogikalıq process ekenligin kórsetti, ol oqıwshınıń til kompetentligin ǵana emes, al onıń intellektual, kommunikativ hám sociallıq rawajlanıwın da belgileydi.

Ilimiy dereklerdi salıstırmalı úyreniw nátiyjesinde kompetenciyalıq, kommunikativlik, iskerlik, shaxsqa baǵdarlangan hám integraciyalıq metodologiyalıq jantasıwlar baslawısh bilim beriwde sóylew sawatlılıǵın qalıptestiriwdiń eń nátiyjeli ilimiy tiykarları ekenligi anıqlandı. Bul jantasıwlar oqıwshınıń bilimdi tayar túrde qabıllamastan, onı izleniw, pikir almasıw, tekst penen

islew, mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw hám dóretiwshilik iskerlik arqalı iyelewine múmkinshilik jaratadı.

Demek, baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw bilim beriw sistemasınıń baslı strategiyalıq baǵıtlarınıń biri bolıp, onı ilimiy negizlengen metodologiya tiykarında shólkemlestiriw zamanagóy bilim beriwdiń sapasın arttırıwǵa, kommunikativ kompetent, erkin pikirleytuǵın hám ádebiiy til normaların nátiyjeli qollana alatuǵın shaxstı tárbiyalawǵa tiykar boladı.

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıwda kompetenciyalıq hám shaxsqa baǵdarlangan kózqaras tiykarında oqıw tapsırmaları sistemasın jetilistiriw, sóylew iskerligin jedellestiriwge qaratılğan dóretiwshilik tapsırmalar hám sanlı bilim beriw texnologiyaların oqıw procesine keńnen engiziw, sonıń menen birge bul metodikalardıń nátiyjeliligin tájiriybe-sınawlar arqalı bahalap, muǵallimler ushın ámeliy metodikalıq usınıslar tayarlaw maqsetke muwapıq dep esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi PF-5712-sanlı “Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasını tastıyıqlaw haqqında”ǵı Parmanı.
2. Ózbekstan Respublikası Ministrler kabinetiniń 2019-jıl 31-dekabrdegi “Úzliksiz ruwxıy tárbiya koncepciyasını tastıyıqlaw hám onı ámelge asırıw is-ilájlari tuwrısında”ǵı 1059-sanlı Qararı.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
4. Рыжкова-Гришина Л.В. Система работы по развитию речи учащихся начальных классов (на материале авторских учебно-методических пособий) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Рязань: 2009.
5. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. – Johns Hopkins University Press, 1978. 167-169-b.
6. Matchonov S. va boshq. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «Ishonchli hamkor», 2021.
7. Бакиева Х.С. Бошланғич синф ўқувчиларида мустақил таълим орқали нутқ ва тафаккурни ривожлантириш методикаси. Пед. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2020. 31-32-б.

**BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI TA'LIMIDA BOG'LANISHLI NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK ASOSLARI****Reymbayeva Arzayim Paraxat qizi** – *tayanch doktorant*arzayim.reymbayeva@ndpi.uz*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ
РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ****Рейембаева Арзайим Парахатовна** – *базовый докторант**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING COHERENT SPEECH DEVELOPMENT IN PRIMARY
SCHOOL MOTHER TONGUE EDUCATION****Reymbayeva Arzayim Parakhmatovna** – *doctoral student**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: bogʻlanishli nutqni rivojlantirish, boshlangʻich sinf, ona tili taʼlimi, pedagogik asoslar, didaktik tamoyillar, tushunarlik, tizimlilik, ongʻlilik, amaliy mashqlar, integratsiya.

Rezyume. Maqolada boshlangʻich sinf ona tili taʼlimida oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma bogʻlanishli nutqini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, ona tili darslarida tushunarlik, tizimlilik va ongʻlilik kabi asosiy didaktik tamoyillarni qoʻllash, amaliy mashqlar tizimini joriy etish hamda fanlararo integratsiyani taʼminlash orqali oʻquvchilarning nutqiy faolligini oshirish yoʻllari yoritib berilgan.

Ключевые слова: развитие связной речи, начальные классы, обучение родному языку, педагогические основы, дидактические принципы, доступность, системность, осознанность, практические упражнения, интеграция.

Резюме. В статье научно-теоретически проанализированы педагогико-методические основы развития связной устной и письменной речи учащихся в начальном обучении родного языка. Также освещены пути повышения речевой активности учащихся посредством применения основных дидактических принципов (доступность, системность, осознанность), внедрения системы практических упражнений и обеспечения междисциплинарной интеграции на уроках родного языка.

Key words: development of connected speech, primary classes, native language education, pedagogical foundations, didactic principles, accessibility, systematicity, consciousness, practical exercises, integration.

Summary. The article scientifically and theoretically analyzes the pedagogical and methodological foundations for developing students' oral and written connected speech in primary native language education. It also highlights ways to increase students' speech activity through the application of basic didactic principles such as accessibility, systematicity, and consciousness, the implementation of a system of practical exercises, and ensuring interdisciplinary integration in native language lessons.

Kirish. Boshlangʻich sinf ona tili taʼlimining bosh maqsadlaridan biri oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini toʻgʻri, ravon, mantiqiy izchil va taʼsirchan etib shakllantirishdan iboratdir. Bogʻlanishli nutq oʻquvchining nafaqat oʻquv faoliyatidagi muvaffaqiyati, balki uning shaxs sifatida kamol topishi, oʻz fikrini erkin bayon eta olishi va boshqalar bilan muloqotga kirisha olishining asosiy vositasidir.

Adabiyotlar tahlili. Bogʻlanishli nutq – fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratilgan, tugallangan mavzuni ifodalaydigan, mantiqiy va grammatik qoidalar asosida tuzilgan, mustaqil, tugallangan va oʻzaro bogʻlangan maʼnoli qismlarga boʻlinadigan nutq sifatida namoyon boʻladi [8:256].

Respublikamizda taʼlim sifatini tubdan yaxshilash, boshlangʻich sinflarda oʻquv jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish hamda oʻquvchilarning nutqiy savodxonligini oshirish masalasiga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni [1], Xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisidagi Farmoni [2], boshlangʻich taʼlim va umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida oʻquv jarayonini tashkil etish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi Qaror [3] hamda Taraqqiyot strategiyasida [4] belgilangan ustuvor vazifalar yosh avlodning ogʻzaki va yozma bogʻlanishli nutqini har

tomonlama oʻstirish uchun mustahkam huquqiy-meʼyoriy asos boʻlib xizmat qiladi.

Mazkur jarayonning samaradorligini taʼminlash uchun uning lingvistik, psixologik va pedagogik asoslarini chuqur ochib berish ilmiy-metodik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Professor Q.Qosimova taʼkidlaganidek, “Boshlangʻich sinf ona tili taʼlimida oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirish ularning tafakkurini oʻstirish bilan uzviy bogʻliq boʻlib, bu jarayonda lingvistik qonuniyatlarni oʻquvchilarning yosh psixologiyasiga mos holda pedagogik texnologiyalar asosida singdirish muhim ahamiyat kasb etadi” [11:45].

Muhokama va natijalar. Albatta, ana shu psixologik va lingvistik poydevorga tayangan holda, taʼlim jarayonining pedagogik-metodik asoslarini yoritishda ona tilini oʻqitishning oʻziga xos qonuniyatlariga tayaniladi. Tadqiqotimiz nuqtai nazaridan, metodika shunchaki qoidalarni bayon etish emas, balki taʼlim bosqichlarida oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va malakalarini izchil shakllantirish, ularning yutuq hamda kamchiliklarini oʻz vaqtida aniqlab, yoʻl qoʻyilgan xatolarni bartaraf etish usullarini topuvchi amaliy-nazorat tizimidir.

Bizning fikrimizcha, boshlangʻich sinf ona tili taʼlimida oʻquvchilarning nutqini oʻstirish masalasi alohida oʻrin tutib, u boshqa boʻlimlardan ajratilgan holda emas, balki til

fanining barcha bo'limlari (savod o'rgatish, o'qish, grammatika, fonetika va so'z yasalishi) bilan uzviy bog'liqlikda shakllantiriladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidan farqli o'laroq, boshlang'ich sinfda o'quvchilar tilni o'quv predmeti sifatida anglay boshlaydilar. Ular zarur hayotiy hodisalar haqida o'ylab, rejali nutq tuzish zarurligini tushunib yetadilar hamda og'zaki nutqdan farq qiluvchi leksik, sintaktik va morfologik tuzilishga ega bo'lgan yozma nutqni egallab boradilar.

Shu bilan birga, analitik-sintetik ishlar yordamida til ustida kuzatish olib borish, kuzatishdan umumiy xulosa chiqarish, nazariy ta'rif va qoidalarga tayanib, og'zaki va yozma tarzda nutqiy aloqaga, to'g'ri yozuv hamda to'g'ri talaffuzga erishish o'quvchilarning ongli nutqiy faoliyatini ta'minlaydi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqotimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini rivojlantirishda quyidagi pedagogik vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etishini belgilab oldik:

o'quvchilarning ona tilidan olgan o'quv materiallarini aniq tushunishi va amaliyotda tatbiq etishiga erishish;

ularning zehni, xotirasi, kuzatuvchanligi, yodda saqlashi, mantiqiy tafakkuri va ijodiy o'ylash qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradigan metod va vositalarni qo'llash;

dars jarayonida o'quvchilarda erkin fikrlash, o'z fikrini og'zaki va yozma ravon bayon etish hamda jamoat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Tadqiqotimiz jarayonidan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini o'stirishda tanlanadigan o'qitish metodlari, vositalari va dars shakllari bir-birini to'ldiruvchi yaxlit tizimni tashkil etadi. Agar o'qitish jarayonida faqat nazariy qoidalar yodlatilsa, nutqiy rivojlanish sekinlashadi. Shu bois, darslarda interaktiv va muammoli metodlarni qo'llash, zamonaviy axborot-ko'rgazmali vositalardan unumli foydalanish hamda darsni guruhli va juftlikdagi shakllarda tashkil etish o'quvchilarning og'zaki va yozma muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, ularning fikrlash doirasini kengaytiradi.

Respublikamiz olimlari (S.Matchonov, K.Qosimova, X.G'ulomova va boshqalar)ning ilmiy-metodik qarashlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ona tili ta'limida an'anaviy tushuntirish-bayon va suhbat metodlari bilan bir qatorda muammoli o'qitish usullari alohida o'rin tutadi [7:236]. Bizning fikrimizcha, boshlang'ich sinf o'quvchisiga tayyor bilimlarni berishdan ko'ra, darsda kichik muammoli vaziyatlarni yaratish va izlanishli savol-javoblar orqali so'z birikmasidan gap, gapdan esa tutash matn tuzishga yo'naltirish bog'lanishli nutqni shakllantirishning eng samarali omilidir.

Ayniqsa, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq birligini ta'minlashda amaliy mashqlar tizimining o'zni beqiyosdir. K.M.Rajabova hamda A.D.Najimovalarning ilmiy izlanishlariga tayanib aytish mumkinki, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish bosqichma-bosqich va izchil xarakterga ega bo'lishi lozim [12:25; 10:30]. Bunga ko'ra, nutq ustida ishlash quyidagi uchta uzviy bosqichda amalga oshiriladi:

1. Ko'chirib yozish va leksik-grammatik mashqlar: O'quvchi so'zlarni to'g'ri yozish, imlo qoidalarini anglash va grammatik shakllarni gap ichida to'g'ri qo'llash ko'nikmasini egallaydi.

2. Diktant turlari orqali nutqiy ziyraklikni oshirish: Izohli, saylanma hamda erkin va ijodiy diktantlar o'quvchini eshitgan va idrok etgan fikrini o'z so'zlari bilan qayta shakllantirishga (bayon va insholarga) tayyorlaydi.

3. Bog'lanishli matn va nutq yaratish: Yuqoridagi mashqlar zaminida o'quvchi o'z fikrini mantiqiy ketma-ketlikda bayon etib, mustaqil va erkin matn (hikoya, bayon) tuzish darajasiga yetadi.

Shu nuqtaiy nazardan, T.G'afforova va boshqa metodist-olimlarning ta'kidlariga ko'ra, darsda interaktiv va muammoli ta'lim usullarini kompleks qo'llash o'quvchilarning lug'at boyligini oshiradi hamda muloqot madaniyatini yuksaltiradi [6:32-41].

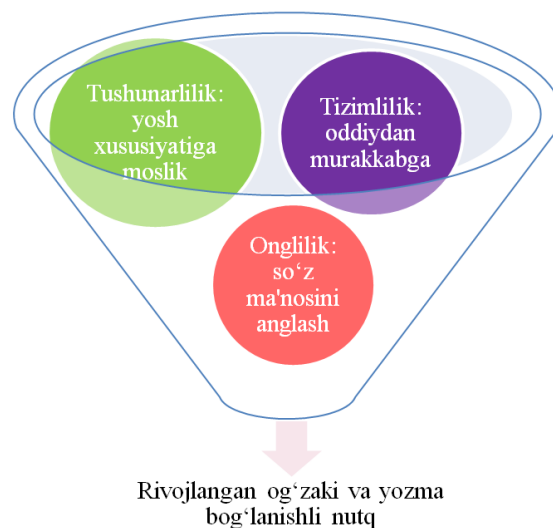
Izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma bog'lanishli nutqini shakllantirish jarayoni faqatgina amaliy mashqlar tizimiga tayanib qolmay, balki umumiy pedagogikaning asosiy didaktik tamoyillariga muvofiq ravishda tashkil etilgandagina kutilgan samarani beradi.

Professor S. Matchonov va boshqa metodist olimlarning ta'kidlashicha, ona tili ta'limida didaktik tamoyillarning talablariga rioya qilish o'quvchilarning tafakkurini o'stirish bilan birga, ularning nutqiy malakalarini tizimli rivojlantirishning kafolatidir [9:142].

Tadqiqotimiz jarayonidan kelib chiqib aytish mumkinki, ona tili darslarida bog'lanishli nutqni o'stirishda quyidagi tamoyillarning o'zaro uyg'unligiga tayaniladi: bu esa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini bosqichma-bosqich, tizimli hamda tushunarli tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur tamoyillarning o'zaro bog'liqligi va yaxlit tizimi quyidagi 1.4-chizmada o'z aksini topgan.

1.4-chizma.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini rivojlantirish tamoyillari tizimi

Chizmadan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini o'stirish jarayoni quyidagi tamoyillarga tayanadi:

Tushunarlik tamoyili – O'quvchilarga beriladigan nutqiy topshiriqlar, matnlar va mavzular ularning yosh xususiyatlariga, hayotiy tajribasiga va lug'at zaxirasiga mos bo'lishini taqozo etadi. Tushunarli muhit boladagi nutqiy to'siqlarni bartaraf etib, o'z fikrini erkin bayon etishga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Tizimlilik tamoyili – Nutq bir kunda yoki tasodifiy mashqlar bilan rivojlanmaydi. U oddiydan murakkabga,

leksik birlikdan gapga, gapdan esa tutash matn tuzishga qaratilgan doimiy, uzluksiz va bosqichma-bosqich harakatni talab qiladi.

Onglilik tamoyili – o‘quvchilarning so‘z ma‘nolarini chuqur anglagan holda nutqda ongli ravishda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Mazkur tamoyillarning uyg‘unlashuvi o‘quvchilarning rivojlangan og‘zaki va yozma bog‘lanishli nutqini shakllantirishning muhim poydevori hisoblanadi. Aynan shu jihatdan olib qaraganda, O.Roziyevaning ilmiy izlanishlarida qayd etilishicha, didaktik tamoyillarni ona tili ta‘limiga tatbiq etish o‘quvchilarning o‘quv-bilish faolligini oshirib, ularda grammatik jihatdan to‘g‘ri va mantiqiy izchil bog‘lanishli nutqni shakllantirishning eng muhim metodik sharti hisoblanadi [13:84].

Bizning fikrimizcha, ta‘lim jarayonida mazkur tamoyillarga ustuvor ahamiyat qaratish o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘taradi. Zero, til materiallarini ong bilan o‘zlashtirish va uni o‘qituvchi bilan hamkorlikda tizimli ravishda amalda qo‘llash o‘quvchining mustaqil fikrlash doirasini

kengaytirib, og‘zaki va yozma nutq ravonligini ta‘minlaydi. Shu o‘rinda ta‘kidlash joizki, didaktik tamoyillarni ona tili ta‘limiga tatbiq etish bilan birga ta‘lim jarayonida fanlararo integratsiyani ta‘minlash o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Professor Sh.Abdullayeva o‘z ilmiy tadqiqotlarida ta‘kidlaganidek, ona tili ta‘limida boshqa o‘quv fanlari imkoniyatlaridan foydalanish o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish bilan birga, ularning mantiqiy tafakkurini ham kengaytiradi [5:62].

Bizning fikrimizcha, integrativ yondashuv o‘quvchiga atrof-olamni yaxlit idrok etish imkonini beradi va o‘z navbatida, o‘z fikrini erkin, to‘g‘ri hamda izchil bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa. Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida bog‘lanishli nutqni rivojlantirish – lingvistik, psixologik va pedagogik-metodik asoslarning o‘zaro uzviyligiga tayanadi. Ushbu uch tamoyilning pedagogik integratsiyasiga o‘quvchilarda og‘zaki va yozma bog‘lanishli nutqni tizimli va sifatli shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi «Ta‘lim to‘g‘risida»gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-iyuldagi «Boshlang‘ich ta‘lim va umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-5177-sonli Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-sonli Farmoni.
5. Abdullayeva Sh. Ona tili ta‘limida fanlararo integratsiya. – Toshkent: TDPU nashri, 2022.
6. G‘afforova T. va boshqalar. Boshlang‘ich sinf ona tili o‘qitish metodikasidan amaliy mashg‘ulotlar. – Toshkent: «Tafakkur», 2011.
7. Matchonov S., Qosimova K., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang‘ich sinf ona tili o‘qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent: «O‘qituvchi», 2020.
8. Matchonov S., Qosimova K., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi: Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent: «Bayoz», 2022.
9. Matchonov S., va boshqalar. Boshlang‘ich sinf ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «Aloqachi», 2021.
10. Najimova A.D. Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqini o‘stirishga xizmat qiluvchi mashqlar tizimi: Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Nukus: 2022.
11. Qosimova K. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflar ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «O‘qituvchi», 2009.
12. Rajabova K.M. Nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashuvning ilmiy-metodik asoslari: Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Jizzax: 2021.
13. Roziyeva O. Boshlang‘ich ta‘limda didaktik tamoyillar va ularning amaliy tatbiqi. // Boshlang‘ich ta‘lim jurnali, 2022. №3.

**ANIMATSION MATERIALLAR VA IMO-ISHORALARGA ASOSLANGAN AMALIY TOPSHIRIQLARNING
YOZGI TA'TIL DAVRIDA KAR VA ZAIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARNING LUG'AT BOYLIGINI
SAQLASH HAMDA RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI**

Salamova Feruza Xakimbekovna – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

salomovaferuza73@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**РОЛЬ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ, ОСНОВАННЫХ НА АНИМАЦИОННЫХ МАТЕРИАЛАХ
И ЖЕСТОВОМ ЯЗЫКЕ, В СОХРАНЕНИИ И РАЗВИТИИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ГЛУХИХ
И СЛАБОСЛЫШАЩИХ УЧАЩИХСЯ В ПЕРИОД ЛЕТНИХ КАНИКУЛ**

Саламова Феруза Хакимбековна – *доктор философии по педагогическим наукам*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE ROLE OF DACTYL-SIGN TASKS BASED ON ANIMATED MATERIALS AND SIGN LANGUAGE
IN MAINTAINING AND DEVELOPING THE VOCABULARY OF DEAF
AND HARD-OF-HEARING STUDENTS DURING THE SUMMER VACATION PERIOD**

Salamova Feruza Khakimbekovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: kar bolalar, zaif eshituvchi o'quvchilar, yozgi ta'til, lug'at boyligi, PowerPoint animatsiya, maktab fanlari, ranglar, imo-ishora tili.

Rezyume. Maqolada yozgi ta'til davrida kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning lug'at boyligini saqlash hamda rivojlantirishda animatsion materiallar va imo-ishoralarga asoslangan amaliy topshiriqlarning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda vizual vositalar va imo-ishora tilidan foydalanish o'quvchilarning so'z boyligini mustahkamlash, yangi tushunchalarni o'zlashtirish hamda kommunikativ faolligini oshirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Shuningdek, mustaqil bajariladigan topshiriqlar orqali ta'til davrida o'quvchilarning mavjud bilim va ko'nikmalarini saqlab qolish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Ключевые слова: глухие дети, слабослышащие учащиеся, летние каникулы, словарный запас, Power Point анимация, школьные предметы, цвета, жестовый язык.

Резюме. В статье рассматривается значение практических заданий, основанных на анимационных материалах и жестовом языке, для сохранения и развития словарного запаса глухих и слабослышащих учащихся в период летних каникул. Обосновывается эффективность использования визуальных средств и жестового языка для закрепления имеющихся знаний, усвоения новых понятий и повышения коммуникативной активности обучающихся. Особое внимание уделяется самостоятельным заданиям, позволяющим поддерживать и развивать речевые и языковые навыки учащихся вне образовательного процесса.

Key words: deaf children, hard-of-hearing students, summer vacation, vocabulary retention, PowerPoint animation, school subjects, colors, sign language.

Summary. This article examines the role of practical tasks based on animated materials and sign language in maintaining and developing the vocabulary of deaf and hard-of-hearing students during the summer vacation period. The study highlights the effectiveness of visual resources and sign language in reinforcing previously acquired vocabulary, facilitating the learning of new concepts, and enhancing students' communicative activity. Particular attention is given to independent learning tasks that help preserve and further develop language and communication skills outside the formal educational environment.

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy surdopedagogikaning eng qiyin va uzluksiz chora-tadbirlarni talab qiladigan muammolaridan biri – kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning lug'at boyligini shakllantirish, boyitish hamda mavjud so'z zaxirasini nutqiy faoliyatda saqlab qolish hisoblanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar so'zlarni kundalik tabiiy eshitish muhitida o'z-o'zidan o'zlashtira olmaydilar; ularning lug'at boyligi faqatgina maxsus tashkil etilgan darslar va maqsadli pedagogik intensivsiya jarayonidagina kengayib boradi.

Bu jarayonda yozgi ta'til davri alohida xavfli hudud, ya'ni uy sharoiti hisoblanadi. Chunki maxsus maktab-internatdagi tizimli o'quv muhitidan ajralib, oila bag'riga qaytgan kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda yozgi ta'til davomida o'quv materiallarini sezilarli darajada unutish, o'zlashtirilgan so'zlar faolligining pasayishi hamda lug'at boyligining qisqarishi kuzatiladi. Yozgi ta'til an'anaviy ravishda hordiq davri hisoblansa-da, maxsus pedagogikada o'quv yili davomida jamg'arilgan bilimlarning yo'qolishi –

“yozgi regress” (*summer slide*) muammosi o'tkir bo'lib turibdi. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar uchun tizimli nutqiy qo'llab-quvvatlashsiz o'tadigan uch oylik tanaffus lug'at boyligining sezilarli qismini yo'qotish bilan yakunlanadi. Kuzning boshiga kelib, bolalar sinfda har kuni duch kelgan oddiy tushunchalar nomlarini ham chalkashtira boshlaydilar [6:44].

Ko'p oilalarda ota-onalar professional imo-ishora tilini yoki surdopedagogik usullarni mukammal bilmasligi o'quvchining nutqiy izolyatsiyasini yanada chuqurlashtiradi. Asosiy muammo – ta'til davrida muntazam vizual-kinestetik tayanchlar mavjud bo'lmaganda, kar bolalarda so'zlarning mavhum grafik obrazlari (maktab fanlari nomlari, ranglar palitrasi) tezda so'nib borishidir. Eshitadigan bola uchun “matematika”, “tarix” yoki “binafsha” so'zlari kundalik maishiy nutqda eshitish orqali doimiy ravishda mustahkamlanib boradi. Kar bola uchun esa tekis bosma so'z shunchaki harflarning mavhum to'plamidir [9:112]. Agar yoz davomida bola

predmetning dinamik obrazini ko'rmasa va uning muqobilini imo-ishora tilida takrorlamasa, bu so'z faol lug'atdan unutilgan passiv fondga o'tib ketadi [3:115]. Traditsion bosma darsliklar bu muammoni uy sharoitida hal qila olmaydi, chunki statik (harakatsiz) rasm o'quv jarayonining dinamikasi va mantig'ini yoki rangning xususiyatlarini yetkazib bera olmaydi.

Taniqli surdopedagog R.M.Boskis ta'kidlaganidek, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqni saqlash uzluksiz vizual va amaliy faoliyatni talab etadi [1]. L.S.Vigotskiy qayd etganidek, bolaning amaliy harakati va vizual obraz birligi uning intellektual va lisoniy zaxirasini barqarorlashtirishning asosiy omilidir [2, 3]. Shu munosabat bilan, ta'til vaqtida kar bolalar bilan mustaqil yoki oilaviy ishlash uchun oddiy, hamyonbop, ammo ilmiy asoslangan didaktik materiallarni yaratish zarurati tug'iladi.

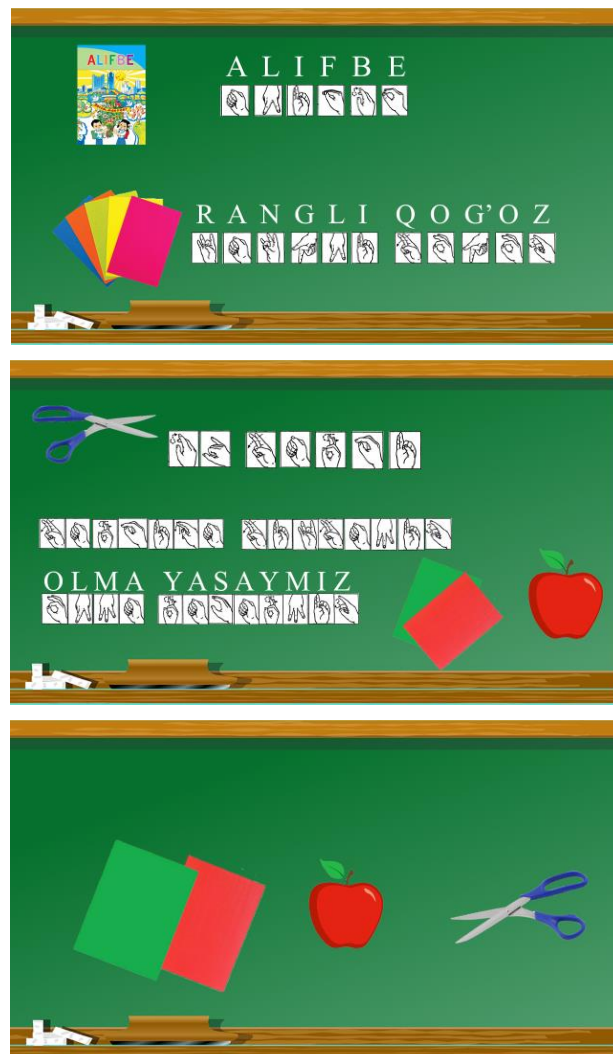
Ilmiy muammo: Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda yozgi ta'til davrida muntazam ta'lim jarayonining vaqtincha to'xtashi natijasida o'quv yili davomida shakllangan lug'at boyligining qisman unutilishi va yangi so'zlarni faol qo'llash darajasining pasayishi kuzatiladi. Mavjud ta'lim amaliyotida ushbu muammoni animatsion materiallar hamda imo-ishora tiliga asoslangan topshiriqlar orqali hal etish metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot maqsadi: Yozgi ta'til davrida animatsion materiallar va imo-ishoralarga asoslangan interaktiv amaliy topshiriqlardan foydalanish orqali kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning lug'at boyligini saqlab qolish hamda rivojlantirishning pedagogik tizimi va metodikasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini asoslash.

Tadqiqot obyekti: Kar va zaif eshituvchi bolalar.

Tadqiqotning asosiy metodi sifatida shakllantiruvchi ta'til amaliyoti doirasidagi pedagogik monitoring metodi qo'llanildi. Tadqiqotda ta'til davrida muallif tomonidan ishlab chiqilgan metodika bo'yicha shug'ullangan kar va zaif eshituvchi o'quvchilar ishtirok etdi. Baza didaktik material sifatida Microsoft PowerPoint muhitida yaratilgan va animatsiyalashtirilgan mualliflik interaktiv slaydlar majmuasi xizmat qildi. Korreksion mashg'ulotlarni samarali tashkil etishning shu kabi didaktik ta'minoti o'qituvchilarning nutqiy topshiriqlarni tanlash, ularni fanlararo integratsiya asosida qo'llash imkonini berdi (Metodikaning amaliy qo'llanilish jarayoni va video-elementlar namunasi muallifning maxsus videoresursida batafsil yoritilgan [4]).

Tadqiqotda ta'til davrida muallif tomonidan ishlab chiqilgan metodika bo'yicha shug'ullangan kar va zaif eshituvchi o'quvchilar ishtirok etdi. Baza didaktik material sifatida **Microsoft PowerPoint muhitida yaratilgan va animatsiyalashtirilgan mualliflik interaktiv slaydlar majmuasi** xizmat qildi.

Korreksion mashg'ulotlarni samarali tashkil etishning shu kabi didaktik ta'minoti o'qituvchilarning nutqiy topshiriqlarni tanlash, ularni fanlararo integratsiya asosida qo'llash imkonini berdi.

<https://youtu.be/T1miCqujBFA?si=eJLd54EtQfC3Used>

Metodning tuzilishi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

➤ **Vizual-semantik modelashtirish:** Har bir maktab fani va rangga alohida slayd bag'ishlandi. PowerPoint ichki animatsiyalari yordamida mavhum tushunchalar dinamik tarzda vizuallashtirildi. Masalan, "Matematika" slaydida raqamlar va geometrik shakllar animatsiya orqali qo'shilib, so'zning grafik yozuviga aylanib bordi. Ranglarga bag'ishlangan slaydlarda esa obyektlarning dinamik ravishda ma'lum bir rangga bo'yalishi jarayoni ko'rsatilib, rang nomiga urg'u berildi.

➤ **Imo-ishora va amaliy mustahkamlash:** Har bir slaydning namoyishi unga mos keladigan fazoviy semantik imo-ishoraning ko'rsatilishi bilan birga olib borildi (pedagog tomonidan yoki slaydga joylashtirilgan videoelement orqali) [5:18].

➤ **Amaliy topshiriqlar:** Bolalar imo-ishoralarga asoslangan mashqlarni bajardilar: ularga predmet/rang tasvirlangan animatsion slayd ko'rsatildi, ular esa to'g'ri imo-ishorani namoyish etishlari, so'zni daktil qilishlari (harfma-harf ko'rsatishlari) va uni real obyekt bilan solishtirishlari (masalan, xonadan mos rangdagi buyumni

topishlari) kerak edi. Mashg'ulotlar yoz davomida muntazam ravishda o'yin shaklida o'tkazildi.

Natijalar.

Tadqiqot davomida quyidagi aniq natijalarga erishildi:

✓ **Maqsadli guruhlar bo'yicha "yozgi regress" to'liq bartaraf etildi:** Yangi o'quv yili boshida (sentabrda) o'tkazilgan tekshiruv shuni ko'rsatdiki, animatsion Power Point slaydlarida shug'ullangan o'quvchilar "Maktab fanlari" va "Ranglar" mavzulari bo'yicha o'rganilgan leksik birliklarni 100% hajmda saqlab qolganlar. Vaholanki, o'tgan yillardagi animatsiyasiz o'tkazilgan nazorat natijalarida ushbu leksikaning yo'qolishi 25% gacha yetgan edi.

✓ **Passiv lug'atning faol lug'atga sifatli o'tishi:** Taqdimotdagi animatsiya bosma so'zni, dinamik obrazni (masalan, ochilayotgan darslik yoki ranglarning aralashishi) va jismoniy imo-ishorani bir-biri bilan bog'lagani tufayli bolalarda mustahkam kognitiv aloqa shakllandi [7]. Sentabr oyida "Rasm chizish" yoki "Geografiya" fanlari eslanganda bolalar so'zni shunchaki tanib qolmasdan, uning imo-ishorasini ham tezda namoyish etib, fanning mohiyatini tushunganliklarini ko'rsatdilar.

✓ **O'quvchilar axborotni shifrdan chiqarish (dekodlash) yuqori tezligini namoyish etdilar:** Grafik so'zni tanish va uni tegishli rang yoki maktab fani bilan bog'lashga ketgan vaqt may oyidagi dastlabki ko'rsatkichlarga nisbatan o'rtacha 35% ga qisqardi.

Tadqiqot natijalari maxsus pedagogika va maxsus psixologiya rivoji uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega:

✓ **Surdopedagogikada ko'rgazmalilik nazariyasi-ning rivojlanishi:** Eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar

uchun statik ko'rgazmalilik dinamik kompyuter animatsiyasidan sezilarli darajada ortda qolishi empirik jihatdan isbotlandi [3:114]. Power Pointdagi animatsiya kar bolaning ichki obrazli fikrlashini tilning tashqi so'z tizimi bilan bog'laydigan "kognitiv ko'prik" vazifasini bajaradi.

✓ **Leksikani polimodal kodlashning asoslanishi:** Ko'rish (animatsiya, rang, matn) va kinestetik (imo-ishora, daktil) idrok kanallariga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatish eshitish deprivatsiyasi oqibatlarini minimallashtirgan holda, mavhum tushunchalarni uzoq muddatli xotirada o'ta mustahkam saqlanishini ta'minlashi ilmiy tasdiqini topdi [8].

✓ **Inklyuziv texnologiyalarning metodik jihatdan ommabopligi:** Ta'til vaqtida kognitiv pasayishning oldini olish uchun murakkab va qimmatbaho platformalar shart emasligi isbotlandi. Standart vositalardan (Power Point animatsiyalaridan) to'g'ri ilmiy-metodik tarkibda (imo-ishora tili bilan integratsiyalashgan holda) foydalanish uzluksiz inklyuziv ta'limning to'laqonli va samarali vositasi bo'la oladi [5:318].

Xulosa qilib aytganda, PowerPoint muhitida "Maktab fanlari" va "Ranglar" mavzusida yaratilgan mualliflik animatsion materiallarining joriy etilishi kar bolalarda ta'til davridagi regressga qarshi kurashda yuqori samaradorlikni ko'rsatdi. Yorqin dinamik grafika va imo-ishorali amaliy mashqlar uyg'unligi eshitish kanalining yo'qligini muvaffaqiyatli kompensatsiya qilishga imkon beradi. Ushbu yondashuv ta'til vaqtida o'quvchilarning tushunchalar apparati va lug'at boyligini uzluksiz rivojlantirishni ta'minlaydigan ommabop uy didaktik qo'llanmalarini yaratish uchun mustahkam baza bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Боскис Р.М. Глухие и слабослышащие дети. – Москва: Советский спорт, 2004.
2. Выготский Л. С. Основы дефектологии. – Санкт-Петербург: «Лань», 2003.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии: учебник для вузов. -Санкт-Петербург: «Лань», 2024.
4. Muallifning interaktiv animatsion loyihasi [Elektron resurs]. (Murojaat sanasi: 16.06.2026). – URL: <https://youtu.be/T1miCqujBFA?si=eJLd54EtQfC3Used>
5. Зайцева Г.Л. Жестовая речь. Дактилология: учебник для студентов высших учебных заведений. – Москва: «Владос», 2019.
6. Соловьева Т.А., Соловьева И.Л. Особенности понимания текста текстов разных стилей учащимися с нарушениями слуха. // Дефектология, № 3, 2021. – С. 44-53.
7. Комарова А.А. Билингвистическое обучение глухих: история и современность. // Альманах Института коррекционной педагогики, №40, 2020. – С. 15-32.
8. Cummins J. Bilinguality and Literacy Development in Deaf Children / J. Cummins. // Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Vol. 26, №3, 2021. – P. 315-326.
9. Mayberry R.I. Reading development in deaf children: The critical role of early language acquisition. // Developmental Science, Vol. 26, №1, 2023. – P. 112-125.
10. Hoffmeister R.J., Caldwell-Harris C.L. The relationship between American Sign Language (ASL) and reading comprehension in deaf children. // Frontiers in Psychology, Vol. 13, 2022. Article 914853.

**UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMI UCHUN O'QUV-DIDAKTIK MATERIALLAR YARATISH
VA TAKOMILLASHTIRISH**

Sarieva Munira Ramatillaevna – *assistent o'qituvchi*

munirasariyeva1@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**СОЗДАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕБНО-ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ
ДЛЯ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Сариева Мунира Раматиллаевна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**CREATING AND IMPROVING EDUCATIONAL AND DIDACTIC MATERIALS
FOR THE CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM**

Sarieva Munira Ramatillaevna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: uzluksiz ta'lim, o'quv-didaktik materiallar, ta'lim sifati, pedagogik texnologiya, mustaqil fikrlash, o'quv jarayoni, innovatsion yondashuv.

Rezyume. Maqolada uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv-didaktik materiallarni yaratish va takomillashtirishning dolzarbligi yoritilgan. O'quv-didaktik materiallarning ta'lim jarayonidagi o'rni, ularning o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'quv materiallarini loyihalash va ularni takomillashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Ключевые слова: непрерывное образование, учебно-дидактические материалы, качество образования, педагогическая технология, самостоятельное мышление, учебный процесс, инновационный подход.

Резюме. В статье рассматривается актуальность создания и совершенствования учебно-дидактических материалов для системы непрерывного образования. Анализируется роль учебно-дидактических материалов в образовательном процессе, их значение в развитии знаний, умений и компетенций учащихся. Также рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения через проектирование и совершенствование учебных материалов на основе современных педагогических подходов.

Key words: lifelong education, educational-didactic materials, quality of education, pedagogical technology, independent thinking, learning process, innovative approach.

Summary. The article discusses the relevance of creating and improving educational-didactic materials for the lifelong education system. It analyzes the role of educational materials in the learning process and their importance in developing students' knowledge, skills, and competencies. It also considers improving learning effectiveness through the design and enhancement of educational materials based on modern pedagogical approaches.

Kirish. Uzluksiz ta'lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutib, malakali kadrlar tayyorlashning asosiy poydevorini tashkil etadi. Mazkur tizimda ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish bevosita o'quv-didaktik materiallarning mazmuni va ularning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishiga bog'liqdir. Shu sababli o'quv-didaktik materiallarni yaratish va takomillashtirish masalasi bugungi kunda dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Ta'lim jarayonida didaktik materiallar o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etuvchi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, shuningdek, o'quv materiallarini tizimli va izchil o'zlashtirishga yordam beradi. Shu jihatdan didaktik materiallar faqat axborot manbai emas, balki ta'lim jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarini o'zida mujassam etgan yaxlit pedagogik tizim sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning bilish faolligini oshirish bevosita foydalaniladigan didaktik materiallar mazmuni va tuzilishiga bog'liq.

V.V.Kraevskiy "didaktik material" tushunchasini nazariy jihatdan tahlil qilishga alohida ahamiyat qaratadi. U didaktik materialni faqat o'quv axboroti yig'indisi sifatida emas, balki ta'lim jarayonining maqsadi, mazmuni va

metodlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadi. Kraevskiy fikricha, didaktik material o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qilishi bilan birga, ularning tafakkurini rivojlantirish va mustaqil o'qish faoliyatini tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli didaktik materialni tanlash va tuzishda uning ilmiyligi, tizimliliigi hamda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mosligi asosiy mezon bo'lishi lozim [1].

V.V.Kraevskiyning yozishicha, didaktik material o'quv kursining tarkibiy qismi bo'lib, unda pedagogik faoliyatning me'yoriy sohasi aks etadi. Didaktik material o'qitish faoliyatining ikki xil nuqtai nazarini yoritib, ikki xil ish bajaradi: ta'lim vositasi; o'qitish faoliyati loyihasi.

Didaktik materiallar - bu biror bir ko'rinishda ifodalangan bilimni taqdim qilishdir. Umumiy qilib didaktik materiallar deganda, bilish jarayonida pedagogik jihatdan ishlov berilgan va tizimga solingan maqsadli vazifalar to'plamini tushunish mumkin.

Boshlang'ich ta'limga oid didaktik materialning ta'lim jarayoniga qadar bo'lgan holati darslik muallifining pedagogik layoqatiga, uning ta'lim jarayoni mohiyatini bilishiga, ma'lumot mazmuniga pedagogik ishlov berish va didaktik loyihalash sohasidagi mahoratiga bog'liq.

Boshlang'ich ta'limga taalluqli didaktik materialning ikkilamchi loyihalari dars loyihasi, ko'rgazmali qurollar (tabiiy materiallar, illyustratsiya, chizma, audio va video

materiallar), o'quv topshiriqlari tizimi (test topshiriqlar, o'yin topshiriqlari, tarqatma materiallar to'plamlari) dan iborat bo'lib, ularga pedagogik jihatdan ishlov berilib, darslikdagi mavjud holatdan yangi holatga o'tkaziladi. Boshlang'ich ta'lim o'quv-didaktik materialini umumlashtirish, umumiy qoida va qonuniyatlarga ko'ra alohida misol, topshiriqlar asosida oydinlashtirish mualliflarning tajriba va mahoratlariga bog'liq.

Boshlang'ich ta'lim darsliklarining pedagogik ishlov berilgan eng kichik qismi didaktik material hisoblanadi. Didaktik material o'quvchilarga mo'ljallangan darsliklar, o'quv qo'llanmalari, kitoblari va boshqa materiallarda, o'qituvchiga yordam beradigan metodik tavsiyalarda yoritiladi.

Bizningcha, didaktik materiallar muayyan o'quv fani mazmunini yorituvchi va maqsadini ifodalovchi, o'quvchilarning o'zlashtirishi uchun moslashtirilgan bilimlar tizimidan iborat.

O'quv materiallari axborot manbai bo'lib, boshlang'ich ta'lim jarayonini loyihalashda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishi uchun "moslashtiriladi".

Boshlang'ich ta'lim o'quv materiallari o'qituvchining shaxsiy yondashuviga muvofiq loyihalandi va mazkur loyiha asosida o'rganiladigan mavzular o'quvchilarga ma'lum ketma-ketlikda uzatiladi.

Didaktik materiallarni loyihalash uni o'rganish va mustahkamlash, takrorlash va amaliyotga tadbiiq qilish, umumlashtirish va nazorat qilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib ta'lim jarayonining samaradorligini taminlaydi.

So'nggi yillarda hamdo'stlik mamalakatlari olimlari bilan bir qatorda o'zbek olimlari ham darsliklar va o'quv materiallari yaratish muammosini tadbiiq etishga alohida e'tibor qaratib boshladilar. Chunonchi, D.Shodiev, R.Safarova, va M.Rixsievalar tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklarini tekshirish va baholash mezonlar, maktab darsliklarining yangi avlodiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish borasida amaliy harakatlar olib borilgan bo'lsa, M.Maxmudov ta'limni didaktik loyihalash tamoyillari, o'quv material va uning turli shakllarini loyihalash muammosini tadbiiq etishga oid ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirgan.

Yuqorida nomlari qayd etilgan mualliflar tomonidan didaktik materiallarni takomillashtirishning umumiy jihatlari borasida nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan qarashlar ilgari surilgan bo'lsada, ayni vaqtga qadar boshlang'ich ta'lim o'quv fanlari bo'yicha yaratilgan darsliklar didaktik materiallarini takomillashtirishning didaktik jihatlari tadqiq etilmagan.

Boshlang'ich ta'lim darsliklarida o'z ifodasini topgan didaktik materialning asosiy hajmini DTS va o'quv dasturlarida belgilangan me'yoriy bilimlar egallaydi.

Boshlang'ich ta'lim darsliklaridagi didaktik materiallarni takomillashtirishning samarali usullarini ishlab chiqish, uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konstepstiyasi, davlat ta'lim standarti, o'quv dasturi, darslik hamda o'quv material orasidagi muvofiqlikni ta'minlashga jiddiy e'tibor berish, ular orasidagi uzviylikni ta'minlash, shuningdek, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash va o'z vaqtida bartaraf etish zarur.

Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti o'z mohiyatiga ko'ra o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar

va boshqa hujjatlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ayni paytda DTS asosidagi o'quv dasturlarini takomillashtirish, ulardagi o'quv materiallari uchun belgilanayotgan yuklamani o'rganib chiqish asosida darsliklardagi ortiqcha takrorlashlarni bartaraf etish hamda muqobil va raqobatbardosh darsliklarni yaratishga alohida e'tibor berilmoqda. Zero, yagona o'quv darsligi asosida boshlang'ich ta'lim jarayonini tashkil etish o'quvchilar, xususan, materiallarni o'rta va past darajada o'zlashtiradigan o'quvchilar uchun jiddiy qiyinchilik tug'diradi. O'quvchini mustaqil bilim olish malakalar bilan qurollantirish zaruriyati o'quv materiallarini didaktik jihatdan maxsus ravishda qayta ishlashni taqozo qiladi.

Darslikning didaktik tizimi vazifalari qat'iy belgilab berilmaydi, u o'zgaruvchan, harakatchan bo'lib, ta'lim jarayonining dolzarbligi shuningdek, ta'lim turi, didaktik konstepstiya va o'quv fani mazmuniga muvofiq tanlanadi. Darsliklarning funkstional yuklamasini kamaytirish uning tarkibiy tuzilishini takomillashtirishni talab etadi.

D.D.Zuev maktab darsliklarining tarkibiy tuzilishini tahlil qilar ekan, u darslikning asosiy elementlari sifatida matnlar (asosiy, qo'shimcha va ilova matnlar), shuningdek, matndan tashqari qismlar (o'zlashtirish apparati, tasvirlar va yo'naltiruvchi apparat)ni alohida ajratib ko'rsatadi. Bu yondashuv darslikning didaktik jihatdan mukammal tuzilishini ta'minlashga xizmat qiladi va o'quv materialini tizimli o'zlashtirish imkonini kengaytiradi [2]. Muallifning fikricha, darsliklarning tarkibiy qismlari bir- biriga o'zaro muvofiq holda tanlanadi.

V.G.Beylinson o'z izlanishlarida darsliklar o'quv materiallarini loyihalash masalasini tadqiq etar ekan, unda yo'naltiruvchi apparatning alohida o'rin tutishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, yo'naltiruvchi apparat o'quvchilarga o'quv materialini tizimli o'zlashtirish, asosiy tushunchalarni ajratib olish hamda mavzular o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni anglashga yordam beradi. Shu orqali darslik faqat axborot manbai bo'lib qolmay, balki o'quvchini mustaqil o'qishga yo'naltiruvchi didaktik vosita vazifasini ham bajaradi [3]. Muallifning fikricha, yo'naltiruvchi apparat quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

1) kirish; 2) mundarija, 3) boblarga ajratish; 4) shartli belgilar; 5)ko'rsatkichlar; 6) bibliografiya; 7) kolontitul (sahifa tepasidagi mavzu nomi).

O'quvchilarni darsliklar bilan mustaqil ishlashga yo'naltirishda va didaktik materialni talab darajasida o'zlashtirishlarini ta'minlashda yo'naltiruvchi apparatning tarkibiy tuzilmasidan o'rin olgan materiallar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

V.V.Davidov o'quv materialini tashkil etgan tushunchalar tizimini shakllantirish jarayoniga nisbatan bir qator mantiqiy-psixologik talablarni qo'yadi. Uning fikricha, ta'lim jarayonida o'quv materiallari oddiydan murakkabga emas, balki umumiydan xususiyga qarab rivojlanishi lozim. Shuningdek, o'quvchilar nazariy tushunchalarning mohiyatini chuqur anglab yetishlari, ularni amaliy vaziyatlarda qo'llay olishlari va tushunchalar o'rtasidagi ichki bog'liqlikni mustaqil aniqlay olishlari zarur. Davidov ta'lim jarayonida nazariy fikrlashni rivojlantirishni asosiy maqsad sifatida ko'radi va tushunchalar tizimi aynan shu yo'nalishda shakllantirilishi kerakligini ta'kidlaydi [4].

V.V.Davidov o'quv materialini tashkil etgan tushunchalar tizimini shakllantirish jarayoniga nisbatan quyidagi mantiqiy- psixologik talablarni qo'yadi:

- muayyan o'quv fani yoki uning asosiy bo'limlari tarkibiy tuzilishi bilan bog'liq tushunchalarning o'quvchilar tomonidan ularni keltirib chiqaruvchi moddiy sharoitlar mohiyatini tahlil etish yo'li bilan o'zlashtirilishi lozim;

- umumiy va mavhum bo'lgan tushunchalarni o'zlashtirish alohida va aniq tushunchalar bilan tanishishdan avval amalga oshirilishi kerak;

- u yoki bu tushunchaning moddiy manbalarni o'rganishda o'quvchilar mazkur tushunchaning ob'ekti, mazmuni va tarkibiy tuzilishini belgilab beruvchi genetik, boshlang'ich hamda umumiy bog'lanishlarni topa olishlari zarur;

- mazkur aloqalar predmet-grafikli yoki belgili modellar vositasida amalga oshiriladi;

- o'quvchilar shunday predmetli harakatni vujudga keltirishlari kerakki, uning vositasida o'quv materiallarida o'z aksini topgan ob'ekt mohiyatini yorituvchi muhim aloqalarni aniqlash va xossalarini o'rganishi zarur;

- o'quvchilar predmetli harakatlarni bajarishdan asta-sekin aqliy faoliyatni bajarishga kirishishlari lozim.

Demak, o'quvchilar boshlang'ich ta'lim darsliklaridagi o'quv materiallari asosini tashkil etgan tushunchalarni ma'lum ketma-ketlik va izchillikda o'zlashtirishlari, ular orasidagi aloqa va munosabatlarni modellarda aks ettira olishlari ular tomonidan fan asoslarini chuqur egallashlari uchun sharoit yaratadi. Darsliklarida ushbu faoliyatni amalga oshirishga doir mashqlar o'z ifodasini topishi zarur. Ta'lim berish jarayoni intellektual faoliyat va mantiqiy

munosabatlarning yuzaga kelishiga to'la zamin yaratmaydi. O'zlashtirilayotgan material o'quvchi uchun shaxsiy ma'no kasb etadi. Ya'ni, ta'lim bir xil sharoitda berilsada, o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish turlicha bo'lishi mumkin. Shunga qaramay tadqiqot qilish maqsadida o'quv materialini loyihalashda ushbu muammoni hal etish va ta'lim berishning qulay usullarini qo'llash ijobiy natijalar beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv-didaktik materiallarni yaratish va takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Chunki didaktik materiallarning mazmuni, tuzilishi va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga, mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, o'quv-didaktik materiallar ilmiylik, tizimlilik, izchillik va yosh xususiyatlariga moslik tamoyillari asosida ishlab chiqilganda ta'lim jarayoni samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quv materiallarini yanada qulay, tushunarli va qiziqarli shaklda taqdim etish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'quv materiallarini takomillashtirish jarayonida ularni real ta'lim amaliyotiga moslashtirish, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish hamda mustaqil o'qish faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa uzluksiz ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Краевский В.В. Основы обучения: дидактика и методика. – Москва: «Педагогика», 1989.
2. Зуев Д.Д. Школьный учебник (Теоретико-методологические основы создания учебника). – Москва: «Педагогика», 1983.
3. Бейлинсон В.Г. Учебник и его функции в учебном процессе. – Москва: «Педагогика», 1986.
4. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов). – Москва: «Педагогика», 1972.
5. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T. Pedagogika. – Toshkent: «O'qituvchi», 2015.

LINGVISTIK KOMPETENSIYAGA DOIR TA'LIM MAZMUNINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**Tajbenova Saule Sarsengaliyeva – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent**tajbenova.saule@mail.ru*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, НАПРАВЛЕННОГО
НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ****Таџбенова Сауле Сарсенгалиевна – доктор педагогических наук (DSc), доцент***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONTENT OF EDUCATION
AIMED AT DEVELOPING LINGUISTIC COMPETENCE****Tajbenova Saule Sarsengaliyeva – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz*

Tayanch soʻzlar: lingvistik kompetensiya, taʼlim mazmuni, kompetensiyaviy yondashuv, boshlangʻich taʼlim, ona tili, nutqiy koʻnikma.

Rezyume. Maqolada lingvistik kompetensiyaga doir taʼlim mazmunining ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilingan. Lingvistik kompetensiyaning mazmuni, tarkibiy qismlari hamda uni shakllantirishning metodik yondashuvlari yoritilgan. Taʼlim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida oʻquvchilarning lingvistik bilim va nutqiy koʻnikmalarini rivojlantirishning ahamiyati asoslab berilgan.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, содержание образования, компетентностный подход, начальное образование, родной язык, речевые умения.

Резюме. В статье проанализированы научно-теоретические основы содержания образования, направленного на формирование лингвистической компетенции. Раскрыты сущность лингвистической компетенции, её структурные компоненты и методические подходы к формированию. Обоснована значимость компетентностного подхода в развитии языковых знаний и речевых умений обучающихся.

Key words: linguistic competence, educational content, competency-based approach, primary education, mother tongue, speech skills.

Summary. This article analyzes the scientific and theoretical foundations of educational content aimed at developing linguistic competence. The essence, structural components, and methodological approaches to the formation of linguistic competence are discussed. The importance of the competency-based approach in improving learners' language knowledge and speech skills is substantiated.

Kirish. Jahon taʼlim amaliyotida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishga oid zamonaviy yondashuvlarning keng joriy etilishi ushbu kompetensiyaning mazmun-mohiyatini aniq belgilash va uni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, lingvistik kompetensiyaning mazmuni, tarkibiy tuzilishi hamda uni shakllantirishda tilning nazariy qonuniyatlari va amaliy nutqiy faoliyatning oʻzaro uygʻunligi masalasi lingvodidaktikaning eng muhim ilmiy muammolaridan biri sifatida eʼtirof etiladi.

Taʼkidlash lozimki, lingvistik kompetensiya deganda lingvistika – tilshunoslik, tilshunoslik komponentlariga doir bilim, koʻnikma va malakalar angʻlanadi, deyilgani bilan mutaxassislar orasida ayni kompetensiyani, xususan, lingvistik kompetensiyani shakllantirishda tilning qonun-qoidalarini oʻrganish darajasi masalasida yakdillik yoʻq. Kimdir qonun-qoidalarini oʻrganish kerak desa, kimdir oʻquvchilar amaliy yoʻllar bilan til birliklarini nutqda qoʻllashni oʻrganishi kifoya qiladi, degan gʻoyani ilgari suradi va ushbu yoʻnalishdagi taʼlim jarayonini lingvistik kompetensiyani shakllantirish ishlariga yuklaydi. Uch xil muammo mavjud:

- tilshunoslikning elementar asoslarini (qonun+qoidalarini, til ilmini) nazariy oʻrganish;

- tilshunoslikning elementar asoslarini amaliy oʻrgatish;

- til birliklarini adabiy til meʼyorlarini oʻzlashtirish asosida nutqda qoʻllashni oʻrgatish.

Uchinchi yoʻnalish vaziyatida nutqiy kompetensiya til birliklarini qoʻllash malakasi bilan emas, balki nutqiy

faoliyat turlari, kommunikativ kompetensiya ehtiyojlari bilangina bogʻliq qilib qoʻyiladi. Ushbu yoʻnalish taʼlimda jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani sir emas.

Adabiyotlar tahlili. Muammoni hal etish uchun til bilimlari nima uchun kerak, degan savolga ilmiy asoslangan javob topish lozim. Toʻgʻri, savodxonlik (lingvistik kompetensiya) jamiyat aʼzolarining hammasi uchun zarur. Biroq savodxon boʻlish (kompetentlilik) yakka bir odamning ham niyatidir. M.V.Dubova ushbu ikki tushunchani (lingvistik kompetensiya, kompetentlilik) shunday izohlaydi: “Kompetentlilik termini subyektga tegishlilikni bevosita yoki bilvosita ochib beruvchi kontekstda (masalan, oʻquvchilarda kompetentlilikni shakllantirish) foydalaniladi, taʼlim natijasining meʼyoriy komponentini bayon qilish holatida esa kompetensiya terminidan foydalaniladi” [1]. Buni shunday tushunish mumkinki, shaxs taʼlim orqali kompetentlilikni qoʻlga kiritadi, boshqacha aytganda, ona tilidan turli yoʻllar bilan olgan bilimlari asosida oʻz nutqi va boshqalarning nutqiga baho berish, maslahat, izoh bergan holda xatolarni tuzatish layoqatiga ega boʻladi. Maktab ona tili darslari orqali oʻquvchilarda kompetensiyalar shakllantiriladi. Darslar nutqiy amaliyot (koʻproq ogʻzaki) yoʻli bilan bilim berishga qaratilsa, yalpi nutqiy savodxonlik taʼminlanishi koʻzda tutiladi. Lekin bu yoʻl oxirigacha sinovdan oʻtib boʻlganicha yoʻq, metodikasi ham pedagogik, psixologik, metodik jihatdan ilmiy asoslangan emas.

Bizningcha, tilni egallaganlik, yaʼni ham lingvistik, ham nutqiy kompetensiyalarni shakllantirganlik deganda shu tilda soʻzlovchilarning bir-biri bilan adabiy til qonun-

qoidalariga rioya qilgan holda muloqotda bo'lishlari uchun zarur ko'nikma va malakalar yig'indisi egallanganlik tushuniladi. Maktab amaliyotida esa tilni egallash darajasi tor ma'noda – ta'lim bosqichiga monand o'quvchilarda so'zlarni qo'llash, ularni shakllantirish, adabiy til me'yorlariga binoan sintaktik qurilmalar strukturasini belgilash layoqatini hosil qilish tushuniladi.

Lingvistik kompetensiyaning shakllanishi til birliklarini egallash mazmunida ishlab chiqilsa, nutqiy kompetensiyalar nuqtayi nazaridan ular kommunikativlikka yo'naltirilgan bo'lishi kerak. T.V.Lebedevaning izohlashicha, "Kommunikativ kompetensiya – bu o'zgalarni tushunish va muloqot maqsadlari, sohalari, vaziyatlariga monand shaxsiy nutqiy xulq-atvor dasturini yaratish layoqatidir" [2]. O'quvchi o'zida lingvistik kompetensiyani shakllantirar ekan, egallagan bilimlaridan boshqalar uni tushuna oladigan qilib to'g'ri, ohangiga e'tibor berib gapirishda foydalanishdan tashqari, tengdoshlarining nutqidagi yutuq va kamchiliklarga e'tiborli bo'lib, ba'zan o'z tushunchalari bilan o'rtoqlashishlari ham kerak bo'ladi.

Xullas, ona tili darslarida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni til sathlari, bo'limlari, bo'limlar doirasida o'rganiladigan tushunchalar (mavzular) ustidagi konkret ishlar mahsuli anglanadi.

Muhokama va natijalar. Kompetensiyani shakllantirish umumiy ta'lim natijasi bo'lsa, bu natijani har bir o'quvchiga nisbatan kompetentlilik shakllandi deyish to'g'ri bo'ladi. Zero darslarda kompetentlilik emas, kompetensiya ustida ish olib boriladi. Shunday bo'lgach, lingvistik kompetensiya ustida olib borilgan ishlarning o'zini o'quvchida individual kompetentlilik ustida ishlangan deb hisoblash mumkin. Bu ishlar BKM va kommunikativ bilim ustida olib borilgan ishlar yakunidagi alohida bosqich orqali yuzaga chiqadi.

Tahlil qilish, sintezlash, qiyoslash, tasniflash, umumlashtirish o'quvchilarni intellektual rivojlantirishning umumo'quv (barcha o'quv fanlariga xos) malakalariga kiradi. Bundan tashqari, bolaning o'qib o'rganishini tartibga soladigan o'z-o'zini nazorat qilish, bunla o'quv faoliyatining natijadorligini nazorat qilishdan o'quv jarayonlarini nazorat qilishga, qayd qiluvchilikdan propedevtikka o'tish sodir bo'ladi. Til hodisalarini bu tarzda o'rgatish joriy etilsa, uning barcha xususiyatlari (sath elementlari) ustida ishlash zaruriyati tug'iladi. Masalan, G.H.Ro'ziyeva idiomalarning lingvistik tabiati haqida bilim va ko'nikmaga ega bo'lish va idiomalarni ta'riflash orqali quyidagi malakalar ustida ishlashni tavsiya etadi: ularni aniqlay olish; so'z va so'z birikmasi yordamida idiomatik ma'noni identifikatsiyalash, aniqlash ko'nikmasini shakllantirish; konkret matnda idiomalarning leksik birikuvchanligini aniqlash; idiomalarni klassifikatsiyalay olish; idiomlarni o'zlashtirish va ulardan ijodiy nutqiy faoliyatda foydalana bilish [3]. Til hodisasini o'rganishning bunday ko'lami ta'lim mazmunini filologik ma'lumotga yaqinlashtiradi.

Talaffuz nuqtayi nazaridan qaraganda til kompetensiyasining tarkibiy qismini fonetik bilimlar tashkil etadi. Bu bilimlar sirasiga talaffuzning sifati (talaffuzning aniqligi, aniq diksiya), nutq ifodaliligining elementlari (intonatsiya, sur'at, tembr), nutqiy muloqot madaniyati elementlari (ovozning baland-pastligi, gapirish toni, ovoz kuchi), fikr ifodalashning harakat vositalari (mimika,

ishora) kiradi. Aslida bular kommunikativ kompetensiya komponentlaridir.

Tilning har bir sathi (orfografiya, grafika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis, matn tilshunosligi, punktuatsiya) bo'yicha o'rganiladigan bilim, ko'nikma va malakalar sirasi fonetika doir yuqorida tavsiflangan bilimlarga o'xshash tarzda belgilab chiqilishi mumkin. Belgilangan ko'lam bir necha ta'lim bosqichlarida ona tili o'qitish mazmuni uchun lingvistik asos bo'la oladi. Boshlang'ich sinflar uchun esa elementar bilim, soddaroq ko'nikma va malakalar ajratilishi odat tusiga aylangan. Lingvistik kompetensiya uchun ajratiladigan ta'lim mazmuni kompetentlilik (kompetentli shaxs) talab va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda belgilanishi to'g'ri bo'ladi. Bunda til birligini nutqda to'g'ri qo'llash uchun xizmat qiladigan qoidalar ustuvor ahamiyat berilishi lozim, deb o'ylaymiz.

Biz boshlang'ich sinflar ona tili ta'limiga nisbatan lingvistik kompetensiya deganda tilning o'quv dasturida belgilangan barcha birliklarini nutqda to'g'ri qo'llash, zarur bo'lganda buni qoidalar yordamida izohlay olish darajasida o'zlashtirishni (qoidalardan foydalana olishni) tushunamiz. Eslatish joizki, "qo'llash" bilan "to'g'ri qo'llash" o'rtasida katta farq bor: tilni amaliy bilgan kishi har qanday til birligini nutqda bemaolol ishlata oladi, lekin hamma ham bu birliklarni ba'zan xatosiz qo'llayvermaydi: goho turli xatolarga yo'l qo'yadi. Boshlang'ich sinflarda esa ushbu birliklarni ongli ravishda egallagan o'quvchigina shu birliklar asosida tuzilgan har qanday nutqiy materialni eshitib, o'qib ma'nosi yoki mazmunini to'g'ri tushuna oladi, nutqda to'g'ri qo'llaydi, ya'ni milliy o'quv dasturida ko'rsatilganidek, nutqiy kompetensiya tarkibini tashkil etuvchi nutqiy faoliyat turlarini egallash uchun o'zida mustahkam poydevor yaratadi.

Ta'lim mazmunida lingvistik bilimlar sirasida kommunikativ bilimlar ham aks etadi. Shu munosabat bilan kommunikativ kompetensiya ajratiladi. Kommunikativ kompetensiya – bu muloqot maqsadlari, sohalari, vaziyatlariga monand o'zgalar nutqiy xulq-atvor dasturini (ohang, imo-ishora va b.) tushunish va o'z nutqiy xulq-atvor dasturini yaratishdir. U asosiy nutqshunoslik tushunchalarini: nutq uslublari va tiplari, tasvir, rivoya, muhokamalarning tuzilishi, matnda gaplarning o'zaro bog'lanishi va hk.; matnni tahlil qilish ko'nikma va malakalarini qamrab oladi. Lekin P.M.Gasanov, I.V.Andreyevalarning fikricha, bular kommunikativ bilimlarning hammasi emas: ular kommunikativ vaziyatga ko'ra muloqotning to'laqonli bo'lishini ta'minlay olmaydi. Shu ma'noda mualliflar sotsiolingvistik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, sotsiomadaniy kompetensiya, o'lkashunoslik kompetensiyasi, strategik kompetensiya, o'quv fani kompetensiyasini ajratadilar [4]. Mualliflarning ushbu tushunchalarga bergan izohlaridan kelib chiqqan holda ularga o'z izohlarimizni keltiramiz:

– *sotsiolingvistik kompetensiya* – fikr bayon qilish, jumladan, muloqot jarayonida ijtimoiy munosabatlarni nazarda tutish;

– *diskursiv kompetensiya* – matn tuzish qoidalariga rioya qilish;

– *sotsiomadaniy kompetensiya* – bu madaniyatimiz haqidagi ma'lumotlarni ko'zda tutish;

– *strategik kompetensiya* – istiqboldagi nutqiy ehtiyojlarni oldindan rejalashtirish yoki o'rgana boshlash;

– *predmetli kompetensiya* – o‘quv faniga doir bilimlarni egallash, o‘zgaralar nutqini tushunish, o‘z nutq mahsulini yaratish [5].

Ta’lim mazmunida kommunikativ kompetensiya bir butun holda aks etishi maqsadga muvofiq deb hisoblanadi, kommunikativ bilimlarni o‘rganish va kommunikativlikka asoslangan muloqotni mashq qilish alohida bosqichlar sifatida ajratilishi mumkin. Bunda avval BKM ustida ishlanadi, keyin qisqa vaqt ichida kommunikativ bilimga o‘rin beriladi.

S.V. Yurtayev ta’lim mazmuniga shunday izoh beradi: “Ta’lim mazmuni – jamiyat ijtimoiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri. Jamiyatning ta’lim makoniga kirib borayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, ta’lim olganlik o‘lchovlarining taqqoslanishi mumkinligi muammosi paydo bo‘ladiki, bu narsa muqarrar suratda ta’lim mazmuni sohasida yangi narsalar tug‘ilishiga olib keladi” [6].

D.S. Karasevaning fikricha, “Lingvistik kompetensiyani shakllantirish til hodisalarini, qoidalarni *ongli* o‘zlashtirishning albattalik sharti bo‘lib, rus (va boshqa har qanday) tilni o‘rgatishning muhim bosqichidir” [7]. U lingvistik kompetensiya mazmuniga lingvistik bilimlarni (rus tili fan sifatidagi asosiy ma’lumotlar, uning belgilar tizimi ekani, ijtimoiy hodisa ekani, lingvistik tahlil metodlari, kursning tushunchalar bazasi)” va zarur malakalarni egallash (tanishish, tasnifiy, analitik), olingan

bilimlardan amalda foydalanish (o‘z-o‘zini tahlil qilish, o‘z-o‘ziga baho berish, o‘z pozitsiyasini dalillash, o‘z faoliyatini anglash jarayoni sifatidagi refleksiya) ni ham ko‘zda tutadi. Bundan tashqari, lingvistik kompetensiya shaxsning o‘z o‘quv-biluv madaniyatining rivojlanishini, mantiqiy va analitik tafakkurini, xotirasini, tasavvurini yuksaltirishini) ta’minlaydi” [7].

Xulosa. Xullas, yuqorida nomlari, ishlari tilga olingan ko‘plab metodist olimlarning ko‘pchiligi lingvistik kompetensiyani tushuntirishga harakat qilib, uning mazmunini bilim, ko‘nikma va malakadan iborat ekanini ta’kidlaganlar. Bunday vaziyatda mavjud ta’lim mazmuni, metod va usullaridan yangi sifat darajasini ta’minlaydiganlarini mutlaqo ajratib bo‘lmaydi, degan fikrni asoslashga intildik. Biz amalga oshirgan tahlillar asosida BKM ustida olib boriladigan ishlardan so‘ng kommunikativ bilim va malakalarga o‘tish (agar shunday bilimlar mo‘ljallangan bo‘lsa) va, nihoyat, yakuniy ish turi sifatida lingvistik kompetensiyaning shakllanish jarayonini tashkil qilishdan iborat asosan ikki, kommunikativ bilim kiritilgan bo‘lsa, uch bosqichda to‘xtaldik. Ushbu daraja til birligini to‘g‘ri talaffuz qilish, to‘g‘ri yozish, tinglab tushunish, to‘g‘ri o‘qishdan tashqari, unga doir bilimlarni *kimgadir tushuntira olish, xatosini anglata bilish, ongli savodxonlikni ta’minlagan holda nutq o‘stirish* deb hisobladik.

Adabiyotlar

1. Дубова М.В. Диагностирующее задание как средство измерения образовательных компетентностей. Начальная школа. – Москва: 2014. № 5, – С. 26.
2. Лебедева Т.Л. Формирование языковой компетенции на уроках русского языка: Материалы Августовская конференция, 2016. – Балтийск: МБОУ СОШ №5.
3. Рўзиева Г.Х. Филолог талабаларга чет тилини ўқитишда лингвистик компетенцияни шакллантириш (инглиз тили идиомалари мисолида): Пед.фан.бўйича фалсафа док.. дисс. автореф. – Тошкент: 2022.
4. Ғозиев Э. Психология: Ёш даврлари психологияси: Пед. институтлари ва университетлари талабалари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1994.
5. Гасанов П.М., Андреева И.В. Формирование языковой компетенции при обучении русскому языку иностранных студентов-нефилологов. – Центр этнокультурной стратегии образования ФГАУ ФИРО. – Москва: – С. 242-255.
6. Юртаев С.В. Лингвометодический подход к организации образовательного процесса. Успехи современной науки и образования. Том 2. – Москва, 2017. № 4, – С. 51-52.
7. Карасева Д.С. Взаимосвязанное развитие коммуникативной и лингвистической компетенций учащихся на уроках русского языка. // Автореф. дисс. ... кандпеднаук. –Москва: 2018. – С. 12.

Tálim - tárbiya teoriiyası hám metodikası**KOMPETENCIYALÍQ QATNAS TIYKARÍNDÁ FILOLOG STUDENTLERDÍN
SÓYLEW SHEBERLIGIN RAWAJLANDÍRW METODIKASÍ****Abatova Mexriban Kuralbay kızı – tayanışh doktorant**mexriban632@gmail.com*Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОГО МАСТЕРСТВА СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГОВ
НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА****Абатова Мехрибан Куралбаевна – базовый докторант***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***METHODOLOGY FOR DEVELOPING PHILOLOGY STUDENTS' SPEAKING SKILLS
BASED ON THE COMPETENCY-BASED APPROACH****Abatova Mexriban Kuralbaevna – doctoral student***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, filolog talaba, nutqiy mahorat, kommunikativ kompetensiya, nutq faoliyati, interaktiv metodlar, kasbiy nutq, lingvodidaktika, raqamli texnologiyalar, refleksiya.

Rezyume. Maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida filolog talabalar nutqiy mahoratini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda kompetensiyaviy, kommunikativ, shaxsga yo'naltirilgan va lingvodidaktik yondashuvlarning imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalarning talabalarning nutqini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish imkoniyatlarini kengaytirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan metodik tizim filolog-talabalarining kommunikativ kompetensiyasi, kasbiy tayyorgarligi va nutqiy mahoratini tizimli rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Ключевые слова: компетентностный подход, студенты филологи, речевое мастерство, коммуникативная компетенция, речевая деятельность, интерактивные методы, профессиональная речь, лингводидактика, цифровые технологии, рефлексия.

Резюме. В статье проанализированы теоретические и методологические основы развития речевого мастерства студентов-филологов на основе компетентностного подхода. В исследовании раскрыты возможности компетентностного, коммуникативного, личностно ориентированного и лингводидактического подходов. Также показано значение современных цифровых технологий в расширении возможностей студентов по анализу собственной речи, самооценке и осуществлению рефлексии. Результаты исследования показывают, что методическая система, организованная на основе компетентностного подхода, способствует системному развитию коммуникативной компетенции, профессиональной подготовки и речевого мастерства студентов-филологов.

Key words: competency-based approach, philology students, speaking skills, communicative competence, speech activity, interactive methods, professional speech, linguodidactics, digital technologies, reflection.

Summary. The article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing philology students' speaking skills based on the competency-based approach. The study highlights the potential of competency-based, communicative, student centered, and linguodidactic approaches. It also demonstrates the importance of modern digital technologies in expanding students' opportunities to analyze their own speech, engage in self-assessment, and carry out reflection. The findings of the study show that a methodological system organized on the basis of the competency-based approach contributes to the systematic development of philology students' communicative competence, professional preparation, and speaking skills.

Kirisiw. Joqarı bilimlendiriw sistemasın modernizatsiyalaw sharayatında bolajaq filologlardın kásiplik tayarlıǵın jetilistiriw máselesi aldınǵı wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı. Ásirese, studentlerdın tek lingvistikalıq bilimlerdi iyelewı emes, al olardı kommunikativlik hám kásiplik jaǵdaylarda nátiyjeli qollana alıw qábiletin qalıplestiriw búgingi tálimnıń baslı talaplarına aylandı. Usı sebepten kompetenciyalıq qatnas tiykarında filolog studentlerdın sóylew sheberligin rawajlandırıw máselesi pedagogika hám til oqıtıw metodikasınıń aktual ilimiy baǵdarlarınń biri bolıp tabıladı.

Filologtın kásiplik iskerligi tildi tereń biliw menen bir qatarda, óz pikirın anıq, logikalıq, dálilli hám kommunikativ maqsetke muwapıq bayanlay alıwın talap etedi. Bunday qábiletler bolajaq oqıtıwshınıń pedagogikalıq iskerliginde, ilimiy izertlewlerinde hám jámiyetlik qarım-

qatnaslarında tiykarǵı orındı iyeleydi. Sol sebepli joqarı oqıw ornında sóylew sheberligin sistemalı rawajlandırıw máselelerine ayrıqsha itibar qaratıw zárúr.

Kompetenciyalıq qatnas bilimlendiriw nátiyjesin tek teoriyalıq bilimler menen emes, al olardı ámeliy iskerlikte qollanıw dárejesi menen bahalaydı. Bul qatnas studenttiń jeke belsendiligin arttırıwǵa, kommunikativlik kompetenciyasın qalıplestiriwge hám kásiplik jaǵdaylarda erkin sóylew qábiletin rawajlandırıwǵa mümkinshilik jaratadı. Sol sebepli filolog studentlerdın sóylew sheberligin kompetenciyalıq qatnas tiykarında jetilistiriw teoriyalıq hám metodikalıq jaqtan tereń izertlewdi talap etedi.

Bul maqalanıń maqseti – kompetenciyalıq qatnastın filolog studentlerdın sóylew sheberligin rawajlandırıwdaǵı teoriyalıq hám metodologiyalıq negizlerin talqılaw, ilimiy ádebiyatlardı analizlew hám zamanagóy joqarı bilim-

lendiriw sharayatında bul qatnastı ámelge asırıwdıń tiykarǵı baǵdarların anıqlaw bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar analizi. Filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw máselesi lingvistika, psixolingvistika, pedagogika hám lingvodidaktika tarawlarında keń kólemde izertlengen. Ilimiy ádebiyatlardı analizlew sonı kórsetedi, sóylew sheberligi tek til bilimlerin iyelew menen sheklenbey, al olardı real kommunikativlik jaǵdaylarda nátiyjeli qollana alıw qábileti menen belgilenedi.

Sóylew iskerligi teoryasınıń ilimiy tiykarların L.V.Sherba, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, A.A.Leontev, A.R.Luriya, I.A.Zimnyaya hám N.I.Jinkin sıyaqlı alımlar islep shıqqan. Olar sóylewdi shaxstıń kommunikativ iskerliginiń tiykarǵı komponenti sıpatında qarap, til menen oylawdıń óz ara baylanısın teoryalıq jaqtan tiykarlaǵan. Bul izertlewler sóylew iskerliginiń psixologiyalıq mexanizmlerin ashıp beriw menen bir qatarda, sóylewdi oqıtıw metodikasınıń ilimiy negizin de qalıplestirdi.

Kommunikativ kompetenciya teoryası D.Hymes tárepinen ilimge engizilip, til birliklerin biliwdiń ózi jeterli emesligi, olardı sociallıq hám kommunikativ sharayatlarda durıs qollana alıw qábileti tiykarǵı kórsetkish ekenligi dálillendi. Keyinirek S.J.Savignon bul teoryanı til oqıtıw ámeliyatı menen baylanıstırıp, kommunikativ baǵdarlangan oqıtıwdıń áhmiyetin negizledi. Bul ilimiy qarastar filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıwda kompetenciyalıq qatnastıń teoryalıq tiykarın quraydı.

Sońǵı jıllarda Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanda da bul baǵdarda birqatar izertlewler alıp barıldı. G.B.Prenova studentlerdiń sóylew kónlikpelerin kommunikativlik qatnas tiykarında rawajlandırıwdı usındı [1:15-16]. N.Q.Olimova bolajaq ana tili oqıtıwshılardıń tayarlawda lingvistikalıq kompetenciyanı rawajlandırıw máselelerine ayırıqsha itibar qaratadı [2:21-22].

Ye.M.Lagay hám D.B.Seytkasimovtıń izertlewlerinde kompetenciyalıq qatnas tiykarında lingvistikalıq bilimlerdi ámeliy iskerlik penen integraciyalaw zárurlıǵı kórsetilgen [3:82]. Bul izertlewler filolog studentlerdiń teoryalıq bilimlerin kommunikativ ortada qollanıw qábiletin qalıplestiriwdiń metodikalıq tiykarların bayıtadı. M.X.Kamoliddinova sóylew qábiletin bahalawda durısıq, anıqlıq, logikalıqlıq hám tazalıqtı tiykarǵı kriteriyalar sıpatında belgiledi [4:20-22].

Shet el ilimpazlarınń hám respublikamız izertlewshilerinıń ilimiy miynetlerin salıstırmalı analizlew sonı kórsetedi, filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw máselesi ele de tolıq sheshimin tappaǵan. Kóbinese izertlewler ulıwma kommunikativ kompetenciyanı qalıplestiriwge baǵdarlangan bolsa, filolog studentlerdiń kásiplik sóylew sheberligin kompetenciyalıq qatnas tiykarında kompleksli rawajlandırıwdıń metodikalıq sisteması jeterli dárejede izertlenben.

Sol sebepli kompetenciyalıq qatnas tiykarında filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıwdıń teoryalıq hám metodologiyalıq negizlerin qayta qarap shıǵıw, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar menen baylanıstırıp jetilistiriw ilimiy hám ámeliy jaqtan aktual wazıypa bolıp tabıladı.

Izertlew metodologiyası hám metodları. Usı izertlewdiń metodologiyalıq tiykarın kompetenciyalıq qatnas, kommunikativlik qatnas, shaxsqa baǵdarlangan tálim hám lingvodidaktikalıq qatnaslar quraydı. Bul metodologiyalıq

baǵdarlar filolog studentlerdiń sóylew sheberligin tek teoryalıq bilimler arqalı emes, al olardı ámeliy kommunikativ iskerlikte qollanıw negizinde rawajlandırıwdı kózde tutadı.

Kompetenciyalıq qatnas bilimlendiriw nátiyjesin studenttiń iyelegen bilim, kónlikpe hám uqıplılıqların real kásiplik jaǵdaylarda qollana alıw dárejesi menen bahalaydı [5:67]. Sol sebepli izertlewde filolog studentlerdiń sóylew sheberligi kommunikativlik kompetenciyanıń quramlıq bólegi sıpatında qaralıp, onıń qalıplesiw mexanizmleri teoryalıq hám ámeliy jaqtan talqılandı. Kommunikativlik iskerlikli qatnas studentlerdi oqıw procesiniń belsendi subyekti retinde qaraydı. Bul qatnasta dialoglıq hám monologlıq sóylewdi rawajlandırıw, pikir almasıw, mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw, piker talasta qatnasıw hám óz kózqarasın dálillep qorǵay alıw tiykarǵı metodikalıq wazıypalar sıpatında belgilenedi [6:31-32].

Izertlew barısında tómendegi ilimiy metodlardan paydalanıldı:

- ilimiy-pedagogikalıq hám metodikalıq ádebiyatlardı teoryalıq analizlew;
- salıstırmalı analiz hám sistemalaştırıw;
- ulıwmalastırıw hám klassifikaciyalaw;
- pedagogikalıq baqlaw;
- sorawnama ótkeriw;
- sanlıq hám sapalıq analiz metodları.

Teoryalıq analiz arqalı sóylew sheberligi, kommunikativ kompetenciya, kompetentlik hám kompetenciya túsiniqleriniń ilimiy mazmunı sistemalaştırıldı. Salıstırmalı analiz járdeminde shet el, BMDA hám respublikamız ilimpazlarınń ilimiy qarastarı salıstırılıp, olardıń ortaq hám ayırıqsha tárepleri anıqlandı. Empirikalıq metodlar qatarında sorawnama hám pedagogikalıq baqlaw ayırıqsha áhmiyetke iye boldı. Sorawnama járdeminde filolog studentlerdiń sóylew belsendiligi, sabaqta óz pikirin erkin bayanlaw dárejesi, oqıtıwshı menen kommunikativ qatnası hám interaktiv metodlardan paydalanıw jaǵdayı úyrenildi. Alınǵan maǵlıwmatlar metodikalıq sisteması jetilistiriw ushın tiykarǵı empirikalıq derek retinde qollanıldı.

Talqılaw. Joqarı bilimlendiriw sistemasında kompetenciyalıq qatnas negizinde filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw zaman talap etip atırǵan baslı metodikalıq baǵdarlardıń biri bolıp tabıladı. Ilimiy ádebiyatlar analizi hám izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, studenttiń sóylew sheberligi tek lingvistikalıq bilimlerdiń kólemi menen emes, al olardı real kommunikativ hám kásiplik jaǵdaylarda maqsetke muwapıq qollana alıw dárejesi menen belgilenedi. Usı sebepten bilim beriw procesinde teoryalıq bilimlerdi ámeliy iskerlik penen integraciyalaw tiykarǵı metodikalıq wazıypalardıń biri bolıp qaladı.

Sorawnama nátiyjeleri filolog studentlerdiń kóbisinde óz pikirini bayanlawǵa umtıls bar ekenligin kórsetkeni menen, olardıń bári birdey kommunikativ belsendilik kórsetpeytuǵının anıqladı. Ásirese, auditoriyada erkin pikirlesiw, ilimiy pikir-talasta qatnasıw, óz kózqarasın dálillew hám improvizaciyalıq sóylew jaǵdaylarında qıyınshılıqlar ushırasadı. Bul jaǵday dástúriy oqıtıw metodlarınıń teoryalıq bilimge kóbirek baǵdarlanıp, kommunikativlik iskerlikke jeterli dárjede orın berilmewi menen túsindiriledi.

Kompetenciyalıq qatnas sharayatında oqıtıwshınıń róli de ózgeredi. Ol tek maǵlıwmat beriwshi emes, al studenttiń

sóylew belsendiligin shólkemlestiriwshi, kommunikativlik ortalıq jaratıwshi hám refleksiv iskerligin qollap-quwatlawshi moderator bolıwı kerek. Bul studentlerdiń óz betinshe pikirlew, soraw qoyıw, juwapların dálillew hám basqalardıń pikirın analizlew qábiletlerin rawajlandıradı. Filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıwda interaktivlik metodlardan paydalanıw ayrıqsha áhmiyetke iye. Keys-stadi, pikir-talasıw, debat, rol oynları, prezentaciya, mikrooqıtıw, «aql hújimi», juplıq hám toparlıq jumıslar studenttiń sóylew iskerligin belsendiredi. Bunday metodlar arqalı student tek bilim alıp qoymay, al onı kommunikativ jaǵdaylarda qollanıwdı úyrenedi. Ásirese, filologlar ushın ilimiy diskurs, pedagogikalıq diskurs hám ádebiy tekstlerdi talqılawǵa tiykarlangan tapsırmalar kásiplik sóylew sheberligin rawajlandırıwda joqarı nátiye beredi.

Zamanagóy sanlı texnologiyalar da bul processti jańa basqıshqa alıp shıǵadı. Onlayn platformalar, video-konferenciya, audio-jazbalar, elektron portfoliolar hám jasalma intellekt elementleri studentke óz sóylewin jazıp analizlewge, kemshiliklerin anıqlawǵa hám refleksiya jasawǵa múmkinshilik beredi. Bul bolsa sóylew kompetenciyaasınıń úziksiz rawajlanıwın támiyinleydi.

Tallaw nátiyjeleri filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıwdıń modelin tómendegi komponentler tiykarında shólkemlestiriw maqsetke muwapıq ekenligin kórsetedi: motivaciya (sólewge qızıǵıw hám ishki motivaciya), kognitiv komponent (lingvistikalıq hám metodikalıq bilimler), ámeliy-kommunikativ komponent (dialoglıq, monologlıq, pikir-talasıw, prezentaciya alıp barıw), refleksivlik komponent (óz sóylewin bahalaw hám jetilistiriw). Bul komponentlerdiń óz ara integraciya studenttiń kásiplik kompetentligin sistemalı túrde qalıplıstiredi. Demek, kompetenciyaalıq qatnas tiykarında filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw dástúriy «bilim beriw» modelinen «iskerlik arqalı úyretiw» modeline ótiwdi talap etedi. Bul bolsa bolajaq filologtıń

kommunikativlik tayarlıǵın, pedagogikalıq sheberligin hám kásiplik básekige tura alıw qábiletin arttırıwda tiykarǵı faktor bolıp xızmet etedi.

Joqarı bilimlendiriw sistemasında kompetenciyaalıq qatnas tiykarında filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw zaman talap etip atırǵan baslı metodikalıq baǵdarlardıń biri bolıp tabıladı [7:42]. Ilimiy ádebiyatlar analizi hám izertlew nátiyjeleri, studenttiń sóylew sheberligi tek lingvistikalıq bilimlerdiń kólemi menen emes, al olardı real kommunikativ hám kásiplik jaǵdaylarda maqsetke muwapıq qollana alıw dárejesi menen belgilenetuǵınlıǵın kórsetip atır. Usı sebepten bilim beriw procesinde teoriyaalıq bilimlerdi ámeliy iskerlik penen integraciyalaw tiykarǵı metodikalıq wazıypalardıń biri bolıp qaladı.

Juwmaq. Ótkizilgen ilimiy analiz hám teoriyaalıq tallawlar kompetenciyaalıq qatnasıń filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıwda metodologiyaalıq jaqtan eń nátiyjeli qatnaslardan biri ekenligin kórsetti. Izertlew nátiyjeleri filolog studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw ushın bilim beriw procesinde studentke baǵdarlangan, kommunikativlikke tiykarlangan hám interaktiv metodlardan sistemalı paydalanıw zárúr ekenligin dálilledi. Debat, pikir-talasıw, keys-stadi, prezentaciya, mikrooqıtıw, rolikli oynlar hám sanlı platformalar studenttiń sóylew belsendiligin arttırıwǵa, óz pikirın erkin hám logikalıq bayanlay alıw qábiletin jetilistiriwge qolaylı sharayat jaratadı.

Demek, kompetenciyaalıq qatnas negizinde islep shıǵılatuǵın metodikalıq sistema filolog studentlerdiń kommunikativ kompetenciyaasını, kásiplik tayarlıǵın hám sóylew sheberligin sistemalı rawajlandırıwdı támiyinlep, joqarı bilimlendiriw sapasını arttırıwǵa xızmet etedi. Bul izertlewdiń teoriyaalıq juwmaqları hám metodikalıq usınısları joqarı oqıw orınlarında «Qaraqalpaq tili», «Til oqıtıw metodikası», «Sóylew mádeniyatı» hám basqa arnawlı pánlerdi oqıtıwda qollanıw múmkin.

Adebiyatlar

1. Prenova G.B. Talabalarda gapirish ko'nikmasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Toshkent: 2026.
2. Olimova N.Q. Bo'lajak ona tili o'qituvchilarini xalq og'zaki ijodi vositasida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorlash metodikasi: ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Andijon, 2025.
3. Lagay Ye.M. Lingvistik oliy ta'lim muassasalari talabalari nutq madaniyatining shakllanishiga kompetensiyali yondashuv: ped. fan. dok. (Dsc) diss... avtoref. – Toshkent: 2023. – B. 82
4. Kamoliddinova M.X. Modulli o'qitish tizimi asosida talabalar nutqiy qobiliyatini baholash va rivojlantirish texnologiyalari: ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Andijon: 2026.
5. Normatova N.N. Og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi: ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Samarqand: 2021.
6. Ilxamova I.N. Talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish: ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Toshkent: 2019.
7. Asilova G.A. Kasbiy muloqot yuritish kompetensiyasini rivojlantirish: ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Toshkent: 2017.

MUAMMOLI O‘QITISH ASOSIDA O‘QUVCHILARNING FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI MURAKKAB TESTLAR YORDAMIDA BAHOLASH

Ajjeva Muxabbat Baxtibaevna – *pedagogika fanlari nomzodi, professor*

ajjevamuxabbat7991@gmail.com

Kabilova Umida Rasuljan qizi – *magistrant*

Abdullaeva Shasanem Koshkarbaevna – *magistrant*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

НА ОСНОВЕ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ГРАМОТНОСТИ С ПОМОЩЬЮ СЛОЖНЫХ ТЕСТОВ

Ажиева Мухаббат Бахтибаевна – *кандидат педагогических наук, профессор*

Кабиллова Умида Расулжановна – *магистрант*

Абдуллаева Шасанем Кошкарбаевна – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

PROBLEM-BASED LEARNING FUNCTIONAL ASSESSMENT OF LITERACY USING COMPLEX TESTS

Ajjeva Mukhabbat Bakhtibaevna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Professor*

Kabilova Umida Rasuljanovna – *master's student*

Abdullaeva Shasanem Koshkarbaevna – *master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: kontekstual, adaptivlik, integratsiya, kognitivlik, kompetensiya, kontekst, reproduktiv, funksional, deklarativ, moderator.

Rezyume. Maqolada zamonaviy kimyo ta’limida fundamental bilimlarni kontekstualizatsiya qilish hamda adaptivlik prinsiplari asosida baholash tizimini modernizatsiyalash masalalari tadqiq etilgan. Maktab kimyo kursining “Kislorodli organik birikmalar” bo’limi misolida o’quvchilarni reproduktiv hamda deklarativ fikrlash darajasidan integratsiya, kognitivlik va funksional savodxonlik darajasiga olib chiquvchi to’rt bosqichli yangi metodik algoritmlar taklif etilgan. Tadqiqot doirasida o’qituvchining darsdagi o’rni faol moderator sifatida ko’rsatib berilgan bo’lib, o’quvchilarning real hayotiy-tibbiy kontekst sharoitida shakllangan kompetensiya darajasini aniqlovchi original murakkab va adaptiv test modellari ishlab chiqilgan.

Ключевые слова: контекстуальный, адаптивность, интеграция, когнитивность, компетенция, контекст, репродуктивный, функциональный, декларативный, модератор.

Резюме. В статье исследованы вопросы контекстуализации фундаментальных знаний в современном химическом образовании и модернизации системы оценивания на основе принципов адаптивности. На примере раздела «Кислородсодержащие органические соединения» школьного курса химии предложен новый четырехэтапный методический алгоритм, выводящий учащихся с репродуктивного и декларативного уровней мышления на уровень интеграции, когнитивности и функциональной грамотности. В рамках исследования определена роль учителя как активного модератора на уроке, а также разработаны оригинальные комплексные и адаптивные тестовые модели для определения уровня компетенций учащихся в условиях реального жизненно-медицинского контекста.

Key words: contextual, adaptivity, integration, cognitivity, competence, context, reproductive, functional, declarative, moderator.

Summary. The article explores the issues of contextualizing fundamental knowledge in modern chemistry education and modernizing the assessment system based on the principles of adaptability. Using the example of the “Oxygen-Containing Organic Compounds” unit in the school chemistry curriculum, a new four-stage methodical algorithm is proposed, which shifts students from reproductive and declarative thinking levels to the levels of integration, cognitivity, and functional literacy. Within the scope of the study, the teacher's role is established as an active moderator, and original complex and adaptive test models have been developed to determine the level of students' competence within a real-world life-medical context.

Kirish. Bugungi kunda jahon ta’lim makonida kechayotgan global islohotlar va integratsiya jarayonlari o’qitish tizimining fundamental maqsadlarini qayta ko’rib chiqishni taqozo etmoqda. An’anaviy ta’lim paradigmasiga xos bo’lgan quruq yodlash, tayyor faktologik bilimlarni mexanik aks ettirish (reproduktiv yondashuv) zamonaviy mehnat bozori va ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob bera olmay qoldi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlariga o‘tilishi, jumladan, PISA (*Programme for International Student Assessment*) xalqaro dasturi doirasidagi tadqiqotlar va Davlat test markazi tomonidan joriy etilgan *Kimyo fanidan Milliy*

sertifikat tizimi talabalari bugungi kun o’quvchisidan mutlaqo yangicha tafakkur uslubini talab qilmoqda. PISA baholash tizimining asosi hisoblangan tabiiy-ilmiy savodxonlik (Scientific Literacy) konsepsiyasi o’quvchining kontekstli matnlarni tahlil qilish, kimyoviy jarayonlarni vizualizatsiya qilish hamda ilmiy dalillarga asoslangan holda xulosalar chiqarish qobiliyatini o’lchaydi.

Biroq, umumta’lim maktablarida, xususan, organik kimyodek eng muhim bo’lgan bo’limlarni o’qitishda hamon darslikdagi ma’lumotlarni yodlash, bir tipli kimyoviy reaksiyalar zanjirini avtomatik yechish kabi eskirgan yondashuvlar ustunlik qilmoqda. O’quvchilar ko’pincha spirt yoki kislotaning sanoat va kundalik hayotdagi, tibbiyot

yoki oziq-ovqat xavfsizligidagi o'rnini fundamental kimyoviy qonuniyatlar bilan bog'lay olmaydilar. Buning asosiy sabablaridan biri – dars jarayonida *muammoli o'qitish texnologiyalaridan* yetarlicha foydalanilmasligi hamda bilimlarni nazorat qilishda hamon reproduktiv xarakterdagi (faktlarni aniqlovchi) oddiy testlar qo'llanilayotganidir.

Milliy sertifikat va xalqaro baholash talablariga mos keladigan yuqori darajali (murakkab) testlar esa o'quvchidan nafaqat mavzuni bilishni, balki uni tahlil va sintez qilishni (Bloom taksonomiyasining yuqori darajalarini) talab etadi. Shu bois, dars jarayonida muammoli vaziyatlarni (keyslarni) tizimli tashkil etish orqali o'quvchilarning funksional savodxonligini yuksaltirish hamda ushbu kompetensiyalarni mantiqiy-vaziyatli murakkab testlar yordamida baholash metodikasini ishlab chiqish o'ta dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Bugungi umumta'lim maktablarida organik kimyo, xususan, kislorodli organik birikmalar (spirtlar, aldegidlar, karbon kislotalar) mavzusini o'qitish metodikasida bir qator tizimli muammolar mavjud. Bu muammolarni shartli ravishda ikki asosiy yo'nalishga ajratish mumkin.

1. *Ta'limning hayotiy bog'liqlikdan uzilganligi.* Organik kimyo fundamental fan bo'lishiga qaramay, amaliyotda u ko'pincha quruq nazariya va formulalar majmui sifatida qabul qilinadi. Kislorodli birikmalar bizning kundalik hayotimizning ajralmas qismi – oziq-ovqat sanoati (konservantlar, ta'm beruvchilar), farmatsevtika (dori vositalari, antiseptiklar) va maishiy kimyoda keng qo'llanadi. Biroq, mavjud dars jarayonlarida o'quvchilarga ushbu moddalarning xossalari o'rtasidagi molekulyar bog'liqlikni hayotiy vaziyatlar bilan uyg'unlashtirib tushuntirish darajasi juda past.

2. *An'anaviy test tizimining cheklanganligi.* O'quvchilar bilimni baholashda hamon an'anaviy, reproduktiv xarakterdagi test topshiriqlari ustunlik qilmoqda. Aksariyat testlar asosan quyidagi darajalarni o'lchashga qaratilgan:

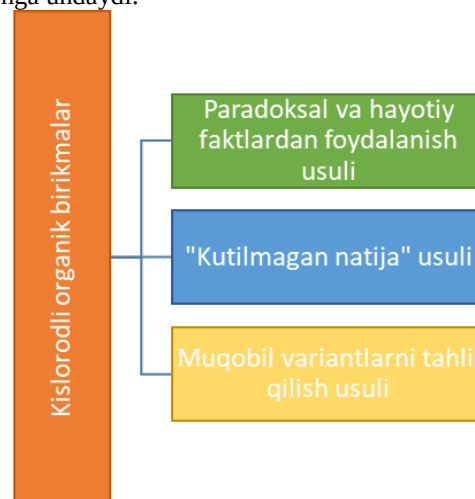
- faktlarni eslab qolish (ta'riflar, formulalar);
- oddiy tenglamalarni to'ldirish;
- tasniflash.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – umumta'lim maktablarida organik kimyoning "Kislorodli organik birikmalar" bo'limini o'qitishda muammoli o'qitish texnologiyasini tizimli tatbiq etish orqali o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish hamda ularning kognitiv kompetensiyalarini xalqaro va milliy baholash standartlariga mos keladigan ko'p bosqichli murakkab testlar yordamida obyektiv baholash metodikasini ishlab chiqish va amaliyotda asoslashdan iborat.

Asosiy qism. Muammoli o'qitish texnologiyasi bugungi kunda ommalashgan texnologiya lekin uning hali mazmun-mohiyati-yu, uning vazifasi nima ekanligi, un ta'limga qanday tadbiq etish haligacha yurtimizda to'g'ri tushuncha va bilimlar rivojlanmagan. Shu bois avval bu tizimni yaxshilab o'rganish zarur. Muammoli o'qitish texnologiyasi – ta'lim oluvchining bilish faolligini oshirish, unda mustaqil izlanish, mantiqiy fikrlash va muqobil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida dars jarayonida tizimli ravishda maqsadli ilmiy yoki amaliy ziddiyatli vaziyatlarni (muammolarni) yaratish va ularni yechishga qaratilgan innovatsion ta'lim tizimidir.

"Xo'sh, unda kimyo darslarida muammoli vaziyat (problematic situation) o'zi qanday yaratiladi?" degan savolga o'tish kerak. Kimyo ta'limida muammoli vaziyatni yaratishning bir necha usuli mavjud bo'lib, ulardan eng samaradori – o'quvchining mavjud bilimi bilan u hayotda ko'rib turgan yangi kimyoviy fakt o'rtasidagi ziddiyatni ko'rsatishdir. Aynan mana shu intellektual ziddiyat (kognitiv dissonans) o'quvchida "Nima uchun bunday bo'ldi?" degan tabiiy savolni va uni yechishga bo'lgan ichki qiziqishni uyg'otadi. Xususan, "*Kislorodli organik birikmalar*" bo'limini o'qitishda muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni dars ssenariysiga integratsiya qilishning quyidagi metodik usullari yuqori samara beradi:

Paradoks va hayotiy faktlardan foydalanish usulida o'quvchilarga kundalik hayotda deyarli har kuni duch keladigan, ammo kimyoviy tabiati ularga noma'lum bo'lgan jarayonlar taqdim etiladi. Masalan, "*Nima uchun mevalar pishish jarayonida shirin bo'lib boradi, ammo uzib qo'yilgan yashil banan dori yordamida (etilen gidratatsiyasi mahsulotlari ta'sirida) sun'iy pishitilganda uning tarkibidagi uglevodlar zanjiri qanday o'zgaradi?*" yoki "*Nima uchun sirka kislotali oziq-ovqatda konservant bo'lib xizmat qiladi-yu, uning gologenli hosilalari inson organizmi uchun o'ta zaharli hisoblanadi?*" kabi muammolar o'quvchini darslik chegarasidan chiqib fikrlashga undaydi.

"Kutilmagan natija" (Eksperimental ziddiyat) usuli – laboratoriya amaliyoti jarayonida o'quvchining darslikdan o'qigan nazariy qoidasi bilan real tajriba natijasi o'rtasida ziddiyat hosil qilinadi. Masalan, bir atomli to'yingan spirtlarning oksidlanish reaksiyasini o'rganishda, o'quvchi barcha spirtlar bir xil oksidlanadi deb o'ylaydi. Biroq, tajribada birlamchi spirtlar aldegidgacha, ikkilamchi spirtlar ketongacha oksidlanishi, uchlamchi spirtlar esa oddiy sharoitda oksidlanishga qarshilik ko'rsatib, uglerod zanjirining parchalanishi bilan borishi ko'rsatilganda, o'quvchi oldida: "*Spirtlarning tuzilishidagi qaysi omil ularning oksidlanish xarakterini belgilaydi?*" degan muammoli savol ko'ndalang bo'ladi.

Muqobil variantlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish usuli o'quvchilarga aniq bir ishlab chiqarish yoki ekologik muammo tashlanadi va uning kimyoviy yechimlari so'raladi. Masalan, sanoat korxonalaridan atmosferaga ajralib chiqayotgan zaharli formaldegid gazini neytrallashtirish yoki metanol moddasidan muqobil yoqilg'i sifatida foydalanishning ekologik xavfsizligini baholash topshirig'i beriladi.

Muammoli vaziyatni yaratish bilan dars tugamaydi, balki u muammoni yechish bosqichiga o'tadi. Bu bosqichda o'qituvchi tayyor javobni aytuvchi emas, balki o'quvchilarning bahs-munozarasini (disput) to'g'ri yo'naltiruvchi moderator vazifasini bajaradi. O'quvchilar guruhlariga bo'lingan holda gipotezalar (tahmirlar) ilgari suradilar, kimyoviy xossalarni tahlil qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

Funksional savodxonlik – shaxsning ta'lim jarayonida olingan fundamental nazariy bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayotda, ijtimoiy munosabatlarda hamda ishlab chiqarish sohalarida duch keladigan keng ko'lamli hayotiy vaziyatlar va nostandart muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishda qo'llay olish qobiliyatidir. Oddiyroq aytganda, bu tushuncha maktab partasida olingan "o'lik" bilimlarni real hayotda harakatga keltiruvchi, o'quvchiga o'z kognitiv qurolidan to'g'ri foydalanishni o'rgatuvchi amaliy ko'prikdir.

Eng muhimi, funksional savodxonlikni shunchaki atrof-muhit bilan cheklangan tor doiradagi bilimlar majmui deb tushunmaslik kerak; u bevosita ta'limning sifat ko'rsatkichi hamda o'quvchi intellektual salohiyatining oliy darajasidir. Kimyo darsida funksional savodxonligi yuqori bo'lgan o'quvchi har qanday kutilmagan, nostandart muammoga duch kelganda o'zini yo'qotib qo'ymaydi, balki o'zining ichki salohiyatini safarbar etib, mavjud bilimlarni yangi vaziyatga adaptatsiya qila oladi.

Murakkab (zamonaviy) test topshiriqlari – an'anaviy reproduktiv (shunchaki faktlarni eslab qolishga qaratilgan) testlardan farqli o'laroq, o'quvchining shunchaki faktologik bilimlar hajmini emas, balki uning tahliliy, mantiqiy va strategik fikrlash salohiyatini o'lchashga xizmat qiladigan ko'p funksiyali pedagogik o'lchov vositalaridir. Xususan, global miqyosda tan olingan *PISA (Programme for International Student Assessment)* baholash tizimi murakkab testlarning eng yorqin namunasidir. PISA tizimida testlar o'quvchining fanga oid deklarativ (yodlangan) bilimni emas, balki kontekstli topshiriqlar orqali muammoni modellashtirish, interpretatsiya qilish va ilmiy asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini tekshiradi.

PISA testiga misol. Qadimda dengiz qaroqchilari uzoq safarlarda o'zlari bilan yog'och bochkalarda *etanol (tibbiy spirt)* olib yurishgan. Biroq, bochkalar mahkam yopilmagani sababli, vaqt o'tishi bilan havodagi kislorod va maxsus bakteriyalar ta'sirida spirt o'zining ta'mi va xususiyatini yo'qotib, o'tkir nordon hidli *sirka kislotasiga* aylanib qolgan va qaroqchilar ichishga yaroqsiz bo'lib qolgan bu suyuqlikni dengizga oqizishga majbur bo'lishgan.

Qisqa PISA Savollari:

1-savol (Kimyoviy jarayonni tahlil qilish):

Bochkada spirtning sirka kislotasiga aylanishi qanday kimyoviy jarayon hisoblanadi va bu jarayonda oraliq mahsulot sifatida qaysi kislorodli birikma (X) hosil bo'lgan?

- A) Gidrolizlanish; Metanal
- B) Oksidlanish; Etanal (Asetaldegid)
- C) Gidratlanish; Propanal
- D) Esterifikatsiya; Etilatsetat

2-savol (Hayotiy muammoni yechish - Erkin javob):

Tasavvur qiling, siz kema'dagi kimyogarsiz. Qaroqchilar bochkadagi spirtning hali kislotaga aylanib ulgurmaganini, ya'ni tarkibida hali ham spirt borligini hidlab ko'rmasdan

qanday aniqlashlari mumkin? Kemada faqat ohaktosh (kalsiy karbonat) bor.

To'g'ri javob (Ochiq tushuntirish): Bochkadagi suyuqlikka ohaktosh (CaCO_3) tashlab ko'riladi. Agar suyuqlik kislotaga aylanib bo'lgan bo'lsa, u ohaktosh bilan reaksiyaga kirishib, *karbonat angidrid (CO_2)* gazi ajralib chiqadi va ko'piklanish kuzatiladi. Agar ko'piklanish bo'lmasa, demak modda hali ham spirt holatida turibdi.

Kompyuterli Adaptiv Test (CAT) Modeli Namunasi

Bu – eng aqlli va "ayyor" test tizimi hisoblanadi. Unda hamma o'quvchiga bir xil savol tushmaydi, sun'iy intellekt test davomida savollarni o'quvchining bilimiga qarab moslashtiradi. Test o'rtacha qiyinchilikdagi savol bilan boshlanadi. Agar o'quvchi unga to'g'ri javob bersa, keyingi savol avtomatik ravishda yanada qiyinlashadi. Agar *noto'g'ri* javob bersa, keyingi savol osonlashadi. O'quvchi ketma-ket to'g'ri javob bergani sayin, tizim unga eng yuqori mantiqiy darajadagi savollarni bera boshlaydi. Bu tizimda "shpargalka" yoki "tasodifiy toppish" (omad) 0% ga teng.

Boshlang'ich daraja (O'rtacha qiyinchilikda – Hamma uchun umumiy)

Savol 1: Quyidagi spirtlardan qaysi biri mis (II) oksid bilan oksidlanganda propanal (propion aldegid) hosil bo'ladi?

- A) Propanol-2
- B) Propanol-1
- C) Butanol-1
- D) Glitserin

1-tarmoq: Agar o'quvchi TO'G'RI javob bersa (B variant): *Tizim o'quvchini "bilimli" deb hisoblaydi va keyingi savolni avtomatik ravishda qiyinlashtiradi (Yuqori daraja).*

Savol 2 (Qiyin): Propanol-1 va propanol-2 aralashmasi to'liq oksidlanganda propanal va propanon (atseton) aralashmasi hosil bo'ldi. Agar ushbu aldegid va keton aralashmasi mo'l miqdordagi kumush oksidning ammiakdagi eritmasi bilan reaksiyaga kirishganda 21.6 g kumush cho'kma hosil qilgan bo'lsa, reaksiyaga kirishgan propanol-1 ning miqdorini (mol) aniqlang.

- A) 0.1 mol
- B) 0.2 mol
- C) 0.05 mol
- D) 0.15 mol

2-tarmoq: Agar o'quvchi NOTO'G'RI javob bersa (A, C yoki D variant):

Tizim o'quvchining bazaviy bilimi zaif deb hisoblaydi va keyingi savolni osonlashtiradi (Faktologik daraja).

Savol 2 (Oson): Bir atomli to'yingan spirtlarning funksional guruhi qanday nomlanadi va qaysi elementlararo bog' hisobiga ular o'zaro vodorod bog' hosil qila oladi?

- A) Karbonil guruhi; C-H bog'i
- B) Gidroksil guruhi; O-H bog'i
- C) Karboksil guruhi; C-O bog'i
- D) Murakkab ester guruhi; H-H bog'i

"Kislorodli organik birikmalar" bo'limi bo'yicha integratsiyalashgan dars modeli

1.Kontekstual muammoli vaziyatni loyihalash (Motivation): Darsning dastlabki 7-10 daqiqasi.

O'qituvchi darsni an'anaviy tarzda "Bugungi mavzu: Spirtlarning kimyoviy xossalari" deb boshlamaydi. Sinf taxtasiga yoki proyektorga quyidagi real hayotiy keys (muammo) tashlanadi:

2. *Birgalikdagi tadqiqot va gipotezalar (Investigation):* Darsning 15-20 daqiqasi.

O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi. O'qituvchi tayyor javobni aytmasdan, ularga darslik va tarqatma materiallardan foydalangan holda birlamchi spirtlarning oksidlanish reaksiyalari zanjirini o'rganishni topshiradi va moderatorlik qiladi. O'quvchilar guruhlarda quyidagi gipotezalarni tahlil qiladilar:

– Metanol jigar fermentlari ta'sirida oksidlanganda qaysi aldegid (X) va kislota (Y) hosil bo'ladi? Ularning zaharli xususiyati nimada?

– Etanol xuddi shu fermentlar ta'sirida oksidlanganda qaysi moddalar hosil bo'ladi?

– Inson organizmidagi fermentlar nima uchun bir vaqtning o'zida ikki spirt kelsa, faqat etanolni parchalashga "yopishib" oladi?

3. *Nazariy va amaliy uyg'unlik (Systematization):* Darsning 10 daqiqasi.

Guruhlar o'z tadqiqot natijalarini e'lon qilgach, o'qituvchi bilan birgalikda muammoning ilmiy yechimi doskada kimyoviy reaksiyalar ko'rinishida tizimlashtiriladi va daftarlarga muhrlanadi:

Metanol (CH_3OH) $\rightarrow$ [-2H] Metanal (Formaldegid - X) $\rightarrow$ [O] Chumoli kislotasi (Y)

Etanol ($\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$) $\rightarrow$ [-2H] Etanal (Asetaldegid) $\rightarrow$ [O] Sirka kislotasi

Metanolning oksidlanish mahsulotlari (metanal va chumoli kislotasi) ko'z to'r pardasi oqsillarini koagulyatsiyaga uchratadi (yemoradi). Etanol yuborilganda esa, jigar fermentlari etanolni oksidlash bilan band bo'lib qoladi va metanol organizmdan o'zgarishsiz, zarar yetkazishga ulgurmasdan buyrak orqali chiqib ketadi. O'quvchi formula ortidagi hayotiy hayot-mamot mantiqini anglaydi.

4. *Ko'p bosqichli va adaptiv diagnostika (Evaluation):* Darsning so'nggi 5-7 daqiqasi.

O'zlashtirish darajasini va funksional savodxonlikni baholash uchun o'quvchilarga an'anaviy variantli testlar emas, balki yuqoridagi kabi kontekstli murakkab topshiriq taqdim etiladi.

PISA formatidagi qisqa baholash testi:

“Sanoatda sirka kislotasi olishning eng arzon yo'li – metanolga uglerod (II) oksid (CO) ta'sir ettirish (karbonil-lash) hisoblanadi. Agar texnologik jarayon buzilib, yakuniy mahsulot (sirka kislotasi) tarkibida metanol qolib ketgan bo'lsa, ushbu kislotadan oziq-ovqat sanoatida (sirka essensiyasi sifatida) foydalanish qanday oqibatlariga olib keladi? Fikringizni yuqoridagi fermentativ oksidlanish qonuniyatlariga tayanib asoslang.”

Xulosa. Ushbu tadqiqot doirasida zamonaviy kimyo ta'limining eng dolzarb muammolaridan biri – fundamental nazariy bilimlarning real hayotiy kontekstdan uzilib qolganligi hamda baholash tizimining faqatgina reproduktiv yondashuvga qaratilgan testlar bilan cheklanganligi ilmiy-metodik jihatdan asoslab berildi. “Kislorodli organik birikmalar” bo'limi misolida ishlab chiqilgan ushbu innovatsion model o'quvchini tayyor axborotni shunchaki passiv qabul qiluvchi pozitsiyasidan chiqarib, muammoning yechimini kimyoviy qonuniyatlar asosida tadqiq etuvchi faol subyektga aylantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga baholash tizimini modernizatsiyalash maqsadida xalqaro talablarga va prinsiplarga to'liq mos keladigan, hayotiy-tibbiy kontekstga ega bo'lgan murakkab hamda ko'p bosqichli original test modellari ishlab chiqildi.

Adabiyotlar

1. Alimova F.A., Ajieva M.B., Dauekeeva G.U., Begmanova G.E., Naurizbayeva T.O. Ximiyani oqitiwda zamanagoy texnologiyalar (Sabaqliq). – Nókis: “Golden Print Nukus”, 2024.
2. Nizamova S.A., Begmanova G.E. Ximiya oqitiw metodikasi (60530100 – “Ximiya” bakalavr talim bagdari studentleri ushin oqi w qollanba). – Tashkent: “Metodist Nashriyoti”, 2025.
3. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. Darslik. – Toshkent: «O'qituvchi», 2018.
4. Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.H. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar). – Toshkent: «Iste'dod», 2010.
5. Asqarov I.R., Toxtaboev N.X., G'opirov M.M. Kimyo: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik. – Toshkent: «Sharq», 2017.
6. Sobirov Z., Shavkatova G. Organik kimyo. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: «Tafakkur bo'stoni», 2021.
7. PISA xalqaro baholash dasturi rasmiy metodik resurslari portali. – URL: <https://www.oecd.org/pisa/>
8. Milliy va xalqaro adaptiv testologiya hamda pedagogik o'lovlar axborot-tahlil tizimi sayti. – URL: <https://uzbmb.uz>

**MATEMATIKA PÁNIN OQÍTÍWDA JASALMA INTELLEKT HÁM E-LEARNING
TEKNOLOGIYALARÍNÍŇ TÁJIRIYBE-SÍNAQ NÁTIYJELERI HÁM STATISTIKALÍQ ANALIZI**

Atabaeva Baxitli Jaxanshaevna – *assistent oqıtıwshı*

abaxitli92@gmail.com

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТА И СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕХНОЛОГИЙ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И E-LEARNING В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ**

Атабаева Бахытлы Жаханшаевна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**RESEARCH RESULTS AND STATISTICAL ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
AND E-LEARNING TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS**

Atabaeva Baxitli Jaxanshaevna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, Elektron ta'lim, matematik didaktika, moslashuvchan o'rganish, ta'lim tahlili, tajriba, statistik tahlil.

Rezyume. Maqola matematikani o'qitishda sun'iy intellekt va integratsiyalangan elektron ta'lim muhitiga asoslangan moslashuvchan vazifalar tizimining samaradorligini eksperimental tarzda tasdiqlaydi. Tadqiqot uning ta'lim natijalari, motivatsiyasi va mustaqil ta'lim ko'nikmalariga ta'sirini aniqlashga qaratilgan. Metodologiya kvazi-eksperiment, oldingi test-testdan keyingi dizayn, LMS tahlillari, rubrikalar va anketalar kombinatsiyasiga asoslangan edi. Ilmiy yangilik AI-LMS ma'lumotlari asosida ta'sir o'lchovlari va ishonchlilik ko'rsatkichlari bilan ta'lim traektoriyalarini optimallashtirish mezonlarini joriy etishdan iborat. Natijalar eksperimental guruhdagi akademik ko'rsatkichlardagi farqlarning statistik jihatdan sezilarli o'sishi va barqarorligini ko'rsatadi.

Ключевые слова: искусственный интеллект, E-learning, математическая дидактика, гибкое обучение, образовательная аналитика, эксперимент, статистический анализ.

Резюме. В данной статье экспериментально обоснована эффективность системы адаптивных заданий на основе искусственного интеллекта и интеграции среды электронного обучения в преподавании математики. Целью исследования является определение влияния на результаты обучения, мотивацию и навыки самостоятельного обучения. Методология основывалась на совокупности квази-эксперимента, дизайна претест-посттест, аналитики LMS, рубрик и опросников. В качестве научной новизны приводятся критерии оптимизации образовательной траектории на основе данных ИИ-LMS с измерением эффекта и показателями надежности. Результаты показывают статистически значимый рост и стабильность различий в успеваемости в экспериментальной группе.

Key words: artificial intelligence, E-learning, mathematical didactics, flexible learning, educational analytics, experimental testing, statistical analysis.

Summary. This article substantiates the effectiveness of integrating an SI-based adaptive task system and an E-learning environment in teaching mathematics through experimental testing. The SIM of the study is to determine the impact on learning outcomes, motivation, and independent learning skills. The methodology relied on a combination of quasi-experiment, pretest-posttest design, LMS analytics, rubrics, and questionnaires. As a scientific innovation, the criteria for optimizing the educational trajectory based on SI-LMS data are presented along with the size of the effect and reliability indicators. The results show a statistically significant increase in the experimental group and the stability of differences in academic performance.

Kirisiw. Matematika bilimlendiriwiniń sapasın Arttırıwda sanlı transformaciya sharayatında didaktikalıq, psixologiyalıq hám texnologiyalıq faktorlardıń úylesimiligi zárúr. Dástúriy oqıtıwda oqırshılardıń tayarlıq dárejesi hám biliw páti hám qátelerge beyimligi hár túrli bolǵan ortalıqda birdey tezlikte oqıtıw ózlestiriwde qatlamlasıwdı kúsheytedi. Jasalma intellekt (JI) hám E-learning integraciyası oqırshı qáteleriniń tipologiyasın anıqlaw, usınıs beriw hám individual traektoriya dúziw imkaniyatın beredi.

Ádebiyatlar analizi. Bilimlendiriw sistemasın informatizaciyalawdıń teoriyalıq hám metodikalıq tiykarları E.S.Polat hám I.V.Robert sıyaqlı alımlar tárepinen izertlengen. Olardıń miynetlerinde jańa informaciya texnologiyaları oqıtıw sapasın arttırıwda tiykarǵı faktor ekenligi hám didaktikalıq imkaniyatları tiykarlangan. Ásirese, dástúriy auditoriya sabaqlarındaǵı logikalıq qatańlıq hám izbe-izlikti saqlap qalǵan halda, sanlı ortalıqtıń iykemliliginen paydalanıw zárúrligi atap ótilgen.

W.Holmes hám basqalardıń izertlewleri JI texnologiyalarınń bilimlendiriwdegi perspektivaların hám oqıtıw procesine tásirin túsindirip beredi.

A.W.Bates sanlı dáwirde oqıtıw dizaynı boyınsha metodikalıq kórsetpeler berip, E-learning ortalıǵınıń mazmunın iykemli shólkemlestiriw zárúrligin kórsetedi.

Izertlew nátiyjeleriniń isenimliligin tastıyıqlawda J.Cohendiń statistikalıq kúsh tallawı hám effekt ólshemi (effect size) boyınsha kózqarasları fundamental áhmiyetke iye. Bilimlendiriw analitikasınıń kórsetkishlerin (LMS analitikası) statistikalıq metodlar menen integraciyalaw, oqırw procesiniń dinamikasın tereń túsiniwge imkaniyat beredi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, ádebiyatlar analizi JI hám E-learning integraciyasın matematika oqıtıwda “tuwrı isleytuǵın” didaktikalıq sistema sıpatında tiykarlaw zárúrligin kórsetedi.

Izertlewdiń maqseti. Izertlewdiń maqseti matematika pánin oqıtıwda jasalma intellektke tiykarlangan iykemli

tapsırmalar moduli hám E-learning platforması arqalı shólkemlestirilgen oqıw procesiniń oqıw nátiyjeleri, oqıw motivaciyası hám óz betinshe bilim alıw kónlikpelerine tásirin anıqlaw, sonday-aq, alınǵan nátiyjelerdi statistikalıq jaqtan tiykarlawdan ibarat. Izertlew obyektı joqarı bilimlendiriwde matematikani oqıtıw procesi, predmeti bolsa jasalma intellekt hám E-learning quralları menen bayıtılǵan metodikalıq sistemaniń nátiyjelilik kórsetkishleri esaplanadı.

Metodologiya. Izertlew metodologiyası kvazi-eksperimental kózqarasqa súyengen halda pretest-posttest dizaynında shólkemlestirildi. Kvazi-eksperiment tańlanıwınıń sebebi real bilim beriw procesinde toparlardı tolıq randomizirlew sheklengenligi; sonıń menen birge ishki isenimlilikke arttırıw ushın toparlar baslanǵısh tayarlıq, qánigelik baǵdarı hám bilim beriw sharayatlardı boyınsha sáykeslestirildi. Tájiriye-sınawda qadaǵalaw toparı dástúriy aralas oqıtıw túrinde, tájiriye toparı bolsa LMS tiykarındaǵı E-learning mazmunı hám JI járdeminde beyimlestiriletuǵın tapsırmalar menen oqıtıldı. JI moduliniń funktsional yadrosı úsh baǵdarda isledi: birinshisi, bilim jaǵdayın bahalaw ushın diagnostikalıq elementler hám mikrotestler; ekinshisi, qátelerdi klassifikaciyalaw hám sebeplerin boljawǵa qaratılǵan qaǵıyda hám statistikalıq evristikalar; úshinshisi, keyingi tapsırmalardı qıyınshılıq dárejesi, temalararalıq baylanıs hám oqıwshı iskerligi kórsetkishleri tiykarında usınıs etiw. Bul jerde jasalma intellekt “bahalawshı tóreshi” emes, al oqıwshınıń jumısın baǵdarlawshı hám kerı baylanıstı tezlestiriwshı járdemshi mexanizm sıpatında talqılandı; didaktikalıq juwapkershilik hám juwmaqlawshı bahalaw kriteriyaları muǵallım tárepinen belgilendi. Bul kózqaras sanlı pedagogika etikası hám akademiyalıq hadallıq talaplarına muwapıq shólkemlestirildi [2, 5].

Talqılaw. Ólshew quralları úsh blokdan ibarat boldı. Birinshi blok oqıw nátiyjelerin bahalaw ushın dúzilgen standartlastırılǵan testler bolıp, olar matematikalıq túsiniqlerdi qollanıw, másele sheshiw strategiyaları hám dálillew elementlerin qamtıp aldı; test tapsırmaları qıyınshılıǵı boyınsha differenciyalastırıldı hám mazmunı ekspertler tárepinen tekserildi. Ekinshi blok motivaciya hám ózin-ózi basqarıw kónlikpelerin bahalaw ushın beyimlestirilgen sorawnama hám rubrikalardan ibarat boldı; bul jerde ishki isenimlilikke kórsetiw ushın alfa koefficienti esaplandı. Úshinshi blok bilimlendiriw analitikasınıń kórsetkishlerin óz ishine aldı: platformaǵa kiriwler jıyiligi, aktiv sessiya dawamlılıǵı, tapsırmanı juwmaqlaw úlesi, qátelik túrleri boyınsha bólistiriw, qayta urınıqlar sanı, usınıs etilgen resurslardan paydalanıw kórsetkishi. Bul kórsetkishler oqıw procesiniń dinamikasını “qara qutı”nan shıǵarıp, nátiyjelerge alıp keletuǵın mexanizmlerdi túsindiriw imkaniyatın berdi. E-learning quralları menen islew didaktikalıq maqsetke boysındırılǵan halda jobalastırıldı: hár bir tema boyınsha kiris diagnostika, qısqa teoriyalıq modul, interaktiv misallar, iykemli shınıǵıqlar hám juwmaqlawshı refleksiya elementleri izbe-izligi belgilendi [1, 4].

Statistikalıq analizde deskriptiv kórsetkishler menen bir qatarda inferencial usıllar qollanıldı. Pretest nátiyjeleri boyınsha toparlardıń dáslepki teńligi tekserildi, sonnan keyin posttest nátiyjelerindegi parıq Student t-testi yamasa bólistiriw normal bolmaǵan jaǵdaylarda Mann-Uitni kriteriyası menen bahalandı; ishki topar dinamikası ju

t-test yamasa Vilkokson kriteriyası arqalı kórildi. Áhmiyetlilik dárejesi $p < 0,05$ kriteriyasında qabıl etildi, biraq tek ǵana p-mánisi menen sheklenbesten, ámeliy áhmiyetlilikke bahalaw ushın Cohen d effekt ólshemi hám isenim aralıǵı keltirildi. Bunday qatnas bilim beriw izertlewlerinde “statistikalıq áhmiyetlilik” hám “bilim beriw qunı”n ajratıw zárurlıǵın kelip shıǵadı: úlken tańlanbada kishi ayırmashılıqlar da áhmiyetli bolıp shıǵıwı múmkin, biraq didaktikalıq sheshimler ushın effekt ólshemi hám turaqlılıǵı áhmiyetlirek [6]. Sonday-aq, bilimlendiriw analitikası kórsetkishleri menen posttest balları arasındaǵı baylanıslıq Pearson yamasa Spearman korrelyaciyası arqalı tekserildi; regressiya modeli járdeminde eń kúshli prediktorlar ajratıldı.

Tájiriye-sınaw nátiyjeleri tájiriye toparında oqıw nátiyjeleriniń ósiwin qadaǵalaw toparına salıstırǵanda joqarı ekenligin kórsetti. Bunı JI moduliniń kerı baylanıstı tez beriw, qátene “durıs-qáte” dárijesinde emes, al qáteneń túri hám sebebine jaqın túsindirme menen qaytarıw, sol tiykarda oqıwshınıń qayta urınıw strategiyasınıń ózgeriw menen túsindiriwge boladı. Qadaǵalaw toparında qáteler kóbirek jıynalıp qalıwı hám keshiktirilgen kerı baylanıs sebepli nadurıs usıllardıń bekkemlenip ketiwı baqlandı. Eksperimental topar bolsa mikrodiagnostika hám iykemlesetuǵın shınıǵıqlar sebepli oqıwshı “jaqın rawajlanıw zonası”na sáykes quramalılıqtı aladı bul bolsa artıqsha kognitivlik júkleme azaytıp, túsiniqtı basqıshpa-basqısh qurıwǵa xızmet etedi [3]. Statistikalıq nátiyjelerde posttest ayırmashılıǵı áhmiyetli bolıwı menen birge, effekt ólshemi ortasha dárejeden joqarı diapazonda bahalandı, bul bolsa bilimlendiriw kózqarasınan da bul qatnas paydalı ekenligin kórsetedi.

Alınǵan nátiyjeler tiykarında integraciyalasqan metodikalıq sistemaniń bir qatar didaktikalıq shártleri anıqlastırıldı. Birinshiden, iykemli wazıypalar bankı tek ǵana dárejesi boyınsha emes, al qátelik túrleri hám túsiniqlik buwınlar boyınsha da indeksleniwı kerek, kerı jaǵdayda JI usınısı ústirtin “jeńil-qıyın” almasırıwǵa aylanıp qaladı. Ekinshiden, E-learning mazmunı mikrooqıw blokları principine muwapıq dúzilgende, JI usınısı menen mazmun arasında semantikalıq sáykeslik kúshyedi hám oqıwshı kerekli resursı tez tabadı. Úshinshiden, muǵallım paneli hám analitikalıq esabatlar tek qadaǵalaw ushın emes, al pedagogikalıq qarar qabıl etiw ushın metodikalıq indikatorlar sistemasına iye bolıwı kerek; máselen, “kóplegen qáteler islep atır” degen ulıwma xabar ornına “qaysı teorema qollanıwı qátelik etpekte” yamasa “qaysı transformaciya tiplik qátelik” sıyaqlı mazmunlı signal beriliwı kerek. Tórtinshiden, akademiyalıq hadallıqtı támiyinlew ushın úy wazıypaları hám aralıq bahalaw dizaynı qayta kórip shıǵılıwı zárúr: JI járdeminde qadaǵan etiw jolı menen emes, al túsindiriw, dálillew, sheshimdi talqılaw sıyaqlı autentikalıq tapsırmalardıń úlesin arttırıw arqalı bahalawdıń isenimliliǵı bekkemlenedi [5]. Besinshiden, statistikalıq analiz ámeliyatta turaqlı qollanıwı, yaǵnıy muǵallım tárepinen kishi ciklli “diagnostika-tásir-qayta diagnostika” qatnasın jolǵa qoyılıwı, nátiyjede bilimlendiriw procesi maǵlıwmatqa tiykarlanǵan basqarıwǵa ótiwı maqsetke muwapıq.

Ilimiy jańalıq hám ámeliy áhmiyet sonnan ibarat, matematika bilimlendiriwde “jasalma intellekt hám E-learning integraciyası-ápiwayı platformalastırıw dárijesinde emes, qáte tipologiyası hám iykemli usınıslar

menen qollap-quwatlangan metodikalıq sistema sıpatında tiykarlandı; tájiriye-sınaw nátiyeleri bolsa tek ǵana ayırmashılıqtıń bar ekenligin emes, al bul ayırmashılıqtıń turaqlılıǵı hám ámeliy mánisin kórsetiwshi statistikalıq kórsetkishler menen tastıyqlandı”. Sonday-aq, bilimlendiriw analitikası kórsetkishlerinen oqıw nátiyelerin boljawda paydalanıw imkaniyatı ashıp berildi: bul resurslardı maqsetli bólistiriw, qawıp toparın erte anıqlaw hám individual járdem mexanizmlerin jolǵa qoyıw ushın tiykar jaratadı.

Nátiyeler. Izertlew nátiyelerini JI hám E-learning integraciyası matematika oqıtıwda tereń didaktikalıq tásirge iye ekenligin tastıyqladı. Bahalaw dizaynı akademiyalıq hadallıqtı támiyinlew ushın túsindiriw hám dálillewge tiykarlangan autentikalıq tapsırmalar menen bayıtılıwı kerek. Tájiriye toparında oqıw nátiyeleriniń ósiwi qadaǵalaw toparına salıstırǵanda joqarı boldı. Cohen d effekt ólshemi ortasha dárejeden joqarı diapazonda bahalandı. JI moduli qáteniń túri hám sebebine jaqın

túsindirme beriw arqalı oqıwshınıń qayta urınıw strategiyasını jaqsıladı. Tájiriye toparı oqıwshıları tapsırmalardı jobalastırıw hám resurslardan paydalanıw boyınsha joqarı kórsetkishlerdi dizimge aldı. Platformada maqsetli jumıs kórsetkishleri (qáteler ústinde islew, qayta urınıw sapası) posttest nátiyelerine kúshli korreliaciyalıq baylanıstı kórsetti.

Juwmaq. Tájiriye-sınaw hám statistikalıq analiz nátiyelerini matematika pánin oqıtıwda jasalma intellekt hám E-learning texnologiyaların integraciyalaw oqıw nátiyelerin arttırıw, oqıwshınıń qáteler ústinde islew mádeniyatın qalıplestiriw hám óz betinshe bilim alıw kónlikpelerin kúsheytiwde nátiyjeli ekenligin kórsetti. Solay etip, jasalma intellekt hám E-learning sheshimleri matematika bilimlendiriwinde muǵallimdi almastırıwshı qural sıpatında emes, al muǵallım sheshimin kúsheytetuǵın hám oqıwshınıń individual traektoriyasını ilimiy tiykarda basqaratuǵın didaktikalıq infrastruktura sıpatında qaralǵanda eń joqarı nátiyje beredi.

Ádebiyatlar

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие. – Москва: «Академия», 2010.
2. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования: учебное пособие. – Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2014.
3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. - Boston: 2019. – P. 250.
4. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2019. – P. 536.
5. Ózbekstan Respublikası Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciyalar ministrligi. Akademikalıq hadallıq: joqarı oqıw orınları ushın metodikalıq qollanba. – Tashkent: «Ózbekstan», 2021, 120-b.
6. Cohen J. Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. – P. 567.

**ORGANIK KIMYO KURSIDA KARBON KISLOTALAR MAVZUSINI KOMPETENTLIK
YONDASHUVI ASOSIDA O'QITISHNING AMALIY AHAMIYATI**

Aytoreev Abdiganiy Isaqbaevich – *assistent o'qituvchi*

abdiganayaytoree@gmail.com

Sherimmatova Mahfuza Rasul qizi – *magistrant*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ТЕМЕ КАРБОНОВЫХ КИСЛОТ
В КУРСЕ ОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА**

Айтореєв Абдигані Ісакбаєвич – *ассистент преподаватель*

Шеримматова Махфуза Расуловна – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF TEACHING THE TOPIC OF CARBOXYLIC ACIDS
IN THE ORGANIC CHEMISTRY COURSE BASED ON A COMPETENCY-BASED APPROACH**

Aytoreev Abdiganiy Isaqbaevich – *assistant teacher*

Sherimmatova Makhfuza Rasulovna – *master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: organik kimyo, karbon kislota, kompetentlik yondashuv, amaliy ahamiyati, interaktiv ta'lim va raqamli platformalar.

Rezyume. Maqolada organik kimyo fanida karbon kislotalar mavzusini kompetentli yondashuv asosida o'qitishning amaliy ahamiyati bayon etilgan. Organik kimyo fanini o'qitishning kompetentli yondashuvi asosida talabalar organik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiruvchi yangi materiallarni ishlab chiqish, eksperimentlarni loyihalash va natijalarni metrologik talqin qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ta'lim tizimida infratuzilmaviy va raqamli kompetentlikning mavjud muammolari tahlil qilinib, taklif etilayotgan metodikaning samaradorligi asoslandi. Mazkur maqolada organik kimyoni o'qitishning o'quv-metodik tizimini organik fanlar raqamli kutubxonasi, izlanishga asoslangan ta'lim texnologiyalari, teskari ta'lim yondashuvlari asosida takomillashtirishning ahamiyati kompetensiyaviy yondashuv bilan bog'liqligi ochib berilgan.

Ключевые слова: органическая химия, карбоновая кислота, компетентностный подход, практическое значение, интерактивное обучение и цифровые платформы.

Резюме. В статье изложена практическая значимость преподавания темы карбоновых кислот на основе компетентностного подхода в органической химии. На основе компетентностного подхода к преподаванию органической химии студенты имеют возможность разрабатывать новые материалы, развивающие навыки органического мышления, проектировать эксперименты и метрологически интерпретировать результаты. Проанализированы существующие проблемы инфраструктурной и цифровой компетентности в системе образования и обоснована эффективность предлагаемой методики. В данной статье раскрыто, что важность совершенствования учебно-методической системы преподавания органической химии на основе цифровой библиотеки органических наук, образовательных технологий, основанных на исследованиях, подходов обратного обучения связана с компетентностным подходом.

Key words: organic chemistry, carbonic acid, competency-based approach, practical significance, interactive education, and digital platforms.

Summary. The article describes the practical significance of teaching the topic of carboxylic acids based on a competency-based approach in organic chemistry. Based on the competency-based approach to teaching organic chemistry, students will have the opportunity to develop new materials that develop organic thinking skills, design experiments, and metrologically interpret the results. Existing problems of infrastructural and digital competence in the education system were analyzed, and the effectiveness of the proposed methodology was substantiated. This article reveals that the importance of improving the educational and methodological system of teaching organic chemistry based on the digital library of organic sciences, research-based educational technologies, and reverse learning approaches is related to the competency-based approach.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki ularni amaliyotda qo'llay olish kompetensiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazaridan, kimyo fanini o'qitishda kompetentlik yondashuvi dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, organik kimyo kursining muhim bo'limlaridan biri hisoblangan karbon kislotalar mavzusini o'qitishda ushbu yondashuvni qo'llash o'quvchilarning ilmiy tafakkuri, tahliliy fikrlashi hamda amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda fanlarni o'qitish jarayoni tubdan yangilanib, an'anaviy yondashuvlardan zamonaviy,

innovatsion va teskari ta'lim va raqamli texnologiyalariga o'tish jarayoni jadallashmoqda. Ta'lim sifatini oshirish, talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning ijodiy va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda amaliy ko'nikmalarini shakllantirish oliy ta'lim oldida turgan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, kimyo fanlari tarkibida alohida o'rin tutuvchi organik kimyo fanini o'qitishda mazkur masalalar yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Organik kimyo – uglerod atomini o'z ichiga olgan birikmalar, ularning tuzilishi, xossalari, olinishi va kimyoviy reaksiyalarini o'rganadigan fan bo'lib, u bo'lajak mutaxassislarining ilmiy dunyoqa-

rashi, laboratoriya madaniyati hamda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bois ushbu fanni o'qitishda faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'quv jarayonini samarali tashkil etish talab etiladi [1].

Karbon kislotalar – tarkibida karboksil (-COOH) funksional guruhi mavjud bo'lgan organik birikmalar bo'lib, ular biologik jarayonlar, oziq-ovqat sanoati, farmatsevtika va ekologiya sohalarida keng qo'llaniladi. Ushbu mavzuni kompetentlik yondashuvi asosida o'qitish orqali o'quvchilarda nafaqat kimyoviy bilimlar, balki muammoli vaziyatlarni hal etish, tajriba o'tkazish va natijalarni tahlil qilish kompetensiyalari shakllanadi.

Kimyo ta'limida kompetentlik yondashuvi masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, pedagogik adabiyotlarda kompetentlik tushunchasi o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarni integratsiyalashgan holda qo'llay olish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Organik kimyoni o'qitish metodikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda karbon kislotalar mavzusini o'rganishda interaktiv metodlar, laboratoriya tajribalari hamda muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali ekanligi ta'kidlangan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, xususan, PhET Interactive Simulations kabi raqamli platformalar yordamida molekulyar tuzilishlarni vizualizatsiya qilish o'quvchilarning tushunish darajasini oshirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Bundan tashqari, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi, fanlararo bog'liqlikni ta'minlashi hamda o'quv jarayonining samaradorligini oshirishi haqida ilmiy xulosalar mavjud [1].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Oliy o'quv yurtlarida organik kimyo fanini o'qitishning samaradorlik ko'rsatkichlari va mavzuga oid adabiyotlar sharhi quyidagicha ko'rib chiqilishi mumkin. Onlayn platformalar va masofaviy ta'lim imkoniyatlari samaradorligini o'rganish natijasida ijodiy yondashuv ko'rsatkichlari aniqlanadi. Bu yo'nalishda bir qator ilmiy ishlar olib borilgan.

I.Toshev, R.Ismoilov va boshqa mualliflar tomonidan yaratilgan "Organik kimyo" darsligida organik moddalarning klassifikatsiyasi, reaksiyalar mexanizmi hamda ularning amaliy ahamiyati ilmiy asosda tushuntirilgan. Ushbu adabiyot organik kimyo fanining nazariy asoslarini o'rganishda muhim o'rin tutadi [4].

A.Abdusamatov va hamkorlarining "Organik kimyo" darsligi akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda organik birikmalarning tuzilishi, xossalari va reaksiyalari haqida muhim nazariy ma'lumotlar keltirilgan. Mazkur manba organik kimyo fanining asosiy tushunchalarini o'rganishda muhim didaktik manba hisoblanadi [5].

A.Abdusamatovning organik kimyo bo'yicha darsliklarida organik birikmalarning tuzilishi, nomenklaturasi va kimyoviy reaksiyalari keng yoritilgan. Mazkur manbalar organik kimyo fanining nazariy asoslarini chuqur o'rganish hamda talabalarning ilmiy bilimlarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Mazkur adabiyotlar organik kimyo fanining nazariy asoslarini o'rganish, shuningdek, zamonaviy pedagogik

texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishda muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, organik kimyoning nazariy asoslari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar alohida yo'nalishlarda yetarlicha ishlab chiqilgan. Biroq organik kimyo fanini raqamli kutubxona resurslari va teskari ta'lim texnologiyalari asosida yagona o'quv-metodik tizim sifatida integratsiyalash masalasi kompleks ilmiy tadqiqot sifatida yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois mazkur yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar ta'lim samaradorligini oshirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda kompleks yondashuv asosida nazariy va amaliy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini kompetentlik yondashuvi, tizimli tahlil va pedagogik eksperiment tashkil etadi.

Quyidagi metodlar qo'llanildi:

Nazariy metodlar: ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish;

Empirik metodlar: kuzatish, pedagogik tajriba, savolnoma va test sinovlari;

Statistik metodlar: olingan natijalarni miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilish.

Tadqiqot jarayonida karbon kislotalar mavzusini o'qitishda kompetentlik yondashuvi asosida ishlab chiqilgan dars ishlanmalari sinovdan o'tkazildi.

Darslarda muammoli vaziyatlar yaratish, laboratoriya ishlari, kichik guruhlarda ishlash hamda raqamli vositalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratildi.

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitish jarayonini modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, organik kimyo kabi murakkab nazariy tushunchalarga boy fanlarni o'qitishda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Organik kimyo fanini o'qitishda talabalar ko'pincha murakkab molekulyar tuzilishlar, reaksiyalar mexanizmi va stereokimyoviy jarayonlarni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli ta'lim jarayonida vizual materiallar, animatsiyalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv platformalardan foydalanish talabalarning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi [1].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, karbon kislotalar mavzusini kompetentlik yondashuvi asosida o'qitish o'quvchilarning bilim darajasi va amaliy ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirdi. Xususan:

- o'quvchilarning mavzuni tushunish darajasi an'anaviy usulga nisbatan yuqori bo'ldi;

- amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etish ko'rsatkichi oshdi;

- mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati rivojlandi;

- fanlararo bog'liqlikni anglash darajasi yaxshilandi.

Shuningdek, dars jarayonida qo'llanilgan interaktiv metodlar va raqamli vositalar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni faol o'quv jarayoniga jalb etdi.

Natijada, o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlar, balki real hayotda qo'llash mumkin bo'lgan kompetensiyalar shakllandi [2].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, organik kimyo kursida karbon kislotalar mavzusini kompetentlik yondashuvi asosida o'qitish yuqori samaradorlikka ega ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari boyicha, ushbu yondashuvlar asosida quyidagicha xulosalarga kelindi:

- ta'lim samaradorligini oshiradi va bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlaydi;

- talabalarning mustaqil, tanqidiy va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirdi;

- laboratoriya mashg'ulotlarini mazmunan boyitadi hamda nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kuchaytirdi;

- zamonaviy, raqobatbardosh va kasbiy kompetensiyalarga ega mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qildi.

Shu sababli, kimyo ta'limida kompetentlik yondashuvini keng joriy etish, zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash orqali o'quv jarayonini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent: "O'qituvchi", 2006.
2. Aripov M. Axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Noshir", 2009.
3. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar: ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Iste'dod", 2008.
4. Toshev I.A., Ismoilov R.I. va boshqalar. Organik kimyo. O'quv qo'llanma. – Toshkent: «G'ofur G'ulom», 2004.
5. Abdusamatov A. Organik kimyo. Darslik. -Toshkent: «Talqin», 2005.
6. Umarov B. Organik kimyo. Darslik. – Toshkent: «Iqtisod-moliya», 2007.

**МАКТАБ ТАЪЛИМИ ТИЗИМИГА КЛАСТЕР МОДЕЛИНИ ТАТБИҚ ЭТИШНИНГ
КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ**

Бадалова Максуда Умаровна – *иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент*
umaksuda69@gmail.com

А.Авлоний номидаги педагогик маҳорат миллий институти

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ВНЕДРЕНИЯ КЛАСТЕРНОЙ МОДЕЛИ
В СИСТЕМУ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Бадалова Максуда Умаровна – *доктор философии по экономическим наукам, доцент*
Национальный институт педагогического мастерства имени А.Авлоний

**CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR IMPLEMENTING THE CLUSTER MODEL
IN THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM**

Badalova Maksuda Umarovna – *doctor of Philosophy in Economic Sciences, associate professor*
Pedagogical Mastery named after A.Avloni national institute

Таянч сўзлар: мактаб кластери, кластер модели, интеграция, ҳамкорлик, шериклик, узлуксиз таълим, таълим сифати, таълим субъектлари.

Резюме. Мақолада мактаб таълими тизимида кластер моделини татбиқ этишнинг концептуал асослари тадқиқ этилган. Мактаб кластери таълим муассасалари, олий таълим ташкилотлари, илмий-тадқиқот марказлари, иш берувчилар ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги интеграциялашган ҳамкорлик тизими сифатида асосланган. Тадқиқот натижасида интеграция, ҳамкорлик ва шериклик ҳамда узлуксиз таълим тамойилларининг кластер моделини шакллантиришдаги ўрни аниқланган. Муаллиф томонидан мактаб кластерининг концептуал модели тақлиф этилган.

Ключевые слова: школьный кластер, кластерная модель, интеграция, сотрудничество, партнерство, непрерывное образование, качество образования, субъекты образования.

Резюме. В статье исследованы концептуальные основы внедрения кластерной модели в систему школьного образования. Школьный кластер рассматривается как интегрированная система взаимодействия школ, организаций высшего образования, научно-исследовательских учреждений, работодателей и общественных организаций. Определены значение принципов интеграции, сотрудничества, партнерства и непрерывного образования. На основе исследования предложена концептуальная модель школьного кластера.

Key words: school cluster, cluster model, integration, cooperation, partnership, lifelong learning, quality of education, educational stakeholders.

Summary. The article examines the conceptual foundations of implementing a cluster model in the school education system. A school cluster is considered as an integrated system of cooperation among schools, higher education institutions, research organizations, employers and public institutions. The study identifies the role of integration, cooperation, partnership and lifelong learning principles in the development of a school cluster. A conceptual model of the school cluster is proposed based on the research findings.

Кириш. Замонавий таълим тизимида ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, рақамлаштириш, меҳнат бозори талабларининг тез янгиланиши ва илм-фан тараққиёти таълим муассасалари фаолиятини аъёнавий ёндашувлар асосида ташкил этишни қайта кўриб чиқишни талаб этмоқда. Бугунги кунда мактабнинг фақат таълим берувчи муассаса сифатида фаолият юритиши етарли эмас. У таълим, илм-фан, жамият ва меҳнат бозори ўртасидаги ўзаро алоқаларни таъминловчи очиқ институционал тизимга айланиши зарур.

Шу нуқтаи назардан таълим кластерлари ғояси таълим муассасаларининг ички имкониятларини ташқи субъектлар ресурслари билан уйғунлаштиришга қаратилган инновацион ёндашув сифатида аҳамият касб этмоқда. Кластер ёндашуви умумий мақсадга эга бўлган мактаблар, олий таълим ташкилотлари, илмий-тадқиқот муассасалари, малака ошириш марказлари, иш берувчилар, давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини назарда тутди.

Ўзбекистонда ҳам таълим сифатини ошириш, педагогларнинг касбий ривожланишини таъминлаш, таълимнинг кейинги босқичлари билан узвийлигини

куचाйтириш ва замонавий меҳнат бозори талабларига мос кадрлар тайёрлаш устувор вазифалардан бири сифатида қаралмоқда. Ўзбекистонда ўқитувчиларнинг узлуксиз касбий ривожланишини таъминлаш, рақамли таълим ва янги педагогик ёндашувларни ривожлантириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилаётгани қайд этиш лозим..

Шу асосда мазкур тадқиқотнинг мақсади мактаб таълими тизимида кластер моделини татбиқ этишнинг концептуал асосларини аниқлаш, унинг асосий тамойилларини тизимлаштириш ҳамда мактаб кластери иштирокчилари ўртасидаги ўзаро ҳамкорлиқнинг назарий моделини ишлаб чиқишдан иборат.

Материаллар ва методлар. Тадқиқотда тизимли, қиёсий, таҳлилий ва концептуал моделлаштириш методларидан фойдаланилди. Хорижий таълим тизимларида кластер ёндашувининг шаклланишига оид илмий-назарий қарашлар, таълим интеграцияси, узлуксиз таълим ва таълим субъектлари ўртасидаги шериклик механизмлари таҳлил қилинди.

Шунингдек, Ўзбекистонда таълим соҳасини модернизация қилишга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий

хужжатлар, халқаро ташкилотларнинг таълим соҳасидаги ёндашувлари ва таълим сифатини оширишга қаратилган замонавий концепциялар ўрганилди.

Тадқиқотнинг мантиқий асосини «мақсад – субъектлар – таъмоийлар – ресурслар – жараён – натижа» тизими ташкил этди. Ушбу ёндашув асосида мактаб кластери таълим муассасаларининг оддий ҳамкорлик тармоғи эмас, балки ягона мақсад ва натижага йўналтирилган интеграциялашган таълим экотизими сифатида талқин қилинди.

Натижалар. Тадқиқот натижасида мактаб кластери тушунчасига қуйидагича муаллифлик таърифи таклиф этилди:

Мактаб кластери – умумий ўрта таълим мактаблари, мактабгача таълим ташкилотлари, олий таълим муассасалари, илмий-тадқиқот ташкилотлари, малака ошириш марказлари, ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик субъектлари, давлат ва жамоат ташкилотларининг ягона мақсад асосида таълим сифати ва самарадорлигини оширишга қаратилган интеграциялашган ҳамкорлик тизимидир.

Мактаб кластерининг концептуал асосларини олтига ўзаро боғлиқ таъмоий ташкил этади:

1. интеграция;
2. ҳамкорлик ва шериклик;
3. узлуксиз таълим;
4. инновацион ёндашув;
5. компетенциявий ёндашув;
6. ресурслардан самарали фойдаланиш.

Мазкур мақолада дастлабки уч таъмоийнинг концептуал мазмунини таҳлил қилинади.

Интеграция таъмоийи. Интеграция мактаб кластери фаолиятининг базавий таъмоийи ҳисобланади. «Интеграция» тушунчаси бирлаштириш, яхлитлаштириш ва ўзаро боғлаш мазмунини аниқлаб, таълим соҳасида турли субъектлар, ресурслар ва фаолият йўналишларини ягона мақсадга йўналтиришни ифодалайди.

Мактаб кластерида интеграция икки даражада намоён бўлади. Биринчиси – ички интеграция бўлиб, у мактабнинг таълим, тарбия, методик, бошқарув ва инновацион фаолиятини ўзаро мувофиқлаштиришни аниқлади. Иккинчиси – ташқи интеграция бўлиб, мактабнинг университет, илмий марказ, ишлаб чиқариш субъекти, маҳаллий бошқарув органлари, ота-оналар ва жамоат ташкилотлари билан ҳамкорлигини камраб олади.

Ташқи интеграция мактаб таълими мазмунини реал ҳаёт ва меҳнат бозори билан боғлаш имконини беради. Масалан, олий таълим профессор-ўқитувчиларининг мактаб ўқувчилари учун махсус машғулотлар ўтказиши, университет лабораторияларидан фойдаланиш, илмий лойиҳаларга жалб қилиш ва ишлаб чиқариш корхоналарига экскурсиялар ташкил этиш интеграциянинг амалий кўринишларидир.

Интеграция педагогларнинг касбий ривожланиши учун ҳам муҳим. Университетлар ва илмий ташкилотлар билан ҳамкорликда ташкил этиладиган семинарлар, мастер-класслар, тадқиқотлар ва методик

лоийҳалар ўқитувчиларнинг илмий-методик салоҳиятини оширади.

Шунингдек, интеграция ресурсларни бирлаштириш имконини беради. Лаборатория, кутубхона, электрон ресурслар, мутахассислар ва таълим технологияларидан биргаликда фойдаланиш алоҳида муассаса имкониятларини кенгайтиради.

Ҳамкорлик ва шериклик таъмоийи. Мактаб кластерининг иккинчи муҳим асоси ҳамкорлик ва шерикликдир. Ҳамкорлик умумий мақсадга эришиш учун субъектларнинг билим, тажриба ва ресурсларини бирлаштиришни аниқлаб, шериклик ушбу муносабатларни ишонч, тенг ҳуқуқ ва ўзаро масъулият асосида ташкил этишни назарда тутади.

Кластерда ҳар бир субъектнинг аниқ функционал вазифаси мавжуд бўлади. Мактаб таълим жараёнининг асосий ижроқисми сифатида иштирок этса, олий таълим муассасалари илмий-методик кўмак кўрсатади, илмий ташкилотлар тадқиқот ва инновацияларни таъминлайди, иш берувчилар амалий кўникмаларни шакллантиришда иштирок этади.

Ҳамкорлик ўқувчилар учун ҳам янги таълим имкониятларини яратади. Фан тўғрақлари, олимпиадалар, илмий конференциялар, стартаплар, амалий машғулотлар ва касбга йўналтириш тадбирлари ўқувчиларнинг қобилиятларини эрта аниқлаш имконини беради.

Узлуксиз таълим таъмоийи

Узлуксиз таълим мактаб кластерида таълим босқичлари ўртасидаги ворисийликни таъминлашга хизмат қилади.

Мактаб кластерида узлуксиз таълим мактабгача таълимдан бошлаб умумий ўрта, профессионал ва олий таълимгача бўлган таълим траекториясини уйғунлаштириш имконини беради.

Ушбу таъмоийнинг муҳим жиҳати ўқувчиларни касбий йўналтиришдир. Ўқувчиларнинг қизиқиши ва қобилиятини эрта аниқлаш, уларни университетлар, касбий таълим муассасалари ва ишлаб чиқариш корхоналари билан таништириш келажак касбини онгли танлашга ёрдам беради.

Узлуксиз таълим педагогларнинг касбий ривожланишига ҳам тааллуқли. Ўзбекистонда ўқитувчилар учун узлуксиз касбий ривожланиш, мактаб асосидаги ўрганиш ва рақамли таълим имкониятларини кенгайтиришга қаратилган дастурлар ривожлантирилмоқда.

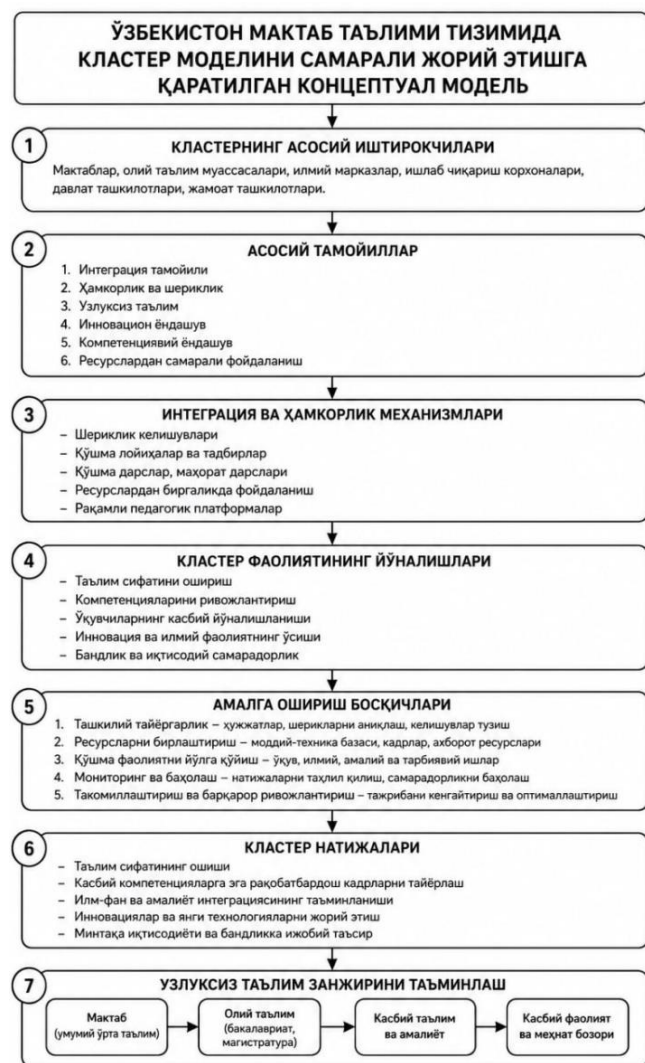
Мактаб кластерининг концептуал модели

Тадқиқот натижасида мактаб кластерининг концептуал модели қуйидаги таркибий қисмлар асосида шакллантирилди:

Мақсад → таъмоийлар → иштирокчилар → ресурслар → ҳамкорлик механизмлари → таълим жараёни → мониторинг → натижа.

Моделнинг марказида ўқувчи шахси ва таълим сифати туради. Унинг атрофида мактаб, олий таълим, илмий ташкилотлар, малака ошириш марказлари, иш берувчилар, давлат ва жамоат ташкилотлари ўзаро боғланган ҳолда ҳаракат қилади.

1-расм. Мактаб кластерининг концептуал модели*

*Муаллиф томонидан тузилган.

Моделда мақсадли блок таълим сифатини ошириш ва рақобатбардош шахсни шакллантиришни камраб олади. Институционал блок кластер иштирокчиларини, функционал блок уларнинг вазифаларини, ресурс блоки эса моддий, молиявий, инсон, ахборот ва илмий ресурсларни ифодалайди. Мониторинг блоки таълим натижаларини баҳолаш ва кластер фаолиятини тақомиллаштиришга хизмат қилади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23-сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги ЎзРҚ-637-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29-апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони.
3. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат: ўқув қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2006.
4. Ишмухамедов Р.Ж., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар: таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Тошкент: “Истеъдод”, 2008.
5. Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш: ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент: 2010.
6. Омонов Х.Т., Хўжаев Н.Х., Мадьярова С.А., Эшчонов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Тошкент: “Иқтисод-Молия”, 2009.
7. Холиқов А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: “Иқтисод-Молия”, 2011.
8. World Bank. Uzbekistan Yeducation Sector Analysis and Yeducation Development Materials.
9. Drucker P. F. Innovation and Yentrepreneurship. – New York: Harper & Row, 1985.
10. Porter M. Ye. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990.

Муҳокама. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мактаб кластери анъанавий ҳамкорлик моделидан фарқли равишда субъектларнинг фаолиятини ягона мақсад, умумий ресурслар ва мувофиқлаштирилган бошқарув асосида бирлаштиради.

Кластер ёндашувининг муҳим устунлиги – синергетик самарадир. Яъни бир нечта субъектларнинг имкониятлари бирлаштирилганда натижа ҳар бир субъектнинг алоҳида фаолияти натижасидан юқори бўлиши мумкин.

Узлуксиз таълим нуктаи назаридан кластер таълим босқичлари ўртасида «кўприк» вазифасини бажаради.

Мактаб кластерида ҳамкорликнинг институционал-лашуви педагогларнинг касбий ривожланишига ҳам таъсир кўрсатади. Бу жиҳат Ўзбекистонда ўқитувчиларнинг узлуксиз касбий ривожланишига қаратилган янги ёндашувлар билан уйғунлашади.

Шу билан бирга, кластер моделини жорий этишда бир қатор шартлар муҳим: иштирокчиларнинг вазифаларини аниқ белгилаш, ҳуқуқий асосларни тақомиллаштириш, молиявий механизмларни шакллантириш, маълумот алмашинувини таъминлаш ва натижаларни баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш.

Хулоса. Тадқиқот натижасида мактаб таълими тизимига кластер моделини татбиқ этишнинг концептуал асослари тизимлаштирилди. Мактаб кластери таълим муассасалари, олий таълим ташкилотлари, илмий-тадқиқот марказлари, малака ошириш муассасалари, иш берувчилар, давлат ва жамоат ташкилотларининг ягона мақсад асосидаги интеграциялашган ҳамкорлик тизими сифатида асосланди.

Кластер моделининг биринчи гуруҳ концептуал асосларини интеграция, ҳамкорлик ва шериклик ҳамда узлуксиз таълим тамойиллари ташкил этади. Уларнинг ўзаро уйғунлиги таълим мазмуни, ресурслар ва инсон салоҳиятини ягона мақсадга йўналтириш имконини беради.

Тадқиқот асосида таклиф этилган концептуал модель «мақсад – тамойиллар – иштирокчилар – ресурслар – ҳамкорлик – таълим жараёни – мониторинг – натижа» мантикий занжирига асосланади.

Мазкур ёндашувни Ўзбекистон мактаб таълими тизимида босқичма-босқич жорий этиш таълим сифати, педагогларнинг касбий ривожланиши, ўқувчиларни касбга йўналтириш ва таълим муассасалари ўртасидаги интеграцияни кучайтиришга хизмат қилиши мумкин.

QARAQALPAQ XALÍQ PEDAGOGIKASÍNDÁ ÁDEP-İKRAMLÍLÍQ TÁRBIYASÍNÍN MAZMUNÍ**Esemuratova Turganbike Aytmuratovna – úlken oqıtıwshı**esemuratovaturgangul@gmail.com*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***СОДЕРЖАНИЕ ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В КАРАКАЛПАКСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ****Есемуратова Турганбике Айтмуратовна – старший преподаватель***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE CONTENT OF MORAL EDUCATION IN KARAKALPAK FOLK PEDAGOGY****Esemuratova Turganbike Aytmuratovna – senior teacher***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so‘zlar: qoraqalpoq xalq pedagogikasi, odob-axloq tarbiyasi, xalq og‘zaki ijodi, maqol va matallar, milliy qadriyatlar, ma‘naviy tarbiya, barkamol shaxs, oilaviy tarbiya.

Rezyume. Maqolada qoraqalpoq xalq pedagogikasida odob-axloq tarbiyasi mazmuni, uning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, maqol va matallarning yoshlarni ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Qoraqalpoq xalqining milliy qadriyatlari, urf-odatlar va an‘analari asosida barkamol shaxsni shakllantirish masalalari ochib berilgan.

Ключевые слова: каракалпакская народная педагогика, нравственное воспитание, устное народное творчество, пословицы и поговорки, национальные ценности, духовное воспитание, гармонично развитая личность, семейное воспитание.

Резюме. В статье раскрывается содержание нравственного воспитания в каракалпакской народной педагогике, а также рассматриваются его теоретические и практические основы. Особое внимание уделено педагогическим возможностям произведений устного народного творчества, в частности пословиц и поговорок, в формировании духовно-нравственных качеств молодежи. Проанализирована роль национальных ценностей, традиций и обычаев каракалпакского народа в воспитании гармонично развитой личности.

Key words: Karakalpak folk pedagogy, moral education, oral folk literature, proverbs and sayings, national values, spiritual education, well-rounded personality, family education.

Summary. The article examines the content of moral education in Karakalpak folk pedagogy and highlights its theoretical and practical foundations. It also analyzes the pedagogical potential of oral folk literature, especially proverbs and sayings, in the moral and spiritual education of young people. The study emphasizes the role of the Karakalpak people's national values, traditions, and customs in the formation of a well-rounded and morally mature personality.

Kirisiw. Ğárezsizlikke eriskennen keyin elimizde milliy tariyxqa, ruwxıy qádiriýatlarga hám mádeniy miyrasqa bolǵan múnásibet sapalı jańa basqıshqa kóterildi. Kóp jıllar dawamında jetkilikli úyrenilmegen hám umıtılıp baratırǵan milliy miyrasımız qayta tiklenip, onı izertlew hám keń xalıqqa jetkiziw ushın úlken múmkinshilikler jaratıldı. Búgingi kúnde xalqımızdıń ózligin anlawın tereńlestiriw, milliy sananı bekkemlew, jas áwladtı ata-babalarımız qaldırǵan bay ruwxıy miyras hám milliy qádiriýatlar ruwxında tárbiyalaw mámleket siyasatınıń áhmiyetli baǵdarlarınń birine aylandı. Bul process jaslardıń watansúyishilik sezimin kúsheytiwge, olardı milliy ideya hám ğárezsizlik qádiriýatlarına sadıq bolıp jetilisiwine xızmet etedi.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyev aytıp ótkenindey: “Eger jámiyet turmısımızdıń denesi ekonomika bolsa, onıń jamı hám ruwxı – mánawiyat. Biz Jańa Ózbekstandı qurıwda kúshli ekonomika menen bir qatarda, ata-babalarımızdıń bay miyrası, milliy hám ulıwmainsaniyılıq qádiriýatlarga tayanǵan kúshli mánawiyatqa da súyenemiz” [1]. Bul pikir mánawiyattıń jámiyet rawajlanıwındaǵı teń joq orın anlatadı.

Adebiyatlar sholıwı. Ruwxıyılıq – adamnıń ishki dúnyasın bayıtuǵın, onıń aqlılıq hám ruwxıy imkaniyatların ashıp beretuǵın, joqarı insaniyılıq qásiyetlerin qalıplestiretuǵın ullı qúdiret. Ol insan qálbinde mehir-múriwbet, hadallıq, ádillik, watansúyiwshilik, adamgershilik sıyaqlı qásiyetlerdi rawajlandırıp, onı iygilikli maqsetlerge baǵdarlaydı. Sonlıqtan jas áwladtı

ruwxıy qádiriýatlar tiykarında tárbiyalaw, olarǵa milliy miyrasımızdı tereń úyretip barıw hár bir pedagogtıń, atananıń hám jámiyettiń eń áhmiyetli wazıypalarınń biri bolıp esaplanadı.

Tariyxıy dereklerge súyensek, xalqımız erte dáwirlerden baslap jas áwladtı tárbiyalaw boyınsha ózine tán bay tájiriye hám ózgeshe pedagogikalıq mektepti qalıplestirgen. Keleshek áwladtı kámil insan etip tárbiyalawda, onı jámiyetlik turmısqa tayarlawda hám joqarı ádep-ikramlılıq qásiyetlerdi qalıplestiriwde xalıq pedagogikasınıń áhmiyeti júda úlken. Ásirese, qaraqalpaq xalıq pedagogikasi kóp ásirlik turmıs tájiriyesi tiykarında qalıplesken tárbiya sisteması bolıp, onda jaslardı dáwir talaplarına say jetilisen, ruwxıy bay, miynetsúygish hám Watan súyiwshi shaxs etip tárbiyalaw ushın qollanılgan usıllar, qurallar hám tájiriyeler óz sáwleleniwin tapqan.

Xalıq pedagogikasi – belgili bir xalıqtıń kóp jıllıq ómir tájiriyesi tiykarında qalıplesken tárbiyalıq kózqaraslar, qaǵıydalar hám ámeliy usıllar jıyındısı bolıp esaplanadı. Onda tárbiyanıń maqseti, wazıypaları, mazmunı hám usılları xalıqtıń turmıs tártibi menen tıǵız baylanısta rawajlangan. Bul sistema úrp-ádetler, salt-dástúrler, máresimler, turmıs qaǵıydaları, xalıq awızeki dóretiliwshiligi, oyınlar hám miynet tájiriyesi arqalı ámelge asırılıp, jas áwladtı jámiyetlik turmısqa tayarlawǵa xızmet etken.

Demek, búgingi kúnde de jaslardı joqarı ádep-ikramlılıq qásiyetlerine iye, milliy qádiriýatlardı qádirléytuǵın, ruwxıy jetilisen hám jámiyetke paydalı shaxs etip tárbiyalawda

qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń ilimiy-pedagogikalıq múmkinshiliklerin tereń úyreniw hám onı tálim-tárbiya procesinde nátiyjeli qollanıw úlken áhmiyetke iye. Bul bolsa xalıq pedagogikasınıń maqseti hám wazıypaların tereń ańlap, onı zamanagóy pedagogikalıq ámeliyat penen uýınlastırıwdı talap etedi.

Xalıq pedagogikasında ádep-ikramlılıq tárbiyası tek teoriyalıq úgitler menen sheklenip qalmastan, kúndelikli turmıs, miynet, shańaraq múnásibetleri, úrp-ádetler, salt-dástúrler hám xalıq awızeki dóretiushiligi arqalı ámelge asırılǵan. Balanıń dáslepki tárbiyashısı ata-ana, apa hám ata bolıp esaplangan. Sol sebepli “Ata kórgen oq jonar, ana kórgen ton pisher” degen naqıl áwlad tárbiyasında jası úlkenlerdiń úlgi bolıwı kerek ekenligin bildiredi. Bala jası úlkenlerdiń is-háreketin, sóz mádeniyatın, adamlarǵa bolǵan múnásibetin kórip úlkeyedi. Demek, ádep-ikramlılıq eń dáslep úlgi arqalı qalıpleseı.

Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında adamgershilik sıpatları arasında jası úlkenlerdi húrmetlew, kishilerge izzet kórsetiw, haqıyqatshılıq, kishiyeıllik, sabırılılıq, miyrim-shápáát, keńpeıillik hám watansúyiwshilik ayırıqsha orın tutadı. Bul qásiyetler balalardıń sanasına besikten baslap sińdirilgen. Ásirese, ata-anaǵa húrmet, aǵayın-tuwısqanlıq qatnasıqlardı qadırlaw, qońsı-qobalar menen tatıw jasaw qaraqalpaq xalıqınıń ádep normalarınıń tiykarǵı bólegi bolıp tabıladı. Xalıqımızda “Úlkenge – húrmet, kishige – izzet” degen qaǵıydıń ómirlik norma sıpatında qabıllap, onı perzent tárbiyasında izbe-iz qollanǵan. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında jasardıń ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawda folklorlarda girewli orın iyeleydi. Atap aytqanda folklorıń bir bólimi esaplangan naqıl-maqallar.

Naqıl-maqallar qaraqalpaq xalıqınıń milliy hám ruwxıy qadıriyatlarınń ajıralmas bólegi bolıp, xalıq awızeki dóretiushiliginıń eń áhmiyetli janrlarınıń biri esaplanadı. Olar xalıqtıń kóp ásirlik ómir tájiriyesin, danalıq oy-pikirlerin hám moral qadıriyatların ózinde jámlegen bay miyras sıpatında áwladtan-áwladqa jetip kelgen. Naqıl-maqallarda miynet, adamgershilik, ádep-ikramlılıq, doslıq, hadallıq, watansúyishilik hám basqa da ulıwma insaniylik qásiyetler qısqa, biraq tereń mazmunlı sózler arqalı sáwlelengen. Sol sebepli olar xalıq danalıǵınıń jıyındısı, ruwxıy ǵáziyesi retinde joqarı bahalanadı.

Naqıl-maqallardıń kópshiligi poetikalıq formada jaratılǵan bolıp, kóp jıllıq xalıq tájiriyesiniń hám sóz sheberliginiń jemisi esaplanadı. Olar qısqa kólemde úlken mánini bildiriwı, obrazlı tili, ótkir pikirleri hám kórkem sóylew úlgi menen xalıq awızeki dóretiushiliginıń basqa janrlarınan ajıralıp turadı. Ásirese, pikirdi qısqa hám isenimli jetkiziw qásiyetine iye bolǵanlıqtan, naqıl-maqallar tárbiyalıq processte de úlken pedagogikalıq áhmiyetke iye.

Basqa awızeki dóretiushilik túrleri, misalı, ertek, dástan, juwap-aytıw yaqı jumbaqlar belgili tayarlıqtı talap etse, naqıl-maqallardı hár bir adam kúndelikli sóylew procesinde jeńil qollana aladı. Sol sebepli olar xalıq tilinde keń tarqalǵan, hárkim óziniń oy-pikirin bekkemlew, dálillew yaqı tárbiyalıq mániidegi pikirlerin jetkiziw ushın naqıl-maqallardan paydalanadı. Xalıq arasında «Sózdiń kórki – naqıl», «Aqıllı adam ángimesin naqılsız aytpaydı» degen naqıllardıń keń tarqalıwı da olardıń sóylew mádeniyatındaǵı ayırıqsha ornın kórsetedi.

Demek, naqıl-maqallar tek kórkem sóz úlgi ǵana emes, al jas áwladtı ádep-ikramlılıq ruwxında tárbiyalawǵa xızmet etetuǵın nátiyjeli pedagogikalıq qural esaplanadı.

Olar kúndelikli múnásibetlerde pikirdi dálillew, adamgershilik qásiyetlerin qalıplestiriw hám milliy qadıriyatlardı jas áwlad sanasına sińdiriwde óziniń joqarı pedagogikalıq múmkinshiliklerine iye [2].

Xalıq awızeki dóretiushiliginıń bul janrınıń termin sıpatında qalıplesiwine názer taslasaq, ilimpazlardıń kópshiligi. Arablardıń Orta Aziya hám Qazaqstan dalalarına keliwi menen, usı aymaqlarda jasawshı türk tilles xalıqlarǵa arab tiliniń tásirinde ótken dep tastıyıqlaydı. “Maqal” sózi biziń tilimizge arablardan kirgen. Bunıń mánisi “orınlı sóz” yaǵnıy “tiyisli orınlarda ayılǵan sóz” degendi ańlatadı [2].

Geypara ilimpazlar usınıń dálil sıpatında ertedegi ádebiy miyraslardı kórsetedi. XI ásirdiń belgili esteliklerinen esaplangan «Kuttagu bilig» hám Maxmud Qashqariydiń «Devonu luǵotit turk» kitabında oǵada kóp naqıl-maqallardıń úlgi bar ekenin kórsetiw menen qatar Tonıkóktiń húrmetine ornatılǵan eskertkishte kórkem teńewler, ertekler, metaforalar, naqıl- maqallar, aforizmler kóp ushırasadı.

Pedagogikalıq ádebiyatlarda naqıl-maqallarǵa “Xalıq pedagogikasında kóp qollanılatuǵın, tujırimlı hám keń oydı bildiretuǵın, jámaát tárepinen dóretilgen, dilwar-sheshenler tárepinen islengen kórkem sóz óneriniń bir túri naqıl-maqallar” dep anıqlama berip ótilgen [3].

Qaraqalpaq xalıqınıń naqıl hám maqalları mazmunı menen bir qatarda, qurılıs ózgeshelikleri jaǵınan da bir-birinen parıqlanadı. Bul ózgeshelik, eń aldǵı menen, olar arqalı bildiriletuǵın oy-pikirdiń beriliw usılı hám mánisinde kórinedi. Naqıllarda qollanılgan sózler óziniń tuwrı hám anıq mánisinde paydalanıladı. Sonlıqtan naqıl tınlawshıǵa túsiniqli túrde aqıl-keńes, úgit-násiyat yaqı ómirlik qaǵıyda sıpatında jetkiziledi hám onı túsiniw ushın qosımsha túsindiriwdi talap etpeydi. Yaǵnıy, naqıllar turmıstaǵı waqıya hám hádiyselerdiń mánisin tuwrıdan-tuwrı sáwlelendiretuǵın, qısqa hám mazmunlı danalıq sózler bolıp esaplanadı. Maqallar bolsa qurılısı hám semantikalıq ózgesheligi menen naqıllardan ajıralıp turadı. Ondaǵı sózler kóbinese awıspalı, obrazlı hám astarlı mánide qollanıladı. Sol sebepli maqaldıń mazmunı belgili bir jaǵdayǵa qarap túrli qırınan túsindiriliwi múmkin. Maqallarda tımsallaw, teńew, ishara hám astarlı oy bildiriliwi basım bolıp, tınlawshını tereńirek oy júritiwge úndeydi. Bul janrda pikirdi tuwrı aytwǵa qaraǵanda, obrazlı hám jańasha túrde jetkeriw ádetke aylanǵan.

Qaraqalpaq xalıqınıń sóylew mádeniyatında maqallar tártiplilikti saqlaw, bir adamǵa násiyat beriw yamasa tárbiyalıq mánidegi pikirdi jetkeriw maqsetinde de keń qollanıladı. Misalı, “Qızım saǵan aytaman, kelinim sen tıńla” degen maqalda pikir belgili bir adamǵa qaratılǵanday kórinse de, ámelde ol basqa birewge ishara arqalı úgit beriw usılı sıpatında qollanıladı. Usınday obrazlı hám astarlı sóylew qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń ózine tán qásiyetlerin kórsetip, jas áwladtı ádep-ikramlılıq ruwxında tárbiyalawda nátiyjeli pedagogikalıq qural wazıypasın atqaradı [2].

Xalıq danalıǵı tálim hám tárbiya procesinde ózgeshe orın iyeleydi. Xalıq oyshılları hám danıshpanları qaldırǵan úgit-násiyatlar, danalıq sózler hám moral qaǵıydalar kóp ásirler dawamında áwladtan-áwladqa ótip, óz tárbiyalıq áhmiyetin joǵaltpaǵan. Bul ruwxıy miyras jas áwladtı ádep-ikramlılıq, adamgershilik hám joqarı moral qásiyetler ruwxında tárbiyalawdıń bekkem tiykarın quraydı. Sonlıqtan xalıq danalıǵı tek tariyxıy qadıriyat emes, al búgingi tálim-

tárbiya procesinde de nátiyjeli pedagogikalıq qural sıpatında qollanıladı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq xalıq pedagogıkası ádep-ikramlılıq tárbiyasınıń bay deregi hám milliy qádiriyatlardı saqlap qalıwshı ruwxıy miyras esaplanadı. Xalıqımızdın kóp ásirlik turmıs tájiriybesi tiykarında qalıplesken úrp-ádetler, salt-dástúrler, máresimler, xalıq awızeki dóretiwshiligi, ásirese naqıl-maqallar jas áwladtı adamgershilik, hadallıq, ádillik, miynetsúygishlik, watan súyiwshilik hám ulıwma insanıylıq

qásiyetler ruwxında tárbiyalawda úlken pedagogikalıq múmkinshiliklerge iye.

Házirgi globalasıw hám xabar texnologiyaları tez rawajlanıp atırǵan jaǵdayda jaslardın ruwxıy dúnyasın bayıtıw, olardı jat ideyalardan qorǵaw hám milliy ózligin saqlap qalıwda qaraqalpaq xalıq pedagogıkasınıń áhmiyeti taǵı da artpaqta. Sonlıqtan xalıq pedagogıkası elementlerin zamanagóy tálim mazmunına engiziw, folklor úlgilerinen, naqıl-maqallardan, dástúr hám úrp-ádetlerden pedagogikalıq processte keń paydalanıw zaman talabı bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning poydevoridir. – Toshkent: “Tasvir”, 2021.
2. Qaraqalpaq folklorı. – Nókis: “Bilim”, 1961-1980.
3. Abdimuratov P.S. Qaraqalpaq xalıq pedagogıkası. Sabaqlıq. – Nókis, “Bilim”, 2025.
4. Xodjaev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Toshkent: «Sano-standart», 2017.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA DARS DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNI
TASHKIL ETISH YO'LLARI

Xojanov Baxadır Keunimjaevich – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

b.xojanov@mail.ru

Ajinyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Хожанов Бахадыр Кеунимжаевич – доктор философии по педагогическим наукам

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

METHODS OF ORGANIZING EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Xojanov Baxadır Keunimjaevich – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: darsdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar, shakl, pedagogik shakl, pedagogik shakllar klassifikatsiyasi, murakkablik, faoliyatni tashkillashtirish, tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabati tavsifi, vaqt (reglament), mazmun.

Rezyume. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etishning pedagogik asoslari, shakl va usullari yoritilgan. Shuningdek, to'garaklar, fan haftaliklari, tanlovlar, loyiha faoliyati hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Ключевые слова: внеурочная и внеклассная воспитательная работа, форма, педагогическая форма, классификация педагогических форм, сложность, организация деятельности, характеристика взаимодействия учащихся, время (регламент), содержание.

Резюме. В данной статье освещены педагогические основы, формы и методы эффективной организации внеклассных занятий в общеобразовательных школах. Также показаны пути повышения эффективности образования посредством кружков, научных недель, конкурсов, проектной деятельности и применения современных педагогических технологий.

Key words: extracurricular and out-of-class educational work, form, pedagogical form, classification of pedagogical forms, complexity, organization of activities, characteristics of student interaction, time (timeframe), content.

Summary. This article highlights the pedagogical foundations, forms and methods of effective organization of extracurricular activities in secondary schools. It also shows ways to increase the effectiveness of education through clubs, scientific weeks, competitions, project activities and the use of modern pedagogical technologies.

Kirish. Darsdan tashqari ishlar o'z mazmuni bo'yicha o'quvchilarning fikrlash qobiliyati hamda o'zaro munosabatlarini takomillashtiruvchi vosita bo'lib hisoblanadi. Sababi, darsdan tashqari ishlarda egallagan yangi tushunchalar va informatsiyalar shaxsning ongi orqali qabul qilinadi. Shu asosda o'quvchilarda yangi bilimlar shakllanadi.

Darsdan tashqari ishlar o'qituvchining dasturi va boshchiligi asosida tashkillashtirilib, ular o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish asosida tuziladi. Fan kabinetlari, axborot resurs markazlari, uyda va yakka tartibdagi reja asosida tashkillashtiriladigan mustaqil ishlar darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarning yetakchi shakllari bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil mart oyida ilgari surilgan besh muhim tashabbus yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, mazkur tashabbuslar umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari, kitobxonlik hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga oid tadbirlarni darsdan tashqari to'garaklar, tanlovlar, musobaqalar va ijodiy mashg'ulotlar orqali amalga oshirish o'quvchilarning bilim va qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda barkamol shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi [1].

Darsdan tashqari ishlar o'quvchilar dars jarayonida olingan bilimlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, ular:

- dunyoqarashning to'g'ri shakllanishi;

- odob-axloqiy ruhda tarbiyalanib borishi;

- egallagan nazariy bilimlarini amaliyotda, ishlab chiqarish jarayoni bilan birga qo'llanishlari uchun sharoitlar yaratadi.

Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarda ta'limning moddiy bazalari katta ahamiyatga ega bo'lib, ularga: qo'shimcha adabiyotlar, laboratoriya uskunalari, ko'rgazma qurollar, didaktik materiallar, texnik vositalarni o'z ichiga jamlab, har bir pedagog-o'qituvchi bu vositalardan ta'lim berish bilan birga tarbiyaviy maqsadlarda ham unumli va o'rinli foydalana bilishi shart.

Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarda ta'limning moddiy bazalaridan foydalanish jarayonida o'qituvchilarning quyidagi tarbiyaviy maqsadlarni ko'zda tutishi shart:

- darslik va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;

- nazariy bilimlarning ko'nikma va tajribaga aylanishi;

- tajribalar hamda ijodkorlik xarakterdagi vazifalarni bajarish;

- har xil asbob, maket va modellarning loyihalarini tayyorlash kabi vazifalarni bajarish va h.k.

Asosiy qism. Ana shunday maqsadlarni ko'zlagan holda har bir darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar turli shakllarda amalga oshiriladi. Masalan, to'garak ishlarining o'zi quyidagilar kabi bir nechta shakllarda bo'lishi mumkin:

- fan to'garaklari;

- chevar qo'llar;

- yog'och o'ymakorligi;

- sport ishlari;

- badiiy hunar to'garaklari va h.q.

Ya'ni, darsdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning yillar davomida egallagan tajribalaridan unumli foydalanishi asosida tashkillashtiriladi.

O'quvchilar ekologik targ'ibotchilik ishlarini maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida:

- keng jamoatchilik ishlari bilan tanishib, jamoa ishlaridagi o'zaro hamkorlikda ishlash va muloqatni o'rganadi;

- ijtimoiy mehnat natijasida qoniqish va zavqlanish tuyg'usini amaliyotda o'zlari his etishadi;

- ishlab chiqarish mehnati jarayoniga kirib boradi;

- jamoatchilikning fikriga bo'ysinishga va manfaatlarini uchun kurashishga odatlanadi;

- turli qo'llanmalar, asboblari va didaktik materiallardan foydalanishni o'rganadi;

- o'z-o'zidan o'rganish imkoniyati tug'ilib, turli ma'lumot va tayanch materiallar bilan ishlash ko'nikmasi shakllanadi.

Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar quyidagi usullarda olib boriladi [2]:

1. Og'zaki ish olib borish usullari (majlislar, ma'ruzalar, axborot resurs markazlari, konferensiyalar, uchrashuvlar, gazeta, jurnal va radiolar);

2. Amaliy ish olib borish usullari (turli joylarda sayohatlar tashkillashtirish, sport musobaqalari, tabiatshunoslik to'garaklari, shanbaliklar, bayramlar ko'rgazmasi).

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkillashtirishda quyidagi qonuniyatlarga suyanish maqsadga muvofiqdir:

1. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkillashtirish va o'tkazishlariga sinf va maktab bosqichlari hamda har bir pedagog kadr qatnashishi lozim;

2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish maqsadida turli o'quv muassasalari, birlashmalar, tashkilotlar va ijtimoiy institutlar bilan birgalikda ish olib boradi;

3. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda turli o'quvchilar qatnashadi. Ba'zi o'quvchilar o'quv jarayoni va ishlarda faol qatnashib, o'z-o'zini erkin ravishda rivojlantirib, tarbiyalab boradi. Bunday o'quvchilar tarbiyachining aralashishini ko'p talab qilmaydi. Sababi bunday o'quvchilar o'z oldiga qo'ygan vazifalarni, ularni echish yo'llarini yaxshiroq tushunib yetgan bo'ladilar. Aksincha, o'quvchilar orasida sinf rahbarining boshchiligi va nazorati ostida ish olib boradigan o'quvchilar ham uchraydi. Bunday o'quvchilar tarbiyaviy ishlarga unchalik qiziquvchanglik bilan qaramaydi. Bunday o'quvchilar tashqi ta'sirning natijasidagina majburiy ishlashga bo'lgan ko'nikmalar shakllanib qolishi mumkin. Bunday o'quvchilarning faqatgina intellektual tomondan emas, balki ma'naviy tomondan rivojlanishida ham kamchiliklar ko'zga tashlanishi mumkin. Shunday ekan, pedagog-o'qituvchi-tarbiyachilar o'quvchilarning bunday individual xususiyatlarini hisobga olishi shart.

4. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda qiziquvchanligi va xohishi bilan emas, balki faqatgina rasmiyatchilik uchun qatnashish kabi sharoitlarning oldini olish;

5. O'quvchilarning erkin harakat etishlari uchun sharoitlar yaratish, erkin fikrlashga o'rganish;

6. O'quvchilar jamoatini shakllantirish. O'quvchilar jamoatini shakllantirishning umumiy asoslari quyidagilardan iborat:

- jamoa oldida talablar qo'yish;

- jamoadan faollarni tarbiyalash;

- o'quv, mehnat, ijtimoiy, siyosiy, madaniy ish uyushtirishning perspektivasini tuzish;

- sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish;

- mazmunli dasturlarni yaratish.

7. O'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirib, ularni ma'naviy tomondan boyitib borish;

8. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkillashtirish.

«Shakl» tushunchasi falsafa fanidan kirib kelgan bo'lib, ma'lum bir mazmunning tuzilishini belgilaydi.

Pedagogik shakl – bu pedagogik jarayon komponentlarining doimiy ravishda yakunlangan va tashkillashtirilgan turlari bo'lib hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiya ishlarini tashkillashtirishga qaratilgan pedagogik shakllar quyidagicha klassifikatsiyalanadi [3]:

1. Murakkablik darajasiga qarab:

- a) ta'lim-tarbiya ishlarining oddiy shakllari. Ular ma'lum bir mavzuga bag'ishlangan bo'lib, unda usul va vositalar minimal sonidan foydalaniladi. Unda suhbat, ekskursiya, konsul'tatsiya, disput, gazetalar chiqarish va boshqalar kiradi;

- b) Ta'lim-tarbiya ishlarining murakkab bo'laklaridan iborat shakllari. Ular birnecha qismlarning yig'indisidan iborat bo'lib, ularga dars, konkurs, shanbalik, bayram kechalari, konferensiya, "Quvnoqlar va zukkolar" klubi, miting va majlislar kiradi. Masalan: bir darsning o'zi suhbat, ma'ruza, disputlardan tuzilishi mumkin;

- v) Ta'lim-tarbiya ishlarining kompleksli shakllari. Bu oddiy va murakkab shakllardan iborat bo'lgan ta'lim-tarbiya ishlari bo'lib, ularga-kunlar (ochiq eshiklar kuni, jismoniy tarbiyachilar kuni, tanlangan kasblar kuni);

2. Faoliyatni tashkillashtirish darajasiga qarab:

- a) Ta'lim-tarbiya ishlarining individual shakllari. Bunda faqatgina bir o'quvchining individual xususiyatini hisobga olgan holda uning faoliyati tashkillashtiriladi;

- b) Ta'lim-tarbiya ishlarining guruhli shakllari. Bunda ta'lim-tarbiya o'quvchilarga ikki yoki undan ham ko'p o'quvchilarning birga ishlash bilan tavsiflanadi, har bir guruhning liderlari belgilanadi;

- v) Ta'lim-tarbiya ishlarining frontal shakllari. Bunda sinfdagi barcha tarbiyalanuvchilarning birgalikda ish olib borishi nazarda tutilib, pedagog-tarbiyachi butun sinf bilan ish olib boradi.

3. Tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatining tavsifi bo'yicha:

- a) Individuallashtirilgan shakl. Bunda turli maqsadlar qo'yilib, sinfdagi barcha o'quvchilar unga erishish nazarda tutiladi. Masalan: konsul'tatsiya, doklad, suhbat va h.q;

- b) Ta'lim-tarbiya ishlarining kooperativ shakllari. Bunday guruhdagi o'quvchilarga vazifalar bo'lib beriladi, lekin ularni bajarish bitta umumiy maqsadga qaratiladi. Masalan: kooperativ mehnat, o'yinlar, majlislar;

- v) Ta'lim-tarbiyaning birgalikda ish olib borish shakllari. Bunda natijaga erishish guruhdagi har bir ishtirokchining kuchi bilan amalga oshirish nazarda tutiladi. Masalan: shanbaliklar, estafeta, musobaxalar, ko'rik tanlovlar va h.k.

Ta'lim jarayoni asosini dars tashkil qilsa, tarbiya jarayonida uni tashkillashtirish shakllari asosiy o'rinni egallaydi. Ko'rsatib o'tilgan tarbiyaviy ishlarning shakllari maqsadga muvofiq va o'rinli foydalangandagina

ta'lim-tarbiya jarayonida ko'rilgan natijalarga erishish mumkin.

4. Vaqt (reglament) bo'yicha:

a) Qisqa vaqt ichida. Masalan: «Bir qo'shiqni 5 daqiqa ichida tahlil qilish»;

b) Uzoq muddatda. Masalan: «haftaliklar», «oyliklar»;

v) Regulyar turdagi, ya'ni rejaga kiritilgan tarbiyaviy ishlar shakllari. Masalan: sinf soati, ota-onalar majlisi;

g) Epizodli, ya'ni tarbiyaviy vazifalardan kelib chiqish reja va shoshilinch tarzda o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlar shakllari.

5. Mazmuni bo'yicha:

a) Dasturga aylangan tarbiyaviy ishlar shakllari. Bular yillar davomida aprobatsiyadan o'tgan va qo'llanib kelayotgan tarbiyaviy ishlar shakllari;

b) Ijodkorona tarbiyaviy ishlar shakllari, ya'ni hali ko'pchilikka ma'lum bo'lmagan, tarbiyaviy ishlar shakllarining shablonidan qochgan holda tarbiyachi-pedagoglarning birgalikda ijodkorlik bilan ishlab chiqqan tarbiyaviy ishlar shakllari.

Har qanday ta'lim muassasalarida, shuningdek, har bir darsda olib boriladigan tarbiyaviy jarayonlar oliy maqsadga

qaratilgan bo'ladi. Maktablarda tarbiyaviy jarayonlar asosan ikki shaklda olib boriladi:

1. Har bir darsda amalga oshiriladigan tarbiyaviy jarayonlar;

2. Darsdan tashqari, sinfdan tashqari, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar.

Bu ikki shakl bir-biri bilan zich bog'langan bo'lib, har bir darsda amalga oshiriladigan tarbiyaviy har bir o'quv predmetining mazmunidan kelib chiqib, pedagog-o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimi va kasbiy mahoratining umumiy sintezi yordamida amalga oshiriladi.

Darsdan, sinfdan, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bo'lsa alohida ilmiy-tadqiqot obyekti hisoblanib, konseptik asosga ega soha bo'lib hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytilganda, umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarda hamkorlik, do'stlik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga qiziqish hislatlarini tarbiyalashga shuningdek, o'quvchilarni tabiat va inson hayotiga oid bo'lgan qiziqarli faktlar, tushunchalar, ko'nikmalar bilan qurollantiradi va o'quvchilarning ekologik bilimlarini oshirishda, unga bo'lgan qiziqishlarini orttirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларни бўш вақтини мазмунли ташкил етиш бўйича “Беш муҳим ташаббус” лойиҳаси. 20 март 2019 й.

2. Тўлаева С. Мактабдан ташқари таълим жараёнида ўқувчиларда экологик маданиятни шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари: Пед. фан. номз...дисс. –Тoshkent: 2007.

3. Турдикулов Э.О. Ўқувчиларда умумбашарий экологик дунёкарашни шакллантириш (И.А.Каримов асарлари воситасида): Ўқитувчилар учун қўлланма; Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ. – Тошкент: «Шарк», 2011.

FIZIKA FANIDAN BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MAKTABLARDA STEAM VA LOYIHAVIY TA'LIMNI TASHKIL ETISHGA TAYYORLASH HAQIDA**Karlibaeva Guljaxan Ermekbaevna** – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor*kguljaxan_1978@mail.ru*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***О ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ К ОРГАНИЗАЦИИ STEAM И ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛАХ****Карлибаева Гулжахан Ермекбаевна** – *доктор педагогических наук (DSc), профессор**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***ON PREPARING FUTURE PHYSICS TEACHERS FOR THE ORGANIZATION OF STEAM AND PROJECT-BASED LEARNING IN SCHOOLS****Karlibaeva Guljakhan Ermekbaevna** – *Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: STEAM ta'lim, loyihaviy ta'lim, fizika o'qitish metodikasi, bo'lajak o'qituvchi, kompetensiya, integratsiya, innovatsion pedagogika.

Rezyume. Maqolada fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarni umumta'lim maktablarida STEAM hamda loyihaviy ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llashga tayyorlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining ushbu zamonaviy yondashuvlar bo'yicha metodik kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan.

Ключевые слова: STEAM образование, проектное обучение, методика преподавания физики, будущие учителя, компетенция, интеграция, инновационная педагогика.

Резюме. В статье освещаются вопросы подготовки будущих учителей физики к эффективному применению технологий STEAM и проектного обучения в общеобразовательных школах. Также анализируются вопросы развития методических компетенций студентов педагогических высших образовательных учреждений по данным современным подходам.

Key words: STEAM education, Project-based learning, Physics teaching methodology, Pre-service teachers, Competence, Integration, Innovative pedagogy.

Summary. The article highlights the issues of preparing pre-service physics teachers for the effective application of STEAM and project-based learning technologies in secondary schools. It also analyzes the development of methodical competence in students of higher pedagogical educational institutions based on these modern approaches.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida yuqori texnologik fikrlaydigan, murakkab muhandislik va texnologik muammolarni mustaqil hal qila oladigan mutaxassislarini tayyorlash masalalari ustuvor vazifaga aylandi. Bu pedagogik jarayonda maktab fizika kursi fundamental asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish va zamon talablariga moslashtirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-sonli "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [1] Qarorida fizika fanini o'qitish sifatini oshirish va takomillashtirish, fizika o'qitish jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni samarali joriy etish hamda fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarining pedagogik mahoratini yuksaltirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Shuningdek, Prezidentining "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" va ta'limga oid boshqa farmonlarida ham umumta'lim maktablarida aniq va tabiiy fanlarni fanlararo integratsiya (STEAM) asosida samarali o'qitish, o'quvchilarda amaliy va mantiqiy ko'nikmalarni shakllantirish hamda rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlangan.

Biroq, fizikani umumta'lim maktablarida an'anaviy shaklda o'qitish ko'pincha nazariy formulalar va abstrakt masalalar bilan cheklanib, fanning kundalik hayotiy jarayonlar va boshqa tarmoqlar bilan bog'liqligini to'liq ko'rsatib bera olmayapti. Ushbu muammoni hal etishning eng samarali yo'li - ta'limga STEAM (fan (Science), texnologiya (Technology), injeneriya (Engineering), san'at (Arts), matematika (Mathematics)) [3] va loyihaviy yondashuvlarni joriy etishdir. Maktablarda ushbu

texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash bevosita fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy va metodik tayyorgarligiga bog'liq.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - pedagogika oliy ta'lim muassasalarida fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarini maktablarda STEAM va loyihaviy ta'limni tashkil etishga tayyorlashning metodik tizimini takomillashtirish va uning samaradorligini baholashdan iborat.

Metodlar. Tadqiqot pedagogika oliy ta'lim muassasasining "Fizika va astronomiya" yo'nalishi 3-4 kurs talabalar o'rtasida "Fizika o'qitish metodikasi" fani mashg'ulotlarida olib borildi. Fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarni maktablarda STEAM va loyihaviy ta'limni tashkil etishga tayyorlash metodikasini ishlab chiqishda tizimlilik, fanlararo integratsiya va faoliyatli yondashuv tamoyillariga asoslanildi. Tadqiqot jarayonida kuzatish ishlaridan tashqari, quyidagi ilmiy va metodologik metodlar majmuasidan foydalanildi:

1. Ilmiy-pedagogik va normativ manbalarni tizimli tahlil qilish. Mamlakatimizda fizika o'qitish metodikasining zamonaviy holati, STEAM ta'limi bo'yicha xalqaro tajribalar va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid qarorlari, oliy ta'limning "Fizika va astronomiya" bakalavr yo'nalishi bo'yicha amaldagi malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlari loyihaviy ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilindi.

2. Fanlararo va didaktik integratsiyalash metodi. Fizika kursi mazmunini STEAM komponentlari bilan uzviy bog'lash maqsadida fanlararo didaktik imkoniyatlari takomillashtirildi. Bunda fizik qonuniyatlar:

- informatika va dasturlash vositalari;

- muhandislik va texnologik modellashirish;
- grafik dizayn va estetik yondashuv;
- matematik apparat bilan mantiqiy bog'landi.

3. Loyihaviy faoliyatni algoritmlash va modellashirish. Fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarning maktab o'quvchilari bilan ishlashi uchun mo'ljallangan 5 bosqichli loyihaviy ta'lim modeli ishlab chiqildi:

1. Muammoni shakllantirish: Hayotiy yoki texnik muammoni fizik nuqtai nazardan aniqlash.
2. G'oyalar generatsiyasi va rejalashtirish: Muammoni hal etish uchun fanlararo nazariy bilimlarni safarbar qilish.
3. Konstruktash va maketlashtirish: Loyihaning texnik yoki raqamli modelini yaratish.
4. Dasturlash va sinov: Modelning ishlash jarayonini fizik o'lchovlar bilan tekshirish.
5. Refleksiya va taqdimot: Bajarilgan ishning ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy ahamiyatini baholash [4:17].

Loyihalashtirish, "Portfolio", "Innovatsion loyiha" kabi muammoli vaziyatlar va talabalar motivatsiyasini oshirishga qaratilgan "TRIZ", "Rezyume" interfaol metodlari asosida amalga oshirilishi alohida ahamiyatga ega. Fizika fani mazmunini loyihalashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- fanning mazmuni talabani faol faoliyati natijasidagina o'zlashtirilishi mumkin;
- ta'lim mazmunini interfaol ta'lim texnologiyasining muhim qismi bo'lib, ko'p jihatdan uning kechish jarayonlarini (metodlar, shakl va vositalar majmuini) belgilab beradi;
- o'rganilishi zarur bo'lgan obyektning tuzilmasi va kasbiy faoliyatning tuzilmasi oliy ta'lim mazmuniga ta'sir etuvchi asosiy omillar hisoblanadi;
- o'quv fanining mazmuni shaxsning kasbiy jihatdan ahamiyatli hisoblanadigan sifatlarini e'tiborga olgan holda, oliy ma'lumotli mutaxassisning shaxsiy sifatlarini shakllantirishni ta'minlashi kerak;
- ta'lim mazmunini loyihalashtirish tizimi kutiladigan natijalarni oldindan ko'ra bilishi zarur [2:344].

4. Kompetensiyaviy treninglar va simulyatsiya metodlari. Talabalarni maktab muhitiga moslashtirish maqsadida "Men - o'qituvchi" usuli samarali qo'llanildi. Talabalar oliy ta'lim auditoriyasining o'zida ("Fizika o'qitish metodikasi" fani amaliy mashg'ulotlarida) maktab o'qituvchisi rolini bajargan holda, o'zlari ishlab chiqqan STEAM loyihalarini namoyish qildilar va STEAM darslarini boshqarish, interfaol texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarni guruhlariga ajratish hamda kreativlikni baholash bo'yicha pedagogik vaziyatlarni simulyatsiya qildilar.

Natijalar. Olib borilgan metodologik tadqiqotlar va fanlararo bog'lanish metodlarini samarali qo'llash natijasida fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarni STEAM va loyihaviy ta'limga tayyorlashning sifat ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar aniqlandi. Tadqiqot natijalarini uchta asosiy yo'nalish bo'yicha guruhlash mumkin:

1. Kreativ-texnologik va loyihaviy kompetensiyalarning shakllanishi. Ishlab chiqilgan 5 bosqichli loyihaviy ta'lim

modeli asosida fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarda nafaqat fizika qonuniyatlarini o'quvchilarga tushuntirish, balki ularni texnik ijodkorlik bilan bog'lash ko'nikmalari rivojlandi. Talabalar mustaqil ravishda kundalik hayotiy muammolarni fizika nuqtai nazaridan tahlil qilish va texnik chizmalar chizishni o'zlashtirdilar. Bu ularning kasbiy tayyorgarligini an'anaviy nazariy yondashuvdan amaliy-texnologik darajaga olib chiqdi.

2. Fanlararo STEAM loyihalari va didaktik materiallar bazasining yaratilishi. Tadqiqot davomida fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilar tomonidan umumta'lim maktablarining fizika kursiga mo'ljallangan, fanlararo integratsiyani ta'minlovchi original STEAM loyihalari va dars ishlanmalari majmui yaratildi.

3. Metodik moslashuvchanlik va "Men - o'qituvchiman" ko'nikmalari. "Men - o'qituvchiman" va pedagogik simulyatsiyalar natijasida fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarning auditoriyani boshqarish va kommunikativ qobiliyatlari sezilarli darajada yuksaldi. Talabalar an'anaviy "o'qituvchi markazda" dars modelidan voz kechib, o'quvchilarni guruhlariga ajratish, ular o'rtasida vazifalarni taqsimlash (injener, dasturchi, dizayner, matematik rollari), muammoli vaziyatlarni shakllantirish va kreativlikni baholash metodikasini amalda namoyish eta oldilar. Shuningdek, ularda maktab o'quvchilarning ijodiy g'oyalarini to'g'ri yo'naltirish va jamoaviy bahs-munozaralarni keltirib chiqarish hamda boshqarish bo'yicha psixologik-metodik tayyorgarlik shakllandi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda STEAM va loyihaviy ta'limni tizimli joriy etish an'anaviy o'qitish usullariga qaraganda bir qancha afzalliklarga ega.

Bo'lajak o'qituvchilarni loyihaviy faoliyatga tayyorlashda asosiy urg'u fanlararo bog'liqlikka qaratilishi zarur. Fizika fani o'zining tabiatiga ko'ra injeneriya, texnologiya va matematika bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim jarayonida yuqori natija qayd etilishining sababi - talabalar o'zlari oliygohda loyiha yaratish jarayonini "o'quvchi sifatida" boshidan kechirganliklaridadir. Bu ularga kelajakda maktabda ushbu muhimni to'g'ri tashkil etishga psixologik va metodik ishonch beradi.

Biroq, bu tizimni keng joriy etishda fizika va boshqa fanlar (informatika, matematika) o'qituvchilari o'rtasidagi hamkorlikning sustligi kuzatilmoqda. Bu kamchilikni bartaraf etish uchun pedagogika OTMLari o'quv rejalariga "Fizika ta'limida STEAM texnologiyalari" nomli maxsus kurslarni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xulosa. Fizika fanidan bo'lajak o'qituvchilarni maktablarda STEAM va loyihaviy ta'limni tashkil etishga tayyorlash - ta'lim sifatini tubdan oshirishning muhim omilidir. Tadqiqot davomida takomillashtirilgan metodik yondashuv talabalarining ijodiy, kreativ va fanlararo kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Bu esa o'z navbatida maktablarda fizika fanini hayotiy va qiziqarli tarzda o'qitilishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi «Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-5032-sonli Qarori
2. Безрукова В.С. Педагогика. Проектная педагогика. Учебное пособие. – Екатеринбург: «Деловая книга», 2006.
3. Bybee R.W. The case for STEM education: Challenges and opportunities. // National Science Teachers Association, NSTA Press, 2013.
4. Ma'murov B.B. Bo'lajak o'qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish tizimi: ped. fan. dok. ... diss. avtoref. – Toshkent: 2018.

**BIOLOGIYA O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ZAMONAVIY
TA'LIM YONDASHUVLARI**

Qodirov G'ayrat O'roqboyevich – *pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent*

qodirovgayrat1973@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika universiteti

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ И СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ**

Кодиров Гайрат Урокбоевич – *доктор педагогических наук (DSc), доцент*

Джизакский государственный педагогический университет

**PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND MODERN EDUCATIONAL APPROACHES
IN BIOLOGY TEACHING**

Qodirov G'ayrat O'roqboyevich – *Doctor of Pedagogical sciences (DSc), Associate Professor*

Jizzakh State Pedagogical University

Tayanch so'zlar: biologiya ta'limi, pedagogik texnologiya, zamonaviy ta'lim yondashuvlari, muammoli o'qitish, biologik kuzatish, laboratoriya ishlari, ekskursiya, mustaqil fikrlash, ta'lim samaradorligi.

Rezyume. Maqolada biologiya fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalar va zamonaviy ta'lim yondashuvlaridan foydalanishning nazariy va metodik jihatlarini yoritilgan. Biologik kuzatishlar, laboratoriya ishlari, dala amaliyotlari, ekskursiyalar va muammoli o'qitish metodlarining o'quvchilarning bilim, mustaqil fikrlash va tahliliy ko'nikmalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish biologiya ta'limi samaradorligini oshirish, o'quvchilarning fanga qiziqishini kuchaytirish hamda kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida asoslangan.

Ключевые слова: биологическое образование, педагогические технологии, современные образовательные подходы, проблемное обучение, биологическое наблюдение, лабораторные работы, полевая практика, самостоятельное мышление, эффективность обучения.

Резюме. В статье освещаются теоретические и методические аспекты использования педагогических технологий и современных образовательных подходов в преподавании биологии. Проанализированы возможности биологических наблюдений, лабораторных работ, полевых практик, экскурсий и проблемного обучения в развитии знаний, аналитического и самостоятельного мышления учащихся. Обосновано, что эффективное применение современных педагогических технологий способствует повышению качества биологического образования, интереса учащихся к предмету и развитию их компетенций.

Key words: biology education, pedagogical technologies, modern educational approaches, problem-based learning, biological observation, laboratory work, field practice, independent thinking, learning effectiveness.

Summary. The article examines the theoretical and methodological aspects of using pedagogical technologies and modern educational approaches in teaching biology. It analyzes the potential of biological observations, laboratory activities, field practices, excursions, and problem-based learning in developing students' knowledge, analytical skills, and independent thinking. The study emphasizes that the effective use of modern pedagogical technologies contributes to improving the quality of biology education, increasing students' interest in the subject, and developing their competencies.

Kirish. Biologiya fanini o'qitish tirik tabiatni o'rganishga qaratilganligi bilan boshqa ko'plab o'quv fanlaridan farq qiladi. O'quvchi o'simlik, hayvon, mikroorganizmlar, inson organizmi va ekologik tizimlar haqidagi bilimlarni faqat eslab qolishi emas, balki ular o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunishi, kuzatishi va izohlashi ham zarur. Shu sababli biologiya darslarini tashkil etishda o'quvchini faol fikrlashga undovchi metodik yondashuvlarga ehtiyoj tug'iladi. Bunday yondashuvlarning ilmiy-amaliy asosini pedagogik texnologiyalar tashkil etadi.

Pedagogik texnologiya ta'lim jarayonini tartibli va maqsadli tashkil etishga xizmat qiladigan vositalar, metodlar, shakllar hamda baholash usullarining o'zaro bog'langan tizimidir. Uning asosiy vazifasi ta'lim jarayonini tasodifiy holatdan chiqarib, oldindan rejalashtirilgan natijaga yo'naltirishdan iborat. Mazkur yondashuvda har bir bosqich ma'lum maqsadga xizmat qiladi va ta'lim natijalari muntazam nazorat qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Biologiya fanida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning zarurati fan mazmunining murakkabligi bilan izohlanadi. Tirik organizmlarning tuzilishi, fiziologik jarayonlar, irsiyat qonuniyatlari, evolyutsion o'zgarishlar yoki ekologik munosabatlar kabi mavzularni o'rganish o'quvchilardan

kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish kabi fikrlash amallarini talab etadi. Shu bois biologik bilimlarni shakllantirish jarayonida ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari va amaliy faoliyat bir-biri bilan uzviy bog'langan holda tashkil etilishi lozim [1].

Pedagogik texnologiyalar qamrovi va qo'llanish ko'lamiga qarab turli darajalarda namoyon bo'ladi. Ba'zi texnologiyalar butun ta'lim tizimiga xos bo'lsa, ayrimlari muayyan fan yoki mavzuni o'qitish bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, biologik kuzatishlar, laboratoriya ishlari, dala amaliyotlari va ekskursiyalar biologiya faniga xos metodik yechimlar hisoblanadi. Ayrim texnologiyalar esa faqat ma'lum bir mavzuni o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Biologiya ta'limida keng qo'llaniladigan texnologiyalar orasida muammoli o'qitish alohida o'rin tutadi. Bu yondashuvda o'quvchilar tayyor xulosalarni qabul qilmaydi, balki biologik hodisalarning sabablarini mustaqil izlashga harakat qiladi. Masalan, ayrim organizmlarning muhit sharoitiga moslashishi yoki ekotizimdagi muvozanatning buzilishi bilan bog'liq vaziyatlarni tahlil qilish orqali biologik qonuniyatlar chuqurroq anglanadi.

Biologiya darslarida hamkorlikka asoslangan faoliyat ham muhim ahamiyatga ega. Guruhlarda ishlash jarayonida o'quvchilar biologik obyektlar va jarayonlar haqidagi

qarashlarini muhokama qiladi, ma'lumotlarni taqqoslaydi va umumiy xulosaga keladi. Bu esa nafaqat biologik bilimlarning mustahkamlanishiga, balki muloqot va hamkorlik ko'nikmalarining rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarning ta'limga kirib kelishi biologiya fanini o'qitishda yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Elektron resurslar, virtual tajribalar, interaktiv modellar va multimedia vositalari ko'z bilan bevosita kuzatish qiyin bo'lgan biologik jarayonlarni tushunishni osonlashtiradi. Hujayra ichida kechadigan jarayonlar, genetik mexanizmlar yoki fiziologik tizimlar animatsion modellar yordamida yanada aniqroq tasavvur qilinadi [2].

Pedagogik texnologiyalarni tanlashda biologik materialning mazmuni, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va mashg'ulot maqsadi hisobga olinishi zarur. Bir xil texnologiya barcha mavzular uchun birdek samarali bo'lavermaydi. Shuning uchun biologiya o'qituvchisi har bir pedagogik vaziyatga mos metodik yechimlarni tanlay olishi kerak.

Zamonaviy raqamli vositalar ham o'quvchilarning bilish faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Animatsiyalar, virtual tajribalar, elektron atlaslar va interaktiv modellar biologik jarayonlarni oddiy tasvirlashga nisbatan ancha tushunarli namoyish etadi. Ayniqsa, mikroduyo bilan bog'liq mavzularni o'rganishda vizual vositalar o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi va murakkab biologik tushunchalarni anglashni yengillashtiradi.

Biologiya fanida kuzatish va tajriba asosiy bilish usullaridan hisoblanadi. Shu sababli pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning amaliy faoliyatini kuchaytirishga ham xizmat qiladi. Tajriba natijalarini qayd etish, jadval va sxemalar tuzish, biologik obyektlarni tavsiflash va natijalarni sharhlash kabi faoliyatlar o'quvchilarda ilmiy yondashuv elementlarini shakllantiradi. Bu esa kelgusida tadqiqotchilik ko'nikmalarining rivojlanishiga zamin yaratadi [3].

Shunday qilib, pedagogik texnologiyalar biologiya ta'limida bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning muhim metodik omili sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy biologiya o'qituvchisi mazkur imkoniyatlardan oqilona foydalangan holda o'quvchilarning bilish faoliyatini yuqori darajaga ko'tara olishi zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Innovatsion faoliyatning muhim jihatlaridan biri biologik mazmundagi mavzularni o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli shaklda tashkil etishdan iborat. Buning uchun o'qituvchi turli pedagogik vaziyatlarni loyihalashtiradi, amaliy topshiriqlar ishlab chiqadi, tadqiqot elementlaridan foydalanadi hamda biologik jarayonlarni hayotiy misollar bilan bog'laydi. Masalan, ekologik muammolarni o'rganishda mahalliy hududdagi ekologik holat tahlili, biologik xilma-xillik mavzularida dala kuzatuvlari yoki sog'lom turmush tarzi bo'limlarida amaliy loyihalardan foydalanish innovatsion faoliyatning samarali ko'rinishlaridan hisoblanadi.

Biologiya o'qituvchisining innovatsion faoliyati ta'lim vositalarini tanlash va ulardan foydalanishda ham namoyon bo'ladi. Zamonaviy raqamli resurslar, virtual laboratoriyalar, elektron atlaslar, interaktiv modellar va multimedia materiallari biologik obyektlarni yanada aniqroq tasavvur qilish imkonini beradi. O'qituvchi ushbu vositalarni o'quv maqsadlariga mos ravishda qo'llash orqali biologik bilimlarni o'zlashtirish jarayonini samaraliroq tashkil etishi mumkin.

Biologiya o'qituvchisining innovatsion faoliyati modeli zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda biologiya darslarini samarali tashkil etish, o'quvchilarning biologik bilimlarni ongli o'zlashtirishini ta'minlash, ularning mustaqil fikrlashi va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan izchil pedagogik tizimdir. Mazkur model o'qituvchining yangilik yaratish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish faoliyatini bosqichma-bosqich amalga oshirishni nazarda tutadi. Innovatsion model biologiya o'qituvchisining darsni faqat mavzuni tushuntirish bilan cheklab qolmasdan, balki o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqaruvchi, muammoli vaziyatlar yaratuvchi, tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etuvchi va ta'lim natijalarini tahlil qiluvchi pedagog sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

Biologiya o'qitish metodikasiga oid manbalarda biologiya o'qituvchisining asosiy vazifasi biologik bilimlarni chuqur o'zlashtirishga xizmat qiladigan metod, vosita va tashkiliy shakllarni ishlab chiqishdan iborat ekanligi ta'kidlanadi. Shu jihatdan innovatsion faoliyat modeli biologiya ta'limida metodik faoliyatni tizimli tashkil etishning muhim asosi hisoblanadi. Mazkur model bir necha o'zaro bog'liq bosqichlardan tashkil topadi va har bir bosqich o'zining pedagogik vazifasi hamda metodik ahamiyatiga ega.

Innovatsion faoliyat modelining umumiy tuzilishi.

Bosqich	Mazmuni	Biologiya darsidagi ko'rinishi
Muammoni aniqlash	Ta'limdagi qiyinchilikni aniqlash	O'quvchilar genetika mavzusini qiyin tushunmoqda
Innovatsion g'oya ishlab chiqish	Muammoni hal etish yo'lini topish	Virtual model va masala yechish usulidan foydalanish
Pedagogik texnologiyani tanlash	Mos metod va vositani aniqlash	Muammoli ta'lim va multimedia
Ta'limni loyihalash	Darsni rejalashtirish	Maqsad, topshiriq, baholash mezonlarini ishlab chiqish
Innovatsiyani joriy etish	Texnologiyani amaliyotda qo'llash	Guruhli ish va animatsiya asosida dars o'tish
Monitoring	Natijalarni kuzatish	Test va amaliy top shiriqlar orqali baholash
Tahlil va refleksiya	Natijalarni umumlashtirish	Dars samaradorligini tahlil qilish

Mazkur innovatsion faoliyat modeli biologiya ta'limi jarayonini yanada samarali tashkil etish, o'quvchilarning biologik bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta'lim natijadorligini oshirishga xizmat qiladi (1-jadval). Ushbu model asosida faoliyat olib boruvchi biologiya o'qituvchisi ta'lim jarayonini o'quvchi ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etadi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan unumli foydalanadi hamda o'quvchilarning biologik tafakkuri, mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatga oid ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Natijada ta'lim oluvchilar biologik bilimlarni chuqurroq anglaydi va ularni turli hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Differensiyalashtirish texnologiyasi o'quvchilar faoliyatini ularning bilim darajasi, qiziqishi, tayyorgarligi va

o'zlashtirish sur'atiga qarab tashkil etishni anglatadi. Bunda o'qituvchi barcha o'quvchilardan bir xil natijani bir xil yo'l bilan talab qilmaydi, aksincha, mavzuning mazmuniga mos ravishda turli darajadagi topshiriqlarni ishlab chiqadi. Masalan, "Hujayra tuzilishi" mavzusida ayrim o'quvchilar hujayra organoidlarini nomlash va ularning vazifalarini aytib berish bilan shug'ullansa, o'rtacha tayyorgarlikka ega o'quvchilar organoidlarning o'zaro bog'liqligini tushuntiradi, yuqori darajadagi o'quvchilar esa hujayra faoliyatining buzilishi organizm hayotiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladi. Bunday yondashuv o'quvchilarni o'z imkoniyatiga mos faoliyatga jalb etadi va darsda hech bir o'quvchining chetda qolib ketishiga yo'l qo'ymaydi [7].

Individual yondashuv esa har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini chuqurroq hisobga olishni nazarda tutadi. Biologiya darslarida ayrim o'quvchilar kuzatish va tajriba ishlariga qiziqadi, boshqalari rasm, sxema va modellar orqali yaxshiroq tushunadi, yana ayrimlari esa genetik masalalar yoki ekologik muammolarni tahlil qilishda faollik ko'rsatadi. O'qituvchi shu farqlarni aniqlab, dars jarayonida o'quvchilar uchun mos topshiriqlar, maslahatlar va qo'shimcha yo'naltirishlar beradi. Masalan, mikroskop bilan ishlashda bir o'quvchi preparatni tez topa olsa, boshqasi obyektни fokuslashda qiynalishi mumkin. Bunday vaziyatda o'qituvchi individual yordam ko'rsatadi, qo'shimcha tushuntirish beradi yoki o'quvchini tajribaliroq sherigi bilan hamkorlikda ishlashga yo'naltiradi.

Biologiya fanining o'ziga xosligi differensial va individual yondashuvni yanada zarur qiladi. Chunki biologiya darslarida o'quvchilar tirik obyektlarni kuzatadi, laboratoriya ishlari bajaradi, biologik jarayonlarni izohlaydi, ekologik muammolarni tahlil qiladi va ayrim hollarda matematik hisoblashga asoslangan genetik masalalarni yechadi. Bu faoliyatlarning har biri turli ko'nikmalarni talab qiladi. Botanika mavzularida kuzatuvchanlik va taqqoslash ko'nikmasi muhim bo'lsa, zoologiyada tasniflash va belgilarni farqlash, odam anatomiyasida organlar tuzilishi va funksiyasini bog'lash, ekologiyada sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, genetika bo'limida esa mantiqiy fikrlash va masala yechish ko'nikmalari yetakchi ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun o'qituvchi mavzuning mazmuniga qarab o'quvchilarga turli darajadagi, turli shakldagi va turli yo'nalishdagi topshiriqlarni taklif etishi kerak [8].

Differensial yondashuv biologiya darslarida guruhli ishlarda ham samarali qo'llanadi. Masalan, "Ekotizim" mavzusida bir guruh oziq zanjirini tuzadi, ikkinchi guruh ekotizimdagi abiotik va biotik omillarni ajratadi, uchinchi guruh inson faoliyatining ekotizimga ta'sirini tahlil qiladi.

Adabiyotlar

1. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: 2018.
2. Axmedov D. Biologiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent: 2021.
3. Azimov I.T. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: «Mahalla va Oila», 2023.
4. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – Москва: «Просвещение».
5. Бельская Е.М. Методика преподавания биологии. – Москва: «Просвещение», .
6. Борзова З.В., Дагаев А.М. Дидактические материалы по биологии: методическое пособие. – Москва: ТС Сфера, 2005.
7. Campbell N.A. va boshqalar. Biology. – Pearson Education.
8. Ergasheva G.S., Salimova S.F. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Buxoro: BuxDPU, 2021.
9. Fayzullayev S.S., G'ofurov A.T. Odam genetikasi. – Toshkent: 2011
10. G'ofurov A.T., Habirova S.K. Biologiyadan sinfdan tashqari mashg'ulotlar. – Toshkent: «O'qituvchi», 1978.

Bu jarayonda o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlariga qarab vazifalar taqsimlanadi. Natijada har bir guruh umumiy mavzuni o'ziga xos jihatdan yoritadi, dars yakunida esa o'quvchilar bir-birining ishidan o'rganadi. Bunday faoliyat o'quvchilarni hamkorlikka, mas'uliyatga va o'z fikrini asoslashga o'rgatadi.

Individual yondashuv o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish faoliyatini ham qo'llab-quvvatlaydi. Biologiya darslarida o'quvchilarga individual topshiriqlar berish orqali ularning shaxsiy qiziqishlari rivojlantiriladi. Masalan, biologiyaga qiziqishi yuqori bo'lgan o'quvchiga "Maktab hovlisidagi dorivor o'simliklar", "Xonaki o'simliklarning o'sishiga yorug'likning ta'siri" yoki "Mahalliy hududdagi qushlar xilma-xilligi" kabi kichik tadqiqot topshiriqlari berilishi mumkin. O'zlashtirishda qiynalayotgan o'quvchiga esa mavzuni tushunishga yordam beruvchi sxema, tayanch tushunchalar jadvali, rasmiy topshiriq yoki qisqa savol-javob shaklidagi mashqlar tavsiya etiladi.

Differensiallashtirilgan va individual ta'limda baholash ham moslashtirilgan bo'lishi lozim. O'qituvchi faqat yakuniy javobni emas, balki o'quvchining harakatini, mustaqil fikrlashini, tajribadagi ishtirokini, xulosasini va o'sish dinamikasini ham hisobga oladi. Masalan, laboratoriya mashg'ulotida bir o'quvchi mikroskop qismlarini to'g'ri nomlasa, boshqasi preparatni kuzatib xulosa chiqaradi, uchinchi o'quvchi esa kuzatilgan obyektни rasm orqali ifodalaydi. Ularning barchasi dars maqsadiga turlicha yo'l bilan erishadi. Shu bois baholash jarayoni ham adolatli, moslashuvchan va rivojlantiruvchi bo'lishi kerak [5].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari differensial va individual yondashuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Elektron testlar, multimedia materiallari, virtual laboratoriyalar va interaktiv topshiriqlar o'quvchilarga o'z sur'atida ishlash imkonini beradi. Masalan, "Mitoz va meyo" mavzusida ayrim o'quvchilar animatsiyani tomosha qilib jarayon bosqichlarini qayd etsa, boshqalari taqqoslash jadvalini to'ldiradi, yuqori tayyorgarlikka ega o'quvchilar esa mitoz va meyo'zning biologik ahamiyatini izohlab beradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning bilim darajasiga mos faoliyatni tashkil etishga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik texnologiyalar biologiya ta'limining samaradorligini ta'minlovchi muhim metodik omillardan biridir. Ular o'quvchilarning biologik bilimlarni ongli ravishda egallashi, mustaqil fikrlashi, amaliy faoliyatda ishtirok etishi va tabiat hodisalarini ilmiy asosda tushuntira olishini ta'minlaydi. Shu bois zamonaviy biologiya o'qituvchisi pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlaridan oqilona foydalanishi va ularni ta'lim maqsadlariga mos ravishda qo'llashi zarur.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA
“ASTRONOMIYA O‘QITISH METODIKASI” KURSI O‘RNI VA AHAMIYATI****Matjanov Nurjan Sultamuratovich** – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor*nurjan-1974@bk.ru*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КУРСА «МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ АСТРОНОМИИ»
В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ****Матжанов Нуржан Султамуратович** – *доктор педагогических наук (DSc), профессор**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE COURSE "METHODOLOGY OF TEACHING ASTRONOMY"
IN DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS****Matjanov Nurjan Sultamuratovich** – *Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so‘zlar: kasbiy kompetensiya, astronomiya o‘qitish metodikasi, interfaol texnologiyalar, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli ta‘lim, pedagogik mahorat, amaliy ko‘nikma, ta‘lim sifati.

Rezyume. Maqolada pedagogik oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda “Astronomiya o‘qitish metodikasi” (AO‘M) kursining o‘rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik, texnologik va amaliy-eksperimental ko‘nikmalarini baholash uchun zamonaviy pedagogik eksperiment o‘tkazilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, AO‘M kursini interfaol va raqamli ta‘lim texnologiyalari asosida tashkil etish bo‘lajak o‘qituvchilarning umumiy kasbiy tayyorgarlik darajasining oshishiga olib kelgan.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, методика преподавания астрономии, интерактивные технологии, будущий учитель, цифровые технологии, педагогическое мастерство, практические навыки, качество образования.

Резюме. В статье исследуются роль и значение курса «Методика преподавания астрономии» (МПА) в развитии профессиональных компетенций будущих учителей в системе педагогического высшего образования. В ходе исследования был проведен современный педагогический эксперимент для оценки методических, технологических и практико-экспериментальных навыков будущих учителей. Результаты показали, что организация курса МПА на основе интерактивных и цифровых образовательных технологий привела к повышению уровня общей профессиональной подготовки будущих учителей.

Key words: professional competence, Astronomy teaching methodology, Interactive technologies, Pre-service teacher, Digital technologies, Pedagogical mastery, Practical skills, Quality of education.

Summary. The article explores the role and significance of the "Astronomy Teaching Methodology" (ATM) course in developing the professional competence of pre-service teachers within the system of higher pedagogical education. In the course of the study, a modern pedagogical experiment was conducted to evaluate the methodical, technological, and practical-experimental skills of pre-service teachers. The results demonstrated that organizing the ATM course based on interactive and digital educational technologies led to an increase in the overall level of professional training of pre-service teachers.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim paradigmasi raqobatbardosh va yuqori kasbiy mahoratga ega bo‘lgan pedagog kadrlarni tayyorlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Ayniqsa, tabiiy fanlar sohasida o‘quvchilarning mantiqiy, kreativ va tanqidiy fikrlashini samarali rivojlantira oladigan o‘qituvchilarga talab kundan-kunga ortib bormoqda. Astronomiya ta‘limi o‘quvchilarda olamning ilmiy manzarasini shakllantirishda markaziy o‘rin tutadi. Biroq, oliy ta‘limda bo‘lajak o‘qituvchilarga faqatgina astronomiyadan nazariy bilimlarni berish ularning maktabda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun yetarli emas [3].

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi – bu astronomiyaga oid murakkab qonuniyatlar va tushunchalarni maktab o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda, sodda, qiziqarli, kundalik hayot va amaliyot bilan bog‘lagan holda yetkazib bera olish qobiliyatidir [5]. Bu jarayonda “Astronomiya o‘qitish metodikasi” (AO‘M) kursi astronomiyadan nazariy bilimlar bilan bevosita pedagogik faoliyat o‘rtasidagi uzviylikni ta‘minlovchi bosh ko‘prik vazifasini bajaradi [2].

Mamlakatimizda astronomiya fanining nazariy asoslari, talabalarda astronomik ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning metodik jihatlarini ishlab chiqish masalalari M.Mamadazimov, Ch.Sherdanov, M.Jumaniyozova,

I.Sattorov, B.Sattorova, F.O.Dadaboeva, A.B.Narbaevlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘z aksini topgan.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta‘lim tizimi shiddat bilan raqamlashayotgan bir davrda, AO‘M kursining mazmuni va o‘qitish texnologiyalarini yangilash, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi aniq ahamiyatini baholash zarurati mavjud. Ushbu tadqiqotning maqsadi – AO‘M kursi orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish samaradorligini ilmiy va amaliy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot ishi 2025/2026 o‘quv yili davomida Nukus davlat pedagogika institutining “Fizika va astronomiya” bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi 3-kurs talabalari (jami 40 nafar) ishtirokida tashkil etildi. Ilmiy izlanishning xolisligini ta‘minlash maqsadida talabalar ikkita guruhga ajratildi:

- **nazorat guruhi (21 nafar):** Ushbu guruhda AO‘M kursi an‘anaviy ma‘ruza va standart seminar mashg‘ulotlari dastur asosida olib borildi;

- **tajriba guruhi (19 nafar):** Ushbu guruhda AO‘M kursi mazmuni talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi interfaol metodlar tizimi asosida loyihalashtirildi va amalga oshirildi:

1. “Keys-stadi” metodi. Talabalarga maktab astronomiya darslarida kuzatiladigan real muammoli vaziyatlar aks etgan metodik keyslar tarqatildi. Talabalar kichik guruhlariga bo‘linib, muammoning yechimi bo‘yicha didaktik o‘yinlar va vizual ko‘rgazmalar ssenariysini ishlab chiqdilar. Bu metod talabalarining tahliliy va muammoni hal qilish kompetensiyasini rivojlantirdi [1].

2. “Rolli o‘yinlar” interfaol metodi. Ushbu metod doirasida talabalar “o‘qituvchi”, “o‘quvchi” va “ekspert-kuzatuvchi” rollariga taqsimlandi. Har bir bo‘lajak o‘qituvchiga maktab astronomiya kursidan qisqa bir mavzu berildi. Talaba 10-15 daqiqalik dars parchasini interfaol tarzda o‘tib berdi. Jarayon videotasvirga olinib, dars yakunida “ekspert” talabalar va “T-sxema” asosida kuchli va zaif tomonlari, nutq madaniyati, taxta bilan ishlash hamda auditoriyani boshqarish ko‘nikmalari tahlil qilindi.

3. “Loyihaviy ta’lim” metodi. Talabalar mustaqil va jamoaviy tarzda loyiha ishlarini bajardilar. Loyiha mavzusi sifatida maktab astronomiyasining eng murakkab bo‘limlari tanlab olindi. Talabalar guruhi mavzu yuzasidan:

- interfaol simulatsiyalari asosida virtual laboratoriya topshiriqlari to‘plamini yaratish;
- o‘quvchilarni baholash uchun zamonaviy testlar tayyorlash kabi loyiha mahsulotlarini himoya qildilar [4].

4. “Flipped Classroom” (To‘nkarilgan sinfxona) texnologiyasi. Ma’ruza mashg‘ulotlarining nazariy qismi talabalarga oldindan videodarslik va elektron materiallar shaklida mustaqil o‘rganish uchun berildi. Auditoriyadagi real dars vaqti esa faqat amaliy bahs-munozara, astronomiya asboblari bilan ishlashdagi muammolarni muhokama qilish va amaliy ko‘nikmalarni sayqallashga ajratildi [6].

Pedagogik tajriba-sinov ishlari yakunida nazorat guruhidagi 21 nafar va tajriba guruhidagi 19 nafar talabaning kasbiy kompetensiyalari ko‘rsatkichlari qayta baholandi. Interfaol metodlar (“Keys-stadi”, “Rolli o‘yinlar”, “Loyihaviy ta’lim” va “To‘nkarilgan sinfxona”) asosida dars o‘tilgan tajriba guruhida an’anaviy dasturda o‘qigan nazorat guruhiga nisbatan juda yuqori ijobiy dinamika kuzatildi.

Talabalarining kasbiy kompetensiyalari shakllanishining yakuniy o‘rtacha ballari (100 ballik shkalada) quyidagi 1-jadvalda aks ettirilgan:

1-jadval. Nazorat (n=21) va tajriba (n=19) guruhlari talabalarining kasbiy kompetensiyalari ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlili

Baholanuvchi kasbiy kompetensiya bloklari	Nazorat guruhi (n=21) (An’anaviy)	Tajriba guruhi (n=19) (Interfaol)	Statistik farq (O‘sish, %)
Metodik kompetensiya	66,5	83,8	+17,3%
Raqamli kompetensiya	54,2	87,6	+33,4%
Amaliy-eksperimental kompetensiya	61,8	82,4	+20,6%
Umumiy o‘rtacha ko‘rsatkich	60,8	84,6	+23,8%

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, eng katta farq va o‘sish dinamikasi raqamli kompetensiya blokida kuzatilib, u tajriba guruhida 87,6 ballni (nazorat guruhida 54,2 ball) tashkil etdi va nazorat guruhidan 33,4% ga baland bo‘ldi. Loyihaviy ta’lim va raqamli laboratoriyalarni AO‘M kursiga tizimli kiritilishi tajriba

guruhidagi 19 nafar talabaning barchasiga maktab astronomiya kursining murakkab mavzulari uchun mustaqil ravishda raqamli didaktik materiallar yaratish imkonini berdi.

“Rolli o‘yinlar” usuli tufayli tajriba guruhi talabalarining Amaliy-eksperimental kompetensiyasi 20,6% ga ortdi. Nazorat guruhidagi 21 nafar talaba astronomiya qonunlarining nazariyasini bayon qilishda qiyinchilikka uchramagan bo‘lsa-da, real auditoriya qarshisida tajribalarni namoyish etish, nutq madaniyati va vaqtni boshqarish bo‘yicha tajriba guruhi talabalaridan sezilarli darajada orqada qoldilar.

Olingan miqdoriy natijalarning ishonchligi va tasodifiy emasligi Studentning t-kriteriyi yordamida tekshirilganda, erkinlik darajasi $f=21+19-2=38$) va ishonchlik ehtimoli $p \leq 0,05$ bo‘lganda, amaliy qiymat kritik qiymatdan yuqori chiqdi $t_{amaliy} > t_{kritik}$, bu esa qo‘llanilgan interfaol metodlar tizimining samaradorligini matematik-statistik jihatdan to‘liq isbotlaydi.

Muhokama. Olingan natijalar “Astronomiya o‘qitish metodikasi” kursi bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy shakllanishida naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Oliy ta’lim tizimida talabalar astronomiya, pedagogika va psixologiya fanlarini alohida-alohida o‘rganishadi, biroq ushbu nazariy bilimlarni maktab sinfxonasida qanday birlashtirishni doim ham bilishmaydi. AO‘M kursi aynan shu jarayonda integrativlik vazifasini bajarib, nazariyani amaliyot bilan birlashtiradi.

Tajriba guruhida qo‘llanilgan “Rolli o‘yinlar” usuli bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik hayajonni yengish, nutq madaniyati, auditoriyani boshqarish va vaqtdan to‘g‘ri foydalanish kabi muhim kasbiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan metodika esa bo‘lajak o‘qituvchilarni maktablarda uchraydigan zamonaviy elektron doskalar, raqamli laboratoriyalar va onlayn ta’lim platformalari bilan ishlashga metodik jihatdan to‘liq tayyorladi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham aniqlandi. Oliy ta’lim muassasalarida astronomiya asboblari va raqamli uskunalarning yetishmovchiligi yoki eskirganligi AO‘M kursining amaliy ahamiyatini to‘liq yuzaga chiqarishga to‘sqinlik qilishi mumkin. Bu muammoni bartaraf etish uchun oliygohlar va umumta’lim maktablari o‘rtasida “Ta’lim klasteri” tizimini yanada kuchaytirish lozim.

Xulosa. Olib borilgan ilmiy izlanishlar va pedagogik tajriba-sinov ishlari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. “Astronomiya o‘qitish metodikasi” kursi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda poydevor va tizimlashtiruvchi asos bo‘lib xizmat qiladi.

2. Ushbu kursni an’anaviylikdan voz kechib, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish talabalarining kasbiy tayyorgarligi va metodik mahoratini o‘rtacha 23,8% ga oshiradi.

3. Oliy pedagogik ta’limda AO‘M fanining dasturlarini maktab ta’limidagi zamonaviy tendensiyalar bilan hamohang ravishda tizimli yangilab borish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, an’anaviy o‘qitish tizimi talabani “bilimlar ombori”ga aylantirsa, biz qo‘llagan konkret interfaol metodlar majmui bo‘lajak o‘qituvchisini real maktab muhitida tezkor va to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan, zamonaviy texnologiyalarni astronomiya darslariga mahorat bilan integratsiya qila oladigan kompetentli mutaxassis sifatida shakllantiradi.

Adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A. va boshqalar. «Keys-stadi» uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba. – Toshkent: «Tafakkur qanoti», 2012.
2. Karlibaeva G.E. Innovation texnologiyalardan bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda foydalanish. // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarleri. – Toshkent: 2018, №3, 228-230-b.
3. Matjanov N.S., Karlibaeva G.E., Yembergenova K.A. Astronomiya o‘qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent: “Tafakkur avlodi”, 2023.
4. Matjanov N.S. Oliy ta’lim muassasalarida o‘qituvchining innovatsion faoliyati. // Guliston Davlat universiteti Axborotnomasi. – Guliston: 2024. №3(111), 193-195-b.
5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. // Народное образование, 2003, №2. – С. 58-64.
6. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. // Высшее образование сегодня. – Москва: 2004, №8. – С. 26-31.

**PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING
INTELLEKTUAL TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH**

Matmuratova Gulistan Kamalatdinovna – katta o'qituvchi

g.matmuratova@ndpi.uz

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Матмуратова Гулистан Камалатдиновна – старший преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL
STUDENTS BASED ON PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES**

Matmuratova Gulistan Kamalatdinovna – senior teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, intellektual tarbiya, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, innovatsion ta'lim, mantiqiy tafakkur, ijodiy fikrlash, kompetensiya, ta'lim samaradorligi.

Rezyume. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual tarbiyasini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Intellektual tarbiyaning mazmuni, maqsadi va vazifalari yoritilib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlari, muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari hamda mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlar va innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi asoslab berilgan. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida intellektual tarbiyani takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Ключевые слова: начальная школа, интеллектуальное воспитание, педагогическая технология, интерактивные методы, инновационное обучение, логическое мышление, творческие способности, компетентность, эффективность образования.

Резюме. В статье рассматриваются дидактические возможности современных педагогических технологий в развитии интеллектуального воспитания учащихся начальных классов. Раскрыты содержание, цели и задачи интеллектуального воспитания, обоснована эффективность интерактивных методов и инновационных педагогических технологий в развитии самостоятельного мышления, творческих способностей, логического мышления и навыков решения проблем. Предложены практические рекомендации по совершенствованию интеллектуального воспитания в системе начального образования.

Key words: primary school, intellectual education, pedagogical technology, interactive methods, innovative education, logical thinking, creative thinking, competence, educational effectiveness.

Summary. This article examines the role of modern pedagogical technologies in developing the intellectual education of primary school students. It analyzes the content, objectives, and tasks of intellectual education and highlights the effectiveness of interactive teaching methods and innovative pedagogical technologies in fostering independent thinking, logical reasoning, creativity, and problem-solving skills. The study also offers practical recommendations for improving intellectual education in primary education.

Kirish. Bugungi kunda har bir sohaning takomillashishi, rivojlanishi uchun xilma xil metodlar qo'llanilayotganidek, ta'lim tarbiya sohasida ham turli xil metodlardan foydalanilmoqda. Shundan tabiat haqidagi fan – tabiatshunoslik darslarini o'qitishda didaktik o'yinli texnologiyalarning metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir, chunki tabiatshunoslik darslarida qo'llaniladigan metodlarning xilmaxilligi o'quvchida fanni bilishga qiziqishini orttiradi.

Didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasining o'ziga xos jihati, an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqilligi va o'quv fani faoliyatini taqiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo'naltirish o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etishni talab etadi. Ularni faoliyatiga ongli ravishda yo'llash birorbir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirmasdan, balki sa marali tashkil etish orqali o'quvchilarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini berish sanaladi [1].

Tahliliy yondashuv. Bunday darslarni olib borishda o'quvchining tabiatshunoslik fanidan to'liq bilim olishi,

axloqli bo'lishi, birorbir kasb tanlash iste'dodini ravnaq toptirish, xalqimizning yaxshi fazilatlarini egallashi uchun avvalo o'qituvchining ijodiy mehnat qilishi talab etiladi. O'qituvchi o'quvchiga nisbatan sergak, ziyrak bo'lib, uning qiziqishi, qobiliyatini hisobga olib, murabbiylarcha muomalada bo'lishi dardkor. Shundan keyingina darslarda foydalaniladigan didaktik o'yinli texnologiyalar o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirib, darslik va qo'shimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlash, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish, ularni ongli ravishda kasbga yo'llash, didaktik o'yin davomida vujudga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etishda mo'ljalni to'g'ri olish, har xil vaziyatlarni tahlil qilib, to'g'ri xulosa chiqarishga zamin tayyorlaydi.

M.Xolmetov boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablarining asosiy maqsadida kelajak avlodni jismonan va ruhan sog'lom tarbiyalash, maktabgacha tayyorgarlik tushunchasi bolaning aqliy va maxsus tayyorgarlik yo'nalishlarini o'z ichiga olganligi, avvalo jismoniy tayyorgarlik deganda, kichkintoy o'ziga mos milliy o'yinlarning qoidalari, unda faol ishtirok

etishi belgilangan topshiriqlarni bajara olishi haqida fikr yuritgan [2].

Pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish uchun o'ziga xos vositalar zarur bo'ladi. Har bir pedagogik texnologiyada qo'llaniladigan vosi talar umuman o'xshash bo'lib, ularning turlari ko'p. Ularni shartli ravishda quyidagi turlar ga ajratish mumkin: verbal, noverbal, vizual, studiya, tabiiy, o'quv anjomlari hamda maktab jihozlari [3].

Zamonaviy ta'limni amalga oshirishning yana bir zarur sharti o'quv fanlari bo'yicha axborot manbalari, shu jumladan, yangi axborot texnologiyalaridan tez va qulay foydalanish imkonini beruvchi turlaridan har bir o'qituvchi va o'quvchi erkin foydalana oladigan sharoit yaratishdan iborat. Ya'ni, hozirda sifatli ta'lim berish uchun o'qituvchi o'quvchiga zarur axborotlarni etkazib turuvchi xizmatdan iborat faoliyatni tashkil qilish zarur.

Bu yo'nalish axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy qilish yo'nalishi deb nomlanadi. Shu axborotlarni o'quvchilar tushuna oladigan mantiqiy shakllarda ifodalash o'quvchi bilan o'qituvchining verbal muloqotini tashkil qiladi [4].

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning pedagogik jamoada muvaffaqiyatli joriy qilinishi va yaxshi samara berishi bir qator omillarga bog'liq.

Ularni uchta katta guruhga ajratish mumkin: birinchi guruh omillari kiritilayotgan yangilikning mazmuni, sifati va boshqa xususiyatlari bilan bog'liq. Bunda yangilikning mukammalligi, tajribada sinab ko'rilganligi va milliy mahalliy sharoitga mosligini chuqur o'rganish va tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchi guruh esa yangilikni kiritishga oid yondashuv bilan bog'liq omillarni qamrab oladi: yangilik kiritishning rejalashtirilganligi, bosqichmabosqichlilikka amal qilganligi. Uchinchi guruh ijtimoiypsixologik omillar bo'lib, uning tarkibiga yangilikka pedagogik jamoa munosabati, rahbarlik uslubi va boshqalar kiradi. Har qanday yangilik kiritilishi, shu jumladan, zamonaviy pedagogik texnologiyaning joriy qilinishi va zaruriy samara berishi pedagogik jamoa a'zolarining yangilikni qanday qabul qilishi, unga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

Metodist o'qituvchilarning ko'p yillik tajribalari va kuzatishlaridan didaktik o'yinlar boshqa fanlar qatori tabiatshunoslik darslari va darsdan tashqari mashg'ulotlarning mazmunli bo'lishida eng qulay va samarali usullardan biri hisoblanishi qayd qilingan. Darsda didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishi, hozirjavobligini bilishni chuqur egallashga qaratilgan ko'nikma va malakalarni oshirishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida bir qator innovation texnologiyalar, jumladan, tabiatshunoslik darslarida rolli o'yinlar, klaster, ishbilarmonlar o'yini va boshqalardan foydalanish zarurligi haqida ham fikr yuritilgan. Pedagogning o'z ustida kasbiy jihatdan ishlash jarayonida uning innovatsion faoliyati alohida o'rin tutadi. Shu munosabat bilan pedagogning bunga tayyor bo'lishi uning kasbiy rivojlanishining muhim shartidir [5].

Ta'lim jarayonida didaktik o'yin texnologiyalari didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Ushbu darslarda o'quvchilarning bilim olish jarayoni o'yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deb ataladi. Didaktik o'yinli darslar o'quvchilarning bilim olish

faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unligi, mazmuni va mohiyatiga ko'ra syujetlirolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlik o'yini, konferensiyalar va o'yin mashqlariga ajratiladi. Darsda didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanishdan oldin bunday o'yinga mos keluvchi mavzuni tanlash lozim. Quyida umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'qitiladigan «Tabiatshunoslik» o'quv fanini o'qitishda didaktik o'yinli ta'lim texnologiyalariga asoslangan dars ishlarnalari keltirilmoqda.

Darsning mavzusi: yirtqich hayvonlar (Tabiatshunoslik, 3sinf).

Darsning ta'limiy maqsadi: tabiatshunoslikni o'qitishda o'quvchilarni hayvonot dunyosining o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati bilan tanishtirish.

Darsning tarbiyaviy maqsadi: o'quvchilar ga tabiatshunoslikni o'qitish orqali mustaqil fikr va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

Darsning rivojlantiruvchi maqsadi: o'quvchilarning umumiy va xususiy tabiatshunoslik tushunchalari, darslik va qo'shimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlash, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalari, nutq va muloqot madaniya tini rivojlantirish.

Darsni jihozlash: mavzuga oid ko'rgazmali vositalar, tarqatma va didaktik materiallar.

Darsda foydalaniladigan texnologiya: didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasi (ijodiy o'yin metodi).

Darsning borishi.

I. Tashkiliy qism: salomlashish, navbatchi axboroti, o'quvchilarni darsga tayyorlash.

II. O'tgan mavzuni so'rash: o'tgan mavzu yuzasi dan o'quvchilarning o'zlashtirgan nazariy bili mi, amaliy ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholash.

III. Yangi mavzu bilan tanishtirish: o'quvchi larni dars mavzusi va darsning borishi bilan tanishtirish. O'qituvchi o'tgan mavzu yuzasidan o'quvchilarning bilimini reyting mezonini aso sida baholagandan so'ng, yangi mavzuning maqsadi, vazifalari haqida, shuningdek, didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasi va uning ijodiy o'yin metodi haqida ilmiy tushunchalar berib, sinf o'quvchilarini 3 guruhga: «Tabiatshunos», «Pedagog», «Psixolog» guruhlariga ajratadi va dars jarayonini o'tkazish texnologiyasini amalga oshiradi.

Darhaqiqat, o'qituvchi mashg'ulotni boshlashdan avval tinglovchilarni ijodiy o'yin metodi o'tkazishga qo'yilgan talablar va qoidalar bilan tanishtiradi.

1-bosqich. Har bir guruhdagi tinglovchilar o'z mavzulari bo'yicha kerakli materiallar, dalil lar misollar, aniq fikrlar, o'z fikrini tasdiqlovchi ko'rgazmali materiallar, imkoni bo'lsa videofilim, maqolalar, mutafakkir va olimlarning so'zlari va boshqalarni tayyor laydilar. Guruhdan bir kishini himoya uchun tanlaydilar, qolganlar esa o'z fikrlarini qo'shimcha qilishlari mumkin. O'qituvchi sinf o'quvchilarining tayyorgarlik ko'rish imkoniyat larini hisobga olgan holda vaqt beradi.

2-bosqich. Guruhlar himoyaga tayyor bo'lgach, o'qituvchi guruhlarining biriga himoya uchun so'z beradi (himoyaga chiqish ixtiyoriy ravishda bo'lishi mumkin). Guruh vakili guruh nomidan so'zga chiqib, ularga berilgan mavzuni tayyorlangan materiallar, dalillar asosida himoya qilishga kirishadi. Guruh vakili so'zini tugatgach,

guruhning qolgan a'zolari qo'shimcha fikrlar bildirish lari mumkin.

3-bosqich. Mashg'ulotlarning 2 bosqichidagi kabi bu bosqichda ham o'qituvchi navbatdagi guruh va kiliga himoya uchun so'z beradi. Ikkinchi guruh ham birinchi guruh kabi o'z mavzusini himoya qiladi. Himoya tugagach, o'qituvchi mashg'ulotning keyingi bosqichiga o'tadi. Har ikkala himoya vaqtida o'qituvchi iloji boricha o'z fikr va mulohazasini bildirmaslikka, savol bermas likka harakat qiladi, hech qaysi guruhga yon bermagan holda muloqotni boshqaradi, guruh himoyasi vaqtida tartib saqlanishi va muloqotni o'tkazishga qo'yilgan talabqoidalarning to'liq bajarilishiga erishishga harakat qiladi.

Bu bosqichda, asosan uchala guruhdagi boshlang'ich sinf o'quvchilari erkin, mustaqil faoliyat ko'rsatishlari kerak bo'ladi.

4-bosqich. Guruhlar birbirlariga savol berishni boshlaydi. Guruhlar tomonidan beriladigan savollar ular himoyasi vaqtida aytilgan da lillar, misollar, fikrlarni yanada oydinlash tirish maqsadida, shuningdek, o'z guruhlarining fikrlarini yanada ta'kidlab, isbotlab, qolganlarni ham shu fikrga qo'shilishlariga da'vat qilish uchun berilishi mumkin. Tinglov chilar erkin holda o'zlarining chiqishlari bi lan barchaga ta'sir ko'rsatishga, o'z fikrlari ni ma'qullashga harakat qiladilar. O'qituvchi bunday holatga sharoit, imkoniyat yaratadi, ya'ni u bahsmunozarani samimiylik bilan boshqaradi.

5-bosqich. O'qituvchi har ikki tomonning birbirlariga savollari, ma'qullaydigan so'zlari tugagach, har ikki guruh tomonidan aytilgan fikrlarni umumlashtiradi va o'zini bu masala haqidagi fikrmulohazasini bayon etadi va guruh tinglovchilari tomonidan tushgan savollarga ke rakli javoblarni berishga harakat qiladi.

Mashg'ulot oxirida o'qituvchi har uchala guruh ning mashg'ulot jarayonidagi faoliyatlarini tahlil etib, ularga minnatdorchilik bildiradi va faol o'quvchilarni rag'batlantiradi.

IV. Yangi mavzuni o'rganish: o'qituvchi dars jarayonida o'quvchilarga yangi mavzuni tushuntirishda dars sifati va mazmuniga e'tibor bergan holda quyidagi ketma-ketlikni amalga oshiradi: o'quvchilarga yirtqich hayvonlar: sher, arslon, yo'lbars, ayiq, bo'ri, o'txo'r hayvonlar haqida (ekranda yirtqich hayvonlar tasviri na moyish etiladi) ilmiynazariy bilimlar beri ladi; «Tabiatshunoslik» darsligidan «Yirtqich hayvonlar» mavzusi konspekt qilinadi.

V. Yangi mavzuni mustahkamlash: o'quvchilar guruhi o'qituvchining tavsiyasiga ko'ra yangi mavzu yuzasidan egallagan bilimlariga tayangan holda ko'rgazmali qurollar asosida mavzuni tushun tirib berishadi. So'ngra o'quvchilar o'rtasida bahsmunozara o'tkaziladi.

VI. O'quvchilarni rag'batlantirish va reyting mezoni asosida baholash.

VII. Darsni yakunlash. Darsda faol ishtirok etgan o'quvchilar rag'batlantiriladi va baholar e'lon qilinadi. Dars tabiatdagi o'simlik va hayvonlarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, ularni asrabavaylab, bizga inom etilgan boyliklardan tejabtergab foydalanish kabi fikrlar, davatlar bilan xulosalanadi.

VIII. Uyga vazifa berish. «Yirtqichhayvonlar» mavzusini o'qib, o'quvchilarga o'zlari yashayotgan xuddagi noyob o'simlik va hayvonlar haqida kichik hikoya yozib kelish vazifasi topshiriladi.

Xulosa. Xullas, boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslikni o'qitish jarayonida foydalaniladigan didaktik o'yinli darslarning quyidagi afzalliklari mavjud:

- o'quvchilar didaktik o'yinli darslarga kat ta qiziqish bilan tayyorgarlik ko'radilar, na tijada yangi bilimlarni o'zlashtirish samara dorligi sifatlil bo'ladi;

- didaktik o'yinli darslar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ilk bor kasb tanlashida o'z kuchi, bilimi, iqtidorini sinab ko'rishda, shuningdek, ularni hayotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Shundan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslikni o'qitishda yoshga xos xususiyatlarni e'tiborga olgan holda ta'limning zamonaviy shakl va metodlarini takomillashtiruvchi o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish;

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Pedagogik mahorat markazlarida o'qituvchilarning nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarini yanada takomillashtirish maqsadida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining zamonaviy bilim, ilmiy metodik tayyorgarligini keltirilgan uslubga ko'ra takomillashtirish tavsiya etiladi. Didaktik o'yinlar dars jarayonida savol javoblarga asoslanib o'tkaziladigan jismoniy harakatli o'yinlar bo'lib, o'qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, tushunarli darajada olib boriladi. Bolalar g'olib chiqish maqsadida bor imkoniyatlari bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo'lgan qiziqish ortib boradi.

Adabiyotlar

1. Berdieva O. Ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar. // «Xalq ta'limi» 2003, 1-son. 16-b.
2. Xolmetov M. Tarbiyada didaktik o'yinlarning ahamiyati. // «Ma'rifat», 2002, 6-son. 16-b.
3. Zikiryayev A. va boshqalar. O'quvchilar bilimini tekshirishda innovasion texnologiyalar. // «Xalq ta'limi», 2001, 6-son. 19-b.
4. Nishonaliev U. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari muammolari va echimlari. // «Pedagogik ta'lim», 2000, 3-son. 11-b.
5. Матмуратова Г.К. Развитие профессиональной компетентности учителя Сборник научных тезисов по материалам международной научно-практической конференции «Современное гуманитарное образование и иностранный язык» Мальта, Гзира, 5октября 2016 г. – С. 82-84. <https://zenodo.org/records/21853718>
5. Yusupova A., Qurboniyozov R. Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash muammolari. // «Pedagogik ta'lim», 2000, 3-son. 18-b.

UDK: 000.000.00:000

ORCID: 41405713500046

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (XUSUSIY MAKTABLAR MISOLIDA)

Mirzabekova Gumshagul Xo'jabekovna – katta o'qituvchi

gumshagul.71@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ ЧАСТНЫХ ШКОЛ)

Мирзабекова Гумшагуль Ходжабековна – старший преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN PRIMARY GRADES BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH (ON THE EXAMPLE OF PRIVATE SCHOOLS)

Mirzabekova Gumshagul Khujabekovna – senior teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, integrativ yondashuv, xususiy maktablar, o'qitish metodikasi, innovatsion ta'lim, zamonaviy darsliklar.

Rezyume. Maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalari xususiy maktablar tajribasi misolida tadqiq etilgan. Muallif boshlang'ich sinf o'quvchilarida atrof-muhit haqidagi yaxlit tasavvurlarni shakllantirishda fanlararo bog'liqlik rolini asoslab beradi. Maqolada xususiy maktablarning zamonaviy moddiy-texnik imkoniyatlari hamda moslashuvchan o'quv dasturlaridan foydalangan holda tabiiy fanlarni samarali o'qitishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayoniga ilg'or va interaktiv metodlarni joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки, интегративный подход, частные школы, методика обучения, инновационное образование.

Резюме. В статье на примере опыта частных школ исследуются вопросы совершенствования методики преподавания естественных наук в начальных классах на основе интегративного подхода. Автор обосновывает роль междисциплинарных связей в формировании у младших школьников целостного представления об окружающем мире. В статье анализируются педагогические условия эффективного обучения естественным наукам с использованием современных материально-технических возможностей и гибких учебных программ частных школ. Также разработаны практические рекомендации по внедрению передовых и интерактивных методов в учебный процесс.

Key words: primary education, natural sciences, integrative approach, private schools, teaching methodology, innovative education.

Summary. The article examines the issues of improving the methodology of teaching natural sciences in primary school based on an integrative approach, using the experience of private schools as an example. The author substantiates the role of interdisciplinary connections in forming a holistic view of the environment among primary school students. The article analyzes the pedagogical conditions for effective science teaching, utilizing the modern material and technical capabilities and flexible curricula of private schools. Additionally, practical recommendations for introducing advanced and interactive methods into the educational process are developed.

Kirish. Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, ularda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish hamda atrof-muhit haqidagi yaxlit tasavvurlarni qaror toptirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy axborot oqimi sharoitida dunyoni alohida fanlar kesimida emas, balki bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan yaxlit tizim sifatida idrok etish talab etilmoqda. Aynan shu sababli, boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning zerikishini oldini oladi, bilimlarni o'zlashtirish vaqtini qisqartiradi va fanga bo'lgan qiziqishni orttiradi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, xususan, maktabgacha va maktab ta'limini yangi bosqichga ko'tarish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Yangi avlod darsliklarining joriy etilishi va Milliy o'quv dasturining amaliyotga tatbiq etilishi ham bevosita fanlararo uzviylikni ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonda nodavlat ta'lim sektori, ya'ni xususiy maktablar

o'zining moslashuvchan o'quv rejalari, kichik guruhlarda ishlash imkoniyati va ilg'or xorijiy texnologiyalarni tezkor adaptatsiya qila olishi bilan alohida ajralib turadi [8]. Xususiy maktablarda moddiy-texnik bazaning boyligi (zamonaviy laboratoriyalar, raqamli vositalar) tabiiy fanlarni integratsiyalashgan holda, amaliy va tajriba-sinov shaklida o'qitish uchun keng maydon yaratadi.

Biroq, zamonaviy imkoniyatlar mavjud bo'lishiga qaramay, xususiy maktablarda ham tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini tizimlashtirishda muayyan muammolar ko'zga tashlanmoqda. Xususan, fanlararo bog'lanishlarni (masalan, tabiiy fanlar, matematika, tasviriy san'at va til o'rgatish integratsiyasini) to'g'ri loyihalash bo'yicha metodik qo'llanmalarining yetishmasligi, o'qituvchilarning integratsiyalashgan darslarni tashkil etish bo'yicha kompetensiyalari yetarli darajada rivojlanmaganligi ushbu mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi – xususiy maktablar tajribasi va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitishning

samarali pedagogik shart-sharoitlari hamda metodik tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quv jarayonini integratsiyalash va tabiiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish masalalari uzoq yillardan buyon pedagogik tadqiqotlarning markazida bo'lib kelmoqda. Mazkur yo'nalishning nazariy asoslari darsliklar va o'quv fanlarining o'zaro uzviyligini ta'minlash, dunyoning yaxlit manzarasini shakllantirish nuqtayi nazaridan o'rganilgan.

Integratsiyalashgan ta'limning umumdidaktik tamoyillari dunyo pedagogikasida Y.A.Komenskiyning "Buyuk didaktika" [3], I.G.Pestalotsi [1] hamda K.D.Ushinskiy [2] asarlarida fanlararo bog'liqlik g'oyalari sifatida rivojlantirilgan. XX asrning ikkinchi yarmida I.D.Zverev va V.N.Maksimova kabi olimlar tomonidan didaktik integratsiyaning tasnifi, uning dars tuzilmasi va o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab berildi [4].

O'zbekiston pedagogika fanida boshlang'ich ta'limni integratsiyalash muammolarini tadqiq etishda R.A.Mavlonova va N.H.Rahmonqulovalarning xizmatlari katta. Ularning ilmiy ishlarida boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi va unda atrofimizdagi olamni anglash qonuniyatlari amaliy dars ishlanmalari misolida ko'rsatilgan [5]. Shuningdek, R.Jo'rayev va A.Zunnunovlar o'quv fanlarini integratsiyalash orqali ta'lim mazmunini optimallashtirish imkoniyatlarini o'rganganlar [6]. Tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ yondashuv va fanlararo uzviylik muammolari keyingi yillarda mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham izchil o'rganilmoqda [7].

Xalqaro miqyosda, xususan, rivojlangan davlatlarda tabiiy fanlarni integratsiyalashgan holda o'qitish asosan STEAM va muammoli ta'lim (Inquiry-Based Learning) modellari doirasida tahlil qilinadi. Zamonaviy xorijiy tadqiqotchilar tabiiy fanlar darslarida amaliy tajribalar, munozaralar va loyiha usullaridan foydalanish o'quvchilarning faolligi va bilimlarni xotirada saqlab qolish darajasini keskin oshirishini isbotlaganlar.

Biroq, aksariyat tadqiqotlar umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi standart dasturlar doirasi bilan cheklangan. Xususi maktablarning pedagogik moslashuvchanligi, xorijiy ilg'or dasturlarni (masalan, Cambridge International Primary Science) integratsiya qilish imkoniyatlari hamda moddiy-texnik afzalliklaridan foydalangan holda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalari hali yetarlicha yaxlit tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan. Aynan ushbu bo'shliq (research gap) mazkur tadqiqotning maqsad va vazifalarini belgilashga xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan ushbu tadqiqot kompleks va tizimli yondashuvlarga asoslanadi. Tadqiqotning amaliy qismi respublikamizdagi va xalqaro dasturlar asosida faoliyat yurituvchi xususi maktablarning boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'qituvchilari o'rtasida o'tkazildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

1. Teoretik-metodologik tahlil: Mavzuga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar, xususi maktablarning

muqobil va mualliflik o'quv dasturlari tahlil qilindi. Ayniqsa, STEAM ta'lim yo'nalishi va Kembrij xalqaro boshlang'ich dasturlari (Cambridge Primary Science) integratsiya tamoyillari asosida qiyosiy o'rganildi [9].

2. Pedagogik kuzatuv va diagnostika: Xususi maktablardagi tabiiy fanlar darslari va darsdan tashqari to'garak mashg'ulotlari bevosita kuzatildi. O'quvchilarning tabiiy dunyo haqidagi tushunchalari darajasi va fanlararo bog'liqlikni amaliyotda qo'llash ko'nikmalari suhbat hamda diagnostik testlar orqali aniqlandi.

3. So'rovnoma va anketalashtirish: Metodik muammolarni chuqurroq aniqlash maqsadida xususi maktablarning 40 nafardan ortiq boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada integratsiyalashgan darslarni rejalashtirishdagi to'siqlar va moddiy-tehnologik bazadan foydalanish darajasi o'rganildi.

4. Pedagogik tajriba-sinov (Eksperiment): Ishlab chiqilgan integrativ metodikaning samaradorligini tekshirish maqsadida maktablarda an'anaviy o'qitish olib boriladigan nazorat guruhleri hamda integrativ modullar (masalan: tabiiy fanlar + matematika, tabiiy fanlar + raqamli savodxonlik) joriy etilgan tajriba guruhleri shakllantirildi.

Tadqiqot natijasida olingan ko'rsatkichlar va eksperiment guruhlarining o'zlashtirish dinamikasi pedagogik-statistika metodlari yordamida qayta ishlandi hamda xulosalash uchun tayyorlandi.

Tahlillar va natijalar. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish maqsadida olib borilgan tadqiqotlar doirasida Toshkent shahri va viloyat markazlarida joylashgan nodavlat (xususi) umumta'lim maktablarining 3-4-sinf o'quvchilari hamda o'qituvchilari ishtirokida pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Eksperiment jarayonida jami 120 nafar o'quvchi qamrab olindi. Ulardan 60 nafari an'anaviy ta'lim dasturi (milliy o'quv dasturi darsliklari) asosida tahsil oluvchi "Nazorat guruhleri" (NG), qolgan 60 nafari esa biz tomonimizdan ishlab chiqilgan integrativ modullar asosida o'qitiladigan "Tajriba guruhleri" (TG) sifatida guruhlashtirildi.

1. Xususi maktablardagi metodik holat tahlili.

Pedagogik tajriba-sinovning birinchi bosqichida xususi maktab o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagoglarning 72 foizi tabiiy fanlarni boshqa fanlar bilan bog'lab o'tish zarurligini anglaydi, biroq ularning atigi 28 foizi tizimli ravishda integratsiyalashgan darslarni loyihalashtira oladi. Buning asosiy sababi sifatida o'qituvchilar quyidagilarni ko'rsatishgan:

- boshlang'ich sinflar uchun tayyor integratsiyalashgan ishlanmalar va metodik qo'llanmalarining yetishmasligi (64%);

- dars soatlari taqsimotining an'anaviy fanga yo'naltirilganligi (45%);

- fanlararo loyihalarni (masalan, STEAM yo'nalishida) baholash mezonlarining mukammal emasligi (38%).

Shu bilan birga, xususi maktablarning moddiy-texnik afzalliklari (zamonaviy raqamli laboratoriyalar, har bir o'quvchi uchun planshetlar, darsdan tashqari to'garak vaqtlari) integrativ ta'lim uchun 85% holatda to'liq tayyor ekanligi aniqlandi [10]. Bu imkoniyat davlat maktablariga nisbatan xususi sektor ta'lim muassasalarida eksperimentni muvaffaqiyatli o'tkazishga keng zamin yaratdi.

2. Amaliyotga joriy etilgan integrativ modullar mazmunini.

Tadqiqot doirasida xususiy maktablarning moslashuvchan o'quv dasturlaridan kelib chiqib, tabiiy fanlar darsligidagi "Suv va uning tabiatdagi aylanishi", "Ekotizimlar", "Energiya turlari" kabi murakkab mavzular uchun maxsus Integrativ o'quv modullari ishlab chiqildi. Masalan, "Tabiatda suvning aylanishi va ekologiya" mavzusi quyidagicha integratsiyalandi:

- tabiiy fan (Science): Suvning uch xil holati, bug'lanish va yog'inlar jarayoni laboratoriya sharoitida (kichik kolbalar va qizdirgichlar yordamida) vizual namoyish etildi.

- matematika (Math): O'quvchilar kunlik suv sarfi, sizot suvlari hajmi va yog'ingarchilik miqdorini hisoblash bo'yicha matematik diagrammalar va masalalar yechishdi.

- Raqamli savodxonlik / Texnologiya (ICT): O'quvchilar planshet dasturlari yordamida suv aylanishining 2D interaktiv modellarini yaratishdi yoki tayyor animatsiyalarni tahlil qilishdi.

Ushbu yondashuv o'quvchilarda mavzuni faqatgina nazariy yodlash emas, balki hayotiy misollar orqali yaxlit tushunish ko'nikmasini (Inquiry-based learning) shakllantirishga xizmat qildi [11].

3. Tajriba-sinov natijalarining statistik tahlili.

Eksperiment yakunida o'quvchilarning tabiiy fanlardan egallagan bilimlari, kreativ va mantiqiy fikrlash darajasi hamda amaliy ko'nikmalari 100 ballik shkala asosida baholandi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda o'z aksini topgan:

O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi ko'rsatkichlari (Eksperiment yakunida) an'anaviy usulda dars o'tilgan nazorat guruhlariga nisbatan integrativ yondashuv joriy etilgan tajriba guruhlarida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha sezilarli o'sish kuzatildi. Ayniqsa, amaliy laboratoriya ko'nikmalari (+23.6%) va muammoni mustaqil hal qilish

(+19.3%) mezonlarida eng yuqori natijalar qayd etildi. Bu holat xususiy maktab sharoitida o'quvchilarning laboratoriya asboblari va raqamli texnologiyalar bilan bevosita (hands-on) ishlaganliklari bilan izohlanadi.

Matematik-statistika (Styudentning t-mezoni) yordamida olingan natijalarning ishonchliligi tekshirilganda, tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli ekanligi ($p < 0.05$) isbotlandi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari va dunyoni bir butun sifatida ko'rishga bo'lgan tabiiy moyilligi sababli, integratsiyalashgan ta'lim an'anaviy ta'limga qaraganda samaraliroqdir. Xususiy maktablar o'zlarining kichik guruhlari (guruhda 15-20 nafar o'quvchi) va moddiy bazasi tufayli bunday darslarni har kuni tashkil etish imkoniyatiga ega. Biroq, integrativ metodikani yanada takomillashtirish uchun o'qituvchilarning dars ssenariylarini yaratish bo'yicha metodik tayyorgarligini muntazam oshirib borish lozim. Shu maqsadda xususiy maktablar pedagoglari uchun maktab ichki malaka oshirish kurslarini tashkil etish va fanlararo integratsiyalashgan mualliflik dasturlarini litsenziyalash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishga bag'ishlangan mazkur tadqiqot, xususiy maktablar misolida fanlararo uzviylikni ta'minlashning yuqori pedagogik samaradorligini ko'rsatdi. Xususiy maktablarda tabiiy fanlarni o'qitish sifatini yanada oshirish uchun "Fanlararo integratsiya va STEAM loyihalarini tashkil etish" mavzusida qisqa muddatli maktab ichki malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish zarur. Tabiiy fanlar darslarida o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarni yodlashiga chek qo'yib, haftada kamida bir marta amaliy muammoli-tadqiqot (Inquiry-based) va laboratoriya mashg'ulotlarini tizimli o'tkazish yaxshi samara beradi.

Adabiyotlar

1. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / под ред. В.А.Ротенберг, В.М.Кларина. – Москва: «Педагогика», 1981.
2. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – Санкт-Петербург: «Лань», [б. г.]. – Том I, 2013.
3. Komenskiy Y.A. Tanlangan pedagogik asarlar. – Moskva: «Pedagogika», 1982.
4. Zverev I.D., Maksimova V.N. Zamonaviy maktabda fanlararo bog'liqlik. – Moskva: «Pedagogika», 1981.
5. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang'ich ta'limda integratsiya. – Toshkent: «O'qituvchi», 2006.
6. Jo'rayev R.H., Zunnunov A. Ta'lim mazmunini integratsiyalash tamoyillari. – Toshkent: «Sharq», 2003.
7. Djavliyeva G.R. Tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ yondashuv asoslari // Pedagogika jurnali. – Toshkent: 2021. №4. 45-51-b.
8. Saidov A.A. O'zbekistonda nodavlat ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanishi va onun istiqbollari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: 2022. №3. 88-95-b.
9. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat va ilg'or texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. 210-218-b.
10. Yoldoshev J.G'., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: «Fan», 2014.
11. Johnson B., Christensen L. Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches. – SAGE Publications, 2019. –P. 345-360.

**IJTIMOIIY-GUMANITAR YO'NALISH TALABALARIDA KOMPYUTER SAVODXONLIGI
TUSHUNCHASINI TAKOMILLASHTIRISH KOMPOONENTLARI****Oblomurodov Elmurod Begmurod o'g'li – mustaqil tadqiqotchi**elmurod.oblomurodov@gmail.com*Samarqand davlat pedagogika instituti***КОМПОНЕНТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОНЯТИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ
ГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ ВУЗОВ****Обломуродов Эльмурод Бегмуродович – самостоятельный соискатель***Самаркандский государственный педагогический институт***COMPONENTS FOR IMPROVING THE CONCEPT OF COMPUTER LITERACY
IN SOCIAL AND HUMANITARIAN STUDENTS****Oblomurodov Elmurod Begmurodovich – independent researcher***Samarkand State Pedagogical Institute*

Tayanch so'zlar: kompyuter savodxonligi, raqamli kompetensiya, AKT kompetensiyasi, motivatsion komponent, refleksiv baholash, masofaviy ta'lim.

Rezyume. Maqolada ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalari kompyuter savodxonligi tushunchasining zamonaviy ilmiy-pedagogik mazmuni, uning evolyutsion rivojlanish bosqichlari hamda raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiya va AKT kompetensiyasi bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan. Tadqiqotda kompyuter savodxonligining motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyatli va refleksiv-baholash komponentlari asoslab berilgan hamda ularni rivojlantirishning metodologik yondashuvlari yoritilgan.

Ключевые слова: компьютерная грамотность, цифровая компетентность, ИКТ-компетентность, мотивационный компонент, рефлексивная оценка, дистанционное обучение.

Резюме. В статье анализируются современное научно-педагогическое содержание понятия компьютерной грамотности студентов социально-гуманитарных направлений, этапы её эволюционного развития, а также взаимосвязь с цифровой грамотностью, цифровой компетентностью и ИКТ-компетентностью. Обоснованы мотивационный, когнитивный, операционально-деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты компьютерной грамотности, раскрыты методологические подходы к их развитию.

Key words: computer literacy, digital competence, ICT competence, motivational component, reflective assessment, distance education.

Summary. The article examines the modern scientific and pedagogical interpretation of computer literacy among students of social and humanities disciplines, its evolutionary development, and its relationship with digital literacy, digital competence, and ICT competence. The study substantiates the motivational, cognitive, operational-activity, and reflective-assessment components of computer literacy and describes methodological approaches to their development.

Kirish. Axborotlashgan jamiyat shakllanishi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi kompyuter savodxonligi tushunchasining mazmun va mohiyatini tubdan o'zgartirdi. Dastlab kompyuter savodxonligi kompyuter qurilmalaridan foydalanish, operatsion tizimlar bilan ishlash hamda oddiy amaliy dasturlarni qo'llash ko'nikmalari bilan chegaralangan bo'lsa, bugungi kunda u shaxsning raqamli muhitda samarali faoliyat yuritishi, axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, yaratish, almashish va axborot xavfsizligi talablariga rioya qilishni o'z ichiga oluvchi kompleks kompetensiya sifatida talqin qilinmoqda. Shu bois kompyuter savodxonligi zamonaviy pedagogikaning muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, ta'lim oluvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan hisoblanadi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda kompyuter savodxonligi tushunchasining shakllanishi bir necha evolyutsion bosqichlarni bosib o'tganligi qayd etiladi. Birinchi bosqich XX asrning 70–80-yillariga to'g'ri kelib, unda kompyuter savodxonligi asosan kompyuter qurilmalari tuzilishi, dasturlash elementlari va hisoblash texnikasidan foydalanish ko'nikmalari bilan izohlangan. Ikkinchi bosqichda shaxsiy kompyuterlarning ommalashuvi natijasida ofis dasturlari, matn muharrirlari, elektron jadvallar va taqdimot dasturlari bilan ishlash ko'nikmalari kompyuter savodxon-

ligining ajralmas qismiga aylandi. Uchinchi bosqich internet texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, unda elektron pochta, qidiruv tizimlari, elektron kutubxonalar va tarmoq kommunikatsiyasi bilan ishlash kompetensiyalari ustuvor ahamiyat kasb etdi. Hozirgi bosqich esa sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, raqamli hamkorlik platformalari, kiberxavfsizlik va media savodxonlik elementlarini qamrab oluvchi keng qamrovli raqamli kompetensiyalar tizimi bilan tavsiflanadi.

Kompyuter savodxonligining ilmiy-pedagogik mazmuni uning faqat texnik bilimlar majmui emasligini ko'rsatadi. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra, kompyuter savodxonligi bilim, amaliy ko'nikma, qadriyat, motivatsiya va axborot madaniyatining integratsiyalashgan tizimidir. Ushbu tizim shaxsning raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, axborot bilan ishlash, muammolarni texnologik vositalar yordamida hal qilish va kasbiy faoliyatni raqamli muhitda tashkil etish qobiliyatini belgilaydi.

Kompyuter savodxonligining mazmuni bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuv asosida talqin qilinmoqda. Kompetensiyaviy paradigma nuqtai nazaridan kompyuter savodxonligi faqat kompyuter dasturlarini bilish emas, balki ulardan pedagogik, ilmiy va kasbiy vazifalarni hal etishda maqsadga muvofiq foydalanish layoqatidir. Ayniqsa, masofaviy ta'lim sharoitida kompyuter savodxonligi ta'lim platformalaridan foydalanish, elektron ta'lim resurslarini

yaratish, raqamli muloqotni amalga oshirish, axborot xavfsizligini ta'minlash va mustaqil ta'limni tashkil etish kabi kompetensiyalar bilan boyimoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kompyuter savodxonligi tushunchasining zamonaviy talqinini ishlab chiqqan yetakchi xorijiy olimlardan biri Paul Gilster quyidagi fikrni ilgari suradi: "Digital literacy is the ability to understand and use information in multiple formats from a wide range of sources when it is presented via computers". Mazkur ta'rifga ko'ra, kompyuter (raqamli) savodxonligi turli manbalardan olingan axborotni kompyuter texnologiyalari yordamida tushunish, tahlil qilish va undan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Ushbu yondashuv kompyuter savodxonligini texnik ko'nikmalar bilan cheklamay, uni axborot bilan ishlash madaniyati va tanqidiy fikrlash bilan bog'laydi [1].

N.I.Tayloqov esa kompyuter savodxonligini pedagogik nuqtai nazardan baholab, "Kompyuter savodxonligi ta'lim oluvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ongli, maqsadli va samarali foydalanish ko'nikmalari hamda axborot madaniyatini egallash darajasini ifodalaydi", deb ta'kidlaydi. Olimning fikricha, kompyuter savodxonligi ta'lim oluvchining zamonaviy axborot muhitida mustaqil faoliyat yuritishi va kasbiy kompetensiyalarni muvaffaqiyatli shakllantirishining muhim sharti hisoblanadi [2].

Kompyuter savodxonligi evolyutsiyasining muhim jihatlaridan biri uning raqamli savodxonlik, media savodxonlik va axborot savodxonligi tushunchalari bilan integratsiyalashib borayotganidir. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ushbu tushunchalar bir-birini to'ldiruvchi kompetensiyalar sifatida qaraladi. Jumladan, kompyuter savodxonligi texnik vositalardan foydalanishni ifodalasa, axborot savodxonligi axborotni tanlash va baholashni, media savodxonlik media mahsulotlarini tanqidiy tahlil qilishni, raqamli savodxonlik esa ushbu kompetensiyalarning kompleks integratsiyasini o'zida mujassamlashtiradi.

Natijalar. Ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalarining kasbiy faoliyatida kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalish talabalari ilmiy axborot bazalari bilan ishlash, elektron hujjatlarni tayyorlash, onlayn taqdimotlar yaratish, statistik ma'lumotlarni qayta ishlash, masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish va sun'iy intellekt vositalaridan ilmiy hamda pedagogik faoliyatda oqilona foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur. Ayniqsa, masofaviy ta'lim sharoitida kompyuter savodxonligi o'quv jarayonida mustaqillikni ta'minlovchi asosiy kompetensiyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Kompyuter savodxonligi tushunchasining ilmiy-pedagogik mazmuni tarixiy taraqqiyot davomida sezilarli darajada kengaydi va texnik ko'nikmalar tizimidan kompleks raqamli kompetensiyalar tizimiga aylandi. Uning zamonaviy talqini axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, axborotni tanqidiy tahlil qilish, raqamli muloqotni amalga oshirish, axborot xavfsizligini ta'minlash hamda kasbiy faoliyatni raqamli muhitda samarali tashkil etish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Mazkur yondashuv masofaviy ta'lim sharoitida ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalari kompyuter savodxonligini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishning muhim nazariy asosini tashkil etadi.

Raqamli jamiyatning shakllanishi va ta'lim tizimining transformatsiyasi natijasida kompyuter savodxonligi bilan bog'liq ilmiy tushunchalar mazmunan kengayib, yangi kategoriyalar bilan boyidi. Jumladan, kompyuter savodxonligi (Computer Literacy), raqamli savodxonlik (Digital Literacy), raqamli kompetensiya (Digital Competence) hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasi (ICT Competence) zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda o'zaro bog'liq bo'lsa-da, mazmuni, qamrovi va funksional vazifalariga ko'ra bir-biridan farqlanuvchi tushunchalar sifatida talqin etiladi. Ushbu tushunchalarni ilmiy jihatdan aniq chegaralash masofaviy ta'lim sharoitida ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalari kompyuter savodxonligini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kompyuter savodxonligi mazmunan eng avvalo kompyuter qurilmalari va dasturiy vositalardan foydalanish, operatsion tizimlar, ofis dasturlari, fayllar bilan ishlash, internet xizmatlaridan foydalanish hamda oddiy texnik muammolarni hal etish ko'nikmalarini qamrab oladi. Mazkur tushuncha axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning boshlang'ich va amaliy darajasini ifodalaydi. Shuning uchun kompyuter savodxonligi ko'pincha boshqa raqamli kompetensiyalarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiya sifatida qaraladi.

Raqamli savodxonlik esa kompyuter savodxonligiga nisbatan kengroq mazmunga ega. U shaxsning raqamli muhitda axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, baholash, yaratish, uzatish va undan mas'uliyatli foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Raqamli savodxonlik faqat texnik vositalarni boshqarish bilan cheklanmay, tanqidiy fikrlash, media madaniyati, axborot xavfsizligi, raqamli etikaga rioya qilish va onlayn hamkorlik kompetensiyalarini ham qamrab oladi.

Raqamli kompetensiya tushunchasi esa kompyuter va raqamli savodxonlikni yanada yuqori bosqichga olib chiqadi. Kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan u bilim, ko'nikma, tajriba, motivatsiya va qadriyatlarining integratsiyalashgan tizimini ifodalaydi. Raqamli kompetensiyaga ega shaxs texnologiyalardan nafaqat foydalana oladi, balki ularni kasbiy faoliyat, ilmiy izlanish, ijodkorlik va innovatsion muammolarni hal etishda maqsadga muvofiq qo'llay oladi. Shu bois zamonaviy oliy ta'lim standartlarida raqamli kompetensiya bitiruvchilarning asosiy tayanch kompetensiyalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

AKT kompetensiyasi esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta'lim, kasbiy faoliyat va boshqaruv jarayonlarida samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Mazkur kompetensiya apparat va dasturiy vositalardan foydalanish, elektron hujjatlar yaratish, bulutli servislarni ishlash, elektron muloqotni tashkil etish, ma'lumotlar bazalari, raqamli platformalar va ta'lim texnologiyalarini kasbiy vazifalarni bajarishga moslashtirishni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, AKT kompetensiyasi ko'proq texnologik faoliyatni samarali tashkil etishga yo'naltirilgan bo'lsa, raqamli kompetensiya bundan tashqari tanqidiy fikrlash, axborot madaniyati va etik mas'uliyatni ham qamrab oladi.

Mazkur tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlik ularning ierarxik tuzilishida namoyon bo'ladi. Kompyuter savodxonligi dastlabki tayanch ko'nikmalarni shakllantiradi. Ushbu

ko'nikmalar asosida raqamli savodxonlik rivojlanadi. Raqamli savodxonlik esa o'z navbatida raqamli kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lib, AKT kompetensiyasi bilan uzviy integratsiyalashadi. Demak, kompyuter savodxonligi ushbu kompetensiyalar tizimining boshlang'ich bo'g'ini bo'lsa, raqamli kompetensiya ularning eng yuqori integrallashgan darajasini ifodalaydi.

Muhokama. Mazkur masalaga oid ilmiy qarashlarni rivojlantirgan xorijiy olim Doug Belshaw raqamli savodxonlik mohiyatini izohlar ekan, "Digital literacies are not a single skill but a complex combination of cognitive, technical and social practices", deb ta'kidlaydi. Ushbu fikrga ko'ra, raqamli savodxonlik alohida texnik ko'nikma emas, balki kognitiv, texnologik va ijtimoiy faoliyatlarning o'zaro uyg'unlashgan majmuasidir. Bu yondashuv kompyuter savodxonligini raqamli kompetensiyaning muhim tarkibiy elementi sifatida baholash imkonini beradi [3].

A.Abdugodirov esa axborot texnologiyalarining ta'limdagi o'rnini tahlil qilib, "Zamonaviy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim oluvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi", deb qayd etadi. Ushbu yondashuv AKT kompetensiyasining pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishdagi o'rnini asoslaydi hamda kompyuter savodxonligi va kasbiy kompetensiyalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi [4].

Ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalar uchun ushbu tushunchalar o'rtasidagi farqlar alohida ahamiyatga ega. Mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalar nafaqat kompyuter dasturlari bilan ishlashni, balki ilmiy axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, elektron kutubxonalar va ma'lumotlar bazalaridan foydalanish, raqamli kommunikatsiyani tashkil etish, sun'iy intellekt vositalaridan ilmiy va pedagogik faoliyatda oqilona foydalanish hamda axborot xavfsizligi me'yorlariga rioya qilish kompetensiyalarini ham egallashlari zarur. Shu bois ularning tayyorgarligida kompyuter savodxonligini rivojlantirish raqamli kompetensiyani shakllantirishning dastlabki bosqichi sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Kompyuter savodxonligi, raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiya va AKT kompetensiyasi mazmunan bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, ular qamrov doirasi va funksional vazifalari jihatidan farqlanadi. Kompyuter savodxonligi texnologik ko'nikmalarning asosi bo'lsa, raqamli savodxonlik axborot bilan ishlash madaniyatini, AKT kompetensiyasi texnologiyalarni kasbiy faoliyatga tatbiq etish qobiliyatini, raqamli kompetensiya esa ularning barchasini integratsiyalovchi kompleks kompetensiyani ifodalaydi. Mazkur ilmiy yondashuv masofaviy ta'lim sharoitida ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalar kompyuter savodxonligini rivojlantirish metodikasining nazariy asoslarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida kompyuter savodxonligi talabaning kasbiy tayyorgarligini belgilovchi muhim kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, masofaviy ta'lim sharoitida ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalar uchun kompyuter savodxonligi nafaqat texnik vositalardan foydalanish qobiliyati, balki axborotlarni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, elektron ta'lim platformalarida faoliyat yuritish, raqamli hamkorlikni yo'lga qo'yish hamda kasbiy faoliyatda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish

imkonini beruvchi kompleks pedagogik sifat hisoblanadi. Shu sababli kompyuter savodxonligini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishda uning tarkibiy komponentlari, baholash mezonlari va rivojlanish ko'rsatkichlarini ilmiy asoslash muhim metodologik vazifa sanaladi.

Pedagogik tadqiqotlarda har qanday kompetensiyaning mazmuni uning tarkibiy tuzilishi orqali ochib beriladi. Kompyuter savodxonligi ham ko'p komponentli tizim bo'lib, bilim, amaliy faoliyat, motivatsiya va refleksiv baholashning o'zaro integratsiyasiga asoslanadi. Mazkur komponentlar talabaning kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sifati va kasbiy faoliyatdagi samaradorligini belgilaydi.

Tadqiqotimizda ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalar kompyuter savodxonligi to'rtta o'zaro bog'liq komponent asosida motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyatli hamda refleksiv-baholash komponentlari tavsiflanadi:

Motivatsion komponent talabaning kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga bo'lgan ehtiyoji, qiziqishi, ichki motivatsiyasi va kasbiy rivojlanishdagi ahamiyatini anglash darajasini ifodalaydi. Ushbu komponent kompyuter savodxonligini rivojlantirishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirib, talabaning mustaqil ta'lim faoliyatini rag'batlantiradi.

Kognitiv komponent kompyuter texnologiyalari, operatsion tizimlar, amaliy dasturlar, internet xizmatlari, elektron ta'lim platformalari, axborot xavfsizligi hamda raqamli kommunikatsiya bo'yicha nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi. Mazkur komponent talabaning zamonaviy axborot muhitida samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bilimlar bazasini shakllantiradi.

Operatsion-faoliyatli komponent kompyuter vositalaridan amaliy foydalanish ko'nikmalarini tavsiflaydi. U elektron hujjatlar tayyorlash, taqdimot yaratish, elektron jadvallar bilan ishlash, internet resurslaridan foydalanish, masofaviy ta'lim platformalarida faoliyat yuritish, bulutli servislar va sun'iy intellekt vositalaridan kasbiy vazifalarni bajarishda foydalanish malakalarini qamrab oladi. Aynan ushbu komponent kompyuter savodxonligining amaliy natijasini belgilaydi.

Refleksiv-baholash komponenti talabaning o'z faoliyatini tahlil qilish, o'zlashtirish darajasini baholash, raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga intilish qobiliyatini ifodalaydi. Refleksiya kompyuter savodxonligini uzluksiz rivojlantirishning muhim omili bo'lib, talabaning o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kompyuter savodxonligini baholash uchun mazkur komponentlarga mos mezon va ko'rsatkichlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqotimizda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

-motivatsion mezon – kompyuter texnologiyalariga qiziqish, mustaqil o'rganishga intilish, raqamli muhitda ishlashga tayyorlik;

-bilim mezon – kompyuter texnologiyalari, dasturiy vositalar, elektron ta'lim platformalari va axborot xavfsizligi bo'yicha nazariy bilimlar hajmi;

-amaliy mezon – kompyuter dasturlari, internet servislar, masofaviy ta'lim platformalari va raqamli vositalardan samarali foydalanish ko'nikmalari;

-refleksiv mezon – o'z faoliyatini baholash, xatolarni aniqlash, mustaqil takomillashish va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga tayyorlik.

Mazkur mezonlar asosida kompyuter savodxonligi rivojlanishining yuqori, oʻrta va boshlangʻich darajalari aniqlanadi. Yuqori darajadagi talabalar kompyuter texnologiyalaridan mustaqil va ijodiy foydalanadi, raqamli muammolarni mustaqil hal qiladi hamda yangi texnologiyalarni tez oʻzlashtira oladi. Oʻrta darajadagi talabalar standart dasturlar va platformalardan foydalanishda yetarli tajribaga ega boʻlsalar-da, murakkab vaziyatlarda pedagogik yordamga ehtiyoj sezadilar. Boshlangʻich darajadagi talabalarda esa nazariy bilim va amaliy koʻnikmalar yetarli shakllanmagan boʻlib, ular koʻproq oʻqituvchi koʻmagiga tayanadilar.

Mazkur masala boʻyicha ilmiy qarashlarni rivojlantirgan xorijiy olim Yoram Eshet-Alkalai raqamli savodxonlikni koʻp komponentli tizim sifatida baholab, "Digital literacy should be viewed as a special kind of mindset rather than merely a collection of technical skills", ya'ni "Raqamli savodxonlikni shunchaki texnik koʻnikmalar yigʻindisi emas, balki oʻziga xos fikrlash usuli sifatida baholash lozim" deb ta'kidlaydi. Mazkur yondashuv kompyuter

savodxonligining motivatsion, kognitiv va refleksiv komponentlarini birgalikda rivojlantirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi [5].

M.X.Allambergenova esa ta'limni raqamlashtirish jarayonini tahlil qilib, "Boʻlajak mutaxassisning kompyuter savodxonligi uning kasbiy faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetensiyasini shakllantirishning asosiy omillaridan biridir", degan xulosaga keladi. Ushbu yondashuv kompyuter savodxonligini kasbiy kompetensiyalar bilan uzviy bogʻliq pedagogik sifat sifatida talqin etishga imkon beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida ijtimoiy-gumanitar yoʻnalish talabalari kompyuter savodxonligini rivojlantirish motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyatli va refleksiv komponentlarning oʻzaro integratsiyasi asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq, degan xulosaga kelindi. Aynan ushbu komponentlar ishlab chiqilayotgan metodikaning mazmuni, diagnostik apparati va tajriba-sinov ishlari mezonlarini belgilashda metodologik asos vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar

1. Paul Gilster. Digital Literacy. – New York: «John Wiley & Sons», 1997.
2. Tayloqov N. I. Ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2006.
3. Doug Belshaw. The Essential Elements of Digital Literacies. – Durham: «Self-published», 2014.
4. Abduqodirov A., Fozilov F., Umurzoqov T. Hisoblash matematikasi va dasturlash. – Toshkent: «Oʻqituvchi», 1996.
5. Yoram Eshet-Alkalai. Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era. // Journal of Educational Multimedia and Hypermedia. 2004, Vol. 13, №1. – P. 93-106.

**MASOFAVIY TA'LIMDA IJTIMOYIY-GUMANITAR YO'NALISH TALABALARIGA
KOMPYUTER SAVODXONLIGI DARSLARINI TASHKIL ETISH METODLARI**

Oblomurodov Elmurod Begmurod o'g'li – mustaqil tadqiqotchi

elmurod.oblomurodov@gmail.com

Samarqand davlat pedagogika instituti

**МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАМОТНОСТИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ
СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ ВУЗОВ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ**

Обломуродов Эльмурод Бегмуродович – самостоятельный соискатель

Самаркандский государственный педагогический институт

**METHODS OF ORGANIZING COMPUTER LITERACY LESSONS FOR SOCIAL
AND HUMANITARIAN STUDENTS IN DISTANCE EDUCATION**

Oblomurodov Elmurod Begmurodovich – independent researcher

Samarkand State Pedagogical Institute

Tayanch so'zlar: masofaviy ta'lim, kompyuter savodxonligi, aralash ta'lim, kompetensiyaviy topshiriqlar, flipped classroom, raqamli kompetensiya.

Rezyume. Ushbu maqolada masofaviy ta'lim sharoitida ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalariga kompyuter savodxonligi darslarini tashkil etishning metodik asoslari tahlil qilingan. Sinxron, asinxron va aralash ta'lim shakllarining didaktik imkoniyatlari, kontekstli, muammoli va kompetensiyaviy topshiriqlardan foydalanish usullari hamda "flipped classroom" modelining amaliy afzalliklari yoritilgan.

Ключевые слова: дистанционное обучение, компьютерная грамотность, смешанное обучение, компетентностные задания, перевернутый класс, цифровая компетентность.

Резюме. В статье анализируются методические основы организации занятий по компьютерной грамотности для студентов социально-гуманитарных направлений в условиях дистанционного обучения. Рассматриваются дидактические возможности синхронной, асинхронной и смешанной форм обучения, методы использования контекстных, проблемных и компетентностных заданий, а также практические преимущества модели "перевернутый класс".

Key words: distance education, computer literacy, blended learning, competency-based tasks, flipped classroom, digital competence.

Summary. This article examines the methodological foundations for organizing computer literacy classes for social and humanities students in the context of distance education. It explores the didactic potential of synchronous, asynchronous, and blended learning formats, the use of contextual, problem-based, and competency-oriented tasks, and the practical advantages of the flipped classroom model.

Kirish. Raqamli ta'limda ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalarining kompyuter savodxonligini rivojlantirish dars shakllarini pedagogik maqsad, o'quv mazmuni va talabalarining amaliy ehtiyojlariga muvofiq tanlashni talab etadi. Masofaviy ta'limning sinxron, asinxron va aralash shakllari o'ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega bo'lib, ulardan birini mutlaq ustun qo'yish metodik jihatdan to'g'ri emas. Sinxron dars tezkor muloqot va birgalikdagi amaliy faoliyatni, asinxron ta'lim individual sur'atda o'rganish va takrorlashni, aralash shakl esa mazkur imkoniyatlarning maqsadli integratsiyasini ta'minlaydi.

Ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalariga kompyuter savodxonligini o'rgatishda texnik tushunchalarni chuqur algoritmik darajada bayon qilishdan ko'ra, raqamli vositalarning kasbiy-amaliy vazifalariga e'tibor qaratiladi. Bunday talabalar elektron matn yaratish va tahrirlash, ilmiy axborotni izlash, bibliografik ma'lumotlarni boshqarish, elektron jadvalda so'rov natijalarini qayta ishlash, taqdimot va media-matn tayyorlash, bulutli muhitda hamkorlik qilish ko'nikmalariga ehtiyoj sezadi. Shuning uchun masofaviy dars mazmuni filologik, tarixiy, pedagogik, psixologik, sotsiologik yoki jurnalistik materiallar bilan bog'langan amaliy topshiriqlar asosida loyihalashtirilishi zarur.

Mazkur masalaning ilmiy-metodik asoslarini yoritishda M.H.Lutfillayevning M.M.Aripov bilan hammualliflikda tayyorlagan "Informatika va axborot texnologiyalari" o'quv qo'llanmasi alohida ahamiyatga ega. Qo'llanma filologiya va tillarni o'qitish, tarjima nazariyasi va amaliyoti hamda

jurnalistika yo'nalishlarining birinchi bosqich talabalariga uchun mo'ljallangan. Unda informatika va axborot texnologiyalariga oid nazariy bilimlar amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirilgan [1].

Qo'llanmaning mavzu uchun muhim jihati informatika mazmunining aniq fanlar yo'nalishiga emas, bevosita ijtimoiy-gumanitar kasbiy faoliyatga moslashtirilganidir. Mualliflar nazariy ma'lumot va amaliy mashg'ulotlarni bir manbada birlashtirish orqali kompyuter savodxonligini axborot bilan ishlash faoliyati sifatida yoritadi. Ushbu mazmun masofaviy ta'limga ko'chirilganda qo'llanma sahifalarini elektron platformaga oddiy joylashtirish yetarli bo'lmaydi. Nazariy materiallar qisqa mikromodullarga ajratilishi, amaliy vazifalar ekranli yo'riqnoma bilan ta'minlanishi, murakkab harakatlar videonamoyish orqali tushuntirilishi va natijalar elektron portfolio vositasida baholanishi lozim.

Sinxron shakldagi kompyuter savodxonligi darsi videokonferensiya platformasi orqali real vaqt rejimida tashkil etiladi. Uning tuzilishi motivatsion kirish, qisqa tushuntirish, ekran orqali namoyish, talabalarining parallel amaliyoti, tezkor qayta aloqa va refleksiyadan iborat bo'lishi mumkin. Masalan, o'qituvchi ilmiy matnda avtomatik mundarija yaratish, havolalarni joylashtirish yoki hujjatni belgilangan formatda rasmiylashtirish jarayonini ekranda ko'rsatadi. Talabalar ayni amallarni o'z kompyuterida bajarib, yuzaga kelgan muammoni chat, ovozli muloqot yoki ekran almashish vositasida bayon

etadi. Natijada xato sodir bo'lgan bosqich tezkor aniqlanadi.

Sinxron mashg'ulotning samaradorligi talabalarni videokonferensiyaga ulash bilan emas, ularning real amaliy faolligi bilan belgilanadi. Shu sababli nazariy tushuntirish 10–15 daqiqalik bloklardan oshmasligi, har bir blokdan keyin bajariladigan mikroamaliyot berilishi kerak. Virtual kichik guruh xonalarida talabalar muayyan raqamli mahsulotni birgalikda tahrir qilishi, manbaning ishonchligini muhokama etishi yoki taqdimot dizaynini baholashi mumkin. O'qituvchi tayyor javobni namoyish etishdan oldin talabalarni muammoning sababini aniqlashga yo'naltiradi. Bunday yondashuv kompyuter bilan ishlash ko'nikmasi bilan birga raqamli kommunikatsiya va o'zaro yordam madaniyatini ham shakllantiradi.

Asinxron shakl talabaniing vaqt, joy va o'rganish sur'atini mustaqil belgilashiga imkon beradi. Elektron modul tarkibiga o'quv maqsadi, qisqa nazariy material, skrinshotli ko'rsatma, videoyo'riqnoma, amaliy topshiriq, o'zini tekshirish testi va qo'shimcha resurslar kiritiladi. Talaba murakkab amalni bir necha marta takrorlashi, videoni to'xtatib bajarishi yoki dastlabki bilimiga qarab qo'shimcha izohdan foydalanishi mumkin. Biroq asinxron ta'lim nazoratsiz mustaqil ishga aylanmasligi kerak. Topshiriqlar muddati, maslahat olish kanali, o'qituvchining javob berish vaqti hamda baholash mezonlari elektron kursda aniq ko'rsatiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. M.H.Lutfillayev qo'llanmasidagi nazariy va amaliy materiallarni asinxron o'qitishga moslashtirishda “bir modul – bir amaliy natija” tamoyilidan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, “Matn protsessori” moduli yakunida talaba nazariy savollarga javob berish bilangina cheklanmay, ilmiy maqolaning formatlangan nusxasini yaratadi. “Elektron jadval” modulida gumanitar tadqiqot natijalarini guruhlaydi va diagrammada ko'rsatadi. “Taqdimot texnologiyalari” modulida muayyan auditoriyaga mo'ljallangan ilmiy-ommabop taqdimot tayyorlaydi. Bunday natijalar talabaniing dastur funksiyalarini bilishini emas, ularni kasbiy axborotni qayta ishlashda qo'llay olishini ko'rsatadi.

Aralash shakl sinxron va asinxron faoliyatlarning oddiy navbatlashuvi emas, ularning didaktik vazifalar bo'yicha taqsimlanishidir. Darsdan oldingi asinxron bosqichda talaba mikrovideo, elektron matn va diagnostik topshiriq orqali yangi mavzuga tayyorlanadi. Sinxron uchrashuvda murakkab amallar, keng tarqalgan xatolar va kasbiy muammoli vaziyatlar birgalikda ko'rib chiqiladi. Darsdan keyingi bosqichda talaba mustaqil raqamli mahsulot yaratadi, uni elektron portfolioga joylashtiradi va o'z faoliyatini baholaydi. Masalan, talaba videoyo'riqnoma orqali diagramma yaratishni o'rganadi, onlayn uchrashuvda noto'g'ri vizualizatsiyalarni tahlil qiladi, yakunda esa so'rovnoma natijalari asosida axborotnoma tayyorlaydi.

Aralash darsni loyihalashda o'quv yuklamasini me'yorlashtirish muhimdir. Bir xil mazmunni video, matn va videokonferensiyada takrorlash talabaniing vaqtini ortiqcha band qiladi. Har bir resurs alohida vazifani bajarishi kerak: elektron matn tushunchalarni izohlaydi, video amaliy jarayonni ko'rsatadi, sinxron uchrashuv muammoni yechishga xizmat qiladi, forum esa fikr almashish imkonini beradi. Internet tezligi past yoki qurilmasi cheklangan talabalar uchun videoniing kichik hajmli varianti, matnli transkript va topshiriqni muqobil formatda bajarish imkoniyati taqdim etiladi. Bu masofaviy ta'limning ochiqligi va inklyuzivligini ta'minlaydi.

Baholash joriy faollikni qayd etish bilan cheklanmay, kompetensiyaniing real rivojlanishini aniqlashi kerak. Diagnostik test dastlabki darajani, mikroamaliyotlar joriy qiyinchiliklarni, elektron portfolio individual rivojlanishni, yakuniy loyiha esa bilim va ko'nikmalarning kasbiy vaziyatga ko'chirilishini ko'rsatadi. Mezonlar tarkibiga texnik aniqlik, vazifani mustaqil bajarish, axborotniing ishonchligi, raqamli mahsulotniing mazmuniy yaxlitligi, akademik halollik va taqdimot sifati kiritiladi. Shunday qilib, M.H.Lutfillayev tomonidan ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarga moslashtirilgan o'quv mazmuni sinxron muloqot, asinxron mustaqillik va aralash ta'limniing izchil integratsiyasi orqali samarali masofaviy metodik tizimga aylantiriladi.

Ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalariga kompyuter savodxonligini o'rgatishda dasturiy vositalarini funksiyalarini kasbiy mazmundan ajratilgan holda tushuntirish yetarli natija bermaydi. Talaba matn protsessori, elektron jadval, taqdimot dasturi yoki internet xizmatidan foydalanish tartibini bilishi mumkin, biroq ushbu bilimlarni tarixiy, filologik, pedagogik, psixologik yoki sotsiologik muammoni hal qilishga ko'chira olmasligi ehtimoli mavjud. Shu sababli kompyuter savodxonligi darslarida gumanitar fanlar mazmuniga integratsiyalangan kontekstli, muammoli va kompetensiyaviy topshiriqlardan foydalanish zarur. Bunday topshiriqlar texnik harakatni kasbiy vazifa, mustaqil fikrlash va amaliy natija bilan bog'laydi.

Kontekstli topshiriq raqamli amalni talabaniing bo'lajak kasbiy faoliyatiga yaqin vaziyat asosida bajarishni nazarda tutadi. Unda foydalaniladigan ma'lumotlar, yaratiladigan mahsulot va baholash mezonlari gumanitar yo'nalish xususiyatlariga moslashtiriladi. Masalan, filologiya talabasi badiiy matndagi til birliklarini elektron jadvalda guruhlaydi, tarixchi arxiv ma'lumotlari asosida xronologik jadval yaratadi, pedagog interfaol o'quv materiali ishlab chiqadi, psixolog elektron so'rovnoma natijalarini qayta ishlaydi, jurnalistika talabasi esa turli manbalardagi axborotni tekshirib, media-matn tayyorlaydi. Natijada kompyuter dasturi o'rganish maqsadidan kasbiy faoliyat vositasiga aylanadi.

Muammoli topshiriq tayyor bajarish algoritmi berilmagan, dalillari yetarli bo'lmagan yoki bir nechta yechimga ega vaziyatni o'z ichiga oladi. Talaba muammoni aniqlashi, qanday axborot zarurligini belgilashi, tegishli raqamli vositani tanlashi va qarorini asoslab berishi kerak. Masalan, unga internetda tarqalgan tarixiy xabarniing haqqoniyligini aniqlash, sun'iy intellekt yaratgan matndagi noto'g'ri ma'lumotlarni topish yoki bir xil so'rov natijalari uchun taklif qilingan ikki diagrammadan maqbulini tanlash vazifasi beriladi. Bunda topshiriqniing qiymati bitta “to'g'ri” javobda emas, balki talabaniing tekshirish, taqqoslash va xulosa chiqarish strategiyasida namoyon bo'ladi.

Natijalar. Kompetensiyaviy topshiriq bilim, amaliy ko'nikma, tajriba va mas'uliyatli munosabatni yagona faoliyatda birlashtiradi. Uning natijasi nazariy savolga javob emas, balki muayyan talabga javob beradigan raqamli mahsulot hisoblanadi. Masalan, talaba “matn muharririniing imkoniyatlarini sanang” degan savolga javob berish o'rniga, ilmiy maqolani belgilangan me'yor asosida rasmiylashtiradi. U uslublar, avtomatik mundarija, izoh, havola va sahifa parametrlaridan foydalanadi, faylni talab qilingan formatda saqlaydi hamda amalga oshirgan tanlovlarini tushuntiradi. Shu tariqa funksional savodxonlik

akademik halollik, axborot madaniyati va mustaqil muammo yechish bilan uyg'unlashadi.

Mazkur topshiriqlar tizimini ilmiy asoslashda N.I.Tayloqovning R.X.Jo'rayev va M.N.Soy bilan hamkorlikda yaratgan "Создание электронных учебников: теория и практика" ("Elektron darsliklarni yaratish: nazariya va amaliyot") monografiyasi muhim manba hisoblanadi. Unda elektron darsliklarni yaratishning nazariy asoslari, o'quv mazmunini elektron shaklda tashkil etish, interfaollikni ta'minlash va elektron resursdan ta'lim jarayonida foydalanish masalalari yoritilgan [2].

Monografiyaning mavzu uchun ahamiyati elektron o'quv resursini bosma matnning ekrandagi nusxasi sifatida emas, nazariya, amaliy faoliyat, nazorat va qayta aloqani birlashtiruvchi didaktik tizim sifatida talqin qilish imkonini berishidir. Elektron darslik tarkibida nazariy hamda amaliy bilimlar, turkum topshiriqlar, nazorat savollari va asosiy tushunchalar izohi uyg'un joylashtirilishi lozim. Mazkur yondashuvdan kelib chiqadigan metodik xulosa shuki, kompyuter savodxonligi bo'yicha elektron modul faqat dastur funksiyalarining tavsifidan iborat bo'lmashligi kerak. Unda talaba funksiyani gumanitar mazmundagi amaliy vaziyatda qo'llashi, natijani tekshirishi va xatosini tuzatishi uchun imkoniyat yaratiladi.

N.I.Tayloqov va hammualliflar ilgari surgan elektron darslikning interfaolligi tamoyili kompetensiyaviy topshiriqlarni bosqichma-bosqich tashkil etishga asos bo'ladi. Birinchi bosqichda talaba muammoni anglash uchun qisqa nazariy material, namunaviy vaziyat va asosiy atamalar bilan tanishadi. Ikkinchi bosqichda dasturiy vositaning kerakli funksiyasini yo'riqnoma asosida sinab ko'radi. Uchinchi bosqichda o'xshash, biroq yangi mazmundagi vazifani mustaqil bajaradi. To'rtinchi bosqichda yaratilgan mahsulotni mezonlar asosida tekshiradi. Beshinchi bosqichda esa o'z tanlovi, duch kelgan qiyinchilik va qo'llagan yechim usulini reflektiv ravishda izohlaydi.

Kontekstli topshiriqlarni loyihalashda kasbiy vaziyat sun'iy ravishda texnik amal atrofiga qurilmasligi kerak. Avval gumanitar faoliyatda uchraydigan real axborot muammosi aniqlanadi, keyin uni hal qilishga xizmat qiladigan raqamli vosita tanlanadi. Masalan, "elektron jadvalda saralashni bajaring" topshirig'i o'rniga "elektron arxivdan olingan hujjatlarni sana, muallif va mavzu bo'yicha tizimlashtirib, tadqiqot uchun zarur manbalarni ajrating" vazifasi beriladi. Bunday ifoda texnik amalning maqsadini ochadi hamda talabani saralash natijalarini ilmiy nuqtayi nazardan sharhlashini talab qiladi.

Muammoli topshiriqlar ochiq, yarim ochiq va yo'naltirilgan darajalarda ishlab chiqilishi mumkin. Yo'naltirilgan topshiriqda manbalar va dasturiy vosita ko'rsatiladi, talaba esa bajarish usulini tanlaydi. Yarim ochiq topshiriqda maqsad va kutiladigan mahsulot belgilanib, manba hamda vosita tanlovi talabaga qoldiriladi. Ochiq topshiriqda esa talaba muammoni aniqlashdan tortib, raqamli mahsulotni taqdim etishgacha bo'lgan jarayonni mustaqil loyihalashtiradi. Ushbu darajalar o'quv kursi davomida izchil qo'llanib, yo'riqnoma va o'qituvchi yordami bosqichma-bosqich kamaytiriladi. Natijada

talabani qaror qabul qilish va o'z faoliyatini boshqarish imkoniyati kengayadi.

Muhokama. Masofaviy ta'limda ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalarining amaliy kompyuter ko'nikmalarini rivojlantirish nazariy axborotni tushuntirish bilan cheklanmasdan, talabani raqamli vositalar yordamida mustaqil mahsulot yaratishini ta'minlashi kerak. An'anaviy darsda o'qituvchi ko'p vaqtini dastur interfeysi va buyruqlarni namoyish qilishga sarflaydi, talabaga esa individual mashq bajarish uchun yetarli imkoniyat qolmasligi mumkin. "Flipped classroom" modeli, mikrota'lim va videoqo'llanmalar nazariy-yo'riqnomaviy materialni darsdan oldin o'rganish, sinxron uchrashuv vaqtini esa amaliy faoliyat, muammolarni hal qilish va individual yordamga yo'naltirish imkonini beradi.

"Flipped classroom" – "teskari sinf" modelida o'quv faoliyatining odatiy ketma-ketligi o'zgartiriladi. Talaba yangi mavzuning boshlang'ich mazmunini mikrovideo, elektron yo'riqnoma va diagnostik savollar orqali mustaqil o'rganadi. Sinxron mashg'ulotda o'qituvchi nazariy materialni takroran bayon qilmaydi, balki talabalarning dastlabki tayyorgarligini aniqlaydi, amaliy topshiriqlar beradi va yuzaga kelgan qiyinchiliklar bo'yicha individual yordam ko'rsatadi. Darsdan keyin talaba kasbiy mazmundagi mustaqil raqamli mahsulot yaratib, uni elektron portfolioga joylashtiradi. Axborotni qabul qilish individual, uni qo'llash esa pedagogik hamkorlik sharoitida amalga oshiriladi.

Mazkur metodikani ilmiy jihatdan asoslashda N.Sayidaxmedovning "Yangi pedagogik texnologiyalar" nomli o'quv qo'llanmasi muhim manba hisoblanadi. Asarda pedagogik jarayonni oldindan loyihalash, ta'lim maqsadini aniqlashtirish, o'qituvchi va talaba faoliyatini izchil tashkil etish hamda natijalarni belgilangan mezonlar asosida baholash masalalari yoritilgan [3].

Xulosa. N.Sayidaxmedovning pedagogik texnologiyaga oid yondashuvda ta'limning maqsadi, mazmuni, vositalari, o'quv faoliyati va kutiladigan natijasi o'zaro bog'langan tizim sifatida qaraladi. Mazkur qarash "Flipped classroom"ni faqat videoni uyda ko'rish usuli sifatida tushunishning metodik jihatdan cheklanganligini ko'rsatadi. Teskari sinf modeli samarali bo'lishi uchun darsgacha taqdim etiladigan material sinxron faoliyatga tayyorlashi, sinxron mashg'ulot esa mustaqil mahsulot yaratishga asos bo'lishi kerak. Har bir bosqichning vazifasi, bajarish sharti va nazorat natijasi oldindan loyihalashtirilmasa, videoni ko'rish bilan amaliy faoliyat o'rtasida mazmuniy uzilish paydo bo'ladi.

N.Sayidaxmedov yondashuvidan kelib chiqadigan yana bir metodik xulosa o'quv maqsadlarini kuzatiladigan amaliy harakatlar orqali ifodalash zarurligidir. "Talaba matn muharririni biladi" kabi umumiy maqsad o'rniga "ilmiy matnni belgilangan talablar asosida formatlaydi", "avtomatik mundarija yaratadi", "bibliografik havolalarni joylashtiradi" yoki "hujjatni turli formatlarda saqlaydi" kabi natijalar belgilanadi. Shunda mikrovideo mazmuni, sinxron topshiriq va baholash mezonlari aynan shu harakatlarga yo'naltiriladi. Bu yondashuv talabani dastur haqidagi nazariy bilimni emas, undan kasbiy vaziyatda foydalana olish kompetensiyasini rivojlantiradi.

Adabiyotlar

1. Aripov M.M., Lutfillayev M.X. Informatika va axborot texnologiyalari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: «Innovatsiya-Ziyo», 2022.
2. Цой М.Н., Джураев Р.Х., Тайлаков Н.И. Создание электронных учебников: теория и практика: монография. – Ташкент: Государственное научное издательство «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2007.
3. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Qo'qon DPI nashriyoti, 2020.

**RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA GEOGRAFIYA FANI DIDAKTIK TIZIMINING
NAZARIY-KONSEPTUAL ASOSLARI**

Po'latova Quvonchoy Davronbek qizi – *tayanch doktorant*

kuvonchpulatova@gmail.com

Urganch davlat pedagogika instituti

**ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ДИДАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ**

Пулатова Кувончой Давронбековна – *базовый докторант*

Ургенский государственный педагогический институт

**THEORETICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE DIDACTIC SYSTEM
OF GEOGRAPHY EDUCATION IN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT**

Pulatova Kuvonchoy Davronbekovna – *doctoral student*

Urgench State Pedagogical Institute

Tayanch so'zlar: raqamli ta'lim, geografiya ta'limi, didaktik tizim, kognitiv yuklama, diagnostika, refleksiya, sun'iy intellekt.

Rezyume. Maqolada raqamli ta'lim muhitida geografiya fani didaktik tizimi mazmun-mohiyati va uni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi raqamli ta'lim sharoitida geografiya fanining didaktik tizimini shakllantiruvchi asosiy omillarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Olingan xulosalar geografiya fanining turli tarmoqlarida raqamli ta'limni tashkil qilish va moslashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ключевые слова: цифровое образование, географическое образование, дидактическая система, когнитивная нагрузка, диагностика, рефлексия, искусственный интеллект.

Резюме. В статье проанализированы содержание и сущность дидактической системы географического образования в цифровой образовательной среде, а также возможности её формирования. Цель исследования заключается в выявлении и анализе основных факторов, формирующих дидактическую систему географического образования в условиях цифровой образовательной среды. Полученные выводы могут служить основой для организации и адаптации цифрового обучения в различных направлениях географического образования.

Key words: digital education, geography education, didactic system, cognitive load, reflection, artificial intelligence.

Summary. The article analyzes the content and essence of the didactic system of geography education in a digital learning environment, as well as the possibilities for its development. The aim of the study is to identify and analyze the main factors that shape the didactic system of geography education in a digital learning environment. The findings may serve as a basis for organizing and adapting digital learning across different areas of geography education

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ko'plab tarmoqlar qatorida ta'lim jarayonining mazmuni va tashkil etilishiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli ta'lim muhitining shakllanishi natijasida elektron ta'lim resurslari, multimedia vositalari va sun'iy intellekt o'quv jarayonining tarkibiy elementlariga aylanmoqda. Shu bilan birga, texnologiyani ta'limga joriy etishning o'zigina ta'lim sifatini ta'minlamaydi. UNESCOning 2023-yilgi "Global ta'lim monitoringi"da ham texnologiya ta'limdagi inson rolini almashtirish vositasi emas, balki ularni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishi, ta'lim oluvchining manfaatlarini esa markazda turishi lozimligi ta'kidlangan [10].

Geografiya ta'limining raqamlashtirilishi o'quv jarayonini tashkil etishning yangi didaktik imkoniyatlarini yuzaga keltirib, ta'lim mazmunini turli shakllarda taqdim etish, geografik obyektlarni virtual muhitda o'rganish, ta'lim oluvchilarning mustaqil va faol o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Raqamli ta'lim muhitida geografik obyekt, hodisa va jarayonlarni turli axborot manbalari, multimedia resurslari, elektron xaritalar, onlayn statistik ma'lumotlar, interfaol topshiriqlar va virtual o'quv vositalari orqali o'rganish mumkin. Bunday imkoniyatlar ta'lim oluvchining o'quv materialini qabul qilishi bilan cheklanmay, ma'lumotlarni izlash, saralash, taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va amaliy vaziyatlarda qo'llash kompetentligini shakllantiradi. Shu jihatdan raqamli muhit geografiya ta'limining mazmuni va metodlarini boyituvchi, ta'lim oluvchining mustaqil hamda

faol o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi didaktik makon sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Geografiya ta'limiga oid tadqiqot ishlari raqamli ta'lim vositalari o'quvchilarning geografik bilim va ko'nikmalari, tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatsa-da, ularning asosiy qismi raqamli vositalarning ta'limiy samaradorligini o'rganishga yo'naltirilgan. Bunday yondashuvlarda raqamli vositaning didaktik tizimning boshqa tarkibiy qismlari bilan qanday bog'lanishi masalasi har doim ham markaziy o'rinni egallamaganligidan, ularni fanning maqsadi, mazmuni, metodlari va ta'lim natijalari bilan uzviy bog'langan yaxlit tizim sifatida tashkil etish masalasi alohida metodologik yondashuvni talab qiladi.

Raqamli ta'lim muhitida geografiya fanlarini o'qitish muammosini faqat "qaysi texnologiyadan foydalanish kerak?" degan savol bilan cheklash yetarli emas. Asosiy savol "raqamli texnologiyalar geografiya fanining maqsadi, mazmuni, metodlari, ta'lim oluvchi faoliyati, baholash va refleksiya jarayonlari bilan didaktik tizim qanday integratsiyalanishi kerak?" degan mazmunga ega bo'lishi lozim.

Raqamli geografiya ta'limi didaktik tizimi imkoniyatlari.

Didaktik tizim ta'lim jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari, ta'lim oluvchi faoliyati, baholash va kutilayotgan natijalarini o'zaro

bog'langan holda tashkil etuvchi yaxlit pedagogik tuzilma sifatida qaraladi. Shu sababli didaktik tizimni faqat o'qitish metodlari yig'indisi sifatida talqin qilish uning mohiyatini toraytiradi. Tizimli yondashuvda har bir komponent boshqa komponentlar bilan funksional aloqada bo'lib, yakuniy natijaga yo'naltiriladi.

Geografiya fanining didaktik tizimi esa umumiy didaktik qonuniyatlar bilan bir qatorda fanning o'ziga xos mazmuni va metodologiyasini ham hisobga olishi zarur. Geografik bilimlarning muhim xususiyatlari bo'lgan hududiylik, komplekslik, tizimlilik, sabab-oqibatli aloqadorlik, xaritaviy tasvirlash va geografik jarayonlarni tahlil qilish kabilar fanni o'qitish tizimiga o'ziga xos talablarni qo'yadi. Bunda o'quvchi faqat geografik faktlarni o'zlashtiruvchisi emas, balki geografik ma'lumotni izlash, tahlil qilish, xaritalash, taqqoslash, modellashtirish, prognozlash va xulosa chiqarish faoliyatini amalga oshiruvchi faol subyekt sifatida qaralishi lozim. Bu holat

raqamli texnologiyalarni geografiya ta'limiga joriy etishning yangi didaktik imkoniyatlarini yuzaga keltiradi va "didaktik maqsad – mazmun – mos raqamli vosita – o'qituvchi va o'quvchi faoliyati – diagnostika – refleksiya – ta'lim natijasi" mantiqiy zanjirini hosil qiladi.

1-jadvalda keltirilgan raqamli ta'lim imkoniyatlari bir-biridan mustaqil holda emas, balki o'zaro bog'liq holda geografiya o'qitish jarayonini boyitadi. Geografik axborotni vizuallashtirish va raqamli ma'lumotlar bilan ishlash ta'lim mazmunini faol o'zlashtirishga zamin yaratasa, virtual modellashtirish va interfaol darslar ta'lim oluvchining bilish faoliyatini faollashtiradi. Raqamli diagnostika va baholash esa olingan natijalarni tahlil qilish hamda keyingi ta'lim faoliyatini moslashtirish imkonini beradi. Shu jihatdan raqamli ta'lim muhitining didaktik imkoniyati alohida texnologiyalarning mavjudligi bilan emas, balki ularning ta'lim maqsadi, mazmuni, faoliyat va natijalar bilan qanday bog'langanligi bilan belgilanadi.

1-jadval. Raqamli ta'lim muhitining geografiya fanini o'qitishdagi asosiy didaktik imkoniyatlari

№	Didaktik imkoniyat	Mazmuni	Ta'lim jarayonidagi vazifasi	Kutilayotgan natija
1	Geografik axborotni vizuallashtirish	Geografik obyekt, hodisa va jarayonlarni xarita, grafik, diagramma, animatsiya va boshqa vizual vositalar orqali ifodalash	Murakkab geografik mazmunni tushunarli va ko'rgazmali taqdim etish	Geografik tasavvur va tahliliy fikrlashning rivojlanishi
2	Raqamli ma'lumotlar bilan ishlash	Statistik, demografik, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa ochiq onlayn ma'lumotlardan foydalanish	Ma'lumotni izlash, saralash, taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarishni tashkil etish	Mustaqil fikrlash va tadqiqotchilik ko'nikmalarining rivojlanishi
3	Virtual tajriba va modellashtirish	Jonli kuzatish murakkab bo'lgan geografik jarayonlarni virtual muhitda o'rganish va modellashtirish	Jarayonlarni kuzatish, takrorlash va turli sharoitlarda tahlil qilish imkonini yaratish	Sabab-oqibatli va tizimli fikrlashning rivojlanishi
4	Interfaol va individual ta'lim	Interfaol darslar va ta'lim oluvchining ehtiyojiga mos faoliyatni tashkil etish	Ta'lim oluvchining faolligi va mustaqilligini oshirish, o'zlashtirish sur'atini hisobga olish	Individual ta'lim ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash
5	Raqamli diagnostika	O'quv natijalarini raqamli vositalar yordamida aniqlash, tahlil qilish va tezkor fikr-mulohaza berish	O'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni aniqlash va keyingi faoliyatni moslashtirish	Adaptiv ta'lim va o'z-o'zini baholash imkoniyatlarining kengayishi
6	Sun'iy intellekt	O'quv faoliyati natijalariga oid ma'lumotlarni tahlil qilish, individual tavsiyalar berish va qayta aloqa shakllarini qo'llash	Individual ta'limni ta'minlash, yordamchi o'qituvchi vazifasi, baholash va tavsiyalar berish	Individual yondashuv va diagnostik imkoniyatlarning kengayishi

2.2. Raqamli geografiya ta'limi didaktik tizimining psixologik-pedagogik shartlari.

Raqamli ta'limning didaktik imkoniyatlarini baholashda ta'lim oluvchining kognitiv va psixologik imkoniyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Raqamli muhitda ko'plab axborot kanallarining bir vaqtning o'zida ishlatilishi har doim ham o'zlashtirishni yaxshilamaydi. Aksincha, noto'g'ri tashkil etilgan multimedia muhitida ortiqcha yoki didaktik jihatdan zarur bo'lmagan axborot ta'lim oluvchining kognitiv resurslariga qo'shimcha yuklama berishi mumkin.

Sensor yuklama va multimediali ta'limga oid tadqiqotlarda kognitiv optimallik, multimedia dizayni va taqdimot shakllarining o'quvchi yoshga oid psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi qayd etilgan [9].

R.E.Mayerning multimedia ta'limi konsepsiyasi ham multimedia materiallarini shunchaki ko'paytirish emas, balki insonning axborotni qayta ishlash xususiyatlariga mos

ravishda loyihalash zarurligini asoslaydi. Uning tadqiqotlari raqamli o'quv materiallarini taqdim etishda ortiqcha axborotni kamaytirish, muhim ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish, mazmunan bog'liq matn va tasvirlarni uyg'un joylashtirish hamda murakkab o'quv materiallarini bosqichma-bosqich taqdim etish zarurligini asoslaydi [7]. Mazkur tamoyillar raqamli geografiya ta'limi materiallarini ishlab chiqishda o'quv mazmunining tushunarligi va kognitiv jihatdan maqbul tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Shundan kelib chiqib, geografiya ta'limining raqamli didaktik tizimida bir necha psixologik-pedagogik talablarni ajratish mumkin: axborot hajmi, murakkabligi va taqdimot shakli ta'lim oluvchining kognitiv imkoniyatlariga moslashtirilishi – *kognitiv optimallik*; har bir raqamli vosita faqat aniq ta'lim maqsadiga erishishni yaxshilagan holatda qo'llanilishi – *didaktik zaruriyat*; raqamli faoliyat, mustaqil

ish, guruhiy muloqot, o'qituvchi bilan bevosita aloqa va reflektiv faoliyatning uyg'unlashtirilishi – *pedagogik muvozanat*; raqamli muhit ta'lim oluvchini passiv axborot qabul qiluvchiga emas, ma'lumotni izlovchi, tahlil qiluvchi va qaror qabul qiluvchi subyektg aylan tirishi – *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim*; raqamli texnologiyalar o'qituvchi va ta'lim oluvchining o'zaro munosabatlarida ularni qo'llab-quvvatlovchi vositaligi – *ta'limda inson omili markazda turishi* kabilarni hisobga olish o'rinlidir.

Natija va muhokama. Raqamlashtirish ta'lim jarayonining tashqi vositalarini o'zgartirish bilan bir qatorda, ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari, o'quv faoliyati va ta'lim natijalari o'rtasidagi munosabatlarni qayta ko'rib chiqish masalasini oldinga qo'yadi. Raqamli ta'lim muhiti geografiya fanining mazmunini boyitish, ta'lim oluvchining faol o'quv faoliyatini tashkil etish va ta'lim natijalarini aniqlash imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ularning samaradorligi raqamli vositalarning mavjudligi yoki texnologik murakkabligi bilan emas, balki muayyan ta'lim maqsadini amalga oshirishga qo'shadigan hissasi bilan belgilanadi.

Shuningdek, raqamli muhit ta'lim jarayonida o'qituvchi uchun o'quvchilarning individual xususiyatlarini to'laroq hisobga olish imkoniyatini beradi. Ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish sur'ati, bilim va ko'nikmalaridagi bo'shliq va farqlarni aniqlash, o'quv ehtiyojlariga mos ravishda topshiriqlardan foydalanish shular jumlasidandir. Raqamli muhitning didaktik imkoniyatlari faqat axborotga tezkor kirish bilan cheklanmay, dars faoliyatini moslashuvchan tashkil etishni ham qamrab oladi.

Raqamli ta'lim muhitida geografiya fanining didaktik tizimini shakllantirish bir nechta o'zaro bog'liq asoslarning

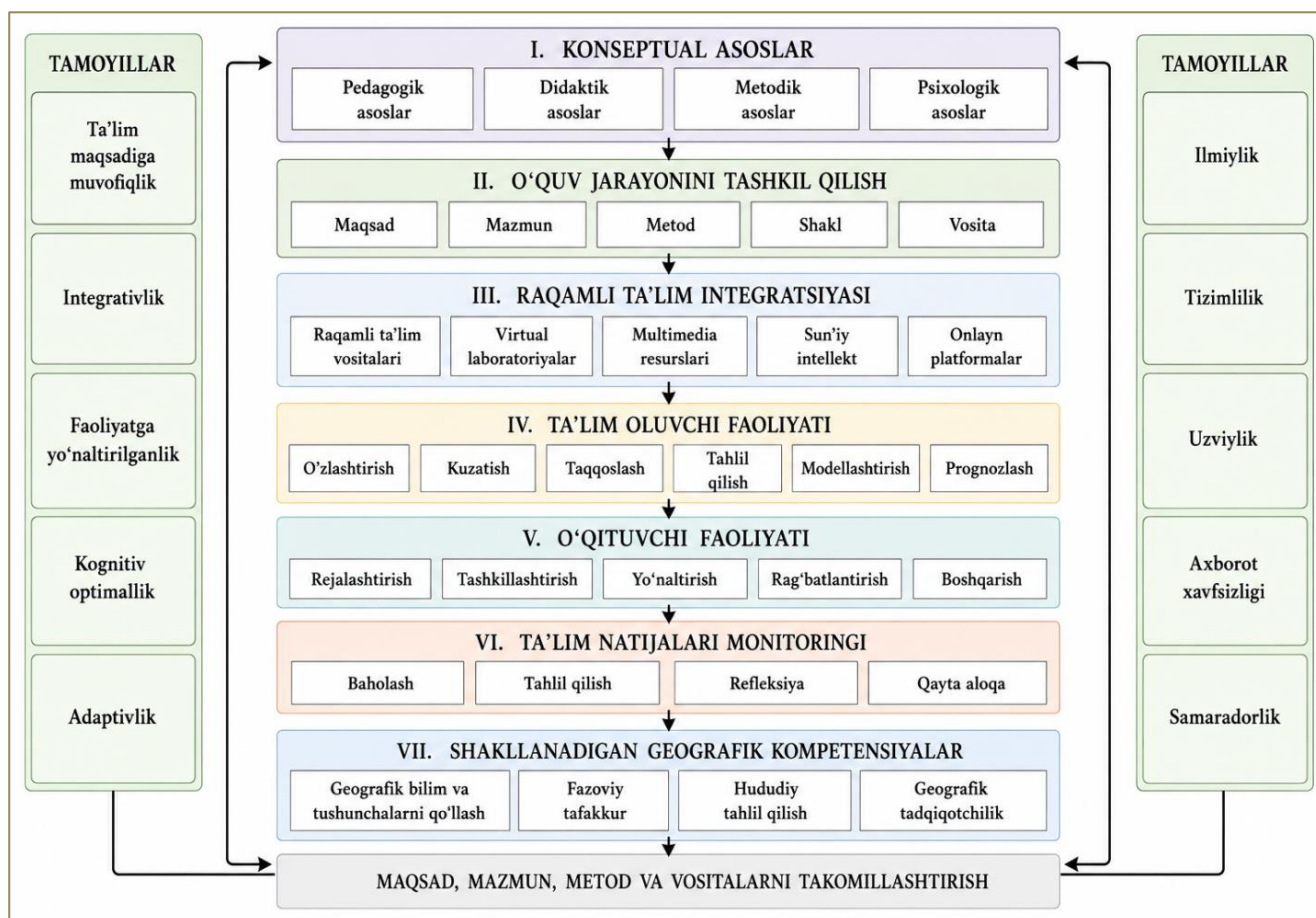
integratsiyasiga tayanishidan, ular pedagogik, psixologik, didaktik va metodik asoslar sifatida tizimlashtirildi.

Pedagogik asoslar ta'limning umumiy maqsadi, shaxs rivoji, ta'lim oluvchining faol subyekt sifatidagi o'rni va ta'lim jarayonining insonparvarlik yo'nalishini belgilaydi. Raqamli muhit sharoitida bu asoslar texnologiyadan foydalanishning o'zi emas, balki uning ta'lim oluvchining rivojlanishi va ta'lim ehtiyojlariga xizmat qilishini talab etadi.

Didaktik asoslar ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, faoliyat shakllari va natijalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlaydi. Raqamli texnologiyalarning didaktik tizimdagi o'rni ham aynan shu bog'liqlik doirasida belgilanadi. Demak, raqamli vosita alohida komponent sifatida emas, muayyan didaktik vazifani bajaruvchi vosita sifatida tanlanadi.

Metodik asoslar geografiya fanining mazmunini xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish usullarini belgilaydi. Geografik bilimlarni o'zlashtirishda ma'lumotlarni kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, hayotiy vaziyatlarga tadb iq etish va xulosa chiqarishga yo'naltirilgan faoliyatlar muhim ahamiyat kasb etadi va raqamli vositalar mazkur metodik faoliyatlarni qo'llab-quvvatlash darajasiga ko'ra tanlanishi kerak.

Psixologik asoslar esa ta'lim oluvchining bilish jarayonlari, diqqat, xotira, motivatsiya, individual xususiyatlari va kognitiv imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Raqamli muhitda axborot hajmining ortishi o'z-o'zidan yuqori natija bermasligi sababli o'quv materialining hajmi, murakkabligi, taqdim etilish shakli va multimedia elementlari ta'lim oluvchining yosh xususiyatlariga moslashtirilishi lozim.

1-rasm. Raqamli ta'lim muhitida geografiya fanining didaktik tizimi

Raqamli ta'lim muhitida geografiya fanining didaktik tizimi asoslari negizida ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari va ta'lim oluvchi faoliyati o'zaro muvofiqlashtiriladi (1-rasm). Raqamli vositalar esa mazkur jarayonning barcha tarkibiy qismlariga maqsadga muvofiq ravishda integratsiyalanadi. Ta'lim natijalari diagnostika va refleksiya orqali aniqlanib, olingan ma'lumotlar asosida o'quv jarayonini takomillashtirish yo'nalishlari aniqlanadi. Didaktik tizimning asosiy vazifasi raqamli texnologiyalar, metodik komponentlar, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'rtasidagi munosabatlarni yaxlit ko'rinishda aks ettirishdan iborat.

Ta'limiy vositalarning tanlovi o'quv mazmuni, ta'lim maqsadi, pedagog va o'quvchi tayyorgarligi, kutilayotgan natijaga qarab o'zgaradi. Masalan, aholi geografiyasi va demografiyada statistik va demografik ma'lumotlar bilan ishlash ustuvor bo'lishi bo'lsa, tabiiy geografiyada tabiiy obyekt va jarayonlarni kuzatish, modellashtirishga yo'naltirilgan, iqtisodiy va ijtimoiy geografiyada esa turli ma'lumotlarni taqqoslash va tahlil qilishga xizmat qiluvchi vositalar ko'proq qo'llaniladi.

Raqamli ta'lim muhitida o'qitish tizimini pedagogik, didaktik, metodik va psixologik asoslarning o'zaro bog'liqligida ko'rish zarur va ularning har biri tizimning muayyan tomonini belgilaydi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli didaktik tizimni chiziqli ketma-ketlikdan ko'ra,

o'zaro bog'langan va qayta aloqa asosida takomillashib boradigan jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi. Ta'lim maqsadi asosida mazmun va metodlar belgilanadi, ular asosida ta'lim oluvchining faoliyati tashkil etiladi, olingan natijalar monitoring qilinadi va keyingi ta'lim faoliyatini qayta ko'rib chiqish uchun asos bo'ladi.

Xulosa. Raqamli ta'lim muhitida geografiya fanini o'qitishning didaktik tizimini shakllantirish raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish bilangina cheklanmay, ta'limning maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, ta'lim oluvchi va o'qituvchi faoliyati hamda ta'lim natijalarini baholash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni qayta ko'rib chiqish vazifasini oldinga qo'yadi. Xulosa o'rnida aytganda, raqamli vositalarni tanlashda ularning texnologik imkoniyatidan tashqari, ta'lim maqsadiga muvofiqligi, dars mazmunini boyotishi, geografik bilimlarni o'zlashtirish va o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlash darajasi muhim mezon sifatida belgilanishi bilan bir qatorda, raqamli muhitda aqliy yuklamani me'yorlash, raqamli va an'anaviy ta'lim faoliyatini muvozanatlashtirish, diagnostika va refleksiyaning ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida tashkil etish zarurligi ko'rinadi. Kelgusi tadqiqotlarda raqamli ta'lim muhitida didaktik tizimning samaradorligini aniqlash, uning alohida tarkibiy qismlari va tamoyillarini geografiya fanining turli tarmoqlarida tajribasining asosida tekshirish va baholash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Abduvohidov S.N., Ganiyev Z.A. Geografiya ta'limi metodikasi: o'quv qo'llanma. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
2. Amonov X.N. Globallashuv sharoitida geografiya ta'limiga qo'yiladigan talablar. // Zamonaviy ta'lim. 2013. № 5. 57-59-b.
3. Ibragimov L.Z., Po'latova Q.D. Axborotli ta'lim muhitida "Aholi geografiyasi va demografiya asoslari" fanidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishning didaktik asoslari. / Geografiya ta'limini modernizatsiyalash sharoitida yuqori malakali pedagogik kadrlar tayyorlash muammolari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. -Jizzax, 2026. 95–100-b.
4. Xamroyeva F.A. Umumiy tabiiy geografiya fanini o'qitish metodikasini mediatexnologiyalar asosida takomillashtirish: monografiya. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023. 156- b.
5. Xodjayev B. X. Umumiy pedagogika: darslik. - Toshkent: Sano-standart, 2017. 416-b.
6. Alfredo R., Echeverria V., Jin Y., Yan L., Swiecki Z., Gašević D., Martinez-Maldonado R. Human-centred learning analytics and AI in education: A systematic literature review // Computers and Education: Artificial Intelligence. 2024. Vol. 6. Article 100215.
7. Mayer R.E. Multimedia Learning. 3rd ed. - Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
8. Mayer R.E., Fiorella L. (eds.). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. 3rd ed. - Cambridge: Cambridge University Press, 2021. –P. 626 DOI: 10.1017/9781108894333.
9. Mutlu-Bayraktar D., Coşgun V., Altan T. Cognitive load in multimedia learning environments: A systematic review // Computers & Education. 2019. Vol. 141. Article 103618. DOI: 10.1016/j.compedu.2019.103618
10. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? - Paris: UNESCO, 2023. –P. 550.
11. Panjaitan B.R., Ningrum E., Waluya B. Digital Learning Tools in Geography Education: A Systematic Literature Review. // The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences. 2023. Vol. 33. - P. 135–143. DOI: 10.55549/epess.1413355.
12. Mašterová V. Learning and Teaching through Inquiry with Geospatial Technologies: A Systematic Review. // European Journal of Geography. 2023. Vol. 14, No. 3. - P. 42–54.
13. Safriani E.W., Setiawan I., Trianawati N. A Systematic Literature Review: Utilization of Geographic Information Systems (GIS) in Geography Education in the 21st Century. // The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences. 2023. Vol. 33. - P. 96-103.

**STUDENTLER BILIMIN BAHALAWDA “KIMDE KÓBIREK XOSHAMET?”
METODÍNAN PAYDALANÍW**

Sadaddinov Ulugbek Usnaddinovich – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori*

ulugbeksadaddinov0306@gmail.com

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «У КОГО БОЛЬШЕ ПООЩРЕНИЙ?»
ПРИ ОЦЕНКЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ**

Сададдинов Улугбек Уснаддинович – *доктор философии по педагогическим наукам*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**USING THE "WHO HAS MORE MOTIVATION?" METHOD
IN ASSESSING STUDENTS' KNOWLEDGE**

Sadaddinov Ulugbek Usnaddinovich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*

Nukus State Pedagogical institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: “Kimda ko‘proq rag‘bat?” metodi, pedagogik texnologiyalar, ta‘lim sifati, o‘zlashtirish nazorati, baholash, darsni rejalashtirish, ta‘lim samaradorligi.

Rezyume. Maqolada talabalarning bilimini nazorat qilishda qo‘llash tavsiya etilayotgan “Kimda ko‘proq rag‘bat?” metodining pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Ta‘lim tizimida mazkur metodning nazariy asoslari, tashkillashtirish etaplari hamda uni dars jarayonida qo‘llash ketma-ketligi yoritilgan. Shuningdek, talabalarning darsdagi faolligi, tezkor fikrlashi, mavzularni eslab qolish darajasi yuqori bo‘lishi ko‘rsatadi.

Ключевые слова: методика «Кто более мотивирован?», педагогические технологии, качество образования, мониторинг результатов обучения, оценивание, планирование урока, образовательная эффективность.

Резюме. В статье раскрывается педагогический потенциал метода «У кого больше мотивации?», рекомендуемого для оценки знаний учащихся. Описываются теоретические основы, этапы организации и процедура применения данного метода на уроках. Кроме того, показано, как этот метод способствует высокой вовлеченности учащихся, развитию скорости мышления и лучшему усвоению учебного материала.

Key words: “Who is more motivated?” method, pedagogical technologies, quality of education, monitoring of learning outcomes, assessment, lesson planning, educational effectiveness.

Summary. The article highlights the pedagogical potential of the “Who Has More Motivation?” method, which is recommended for assessing student knowledge. It outlines the theoretical foundations, stages of organization, and the procedural steps for implementing this method during lessons. Furthermore, the article demonstrates how the method fosters high levels of student engagement, rapid thinking, and topic retention.

Kirisiw. Búgingi kúnde bilimlendiriw sistemasında ámelge asırılıp atırǵan reformalar sapalı bilim beriw, básekige shıdamlı qánigelerdi tayarlaw hám jańa pedagogikalıq texnologiyalardı oqıw sabaqlarında keńnen engiziwdi talap etpekte. Ásirese, bilimlendiriw sistemasında kompetenciyalıq qatnastı ámelge asırıw, studentlerdi mashqalalardı sheshiwge, erkin pikirlewge hám nátiyjeli jumıs alıp barıwǵa baǵdarlaw tiykarǵı wazıypalardan biri esaplanadı. Sol sebepli oqıw procesinde interaktiv metodlardan paydalanıw hám studentler bilimlerin bahalawdıń innovaciyalıq usılların engiziw úlken áhmiyetke iye bolmaqta.

Studentlerdiń ózlestiriwin qadaǵalaw bilimlendiriw processiniń ajıralmaytuǵın bólegi bolıp, ol tek ǵana ózlestiriw dárejesin anıqlawǵa emes, al bilimlendiriw sapasın bahalawǵa, jol qoyılǵan kemshiliklerdi anıqlawǵa hám de oqıw procesin jáne de jetilistiriwge xızmet etedi. Dástúriy bahalaw usılları kóbinese studentlerdiń juwmaqlawshı nátiyjelerin qadaǵalawǵa qaratılǵan bolsa, zamanagóy pedagogikalıq qatnaslarda bahalaw procesi oqıtıwdıń ajıralmas áhmiyetli elementi sıpatında qarawǵa boladı. Bunday qatnas studentlerdi sabaqlarǵa belsendi qatnasıwǵa, erkin pikirlewge hám óz bilimlerin erkin ayta alıwına baǵdarlaydı.

Interaktiv metodlar oqıtıwshı hám bilim alıwshı arasındaǵı birge islesiwdi kúsheytedi, oqıw procesin jáne de

jedellestiredi hám sabaqtı ózlestiriw ushın qolaylı pedagogikalıq ortalıq jaratadı. Bul metodlar járdeminde studentler mashqalalardı birgelikte sheshiw, sóylesiw, óz pikirın tiykarlap beriw hám sın pikirlew sıyaqlı áhmiyetli kompetenciyalardı iyeleydi. Sonday-aq, interaktiv metodlardan paydalanıw bilim alıwshılardıń oqıwǵa bolǵan motivaciyasın arttırıw, olardıń sabaq procesine bolǵan qızıǵıwshılıǵın kúsheytiw hám bilimlerdi ámeliy iskerlik penen baylanıstırıw imkanıyatın beredi [1].

Tiykargı bólim. Oqıtıw procesinde bilim alıwshıǵa shaxs sıpatında qatnas jasaw, onıń individual imkanıyatları hám qábiletlerin esapqa alıw, jańa zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı tiykarlangan qadaǵalaw usılların qollanıw studentlerdiń oqıw motivaciyasın arttırıwǵa, logikalıq hám sın kózqaras penen pikirlew kónlikpelerin qalıplestiriwge járdem beredi. Nátiyjede bilimlendiriw processiniń sapası artıp, básekige shıdamlı hám maman qánigelerdi tayarlaw ushın zárúr sharayatlar jaratıladı.

Usılardı esapqa alıp studentler bilimin bahalawda jana pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıwdıń teoriyalıq hám ámeliy táreplerin úyreniw hám de olardı bilim beriw ámeliyatına nátiyjeli engiziw úlken ilimiy-pedagogikalıq áhmiyetke iye bolıp esaplanadı [2].

Bunday interaktiv metodlar qatarına usınıs etilip atırǵan “Kimde kóbirek xoshamet?” metodın da kiritsek boladı.

Bul metodtı oqıtıwshı tárepinen oqıtıp atırgan pániniń bir babı yaqı birneshe temaları (5-6 tema) ótip bolǵannan keyin studentler bilimlerin qadaǵalaw, bahalaw hám ózlestirilgen bilimlerdi bekkemlew maqsetinde qollanıw joqarı nátiyjelilikti támiyinleydi [3].

Bul metodtı sabaq procesinde qollanıw ushın dáslep ótilgen temalar boyınsha sorawlar tayarlanadı hám de studentler dizimi óz aldına qaǵazǵa aldınnan jazıp qoyıladı. Bul bolsa sabaqta waqıttı únemlew hám bahalaw procesin nátiyjeli shólkemlestiriwge xızmet etedi. Oqıtıwshı bir neshe juwap variantları jazılǵan kartochkalar tayarlap kelip, hár bir studentke tarqatıladı. Kartochkalardaǵı juwaplardıń bir birewleri sorawlarǵa sáykes keletuǵın durıs, al qalǵanları shalǵıtıwshı (durıs kelmeytuǵın) juwaplardan ibarat etip tayarlawımızǵa da boladı. Juwap variantlarınan sanı oqıw maqsetine qarap tórt, altı yamasa onnan kóp etip tayarlaw múmkin.

Studentlerge sorawlardıń mazmunı aldınnan ayılmaıdı, biraq qaysı bap yamasa temalar boyınsha tayarlanıwı aldınǵı sabaqta ayıp jiberiledi. Qadaǵalaw ótkeriw dawamında muǵallım sorawlardı izbe-iz oqıp esittiredi hám oqıwshılardı oylanıp alıw ushın qısqa waqıt, misalı, 5 sekund waqıt beredi. Eger student oqılǵan sorawdıń juwabı óziniń kartochkasında bar dep yesaplasa, qol kóterip belgi beredi hám oqıtıwshınıń ruqsatı menen juwabın aytađı. Durıs juwap bergen studentke “+” xoshamet belgisi qoyıladı. Eger studenttiń kartochkasında durıs juwap bar bolsa, biraq ol juwap beriwde qatnaspa, ogan “-” járiyma belgisi qoyıladı. Sonıń menen birge, kartochkasında tiyisli juwap bolmasa da, sorawdıń juwabın bilip, durıs juwap bere alǵan studentke xoshamet retinde “+” belgisi qoyıladı. Bul qatnas oqıwshılardı tek kartochkalardıǵa emes, al óz bilimlerine de súyenip juwap beriwlerin xoshametleydi.

Bir waqıttıń ózinde bir neshe student qol kótergen jaǵdayda, muǵallım ruqsatınan keyin olardıń hár biri óziniń juwabın aytađı. Durıs juwaplar sanı sorawdıń mazmunı hám aldınnan tayarlangan juwap variantlarına baylanıslı bir yamasa bir neshe bolıwı múmkin. Eger hesh bir oqıwshı durıs juwap bere almasa, muǵallım durıs juwaptı túsindirip beredi hám tema boyınsha qosımsha túsiniyeler beredi.

Barlıq sorawlar juwmaqlangannan soń, studentler tárepinen toplanǵan “+” xoshametlew hám “-” járiyma belgileri esaplap shıǵıladı. Nátiyjeler tiykarında studentlerdiń tema boyınsha bilim dárejesi hám belsendiligi anıqlanadı. Eń joqarı nátiyje kórsetken studentlerge joqarı ball qoyıladı.

Bul metodtı tek soraw kórinisinde emes, al súwret, sxema kórinisinde de tayarlap, studentlerdiń bilim dárejesin

anıqlaw múmkin. Bul kóriniste tayarlangan sorawlar tek gana olardıń qansha “+” xoshamet hám qansha “-” járiyma ball toplanıwı menen gana emes, al oqıwshılardıń sol grafikalıq súwretti kórip yadında saqlap qalıwına da járdem beredi.

Bul metodtı ulıwma bilim beriw mektepleri hám joqarı oqıw orınlarında paydalanıp kóridi. Nátiyjeler bul metod tálím alıwshılardıń ótilgen temalardı eslep qalıw, tez pikirlew, dıqqatın jámlew hám sorawlarǵa tez hám anıq juwap beriw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa xızmet etetuǵının kórsetti. Sonday-aq, oqıwshılarda salamat báseki ortalıǵın qalıplestirip, olardıń pánlerdi tereńirek úyreniwge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıwǵa unamalı tásin kórsetti.

Bul texnologiyanıń tiykarǵı abzallıǵı sonda, ol studentlerdiń bilimin qısqa waqıt ishinde nátiyjeli bahalaw, ózlestirilgen bilimlerdi bekkemlew hám barlıq studentlerdi bir waqıttıń ózinde belsendi qatnasıwǵa tartıw imkaniyatın beredi. Metodtı qollanıw barısında studentlerde tez pikirlew, dıqqatı jámlew, eslew hám logikalıq analiz etiw kónlikpeleri rawajlanadı. Jáne bir áhmiyetli táreplerinen metodtıń ápiwayı dúzilisi, quramalı texnikalıq qurallardı talap etpewi hám barlıq bilimlendiriw baǵdarları pánlerinde qollanıw imkaniyatı onıń ámeliy áhmiyetin jáne de arttıradı.

Texnologiyanı hár qıylı pánlerdiń ámeliy hám seminar sabaqlarında qollanıw múmkin. Ásirese, alingan bilimlerdi bekkemlew, tákirarlaw hám kúndelikli qadaǵalaw jumıslarında qollanıwǵa boladı. Metodtı qollanıw ushın az waqıt sarıplap joqarı nátiyjege erisiw imkaniyatın jaratadı.

Solay etip, “Kimde kóbirek xoshamet?” metodı zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar talaplarına juwap beretuǵın, studentlerdiń bilimin qadaǵalaw hám olardıń oqıw aktivligin arttırıwǵa qaratılǵan nátiyjeli interaktiv metodlardan biri sıpatında oqıw shınıǵıwlarında keń qollanıwı múmkin.

Juwmaq. “Kimde kóbirek xoshamet?” metodın qollanıw studentlerde óz ara salamat báseki ortalıǵın qalıplestirip, olardı kóbirek hám anıq juwap beriwge iytermeleydi. Nátiyjede, sabaq shınıǵıwlarına bolǵan qızıǵıwshılıǵı jáne de artıp, tálím procesiniń sapasın arttırıw, studentlerdiń bilimin obyektiv bahalaw hám de olardıń oqıw iskerligin jedellestiriwde úlken áhmiyetke iye boladı. Bul metod arqalı oqıtıwshıǵa bilim alıwshılardıń temanı qay dárejede ózlestire alǵanlıǵın analiz ete alıw hám ótiletuǵın sabaqtı nátiyjeli jobalastırıwǵa imkaniyat jaratadı. Bul texnologiyadan nátiyjeli paydalanıw pedagogikalıq processtıń nátiyjeliligin támiyinlewge xızmet etedi.

Ádebiyatlar

1. Ishmuhamedov R.J. Interfaol ta’lim metodlari va innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2016.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: «Fan», 2006.
3. Sadaddinov U.U., Pirnazarova D. Qadaǵalaw sabaqlarında jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw. // НГПИ имени Ажинияза “Инновационные технологии в науке и образовании” республиканская научно-практическая конференция зарубежных ученых. 2018. Нукус: 20-21.

**MILLIY O'YINLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARDA DO'STONA ALOQALARGA ASOSLANGAN
IJTIMOIY HAMKORLIK KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH****Saparbaev Esen Tajibaevich** – *assistent o'qituvchi*saparbaevesen0@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НА ОСНОВЕ ДРУЖЕСКИХ
ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ УЧАЩИМИСЯ ПОСРЕДСТВОМ НАРОДНЫХ ИГР****Сапарбаев Есен Тажибаевич** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза институт***ENHANCING SOCIAL COOPERATION SKILLS BASED ON FRIENDLY RELATIONSHIPS
AMONG STUDENTS THROUGH NATIONAL GAMES****Saparbaev Esen Tajibaevich** – *assistant teacher**Nukus state Pedagogical Institute named after Ajiniyaz***Tayanch so'zlar:** milliy o'yinlar, jismoniy tarbiya, jismoniy rivojlanish, ko'nikma, o'qituvchi.**Rezyume.** Maqolada jismoniy tarbiya bo'yicha turli ilmiy manbalardan foydalangan holda harakatli oyinlarni obrazli tushintirish – asosiysi tasirchang amallarning biri ekanligi yoritilgan.**Ключевые слова:** национальные игры, физическое воспитание, физическое развитие, навыки, преподаватель.**Резюме.** В статье освещается, что образное объяснение подвижных игр с использованием различных научных источников по физическому воспитанию является одним из основных эффективных действий.**Key words:** folk games, physical education, physical development, skill, teacher.**Summary.** The article highlights that the figurative interpretation of active games using various scientific sources on physical education is one of the primary effective actions.

Kirish. Bugungi kunda jahon ta'lim amaliyotida o'quvchilarning ijtimoiylashuvini kuchaytirish, ularda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish hamda shaxslararo munosabatlarni mustahkamlash ta'lim sifatining muhim mezonlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, milliy o'yinlar o'quvchilarning o'zaro muloqoti, hamjihatligi, o'zaro hurmat va mas'uliyat hissini qaror toptirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida milliy o'yinlarning nafaqat madaniy merosni saqlash vositasi, balki o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyitish, jamoada hamkorlik qilish, konstruktiv muloqot o'rnatish va umumiy maqsadga erishishga yo'naltirilgan kompetensiyalarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi didaktik resurs ekanligi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda [1].

Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida milliy va xalq o'yinlarining tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan keng foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda o'yin muhiti o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos erkin hamkorlik maydonini yaratib, ularning tashabbuskorligi, o'zaro ishonch, muloqot madaniyati, jamoaviy qaror qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyat kabi muhim shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy o'yinlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish mashg'ulotlarning amaliy yo'naltirilganligini kuchaytirish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash hamda ta'lim natijadorligini oshirishning muhim pedagogik omili sifatida qaralmoqda.

Dunyo ilmiy tadqiqotlarida milliy va xalq o'yinlarining o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularning ijtimoiy tajribasini boyitish, ma'naviy qadriyatlarini o'zlashtirish hamda jamoada samarali faoliyat yuritish kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, milliy o'yinlarning o'quvchilarda voqelikni anglash, ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish, o'zaro muloqot madaniyatini rivojlantirish, jamoaviy qaror qabul qilish va do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlari turli ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etilmoqda [2].

Zamonaviy tadqiqotlarda milliy o'yinlar mazmuni, tuzilishi va tashkil etish xususiyatlariga ko'ra turli guruhlariga ajratilib, ularning har biri o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir etuvchi mustaqil pedagogik resurs sifatida

baholanadi. Xususan, belgilangan qoidalar asosida tashkil etiladigan, erkin ijodiy hamda aralash shakldagi milliy o'yinlar o'quvchilarning o'zaro ishonchini mustahkamlash, muloqot madaniyatini yuksaltirish, hamjihatlikni qaror toptirish, milliy qadriyatlarni anglash va jamoada hamkorlik qilish tajribasini boyitishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslanmoqda. Shu nuqtai nazardan, milliy o'yinlar nafaqat madaniy merosning tarkibiy qismi, balki o'quvchilarda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish, intellektual salohiyati yuksak, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalangan, jamiyatda samarali hamkorlik qila oladigan hamda fuqarolik pozitsiyasi shakllangan yosh avlodni voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu borada ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etish, o'quvchilarning ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlashi, jamoada ishlash madaniyati va o'zaro hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga keng joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, milliy madaniy merosning ajralmas qismi hisoblangan milliy o'yinlarning tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish, ular asosida o'quvchilarda do'stona aloqalarni mustahkamlash, ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirish hamda jamoaviy faoliyat madaniyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, milliy o'yinlarning ta'lim mazmuniga tizimli integratsiya qilinishi o'quvchilarning ijtimoiylashuvini qo'llab-quvvatlash, milliy qadriyatlarga sodiqlikni kuchaytirish, o'zaro hurmat, mas'uliyat va hamjihatlik kabi shaxsiy sifatlarini qaror toptirish bilan bir qatorda, ularning do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishning muhim pedagogik sharti sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasining huquqiy meyoriy hujjatlarida "Mamlakatimizda milliy sport turlari va xalq o'yinlarini (etnosport) targ'ib qilish va ommalashtirish,

bolalar va o'smirlarni ularga keng jalb qilish, xalqaro aloqalarni kuchaytirish maqsadida" ustuvor vazifa etib belgilandi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "jismanon sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabi vazifalar belgilanib, bu borada ta'lim jarayonida o'yinlardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari, yo'llari, usullari va shart-sharoitlarini aniqlashtirish, milliy o'yinlar vositasida o'quvchilarda do'stona munosabatlarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Milliy o'yinlarning tarbiyaviy, didaktik va rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan samarali foydalanish, ular asosida o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini takomillashtirish, ta'lim sifati hamda samaradorligini oshirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika fanining ustuvor ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida keng tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, milliy o'yinlarni o'quvchilarda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishning muhim pedagogik vositasi sifatida qo'llash imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy izlanishlarga mutaxassislar alohida e'tibor qaratib kelmoqdalar. Jumladan, Respublikamiz olimlaridan M.Abdullajonova, B.R.Adizov, A.Ya.Bobomurodova, M.G.Davletshin, O.Jamoldinova, B.Ziyomuhamedov, G.Ibragimova, R.Ishmuhammedov, U.I.Mahkamov, M.H.Mahmudov, O.Musurmonova, Z.T.Nishonova, R.G.Safarova, D.Sharipova, Sh.Sharipov, N.M.Egamberdieva, T.G'afforova, E.G'oziev kabilarning ishlarida bu o'z ifodasini topgan [3].

Milliy o'yinlarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rnini, ularning o'quvchilar shaxsini rivojlantirish, ijtimoiylashuvini ta'minlash hamda hamkorlik munosabatlarini qaror toptirishdagi ahamiyati ham o'rganilgan. Jumladan, MDH olimlaridan N.V.Abanina, I.G.Abramova, N.P.Anikeeva, R.S.Appatova, Ye.I.Balakireva, E.Bern, V.M.Bukatov, L.P.Bistrova, T.A.Volkova, L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, Sh.A.Amonashvili va boshqalarning ilmiy ishlarida o'yin faoliyatining psixologik-pedagogik xususiyatlari, uning shaxs rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish hamda hamkorlik muhitini qaror toptirishdagi ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Mutaxassislar o'yinlarning turli belgilariga asoslangan holda tasniflaganlar. Jumladan, o'yinning maqsadi, unda o'quvchilarning ishtirok etish miqdori, ob'ektiv borliqni ifodalash xarakteriga ko'ra xorijlik olimlardan A.Yolanda, N.Nicotera, A.Christopher, L.Botcheva, J.Shih, L.C.Huffman, L.D.Breeman, Van Lier, Theo Wubbels; R.Sears, J.L.Spilt, E.Vervoort, A.Koenen, F.Clemente, A.Amutio, L.Gonzalezlar ularni syujetli, rolli, ishchan, imitation hamda dramatik o'yinlarga ajratib o'rganganlar.

Tahlil va natijalar. Malumki milliy o'yinlarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va

didaktik imkoniyatlariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ularning umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishga tizimli ta'sirini pedagogik nuqtai nazardan kompleks o'rganish masalasi yetarlicha tadqiq etilmagan. Xususan, milliy o'yinlarning mazkur jarayondagi pedagogik imkoniyatlari, ularni ta'lim mazmuniga integratsiya qilish mexanizmlari, didaktik shart-sharoitlari, samaradorlik mezonlari hamda ushbu jarayonni tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari bo'yicha yaxlit pedagogik tizimning ishlab chiqilmaganligi mazkur muammoning dolzarbligini yanada kuchaytiradi va quyidagi vazifalarni belgilab beradi [4].

- milliy o'yinlar vositasida o'quvchilarda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirish muammosining pedagogik, psixologik va didaktik asoslarini mavjud ilmiy manbalar tahlili asosida aniqlash hamda nazariy jihatdan asoslash;

- umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida milliy o'yinlar vositasida do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishning mavjud holatini o'rganish, baholash mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalarini ishlab chiqish;

- milliy o'yinlar vositasida o'quvchilarda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni, shakllari, metodlari, vositalari hamda didaktik ta'minotini ilmiy asoslash va pedagogik tizimini ishlab chiqish;

- milliy o'yinlar vositasida o'quvchilarda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan pedagogik tizim va ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Milliy o'yinlar xalq pedagogikasining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular o'quvchilarda do'stona munosabatlar, o'zaro ishonch, hamkorlik, bag'rikenglik, jamoaviy mas'uliyat va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Milliy o'yinlar orqali o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish, ijtimoiy munosabatlarni anglash va jamoada faol ishtirok etish tajribasini egallaydilar.

Tahlillar yana shuni ko'rsatdiki, milliy o'yinlardan muntazam foydalanilgan sinflarda kommunikativ faollik, o'zaro yordam, jamoaviy mas'uliyat, sherikni qo'llab-quvvatlash hamda do'stona munosabatlarni saqlash ko'rsatkichlari boshqa sinflarga nisbatan ancha yuqori bo'ldi. Ushbu qonuniyat milliy o'yinlarning nafaqat tarbiyaviy vosita, balki o'quvchilarda ijtimoiy hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi samarali pedagogik texnologiya ekanligini tasdiqlaydi [5].

Xulosa. Shunday qilib, aniqlovchi bosqich diagnostikasi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning do'stona aloqalar va ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligini, mavjud pedagogik faoliyat esa ushbu jarayonni tizimli boshqarishga to'liq yo'naltirilmaganligini ko'rsatdi. Mazkur holat milliy o'yinlar asosida o'quvchilarda do'stona aloqalar va ijtimoiy hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yangi pedagogik tizimni ishlab chiqish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: «Маънавият», 2008
3. Усмонхўжаев Т.С., Мелиев Х.А. Миллий ҳаракатли ўйинлар. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2000
4. Хошимов Қ., Нишонов С., Иномова М., Ҳасанов Р. Педагогика тарихи. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1996
5. Галиев Ш. Ўзбек болалари ўйин фольклори. – Тошкент: «Фан», 1998.

TALABALARNING DASTURLASH TILLARI FANIDAN BILIMLARINI SUN'YI INTELLEKT ALGORITMLARI ASOSIDA BAHOLASH MEZONLARI VA INDIKATORLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sultanov Rustem Abdiraximovich – *mustaqil tadqiqotchi*

sultanovrustem@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ И ИНДИКАТОРОВ ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ЯЗЫКИ ПРОГРАММИРОВАНИЯ» НА ОСНОВЕ АЛГОРИТМОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Султанов Рустем Абдирахимович – *самостоятельный соискатель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

IMPROVING ASSESSMENT CRITERIA AND INDICATORS FOR EVALUATING STUDENTS' KNOWLEDGE IN PROGRAMMING LANGUAGES BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE ALGORITHMS

Sultanov Rustem Abdirakhimovich – *independent researcher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: dasturlash tillari, bilimlarni baholash, baholash mezonlari, baholash indikatorlari, sun'iy intellekt, adaptiv baholash.

Rezyume. Maqolada talabalarning dasturlash tillari fanidan bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholash mezonlari va indikatorlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Baholash mezonlari tahlil qilinib, bilim va ko'nikmalarni obyektiv hamda ishonchli baholashga xizmat qiluvchi takomillashtirilgan yondashuv taklif etilgan.

Ключевые слова: языки программирования, оценка знаний, критерии оценивания, показатели оценивания, искусственный интеллект, адаптивное оценивание.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы совершенствования критериев и показателей оценки знаний студентов по дисциплине «Языки программирования» на основе алгоритмов искусственного интеллекта. Предложен усовершенствованный подход, обеспечивающий объективность, точность и надежность оценки знаний и навыков студентов.

Key words: programming languages, knowledge assessment, assessment criteria, assessment indicators, artificial intelligence, adaptive assessment.

Summary. This paper discusses the improvement of assessment criteria and indicators for evaluating students' knowledge in programming languages using artificial intelligence algorithms. An improved assessment approach is proposed to ensure objective, accurate, and reliable evaluation of students' knowledge and skills.

Kirish. Dasturlash tillari fanidan talabalar bilimini xolis va samarali baholash ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Sun'iy intellekt algoritmlari baholash jarayonini avtomatlashtirish, talabalarning bilim va amaliy ko'nikmalarini kompleks tahlil qilish hamda natijalarni obyektiv baholash imkonini beradi.

Mazkur maqolada dasturlash tillari fanidan talabalar bilimlarini baholash mezonlari va indikatorlari tizimlashtirilib, ularni sun'iy intellekt algoritmlari asosida qo'llash yondashuvlari bayon etiladi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish va elektron ta'lim tizimlarida bilimlarni baholash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda [8, 9]. Tadqiqotlarda mashinaviy o'qitish algoritmlari talabalarning bilim darajasini baholash, akademik natijalarini prognozlash hamda o'quv faolligini tahlil qilishda samarali ekani qayd etilgan [4, 5]. Biroq dasturlash tillari fanida baholash mezonlari va indikatorlarini sun'iy intellekt algoritmlariga mos holda kompleks shakllantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda [2, 7].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, pedagogik modellashtirish, ekspert baholash va statistik ma'lumotlarni qayta ishlash usullaridan foydalanildi. Shuningdek, sun'iy intellekt algoritmlariga mos baholash mezonlari va indikatorlarining samaradorligi tahlil qilinib, ularning amaliy qo'llash imkoniyatlari baholandi.

Asosiy qism. Tahlillar dasturlash tillari fanida sun'iy intellekt asosida baholash usullari mavjudligini, ammo

baholash mezonlari va indikatorlarini kompleks shakllantirish zarurligini ko'rsatdi. Shu sababli tadqiqotda sun'iy intellekt algoritmlariga mos ko'p mezonli baholash tizimi taklif etildi.

Baholash mezonlari sifatida nazariy bilim, algoritmik fikrlash, dastur tuzish ko'nikmasi, kod sifati, xatolar tahlili hamda o'quv faolligi tanlandi. Mazkur mezonlar test natijalari, amaliy topshiriqlar, koddagi xatolar va LMS tizimidagi faollik ko'rsatkichlari asosida baholanadi.

Taklif etilgan mezon va indikatorlar sun'iy intellekt algoritmlari yordamida bilimlarni obyektiv baholash, natijalarni prognozlash va individual tavsiyalar ishlab chiqish imkonini yaratadi.

Dasturlash tillari fanidan talabalar bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholashda mezonlar va indikatorlarning aniq belgilanishi muhim ahamiyatga ega. Baholash mezonlari talabaning nazariy tayyorgarligi, amaliy ko'nikmalari, algoritmik fikrlashi hamda elektron ta'lim tizimidagi faolligini kompleks ravishda tavsiflaydi [10]. Mazkur tadqiqotda quyidagi baholash mezonlari va ularga mos indikatorlar tavsiya etiladi (1-jadval).

1- jadvali. Bilimlarni baholash mezonlari

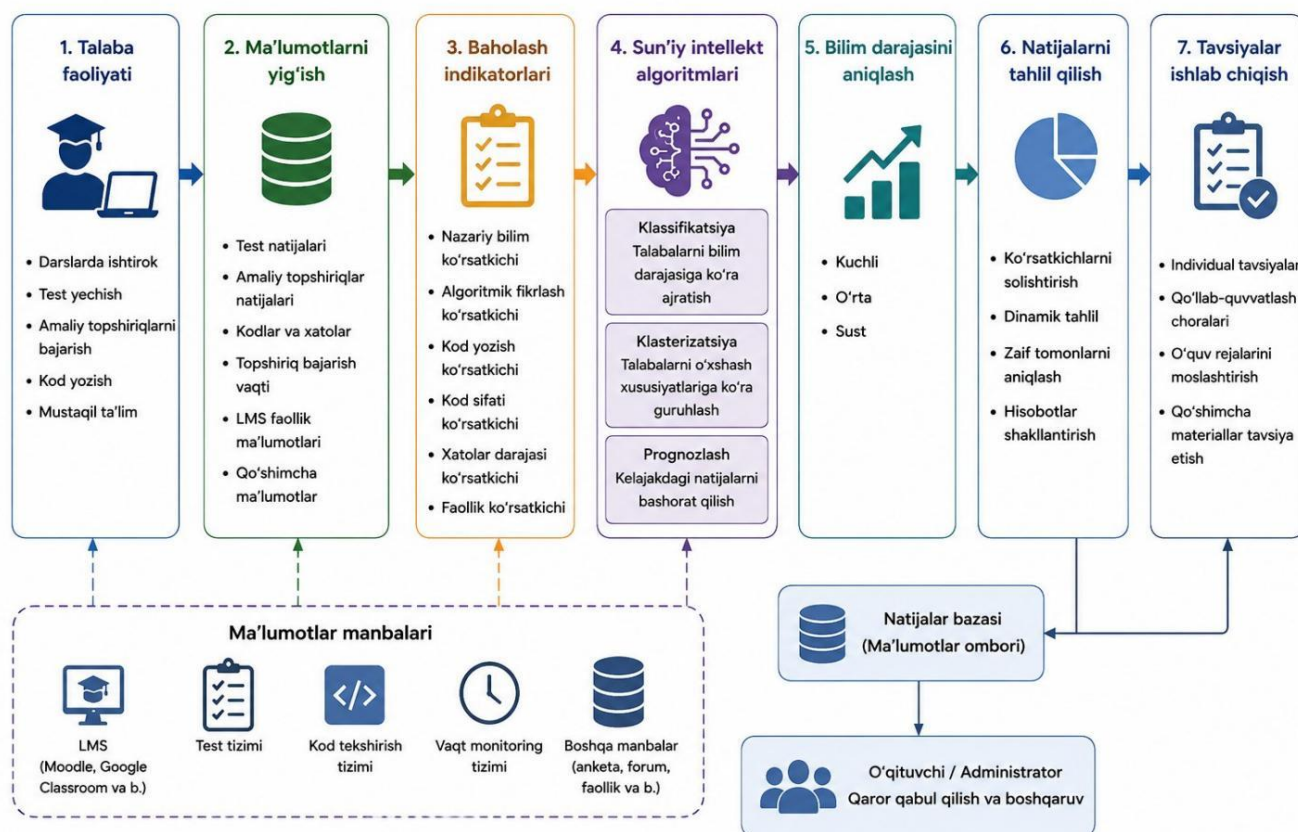
№	Baholash mezonlari	Indikatorlar	Baholash usuli
1	Nazariy bilim darajasi	Test natijalari, nazariy savollarga javoblar	Test va nazorat ishlari
2	Algoritmik fikrlash	Algoritm tuzish sifati, masala yechish ketma-ketligi	Amaliy topshiriqlar

3	Dastur yozish ko'nikmasi	To'g'ri ishlovchi kodlar soni	Dasturlash topshiriqlari
4	Kod sifati	Kodning optimalligi, o'qilishi va samaradorligi	Kod tahlili
5	Xatolar darajasi	Sintaktik va mantiqiy xatolar soni	Avtomatik tekshirish
6	O'quv faolligi	LMS ga kirish soni, topshiriqlarni bajarish vaqti	Elektron ta'lim tizimi statistikasi

Jadvalda keltirilgan mezonlar talabalarning bilim va ko'nikmalarini ko'p mezonli baholash imkonini beradi. Ushbu indikatorlar sun'iy intellekt algoritmlarining kirish

parametrlari sifatida foydalaniladi hamda talabalar bilim darajasini aniqlashda asosiy ma'lumotlar manbai hisoblanadi.

Talabalarining dasturlash tillari fanidan bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholash jarayoni bir necha o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat. Bunda talabaning o'quv faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar yig'iladi, baholash indikatorlari shakllantiriladi hamda sun'iy intellekt algoritmlari yordamida bilim darajasi aniqlanadi. Olingan natijalar tahlil qilinib, talabaning keyingi o'quv faoliyatini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu jarayonning umumiy strukturaviy modeli 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Talabalar bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholash indikatorlari tizimining umumiy strukturaviy modeli

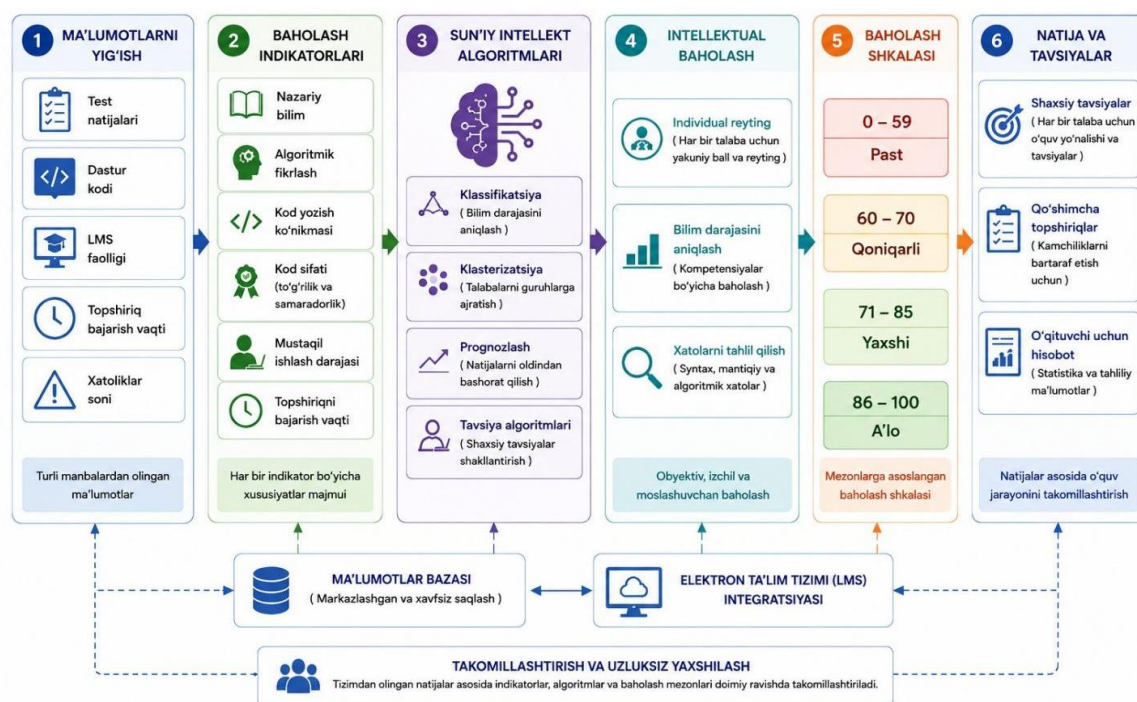
Talabalar bilimlarini sun'iy intellekt asosida baholash tizimi bir-biri bilan uzviy bog'langan bir necha tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi. Mazkur tizimda dastlab elektron ta'lim tizimidan talabalarining o'quv faoliyati haqidagi ma'lumotlar yig'iladi. Ushbu ma'lumotlar test natijalari, amaliy topshiriqlar, dastur kodlari, topshiriqlarni bajarish vaqti hamda o'quv faolligi ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Keyingi bosqichda yig'ilgan ma'lumotlar oldindan qayta ishlanadi va baholash indikatorlari shakllantiriladi. Shakllangan indikatorlar sun'iy intellekt algoritmlariga uzatiladi. Algoritmlar yordamida talabalar bilim darajasi aniqlanadi, ularning natijalari klassifikatsiya qilinadi hamda kelgusidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari prognoz qilinadi. Strukturaviy model quyidagi ketma-ketlikda ifodalanadi:

Talaba faoliyati → Ma'lumotlarni yig'ish → Baholash indikatorlari → Sun'iy intellekt algoritmlari → Bilim darajasini aniqlash → Natijalarni tahlil qilish → Tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur strukturaviy model baholash jarayonining izchilligini ta'minlaydi, inson omilini kamaytiradi hamda elektron ta'lim tizimida avtomatlashtirilgan va obyektiv baholashni amalga oshirish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy faraziga ko'ra, talabalarining dasturlash tillari fanidan bilimlarini baholash jarayoniga sun'iy intellekt algoritmlarini joriy etish baholashning obyektivligi, aniqligi va moslashuvchanligini oshiradi. Shu asosda bilimlarni baholash mezonlari, indikatorlari, baholash shkalasi hamda natijalarni tahlil qilish bosqichlarini o'z ichiga oluvchi muallifning strukturaviy modeli ishlab chiqildi. Taklif etilgan model 2-rasmda keltirilgan.

2-rasm. Talabalarning dasturlash tillari fanidan bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholashning taklif etilgan strukturaviy modeli

Taklif etilgan model dasturlash tillari fanidan talabalar bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholashga mo'ljallangan kompleks tizim hisoblanadi. Modelda talabaning nazariy bilimlari, algoritmik fikrlashi, dastur kodini yozish ko'nikmasi, topshiriqlarni bajarish vaqti hamda xatoliklari to'g'risidagi ma'lumotlar yig'iladi va tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida ushbu ma'lumotlar qayta ishlanib, talabalar bilim darajasi aniqlanadi, individual reyting shakllantiriladi va shaxsiy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Model elektron ta'lim tizimi (LMS) bilan integratsiyalashgan holda ishlaydi hamda ma'lumotlarning markazlashgan va xavfsiz saqlanishini ta'minlaydi.

Modelni amalga oshirish ma'lumotlarni yig'ish, baholash mezonlari bo'yicha qayta ishlash, sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilish hamda natijalarni shakllantirish bosqichlaridan iborat. Tizim test natijalari, dastur kodlari, LMS faolligi, topshiriqlarni bajarish vaqti va xatolarini tahlil qilib, talabaning bilim darajasi va kompetensiyalarini baholaydi. Yakuniy natijalar asosida individual tavsiyalar hamda o'qituvchi uchun tahliliy hisobotlar shakllantiriladi.

Taklif etilgan model baholashning obyektivligi va aniqligini oshirib, inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytiradi. Shuningdek, talabalarning bilim darajasini kompleks baholash, o'zlashtirish natijalarini prognozlash va baholash jarayonini avtomatlashtirish imkonini beradi.

Natija. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, klassifikatsiya, klasterizatsiya va prognozlash algoritmlaridan

foydalanish talabalar bilim darajasini aniqroq baholash, ularni o'zlashtirish ko'rsatkichlari bo'yicha guruhlariga ajratish hamda keyingi natijalarini oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, modelni elektron ta'lim tizimiga integratsiya qilish baholash jarayonini avtomatlashtirishga, o'qituvchi mehnatini yengillashtirishga va baholashning obyektivligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Olingan natijalar taklif etilgan metodikaning samarali, moslashuvchan va amaliy jihatdan qo'llashga yaroqli ekanligini ko'rsatdi.

Xulosa. Shunday qilib, taklif etilgan sun'iy intellekt algoritmlari asosida talabalar bilimlarini baholash modeli dasturlash tillari fanidan o'zlashtirish darajasini obyektiv, tezkor va individual yondashuv asosida aniqlash imkonini beradi. Modelda ma'lumotlarni yig'ish, baholash indikatorlarini shakllantirish, sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilish, bilim darajasini aniqlash hamda individual tavsiyalar ishlab chiqish jarayonlari yagona tizimga birlashtirilgan.

Mazkur modelni elektron ta'lim tizimlari bilan integratsiya qilish baholash jarayonini avtomatlashtirish, o'qituvchilarning mehnat sarfini kamaytirish va talabalar o'zlashtirishini muntazam monitoring qilib borish imkonini yaratadi. Natijada dasturlash tillari fanidan talabalar bilimlari baholashning zamonaviy, moslashuvchan va samarali metodikasi shakllanib, ta'lim sifati hamda o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: «Longman», 2001.
2. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. 4th ed. – Maidenhead: Open University Press, 2011.
3. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. – Pearson, 2021.
4. Woolf B.P. Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-learning. – Morgan Kaufmann, 2010.
5. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. UCL Institute of Education Press, 2018.
6. Zadeh L.A. Fuzzy Sets. // Information and Control, Vol. 8, №3, 1965. – P. 338-353.
7. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari. – T: amaldagi nashr.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi me'yoriy hujjatlar. – Toshkent:
10. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T: «Iste'dod», 2008.

GURUHDA INTERAKTIV USULIDAGI ISHLARNI TASHKIL ETISH**Tajbenova Dina Kuanishovna** – *assistent o'qituvchi*dinatajbenova1@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***ОРГАНИЗАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНОЙ РАБОТЫ В ГРУППЕ****Тажбенова Дина Куанышовна** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***ORGANIZATION OF INTERACTIVE GROUP WORK****Tajbenova Dina Kuanishovna** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz*

Tayanch so'zlar: interaktiv ta'lim, guruhli ish, interaktiv metodlar, hamkorlik, muloqot, mustaqil fikrlash, jamoaviy faoliyat, fasilitatorlik, ta'lim samaradorligi.

Rezyume. Maqolada guruhda interaktiv ishlarni tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari, mazmuni va samarali usullari yoritilgan. Interaktiv metodlardan foydalanish orqali ta'lim oluvchilarning o'zaro hamkorligi, muloqotga kirishishi, mustaqil fikrlashi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, guruhli faoliyatni samarali tashkil etishda o'qituvchining fasilitatorlik roli hamda interaktiv metodlarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslangan.

Ключевые слова: интерактивное обучение, групповая работа, интерактивные методы, сотрудничество, коммуникация, самостоятельное мышление, коллективная деятельность, фасилитация, эффективность обучения.

Резюме. В статье освещаются педагогические возможности, содержание и эффективные методы организации интерактивной работы в группе. Анализируются вопросы развития взаимодействия обучающихся, коммуникативных навыков, самостоятельного мышления и способности работать в коллективе посредством использования интерактивных методов. Также обоснована роль учителя как фасилитатора в эффективной организации групповой деятельности и значение интерактивных методов в повышении эффективности образовательного процесса.

Key words: interactive learning, group work, interactive methods, collaboration, communication, independent thinking, teamwork, facilitation, educational effectiveness.

Summary. The article examines the pedagogical potential, content, and effective methods of organizing interactive group work. It analyzes the development of learners' interaction, communication skills, independent thinking, and ability to work collaboratively through the use of interactive methods. The article also substantiates the facilitator role of the teacher in organizing effective group activities and highlights the importance of interactive methods in improving the effectiveness of the educational process.

Kirish. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning kichik guruhlariga bo'linib interakt usulida ishlashlari nazariy bilimlarni o'zlashtirish va amalda qo'llash jarayonini tezlashtiradi, bir emas, bir necha mavzuni birlashtirib bilimlar miqdorini ham, sifatini ham oshirish imkonini beradi, darslarni yuz foizlik o'zlashtirish sari yo'naltiradi, bir so'z bilan aytganda, yuqori samarali qiladi.

Boshida yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchi ham, bo'sh o'zlashtiradigani ham biri ikkinchisiga yordam berish sharti bilan kichik guruhda ishlashdan qo'rquv his etadi. Lekin dastlabki guruh ishidan keyin o'qituvchining rag'batlantirish usulini qo'llashi natijasida o'quvchilarda "qiyin bo'ladi" yoki "eplolmaymiz" degan noto'g'ri taxminlar o'rnini asta-sekin ishonch egallay boshlaydi, qo'rquv esa bosqichma-bosqich yo'qolib boradi.

Bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchi kuchli o'quvchi bilan birgalikda ishlash jarayonida gapirishda xatolarga yo'l qo'yib qo'yishdan yoki ayrim narsalarni bilmaslikdan cho'chimaydi. Chunki u xatosi uchun past baho olmasligi, izza qilinmasligi va dakkii eshitmasligiga ishonch hosil qilgani sababli unda o'ziga nisbatan ishonch va dadillik paydo bo'ladi. Chunki guruhda o'quvchilar bilmaganlarini o'qituvchidan emas, bir-birlaridan bemalol so'rayveradilar. Guruhda ishlash o'quvchilarning o'quv natijalarini va o'ziga bo'lgan ishonchini yaxshilaydi, bolalar o'rtasidagi do'stlikni mustahkamlaydi va o'zaro qo'llab-quvvatlashning qadrini namoyish etadi.

Interakt usuli bilimlarning yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchilar tomonidagina emas, balki bo'sh o'zlashtiradiganlar tomonidan ham ongli va puxta egallanishini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Guruhda ishlash o'quvchilarni hamjihatlikda ishlash, ilm olish deb atalmish maqsad sari yo'naltiradi:

1. Har bir o'quvchi o'quv jarayonida faol ishtirok etadi.
2. Bir-birini tinglay olish, samimiy muloqot qurishga undaydi.
3. Mustaqillik baxsh etadi, muloqot mazmunan kengaytiradi.
4. O'quvchilar o'zlari erishayotgan natijalarini xolisona baholab boradilar.
5. Yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchilarning o'zgalarga nazariy bilimlarda yordam bera olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
6. O'quvchilarning jamoa bo'lib ishlash qobiliyati shakllanadi.
7. Natijaga erishish jarayonida o'quvchilarda jamoaviy faoliyat uchun mas'uliyat hissi shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. O'qituvchi guruh ishi mobaynida o'quvchilarni bir-biridan so'rash, bir-biriga yordam berishga da'vat etib turadi, topshiriqlarning qanday tushunilganini, qanday qiyinchiliklar borligini aniqlashga qaratilgan bir-ikki savol beradi va h.k., ya'ni bevosita boshqarib turadi. Albatta, bu darajaga erishish uchun o'qituvchi dastlab guruhda ishlash tartibi bilan bog'liq tarbiyaviy-tashkiliy bosqichga muayyan vaqt ajratadi.

Bunda o'quvchilarga guruhda ishlashning maqsadi nimalardan iborat ekanligini yetkazishga harakat qiladi: maqsad – butun sinfda o'quv fani bo'yicha o'zlashtirish sifatini yaxshilash, imkon qadar yuz foizlik o'zlashtirishni ta'minlash. O'qituvchi ushbu maqsadni yanada yaqqol anglash uchun hayotdan misollar keltiriladi. Odamlarning birgalikdagi mehnat faoliyatiga qo'yiladigan yagona talab ham shu. Real hayotdagi muammolar va vaziyatlar hammaning birday mas'uliyat va sifat ko'rsatkichi bilan ishlashi kerakligini anglatadigan bor narsa.

E.V.Savenkovaning quyidagi fikrlari e'tiborga loyiq: "Guruhli ta'lim kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga imkon beradi, chunki u bolalarda muhim hayotiy ko'nikmalar (tinglash, hamkorlikda ishlash, boshqalarni tushunish, ularning nuqtayi nazarini qabul qilish va nizolardan qochish yoki tinch yo'l bilan hal qilish va boshqa shu kabilarni) shakllantiradi" [1].

O'quvchilarga shu mazmundagi maqsadlarni anglatishdan ayon bo'ladiki, ular shunchaki noan'anaviy ish turi bilan mashg'ul bo'lmaydilar, umumiy kommunikativ savodxonlikka hissa qo'shish vazifasini ado etish bilan shug'ullanishlari kerak bo'ladi, ya'ni ma'lum bir maqsad bilan va ma'lum bir vaqt ichida hamkorlikda ishlashlari lozim.

Ko'rinadiki, boshlang'ich sinf ona tili darslari samaradorligini oshirish vazifasining amalga oshuvi o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bilim olish, uni mustahkamlashdagi hamkorlik jamoa bo'lib ishlashni taqozo etadi. Bunday ish turida o'quvchilarning bir-biriga yordam berishi umumiy savodxonlikni ta'minlovchi yo'riq hisoblanib, o'qituvchining ko'proq interakt usulidan foydalanishi, interakt usulida guruhdagi ishlarni tashkil etishi zahirida yuzaga chiqadi.

Guruhda ishlash o'quv topshiriqlarining alohida bir o'quvchiga emas, balki kichik guruhning barcha a'zolariga mo'ljallab tuzilishi o'quvchilarda jamoa tuyg'usini shakllantiradi va ularning tashabbuskorligini orttiradi. Jamoa umumiy savodxonlikni ta'minlovchi kuchga aylanadi. Ayni paytda guruhda ishlash kamroq vaqt, kuch va resurs sarflab, ko'proq didaktik samaraga erishish maqsadiga ega bo'ladi.

M.V.Klarin yana bir narsaga diqqatni qaratadi: "Interaktiv texnologiyalar o'quvchilarning o'quv faniga qiziqishini oshiradi, ijodkorlikni rivojlantiradi, ularga turli bilim manbalari bilan ishlashni o'rgatadi" [2].

"Интерактивные формы обучения русскому языку" o'quv qo'llanmasida ta'kidlanishicha, "O'quvchilar o'qituvchining funksiyalarini o'z zimmlariga oladilarki, bu narsa o'qitish motivatsiyasi va mahsuldorligini oshiradi. Interaktiv model kattalarning qo'shimcha noformal kasbiy ta'limida yanada samaralidir, chunki o'quvchilarning ushbu toifasi kelajak uchun zarur katta hayotiy va kasbiy tayyorgarlikka ega bo'ladi" [3]. Guruhda kuchli o'quvchilar bo'sh o'zlashtiradigan sinfdoshlariga yordam berar ekanlar, o'rgatish usullarini ham egallay boshlaydilar.

Interakt usulidan foydalanish uchun esa quyidagi mazmunda tayyorgarlik ko'rish taqozo etiladi:

1. Mavzularni ilk bor o'tish jarayonida tilning qonun-qoidalarini yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchilarning har tomonlama anglab olishlariga yo'naltirilgan tushuntirish ishlarini olib borish. Masalan, unli va undosh tovushlar talaffuzi ustida ishlash jarayonida bolaning aqli

yetmaydigan holatlarga to'xtalish lozim. Agar o'qituvchi a unli tovushi ba'zi so'zlarda o deb talaffuz qilinsa, a deb yoziladi, deb aytsa yoki o'quvchi shu ma'lumotni darslikdan o'qisa, mazmun tushunilishi mumkin, lekin mohiyat anglanmaydi: bola buning sababini (so'vob so'zining savob yozilish sababini) qayerdan ham bilsin. Bu o'rinda so'zlarning qanday yozilishi imlo lug'atida berilgan bo'lishi, darsliklarda, boshqa turli-tuman kitoblarda so'zlar imlo lug'atida berilganidek yozilishini bola tushunadigan qilib uqtirish kerak. Yana bir misol: so'zning oxiri deyilsa, oxirini qanday qilib aniqlaydi? Qachon so'zning oxirida u yoki bu tovush bor deymiz, qachon so'zning oxirida u yoki bu harf bor deymiz? Unli tovushmi yoki unli harfmi? Bolalarda u so'ramaydigan bu kabi savollar ko'p bo'ladi. Agar o'qituvchi o'zini bolaning o'rniga qo'yib ko'rsa, unda ham qator savollar tug'ilishi mumkin. Guruhda ishlaganda, kuchli o'quvchi bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchiga nazariy ma'lumotni tushunishda yordam beradigan bo'lsa, bilim doirasi undagi shu kabi savollarga javob bera oladigan bo'lishi kerakligi tabiiy. Shunga ko'ra dastlabki ish mavzuni o'rganish jarayonining o'zgacha tashkil etilishi zaruriyat hisoblanadi.

2. O'quvchilarni guruhlariga ajratish (ro'yxat tuzish). Har bir guruhda kim kimga yordam berishi, kim yordam olishini, buning tartibini oldindan tushuntirib o'tish.

3. Topshiriq berish va uni bajarishga tayyorlov bosqichi. Vazifa ko'pincha kartochkalar orqali topshiriladi, qilinadigan ishlar qisqa tushuntiriladi, baho nimaga qo'yilishi ma'lum qilinadi, ish tartibi aytiladi.

O'quvchilarning topshiriqlarni shoshilmay, pishiq bajarishlari uchun yetarli vaqt berish lozim. Buning uchun guruh ishida kuchli o'quvchilarning kuchsiz o'quvchilarni javob qaytarishga nutqiy jihatdan tayyorlashlari uchun ham vaqt ketishi hisobga olinadi.

4. Keyingi jarayon – nazorat. Birinchi navbatda bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchi gapirtiriladi. Chunki guruhning yaxshi ishlagani bo'sh o'zlashtiradiganlarning erishgan yutuqlarida namoyon bo'ladi. Ushbu bosqichga 20 daqiqaga yaqin vaqt ajratiladi.

5. Navbatdagi bosqich – yakun chiqarish. O'qituvchi guruh ishida erishilgan ijobiy jihatlarini alohida ta'kidlaydi, rag'batlantiruvchi so'zlar aytadi. Ayni paytda bir-ikki kamchilikka ham ishora qiladi.

Muhokama va natijalar. O'quvchilarning o'quv materialini bilib olish jarayonida hamkorlikda ishlashi shuni anglatadiki, har kim bu jarayonga o'z yangiligini kiritadi. Bu jarayon samimiy muloqotda yuz beradi. Natijada biri yordam berish sifatini oshirsa, biri yangi bilim olsa, boshqasi o'z bilimini kengaytirish imkoniga ega bo'ladi.

Dialogli ta'lim jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlashni o'rganadilar, tahlil yordamida murakkabroq topshiriqlarni hamkorlikda bajarishga odatlanadilar, alternativ fikrlarni chog'lab ko'rishga o'rganadilar, hamkorlikda aniqlangan yechimni qabul qilishga ko'nikadilar, bahslashish layoqatini egallaydilar. Ushbu faoliyat malakalari tadqiqot olib borish, o'yin turlari, darslik bilan ishlash jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Guruhda ishlashning yana bir ijobiy tomoni shundaki, unda yozmaga qaraganda og'zaki ishlarning ulushi ko'p. Ye.M.Deyeva ruhshunoslikka doir manbalardan eslab qolish haqidagi ma'lumotlardan shuni ham aniqlaganki, kishi ishini gapirib bajarganda 90 %, faqat gapirganda 70 %,

eshitgan va ko'rib turganda 50 %, ko'rib turganda 30 %, eshitib turganda 20 %, o'qiganda 10 % axborotni xotirada saqlab qolar ekan [4]. Ayni guruhda ishlash chog'ida o'quvchilar topshiriqni bajarar ekanlar, asosan bir-birlarini eshitadilar va gapiradilar. Shunga ko'ra ham nazariy ma'lumot yaxshi o'zlashadi.

Ye.M.Deyeva malakalarning quyidagi besh darajasini ajratadi:

- ongsiz bajariladigan malaka;
- anglangan malakasizlik;
- ongli bajariladigan malaka;
- ong ishtirok etmaydigan malaka;
- anglangan ong ishtirok etmaydigan malaka [4].

Guruhda ishlash jarayonida onglilik yuqori darajada bo'ladi. Bilimlarni (ko'proq qoidalarni) amalda qo'llash harakatlari qo'shib, tinglash va gapirish jarayoni harakat bilan quvvatlanib, malakaning muttasil oshuviga zamin yaratadi. Harakatlarning ko'p bajarilishi pirovardida avtomatizm darajasiga qarab siljish kuzatiladi.

Guruhda ishlash jarayonida o'qituvchi o'zining mavqeyi va vazifasini bir muncha o'zgartiradi: u boshqaruvchiga aylanadi. Boshqacha aytganda, muallim shunchaki dars beruvchi emas, balki o'quvchilarning tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etuvchi, guruh ishini boshqaruvchi, yo'lga soluvchi, nazorat qiluvchi sifatida bo'ladi. U o'quvchilarning *mustaqil o'quv faoliyati* uchun sharoit yaratadi, ularni faoliyatga undaydigan so'zlarni qo'llab turadi. Chunonchi:

- o'quvchilarning jamoada hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish, masalan, tinglash, suhbatlashish, savol berish va jamoada ishlash;
- mustaqil bilim olish, kattaroq topshiriqlarni mayda topshiriqlarga bo'lish, o'z tanlovining natijalarini aniqlash va natija uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyatini rivojlantirish.

Matnga asoslangan ta'lim ko'p jihatdan faoliyat nazariyasi ma'lumotlariga asoslanadi. "U quyidagi prinsiplarni o'zida mujassam etadi: shaxsning faolligi; muammolilik; ta'lim va tarbiya birligi; tinglovchilarning o'quv faoliyati shakllarida mutaxassislar kasbiy faoliyati ning mazmuni va shartlarini izchil modellashtirish" [4]. Bu jarayonga ham faol ta'lim metodikasini to'liq tatbiq etish mumkin.

Adabiyotlar

1. Савенкова Е.В. Формирование коммуникативной компетентности иностранных обучающихся средствами интерактивных технологий: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 Теория и методика профессионального образования. – Орёл: 2021.
2. Кларин М.В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта. // Педагогика. – Москва: 2010. № 7. – С. 12-18.
3. Шмұльская Л.С., Веккессер М.В. Интерактивные формы обучения русскому языку: учеб. пособие. / под общ. ред. Л.С.Шмұльской. – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2022.
4. Деева Е.М. Применение современных интерактивных методов обучения в вузе: практикум. – Ульяновск: УлГТУ, 2015.

O'qituvchi interakt usulini qo'llab guruhlar ishini tashkil etishda quyidagi prinsiplarga amal qiladi:

1. Guruhda ishlash jarayonlarini boshidan oxirigacha rejalashtirish prinsipi.
2. Guruhda olib boriladigan ishlarni loyihalash prinsipi.
3. Guruh ishi orqali egallanadigan ta'lim mazmunini (nazariy ma'lumotlar, til birliklarini) aniq belgilash prinsipi.
4. O'quvchilarni guruhda ishlash jarayonida o'zini qanday tutish kerakligi mazmunidagi tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish prinsipi
5. O'quvchilarni bir-biri bilan past ovozda so'zlashishga tayyorlash prinsipi.
6. Guruhlar o'rtasida musobaqa predmetiga aniqlik kiritish prinsipi.
7. Guruh faoliyatini nazorat qilish, baholash mezonlarini belgilab olish.
8. O'qituvchi biror o'quvchi so'ragan narsasini batafsil tushuntirmasdan, o'zicha meyor o'rnatishi ma'qul.
9. Kichik guruhlar asosida tashkil etilgan ishlarni ob'yektiv xulosalash prinsipi.

Ob'yektivlikka o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatlarini rivojlantirish. mustakillik, o'z-o'zini boshqarish, samarali ish olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil hamda tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o'z nuqtayi nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish kabi sifatlarni shakllantirish orqali erishiladi.

Xulosa. Xullas, interakt usulini qo'llash orqali kichik guruhlarda tashkil etiladigan ishlar o'qituvchining sifatli va alohida mahorat bilan dars berishini taqozo etadi, o'quvchilarda unga, uning mahoratiga nisbatan ishonch hosil qiladi. O'quvchilar, bir tomondan, hamkorlikda ishlash jarayoni bilan bog'liq kelgusida asqotadigan malakalarga ega bo'ladilar, ikkinchi tomondan, sinfdagi barcha o'quvchilarning o'quv fanini muvaffaqiyat bilan o'rganishi mumkinligini amalda ko'radilar. Uchinchidan, o'z bilimlarini muntazam ravishda nazorat qilib boradigan bo'ladilar. Agar dastlabki bosqichlarda ayrim o'quvchilar bir-biriga yordam berishga, boshqalari esa yordam olishga ehtiyotkorlik bilan yondashsalar, vaqt o'tishi bilan bunday hamkorlik ular uchun odatiy holga aylanadi.

UDK 37.091.64:57

**BIOLOGIYA DARSLARIDA KO'RGAZMALI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING
O'QUVCHILAR BILISH FAOLLIGIGA TA'SIRI****Turekeeva Alfiya Zhienbekovna** – *pedagogika fanlari bo'yicha filosoifiya doktori, dotsent*
alfiaturekeeva4@gmail.com**Sharibaeva Umida Orazbay qizi** – *talaba***Orazbaeva Sevara Raximovna** – *talaba**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***Ayimbetova Rana Bazarbaevna** – *biologiya fani o'qituvchisi*bazarbaevnarana@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti akademik litseyi***ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАГЛЯДНЫХ СРЕДСТВ НА ПОЗНАВАТЕЛЬНУЮ
АКТИВНОСТЬ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ****Турекеева Альфия Жиенбековна** – *доктор философии по педагогическим наукам, доцент***Шарибаева Умид Оразбаевна** – *студент***Оразбаева Севара Рахимовна** – *студент**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***Айимбетова Рана Базарбаевна** – *учитель биологии**Академический лицей Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза***EFFECT OF THE USE OF VISUAL APPLIANCES IN BIOLOGY LESSONS
ON THE ACTIVITY OF STUDENTS' KNOWLEDGE****Turekeeva Alfiya Zhienbekovna** – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor***Sharibaeva Umida Orazbaevna** – *student***Orazbaeva Sevara Raximovna** – *student**Nukus State Pedagogical institute named after Ajiniyaz***Ayimbetova Rana Bazarbaevna** – *Biology teacher**Academic Lyceum of the Ajiniyaz Nukus State Pedagogical Institute*

Tayanch so'zlar: ko'rgazmali vositalar, biologiya ta'limi, bilish faolligi, didaktik vositalar, o'quv jarayoni, ta'lim samaradorligi, vizual ta'lim.

Rezyume. Maqolada biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan foydalanishning o'quvchilar bilish faolligiga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda ko'rgazmali ta'lim vositalarining didaktik imkoniyatlari, ularni dars jarayoniga integratsiya qilish yo'llari hamda o'quvchilarning o'zlashtirish va faollik ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganildi. Ish jarayonida pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov, so'rovnom va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar ko'rgazmali vositalardan tizimli va maqsadli foydalanish o'quvchilarning mavzuni idrok etishi, mustaqil fikrlashi va darsdagi faolligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Tadqiqot yakunida biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan samarali foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ключевые слова: наглядные пособия, обучение биологии, познавательная деятельность, дидактические средства, учебный процесс, эффективность обучения, визуальное обучение.

Резюме. В статье проанализировано влияние использования наглядных средств на познавательную активность учащихся на уроках биологии. Изучены дидактические возможности наглядных средств, пути их интеграции в учебный процесс, а также их влияние на уровень усвоения и активность учащихся. В ходе исследования использованы методы педагогического наблюдения, педагогического эксперимента, анкетирования и сравнительного анализа. Результаты показали, что систематическое и целенаправленное применение наглядных средств существенно повышает понимание учебного материала, самостоятельное мышление и активность учащихся. По итогам исследования разработаны методические рекомендации по эффективному использованию наглядных средств в обучении биологии.

Key words: visual aids, biology education, cognitive activity, didactic tools, educational process, educational effectiveness, visual education.

Summary. The article analyzes the impact of using visual teaching aids in biology lessons on students' cognitive activity. The didactic potential of visual tools, ways of integrating them into the teaching process, and their influence on students' learning outcomes and engagement were studied. Pedagogical observation, experimental methods, questionnaires, and comparative analysis were used in the research. The results showed that systematic and purposeful use of visual aids significantly improves students' comprehension of the material, independent thinking, and classroom activity. Methodological recommendations for the effective use of visual tools in biology teaching were developed based on the research findings.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida biologiya fanini samarali o'qitish o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish bilan chambarchas bog'liq. Biologiya o'z

mohiyatiga ko'ra ko'plab murakkab biologik jarayonlar, tuzilmalar va tizimlarni o'z ichiga oladi. Ularni faqat og'zaki tushuntirish orqali to'liq idrok etish o'quvchilar

uchun qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli ko'rgazmali vositalar biologiya ta'limining ajralmas didaktik komponenti hisoblanadi.

Pedagogik tadqiqotlar ko'rsatishicha, vizual axborot inson tomonidan matnli axborotga nisbatan tezroq va samaraliroq o'zlashtiriladi. Ko'rgazmali vositalar o'quvchilarda obrazli tafakkurni rivojlantiradi, abstrakt biologik tushunchalarni konkretlashtiradi hamda o'quv materialini tizimli idrok etishga yordam beradi. Ayniqsa, hujayra tuzilishi, organlar tizimi, evolyutsion jarayonlar kabi mavzularda vizual materiallar yuqori didaktik samaradorlikka ega.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda ko'rgazmali ta'lim vositalarining umumiy pedagogik imkoniyatlari yoritilgan bo'lsa-da, ularning biologiya darslarida o'quvchilarning bilish faolligiga aniq miqdoriy ta'siri yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi - biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan foydalanishning o'quvchilarning bilish faolligiga ta'sirini eksperimental asosda aniqlash.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida kompleks yondashuv asosida bir nechta ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi. Pedagogik kuzatuv orqali dars jarayonida o'quvchilarning faollik darajasi monitoring qilindi. Tajriba-sinov metodi yordamida ko'rgazmali vositalarning ta'siri amaliy jihatdan tekshirildi. So'rovnoma metodi o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va darsga qiziqishini aniqlashga xizmat qildi. Olingan natijalar qiyosiy hamda matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, ularning ishonchligi baholandi.

Tajriba umumta'lim maktabining 7-sinfida o'tkazildi. Tadqiqotda jami 60 nafar o'quvchi qatnashdi. Ular teng sharoitda ikki guruhga ajratildi: tajriba guruhi (30 nafar) va nazorat guruhi (30 nafar).

Tajriba guruhida biologiya darslari quyidagi ko'rgazmali vositalar asosida tashkil etildi:

- rangli plakat va sxemalar;
- biologik modellar;
- multimedia taqdimotlari;
- qisqa animatsion lavhalar.

Nazorat guruhida esa darslar asosan an'anaviy og'zaki tushuntirish va darslik asosida olib borildi.

Baholash mezonlari sifatida quyidagi ko'rsatkichlar tanlandi:

- bilish faolligi;
- o'zlashtirish darajasi;
- mustaqil fikrlash;
- dars jarayonidagi ishtirok.

Tadqiqot natijasi. Tajriba-sinov ishlari yakunida biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan foydalanishning o'quvchilarning bilish faolligiga ta'siri qiyosiy tahlil qilindi. Olingan natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida yuqori bilish faolligi darajasiga ega o'quvchilar ulushi 68% ni tashkil etdi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 42% bo'ldi. Mos ravishda, past faollik darajasi tajriba guruhida 8% gacha kamaygan bo'lsa, nazorat guruhida 20% darajada saqlanib qoldi.

O'quv materialini o'zlashtirish ko'rsatkichlari ham tajriba guruhida yuqori natijani ko'rsatdi. Tajriba guruhining o'rtacha o'zlashtirish bali 84 ni tashkil etgan

bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 71 ball bo'ldi. Mustaqil fikrlash faolligi ham tajriba guruhida (65%) nazorat guruhiga (43%) nisbatan sezilarli ustunlikni namoyon etdi.

Natijalar diagrammada ham yaqqol aks etdi (1-rasm). Vizual vositalar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligini barqaror oshirganligi kuzatildi.

Olingan ma'lumotlar matematik-statistik usulda qayta ishlanib, guruhlar o'rtasidagi farqning ishonchligi tekshirildi. Hisoblangan Student t-ko'rsatkichi kritik qiymatdan yuqori bo'lgani sababli guruhlar o'rtasidagi farq statistik jihatdan ishonchli deb topildi ($p < 0.05$) [11].

Shuningdek, pedagogik kuzatuvlar davomida tajriba guruhidagi o'quvchilarda quyidagi ijobiy o'zgarishlar qayd etildi:

- dars jarayonida savol berish faolligi oshdi;
- guruhli muhokamalarda ishtirok kuchaydi;
- biologik obyektlarni tasavvur qilish aniqlashdi;
- mavzuni eslab qolish darajasi yaxshilandi.

Mazkur natijalar ko'rgazmali vositalardan tizimli foydalanish biologiya ta'limi samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Muhokama. O'tkazilgan tajriba natijalari biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan maqsadli foydalanish o'quvchilarning bilish faolligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Bu holat vizual ta'lim vositalari o'quv jarayonida nafaqat axborotni yetkazish, balki bilish jarayonini faollashtiruvchi muhim didaktik omil ekanini tasdiqlaydi.

Biologiya ta'limi metodikasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham ko'rgazmali vositalarning samaradorligi alohida ta'kidlangan. Jumladan, J.O.Tolipova va A.T.G'ofurov biologiyani o'qitishda ko'rgazmalilik tamoyili o'quvchilarda biologik tushunchalarning ongli shakllanishiga xizmat qilishini qayd etadi [1]. Mualliflarning fikricha, ayniqsa murakkab biologik obyekt va jarayonlarni o'rganishda vizual tayanchlar o'quv materialining chuqur o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

V.M.Pakulova zamonaviy biologiya darsini tashkil etishda ko'rgazmali vositalar o'quvchilarning diqqatini barqarorlashtirishi va darsdagi faol ishtirokini kuchaytirishini ta'kidlaydi [3]. Bizning tadqiqot natijalari ham ushbu ilmiy qarashlarni tasdiqladi: tajriba guruhida savol-javob faolligi va mustaqil fikrlash ko'rsatkichlari sezilarli oshgani kuzatildi.

L.V.Stamberskaya biologiya ta'limida multimedia va vizual vositalardan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishini ko'rsatgan [4]. Mazkur tadqiqotda ham ko'rgazmali materiallar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning darsga qiziqishi ortgani aniqlandi. Bu esa vizual vositalarning motivatsion funksiyasi kuchli ekanini ko'rsatadi.

Xorijiy tadqiqotchilardan R.Mayer multimedia o'qitish nazariyasida vizual va verbal axborotning uyg'un berilishi bilimni samarali o'zlashtirishga olib kelishini asoslab bergan[9]. Ushbu nazariya nuqtayi nazaridan qaralganda, bizning tajriba natijalari biologiya darslarida ko'rgazmali vositalarni tizimli qo'llash kognitiv yuklamani optimallashtirishini va o'rganish samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ko'rgazmali vositalardan foydalanishning metodik jihatdan puxta

rejalashtirilishi muhim ekani aniqlandi. Agar vizual materiallar faqat namoyish xarakterida qo'llansa, ularning samarasi cheklangan bo'lishi mumkin. Demak, ko'rgazmali vositalar o'quv faoliyatiga integratsiyalashgan holda, muammoli savollar va faol topshiriqlar bilan uyg'un qo'llanilgandagina yuqori natija beradi.

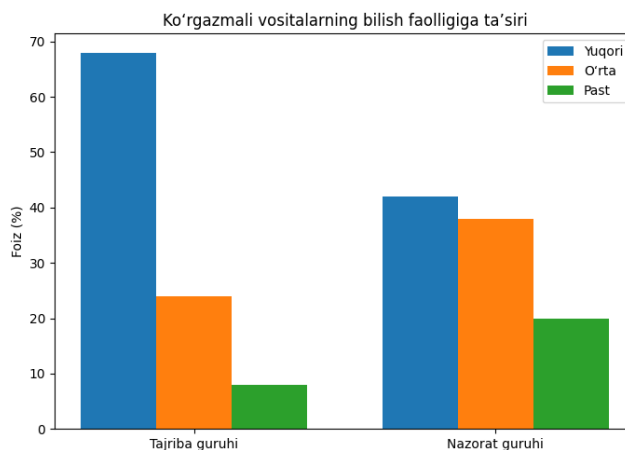
Umuman olganda, olingan natijalar ko'rgazmali ta'lim vositalari biologiya darslarining samaradorligini oshirishda muhim pedagogik resurs ekanini yana bir bor tasdiqladi.

Statistik tahlil natijalari farqning ishonchli ekanini ko'rsatdi ($p < 0.05$).

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi (n=30)	Nazorat guruhi (n=30)
Yuqori faollik darajasi (%)	68	42
O'rta faollik darajasi (%)	24	38
Past faollik darajasi (%)	8	20
O'rtacha o'zlashtirish bali (100 dan)	84	71
Mustaqil fikrlash ko'rsatkichi (%)	65	43

Jadval 1. Ko'rgazmali vositalarning bilish faolligiga ta'siri

Tajriba natijalari (1-jadval) ko'rgazmali vositalardan foydalanish o'quvchilarning bilish faolligini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatdi.

Ko'rgazmali vositalarning bilish faolligiga ta'siri

Xulosa. Tadqiqot natijalari biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarning bilish faolligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Vizual ta'lim vositalari murakkab biologik tushunchalarni o'zlashtirishni yengillashtiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi hamda dars samaradorligini ta'minlaydi.

Shu asosda biologiya o'qituvchilariga ko'rgazmali vositalarni darsning turli bosqichlarida metodik jihatdan puxta rejalashtirgan holda qo'llash tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2012.
2. Tolipova J.O. Biologiyani o'qitishda pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: «Cho'lpon», 2011.
3. Пакулова В.М. Особенности современного урока биологии. // Биология в школе. 2005. №5. – С. 22-26.
4. Стамберская Л.В. Урок биологии шагает в компьютерный класс. // Биология в школе. 2006. №6. – С. 31-36.
5. Трунин В.Е. Использование мультимедийных средств в обучении. // Среднее профессиональное образование. 2007. №7. – С. 7-9.
6. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: «Академия», 2010.
7. Prince M., Felder R. Inductive teaching and learning methods: Definitions, comparisons, and research bases. // Journal of Engineering Education. 2006. Vol. 95(2). – P. 123-138.
8. Dewey J. Experience and Education. – New York: «Macmillan», 1938.
9. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
10. UNESCO. ICT in Education: A Critical Literature Review and Its Implications. – Paris: UNESCO, 2011.
11. Student. The probable error of a mean. // Biometrika. 1908. Vol. 6(1). – P. 1-25.

BIOLOGIYA FANIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI**Yermakova Indira Rustamovna** – *tayanch doktorant*boom.shazi@mail.ru*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ****Ермакова Индира Рустамовна** – *базовый докторант**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***METHODOLOGY FOR THE USE OF GAME-BASED TECHNOLOGIES IN BIOLOGY EDUCATION****Yermakova Indira Rustamovna** – *doctoral student**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz***Tayanch soʻzlar:** biologiya taʼlimi, oʻyin texnologiyalari, interaktiv oʻqitish, HTML5, didaktik oʻyinlar, metodika.

Rezyume. Maqolada biologiya fanini oʻqitish jarayonida oʻyin texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Unda oʻyin texnologiyalarining taʼlim jarayonini faollashtirish, oʻquvchilarning bilish faolligi, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga koʻra, biologiya fanini oʻqitishda oʻyin texnologiyalaridan foydalanish taʼlim samaradorligini oshiradi va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Ключевые слова: биологическое образование, игровые технологии, интерактивное обучение, HTML5, дидактические игры, методика.

Резюме. В статье рассматриваются теоретические и методические основы использования игровых технологий в обучении биологии. Анализируется значение игровых технологий в активизации учебного процесса, развитии познавательной активности, а также формировании самостоятельного и творческого мышления учащихся. По результатам исследования установлено, что использование игровых технологий в преподавании биологии повышает эффективность обучения и способствует формированию современных компетенций учащихся.

Key words: biology education, game technologies, interactive learning, HTML5, didactic games, methodology.

Summary. The article examines the theoretical and methodological foundations of using game technologies in teaching biology. It analyzes the role of game-based learning in enhancing the educational process, developing students' cognitive activity, and fostering independent and creative thinking. The results of the study show that the use of game technologies in biology teaching increases learning efficiency and supports the formation of modern competencies in students.

Kirish. Biologiya fanini oʻqitishda oʻyin texnologiyalaridan foydalanishning asosiy mezonlari – ularning aniq rejalashtirilgan, ilmiy asoslangan va maqsadga yoʻnaltirilgan boʻlishidir.

Taʼlim jarayonida oʻyin texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik texnologiyaning vositali yoʻnaltirilganligi, uning imkoniyatlarini keng ochib beradi. Bu oʻrinda, taʼlimning tashkiliy jihatlari, maqsadga erishish usuli sifatida qaraladi. Biologiya fanini oʻqitishda oʻyin texnologiyalaridan foydalanish, talabalarning belgilangan maqsad yoʻlida harakat qilishlarini uzluksiz nazorat qilishni koʻzda tutadi. Mazkur jarayon taʼlim tizimining yuqori darajali imkoniyatlarini ochib beradi.

Oʻyin texnologiyalaridan foydalanishda asosan taʼlimning toʻlaligicha standartlashtirishga yoʻnaltirilganligi, yaʼni oʻyin turlarining ishlab chiqilishini nazarda tutadi. Hozirgi kunda butunjahon pedagogikasining tadqiqot obyektiga aylangan oʻqituvchi hamda talaba oʻrtasida yuzaga keluvchi munosabatlar mazmunini ifodalash oʻyin texnologiyalaridan foydalanish jarayonida ushbu munosabatlarni shakllantirishni nazarda tutadi.

Adabiyotlar analizi. Y.Xyoyzinga fikricha: oʻyin-madaniyat fenomenidir. Oʻyin madaniy shakl sifatida tez oʻz oʻrnini topadi. Bir marotaba oʻynalgan oʻyin talaba xotirasida ijod yoki maʼnaviy boylik shaklida qoladi.

Umuman, oʻyinni shakli nuqtaiy nazaridan fikran “haqiqiy boʻlmagan”, kundalik hayot bilan bogʻlanmagan, shu bilan birgalikda oʻyinchini toʻliq oʻziga jalb qilgan shartlanmagan erkin faoliyat deb ayta olamiz [2, 3].

Jahon oʻrgimchak toʻri (World Wide Web) asoschisi Tim Berners-Lee taʼkidlaganidek, veb texnologiyalarining

asosiy maqsadi axborotni erkin almashish va foydalanuvchilar uchun interaktiv muhit yaratishdan iborat. Zamonaviy HTML5 texnologiyalari aynan shu tamoyil asosida foydalanuvchini passiv axborot isteʼmolchisidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Interaktiv oʻyinlar orqali oʻquvchilar oʻquv jarayoniga faol jalb etilib, ularning mantiqiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va hamkorlikda ishlash koʻnikmalari rivojlanadi. Oʻyin texnologiyalarida tezkor teskari aloqa, multimediy vositalari va interaktiv elementlarning uygʻunligi taʼlim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Biologiya fanini oʻqitishda oʻyin texnologiyalaridan foydalanish loyihalash bosqichlarini ham nazarda tutishi, shuningdek, bu bosqichlarini ishlab chiqish, uning yutuq va kamchiliklarini toʻldirib borish lozim.

Muhokama va natijalar. Biologiya fanini oʻqitishda oʻyin texnologiyalaridan foydalanish uch bosqich asosida amalga oshiriladi. Ushbu bosqichlarni ishlab chiqishdan koʻzlangan asosiy maqsad oʻquvchilarning fanga boʻlgan qiziqishini oshirish, oʻquv-bilish faoliyatini faollashtirish, ular oʻrtasida sogʻlom raqobat muhitini shakllantirish hamda taʼlim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni oʻyin texnologiyalari vositasida bartaraf etishdan iborat.

Bosqichlarning oʻzaro uzviy bogʻliqligini taʼminlash oʻqituvchidan ularni izchil va ketma-ket tashkil etishni talab etadi. Har bir bosqich keyingisini toʻldirib borishi natijasida oʻquvchilarning bilish faoliyati, mustaqil fikrlashi va amaliy koʻnikmalari bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Shundan soʻng siz darhol quyidagi jadval yoki sxemani keltirishingiz mumkin:

- **1-bosqich – maqsadni belgilash**
- **2-bosqich – guruhlarda faoliyatni tashkil etish**
- **3-bosqich – bilimlarni baholash va tahlil qilish**

Har qanday o'yin texnologiyalari ta'limni rivojlantiruvchi ta'moyillarga asoslangan bo'lib, talabalarni aqlan tarbiyalashga, ularga har tarfalama bilim berishga yo'naltirmog'i lozim [9, 11].

Biologiya fanini o'qitishda o'yin texnologiyalaridan foydalanishda jarayonning sub'ekti hamda obyekti bo'lgan o'qituvchi va talabalar turadi. Shunday ekan, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va munosabatini o'yin texnologiyalaridan foydalangan holda rivojlantirish ko'zda tutiladi. O'qituvchi intellektual o'yin turlarini mavzu mazmuniga monand mukammal ishlab chiqilishi, zamon talablariga javob bera olishini nazarda tutmog'i lozim.

Bunda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan talablar, ta'limni tashkil etish va boshqarish, talabalarni aqliy va jismoniy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar ishlab chiqilganligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'yin texnologiyalarining asosiy tamoyillari va ularning mohiyatini bilish mazkur jarayon borasida aniq tasavvurga ega bo'lishimizga imkon yaratadi.

O'yin texnologiyalaridan foydalanish jarayonida talabalar quyidagi muammoli vaziyatlarga duch kelishi mumkin [6]:

- berilgan vazifaning echish usulini topishga qiynalish;
- avval olgan bilimlarini yangi vaziyatda qo'llash zaruriyatiga duch kelishlari;
- vazifaning bajarilishida natijaga amaliy erishish uni nazariy tarafdin asoslashga bilim etishmasligi o'rtasida ziddiyat yuz berish kabi holatlar kuzatiladi.
- Muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarishda quyidagi-larni hisobga olish zarur: o'quv materialiga talabalar diqqatini jalb qilish;
- bilishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish;
- talabalarining bilish faoliyatini jonlantirish;
- intellektual zo'riqish mashaqqatlariga olib kelish;
- talabalar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar mutaxassis bilimiga qo'yilgan talablarni qondira olmasligini ko'rsata bilish;
- o'quv muammolarini tahlil qilishga yo'naltirish, uning yechimidagi eng ratsional yo'llarini aniqlash;
- muammoli vaziyatlardan oqilona chiqib ketish yo'llarini o'rgatib borish lozim. Shunga o'xshash muammoli vaziyatlarni hal etishda talaba qanday yo'l tutishini o'yin texnologiyalari orqali yanada osonroq amalga oshirish mumkin [5, 9].

Biologiya fanini o'qitishda o'yin texnologiyalarining samaradorligini ta'minlash maqsadida dastlab, o'yin ssenariysini ishlab chiqiladi. O'yin texnologiyalari ssenariysini ishlab chiqilishda muammoni hal etishga talabalarining ijodiy yo'naltirish, uning nutqiy ifodasi va echimini anglash bilan bog'liq tomonlariga alohida ahamiyat berish lozim. O'yin texnologiyalari – talabani intellektual mashaqqat keltirib chiqargan sabablarni tushinishga, unga kirish, muammoni so'z bilan ifodalash, ya'ni faol fikrlashga olib keladi.

O'qituvchi talabalar bilan mustaqil ishlaganda, ularning har bir harakati, bilimlarni o'zlashtirish borasida qo'rgan har bir qadamini, o'quv faoliyatidagi yutuq kamchiliklarini aniqlash, ularga barham berish choralarini qo'llash kabi imkoniyatlarga ega bo'ladi. Boshqacha aytilganda, yuqoridagilarni barchasini mujassamlashtirgan holda o'qituvchi

va talabalar o'rtasidagi munosabat shakllarini rivojlantirish, bilimlarni yanada mustahkamlashda intellektual o'yin turlari bizga yaqindan yordam beradi [1].

O'yin texnologiyalaridan foydalanish jarayonida talabalarining o'zaro muloqotga kirishishini tashkil etish va boshqarishni taqozo etadi. Bunda talabalar hamkorlikda izlanib umumiy, shu bilan bir qatorda ularning har biriga ahamiyatli bo'lgan muammoni hal etishga kirishib, oralarida bir-birini tushinish, hamkorlikda ishlash va ham jihatlik vujudga keladi.

O'yin texnologiyalarida qatnashayotgan har bir guruh o'yin jarayonida bir-birlari bilan hamkorlikda ya'ni umumiy bir maqsad yo'lida birlashib harakat qiladilar. O'quv materialini o'rganish, muammoni hal etish bo'yicha turli variantdagi echimni tavsiya etishga, bilish jarayonida talabalarining hamkorligi, ularning har biriga guruh muvaffaqiyati uchun o'z ulishini qo'shishga, ular o'rtasida fikr, axborot va tajriba almashinuviga zamin yaratadi.

O'yin texnologiyalariga talabalarining tayyorgarlik ko'rish jarayoni o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- ✓ o'yin texnologiyalarining maqsadi, vazifasi, olib borilish tartibi qoidalarini bilan tanishish;
- ✓ belgilangan maqsadi va vazifalariga muvofiq muammoli vaziyatlarni anglash;
- ✓ har bir talaba o'zi bajarishi lozim bo'lgan vazifalarni anglashi, o'qituvchidan kerakli yo'riqnoma va ko'rsatmalar olish;
- ✓ muammoli vaziyatlardan chiqishning eng samarali yo'llarini topish;
- ✓ turli bilimlardan foydalangan holda muammoli vaziyatni hal etishning maqbul variantini tanlash;
- ✓ intellektual o'yin ishtirokchilari o'rtasida o'zaro hamkorlik, yordam va nazorat vujudga kelishi zarur [8].

O'yin texnologiyalari talabalar nazariy bilimlarini mustahkamlab, amaliy ko'nikmalarining malakalarga aylanishini ta'minlab qolmay, talabalarda muayyan axloqiy, irodaviy sifatlarini ham tarbiyalaydi.

O'yin texnologiyalari quyidagi uchta: tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va didaktik maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi.

O'yin texnologiyalarining tarbiyaviy maqsadi mustahkam irodani tarbiyalash, berilgan masalalarga aniq yondashish, jamoaga kirishib keta olishni, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, estetik dunyoqarashni kengaytirishga qaratilgan bo'ladi.

O'yin texnologiyalarining faoliyatni rivojlantiruvchi maqsadi xotira, diqqat, nutq, tafakkur, ijodiy qobiliyat, maqbul echimni topa olish, o'quv faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

O'yin texnologiyalarining didaktik maqsadi bilish faoliyati, amaliy faoliyatdagi bilimlarni yanada mukammallashtirish, malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi.

Shuni ham aytish joizki, o'yin texnologiyalari jarayonida bo'ladigan bahs va munozaralar bo'lg'usi mutaxassislarda ilmiy muammolarni qo'ya bilish, ularni yechishga mustaqil fikrlash hamda oldiga qanday vazifalarni qo'yishni o'rgatib boradi.

Bahs-munozara borishining mantiqiy, evrestik, tanqidiy kabi variantlari mavjud.

Mantiqiy yondashuvdagi baxsga o'ta mustahkam mantiqiy tahlil va dalil isbotlar xarakterli bo'lib, ularning natijasida ishtirokchilar yakuniy xulosalarga keladilar.

Evrestik yondashuvda tomonlardan biri muammoning yechimi bo'yicha o'zining yondashuvini qabul qilishga urinmasdan ishtirokchilarni o'zining nuqtayi nazariga og'irib oladi [5].

Tanqidiy yondashuvda bahs ishtirokchilardan ba'zilar o'z raqibi fikridagi ijobiy taraflarini ko'rsatishga urinmaydi, muammoning yechimi bo'yicha o'z takliflarini bera olmaydi, ya'ni uning kamchiligini ko'rsatib, faqat tanqid ostiga oladi.

O'yin texnologiyalari jarayonida ishtirokchilarning rollari va vazifalariga shuningdek, ularga qo'yiladigan baholash tizimini ham aytib o'tish lozim. Bunda boshlovchi, ya'ni o'qituvchi o'yinning asosiy bosqichlari va ishtirokchilarni tanishtirib o'tadi. Ikkita raqobatdosh 7-10 kishidan iborat guruhlar shartlar bo'yicha bahs-munozaraga kirishadilar. Boshlovchi o'qituvchi o'yinni lozim topgan tomonga yo'llab turadi, guruh a'zolari faolligini taminlab boradi. Shuningdek, o'yin jarayonida ekspert, ya'ni talabalar munozara ishtirokchilariga baho beradilar, guruhga va uning a'zolariga: bahs usullaridan rang-barang va samarali foydalanishi; nutq madaniyati, notiqlik san'ati usullarini egallanganligi; savollarga berilgan javoblarning asoslanganligi; savollarga to'liq javob bera olishi kabi mezonlarga asoslangan holda baholar qo'yilib boriladi.

Metodist-olimlarning ta'kidlashlaricha, o'yinlar mehnat va o'qish bilan birgalikda bilim olishning turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashicha, o'yinli faoliyat psixologik mexanizmlarni rivojlantiradi va o'zini qulayroq his qilishga tanlagan yo'lini to'g'ri ekanligiga ishonch tuyg'usini uyg'otadi[4,10].

Ta'limni insonparvarlashtirishning pedagogik vazifalardan biri sifatida shaxsning individual o'ziga xos shaxsiy sifatlarini tarkib toptirish va o'quv-tarbiya jarayonining barcha tizimlarini psixologiyalashtirish samarali pedagogik texnologiyalarni yartish uchun negiz sanaladi. Ular ta'lim berish va tarbiyalash ishlarini tashkil etish, avvalgi amaliy tajribalarga tayangan holda yangilash,

oldinga harakatlantirish natijasida o'quv-tarbiya jarayonining an'anaviy va keng tarqalgan alternativ shakli sifatida yuzaga keladi.

O'quv-tarbiya jarayonini o'yin faoliyati asosida tashkil etish, yurtimiz va dunyo pedagog olimlarini doimo qiziqitirib kelgan.

Biologiya fanini o'qitishda foydalaniladigan o'yin texnologiyalari talabalarni ijodiy izlanishlari orqali turli topshiriqlarni hal etishga yo'naltiradi hamda ularning ijodiy qobiliyatlari bilan kreativ fikrlash faoliyatini rivojlanishiga imkon yaratadi.

Biologiya fanini o'qitishda o'yin texnologiyalarini axborot texnologiyalari asosida tashkil etish, asosan axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida kasbiy ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, talabalarining mustaqil ta'lim olish ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni uzatish vositalari, axborot ashyolari shuningdek, talabalarining o'zaro bilim aloqalari tashkil qiladi.

Ta'limni texnologik yo'nalishda ko'rishning umumiy mezonlari, uning aniq va puxta o'ylangan maqsadga yo'naltirilganligidir. Mazkur holatda asosiy maqsadlarni amalga oshirish uchun, muayyan qonuniyat, jarayon, tizim va unga mos amallar majmui bo'lishini taqozo etiladi. Biologiya ta'limi jarayonida o'yin texnologiyalarining axborot texnologiyalari asosida vositali yo'naltirilganligi, uning keng imkoniyatlarini ochib beradi. Bu o'rinda ta'limning tashkiliy jihatlari avvaldan, go'yoki tashqaridan belgilangan maqsadlarga erishish usuli sifatida qaraladi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan intellektual o'yinlarning har biri o'ziga xos qoidalar va o'tkazish tartibiga ega. HTML5 asosidagi interaktiv o'yin texnologiyalarida tezkor teskari aloqa, avtomatlashtirilgan baholash va multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim darajasini samarali aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirib, tezkor va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi". Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: "Sharq", 1998.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Vazirlar Mahkamasining 2015-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning yo'nalishlari haqidagi ma'ruzasi.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik–har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 13 yanvar. – Nukus: «O'zbekiston», 2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Nukus: «O'zbekiston» NMIU, 2017
5. Abduqodirov A., Pardaev A. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – Toshkent: «Fan», 200.
6. Аванесов В.С. Композиция тестовых заданий [Текст]: – Москва: МГГА, 1996.
7. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Учебн.пособие для магистров всех специальностей. – Ташкент: ТГПУ, 2003.
8. Allamuratov M., Zaripov E., Usmanova Z., Jumanioyozova N. Biologiya. O'rta maxsus kasb–hunar ta'limi muas-salarida laboratoriya ishlarini o'tkazish bo'yicha uslubiy qo'llanma. – Nukus: 2006.
9. Анисимова Т.И., Краснова Л. Интерактивные технологии в электронных образовательных ресурсах. Меж-дународное образование исследования, 2015.
10. Daniyarov B.X. innovatsiya texnologiyalar asosida ta'lim jarayonlari sifat va samaradorligini oshirish. Monografiya. – Toshkent: «Sano–standart», 2013.
11. Миллер В.В. Организация самостоятельной работы студентов с использованием veb-kvest технологии. Тенденции науки и образования в современном мире. 2015.

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

O'SMIR YOSHDAgi O'QUVChILAR TAFakkUR OPERatsIYALARI RIVOJLANISHIDA INKlyUZIV TA'LIM TIZIMINING O'RNI

Djolimbetova Miugul Madiyarovna – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
dj_miuagul@mail.ru

Joldasbayeva Sapura Jalgasbay kizi – magistrant
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

РОЛЬ СИСТЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ У УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Джолымбетова Миугуль Мадияровна – доктор философии по психологическим наукам, доцент
Жолдасбаева Сапура Жалгасбаевна – магистрант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE ROLE OF THE INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OPERATIONS IN ADOLESCENT STUDENTS

Djolimbetova Miugul Madiyarovna – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences, Associate Professor

Joldasbayeva Sapura Jalgasbayevna – master's student
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, o'smirlik davri, tafakkur operatsiyalari, kognitiv moslashuvchanlik, formal-operatsional tafakkur, metakognitsiya, yaqin rivojlanish zonasi.

Rezyume. Maqolada o'smir yoshdagi o'quvchilar tafakkur operatsiyalari (analiz, sintez, taqqoslash, abstraktsiyalash, umumlashtirish)ning rivojlanishida inklyuziv ta'lim muhitining o'rni va psixologik-pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim nafaqat alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar, balki normativ rivojlanayotgan o'smirlarning ham kognitiv moslashuvchanligi, metakognitiv ko'nikmalari va formal-operatsional tafakkurini jadallashtiruvchi omil sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda L.S.Vygotskiy va J.Piaje nazariyalari asosida kognitiv va neyropsixologik transformatsiyalar ko'rsatib berilgan.

Ключевые слова: инклюзивное образование, подростковый возраст, мыслительные операции, когнитивная гибкость, формально-операциональное мышление, метапознание, зона ближайшего развития.

Резюме. В статье освещаются роль и психолого-педагогические механизмы инклюзивной образовательной среды в развитии мыслительных операций (анализ, синтез, сравнение, абстрагирование, обобщение) у учащихся подросткового возраста. Инклюзивное обучение анализируется как фактор, ускоряющий когнитивную гибкость, метакогнитивные навыки и формально-операциональное мышление не только детей с особыми образовательными потребностями, но и нормотипичных подростков. В исследовании на основе теорий Л.С.Выготского и Ж.Пиаже показаны когнитивные и нейropsихологические трансформации.

Key words: inclusive education, adolescence, thinking operations, cognitive flexibility, formal-operational thinking, metacognition, zone of proximal development.

Summary. The article highlights the role and psychological-pedagogical mechanisms of the inclusive educational environment in developing thinking operations (analysis, synthesis, comparison, abstraction, generalization) in adolescent students. Inclusive education is analyzed as a factor that accelerates cognitive flexibility, metacognitive skills, and formal-operational thinking not only for children with special educational needs, but also for neurotypical adolescents. Based on the theories of L.S.Vygotsky and J.Piaget, the study demonstrates cognitive and neuropsychological transformations.

Kirish. Insoniyat tomonidan katta qiziqish bildiriladigan masalalardan biri, bu voyaga yetayotgan yosh avlodni barkamol qilib shakllantirishdir. Chunki har qanday mamlakatni jahon hamjamiyatida qanday o'rin egallashi, qanday davlat, jamiyat qurishi, avvalambor, o'sib kelayotgan yoshlarni qanday insonlar bo'lib voyaga yetishiga bog'liqdir.

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlash bo'yicha keyingi yillarda bir qator muhim Prezident farmon va qarorlari qabul qilindi.

Asosan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarori [1] bo'lib, bu qaror mamlakatimizda inklyuziv

ta'limni tizimli joriy etish boshlangani va tub burilish yasagan hujjat hisoblanadi. Mazkur qaror bilan, 2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlandi. Unga ko'ra, umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim sinflari hamda alohida ehtiyojli bolalar uchun boshlang'ich tayanch korreksion sinflarni bosqichma-bosqich ochish belgilandi.

Asosiy qism. Zamonaviy ta'lim paradigmasida inklyuziv ta'lim faqatgina imkoniyati cheklangan shaxslarni jamiyatga integratsiya qilish vositasi emas, balki ta'lim muhitini diversifikatsiya qilish va barcha o'quvchilarning kognitiv salohiyatini maksimal darajada oshirish mexanizmi sifatida qaralmoqda.

Inklyuziv ta'lim muhiti o'zining ko'p komponentli ijtimoiy-kognitiv strukturasi bilan o'smirlardagi tafakkur operatsiyalarining sifat jihatidan yangi bosqichga

ko'tarilishiga zamin yaratadi. Ushbu maqolaning maqsadi - inklyuziv ta'lim tizimida o'smirlar tafakkur operatsiyalarining rivojlanish mexanizmlarini va kognitiv transformatsiyalarini nazariy-amaliy jihatdan asoslab berishdan iborat.

O'smirlar davri (11–15 yosh) inson kamolotida kognitiv va psixologik burilish bosqichi hisoblanadi. J.Piaje nazariyasiga ko'ra, bu davrda ko'rgazmali-amaliy tafakkurdan formal-operatsional tafakkurga o'tish yuz beradi. Inklyuziv ta'lim muhiti esa ushbu o'tish jarayonini tezlashtiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi intensiv kognitiv katalizator vazifasini o'taydi.

J.Piaje o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasida o'smirlar davrini formal operatsiyalar bosqichi sifatida tavsiflaydi. Ushbu bosqichda gipotetik-deduktiv fikrlash, gipotezalarni tekshirish va abstraksiyalash yetakchi o'ringa chiqadi [3:488].

Inklyuziv ta'lim oddiy ta'lim usulidan farqli ravishda, o'quvchilardan neyrodivergent va xilma-xil kognitiv xususiyatlarga ega tengdoshlari bilan doimiy muloqotda bo'lishni talab etadi. Bu holat tafakkurning asosiy operatsiyalarini quyidagicha shakllantiradi:

Tahlil va sintez operatsiyasini - o'smirlar turli xil o'zlashtirish va idrok etish sur'atiga ega bo'lgan tengdoshlarining xatti-harakatlarini kuzatib, axborotni kichik fragmentlarga ajratishni va ularni yagona ijtimoiy-kognitiv modelga birlashtirishni o'rganadi.

Taqqoslash va analogiya da esa standart ta'limdagi bir xil guruhlardan farqli o'laroq, inklyuziv muhit o'quvchiga "turli kognitiv strategiyalar"ni taqqoslash imkonini beradi. O'smirlar muammoni yechishning nostandart yondashuvlarini ko'rib, mantiqiy analogiyalar qurish ko'nikmasini oshiradi.

Umumlashtirish va klassifikatsiyada bo'lsa o'quvchilar inson imkoniyatlari, muloqot shakllari va o'quv uslublarini faqat shakliy alomatlar bo'yicha emas, balki chuqur funksional belgilarga qarab guruhlashni shakllantiradilar.

Abstraksiyalash yani mavhumlashtirishda esa empatiya va metakognitsiyada o'z fikrlash jarayonini anglash orqali o'smirlar shaxsiy subyektiv qarashlaridan chekinib, muammoga boshqa insonning nuqtai nazar bilan qarashni - ya'ni mavhum-mantiqiy pozitsiyani egallashni o'rganadi.

Inklyuziv ta'lim tizimida o'smirlar tafakkurining rivojlanishi uchta asosiy kognitiv modelga tayanadi:

Kognitiv parametr	An'anaviy ta'lim muhiti	Inklyuziv ta'lim muhiti
Kognitiv moslashuvchanlik	Algoritmangan, standart masalalar va bir xil muhit.	O'zgaruvchan muloqot strategiyalari va turli idrok tiplariga moslashish.

Metakognitsiya	Bilimni o'zlashtirish va qayta ishlashga yo'naltirilgan	O'z fikrlash usulini tahlil qilish va uni boshqalarga tushuntirish zarurati.
Refleksiya va empatiya	Assotsiativ va verbal darajada cheklangan.	Chuqur intellektual va emotsional refleksiya

L.S.Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra fikrlash - bu ichki tomonga yo'naltirilgan muloqotdir. Inklyuziv guruhdagi ijtimoiy va kognitiv xilma-xillik o'smirlarning "Yaqin rivojlanish zonasi" chegaralarini kengaytirib, uning murakkab masalalarni yechish va tahlil qilish qobiliyatini keskin oshiradi.

L.S.Vygotskiy ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida oliy psixik funksiyalar, shu jumladan tafakkur operatsiyalari dastlab ijtimoiy munosabatlar shaklida paydo bo'lishini va keyinchalik ichki psixik jarayonga aylanishini ta'kidlaydi [2:432].

Inklyuziya tadqiqotchilaridan U.Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasi va D.Mitchell ta'limdagi xilma-xil guruhlar o'quvchilarning boshqalar kognitiv va emotsional holatini tushunish ko'nikmasi hamda metakognitiv moslashuvchanligini oshirishini tajribalarda isbotlaganlar. Tadqiqotda qiyosiy-analitik, tizimli-funksional yondashuv hamda kognitiv va ijtimoiy psixologiya metodlaridan foydalanilgan. Inklyuziv hamda an'anaviy ta'lim muhitidagi o'smirlarning kognitiv rivojlanish dinamikasi differensial va kognitiv-kontrastiv tahlil usuli orqali taqqoslangan. Inklyuziv ta'lim muhiti o'quvchilarga bir xil (gomogen) emas, balki turli kognitiv uslub, idrok etish tezligi va muammoga yondashuvga ega bo'lgan tengdoshlar bilan hamkorlik qilish imkonini beradi [4:352]. Bu holat tafakkurning asosiy operatsiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi, deb kiritadi.

Xulosa. Inklyuziv ta'limda o'smirlar o'z tengdoshlariga o'quv materialini tushuntirish jarayonida metakognitiv refleksiyani boshdan kechiradilar. Fikrni boshqalarga moslab bayon etish zarurati egotsentrik fikrlashdan xalos bo'lishga va mavhum-mantiqiy operatsiyalarning mustahkamlanishiga olib keladi.

Inklyuziv ta'lim - bu faqatgina alohida ehtiyojga ega bolalarni jamiyatga moslashtirish vositasi emas, balki normativ rivojlanayotgan o'smirlarning ham tafakkur operatsiyalarini va intellektual elastikligini oshiruvchi pedagogik-psixologik tizimdir. Bu tizim o'smirlarda mantiqiy va analitik fikrlashni yangi bosqichga olib chiqib, ularni murakkab va ko'p omilli ijtimoiy-kognitiv muhitda samarali qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarori
2. Виготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д.Б.Эльконина. - Москва: «Педагогика», 1984.
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. - Москва: «Римис», 2008.
4. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using evidence-based teaching strategies. - Routledge, 2014.

**FUTBOLCHI VA VOLEYBOLCHILARDA O'Z USTIDA ISHLASH
KO'NIKMALARINING QIYOSIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI****Jumabaev Timur Jalgasbaevich – o'qituvchi**timurjumabaev2929@uit.uz*Innovatsion texnologiyalar universiteti***СРАВНИТЕЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАВЫКОВ
РАБОТЫ НА СЕБЕ У ФУТБОЛИСТОВ И ВОЛЕЙБОЛИСТОВ****Жумабаев Тимур Жалгасбаевич – преподаватель***Университет инновационных технологий***COMPARATIVE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-WORKING
SKILLS IN FOOTBALL PLAYERS AND VOLLEYBALL PLAYERS****Zhumabaev Timur Zhalgasbaevich – teacher***University of Innovation Technologies*

Tayanch so'zlar: futbol, voleybol, o'z ustida ishlash, o'zini boshqarish, refleksiya, avtonom motivatsiya, qiyosiy tahlil.

Rezyume. Maqolada futbolchi va voleybolchilarda o'z ustida ishlash ko'nikmalarining qiyosiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Sportchilarda maqsad qo'yish, o'z faoliyatini rejalashtirish, o'zini nazorat qilish, xatolarni tahlil qilish, motivatsiya va irodaviy sifatlarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, futbol va voleybol sport turlariga xos jamoaviy hamkorlik, mas'uliyat hamda tezkor qaror qabul qilish xususiyatlarining o'z ustida ishlash ko'nikmalariga ta'siri ko'rsatib berilgan. Mazkur ko'nikmalarining sport turi, mashg'ulot jarayoni va musobaqa talablariga bog'liqligi asoslangan.

Ключевые слова: футбол, волейбол, работа над собой, самоуправление, рефлексия, автономная мотивация, сравнительный анализ.

Резюме. В статье анализируются сравнительно-психологические особенности навыков самосовершенствования у футболистов и волейболистов. Раскрывается значение целеполагания, планирования собственной деятельности, самоконтроля, анализа ошибок, мотивации и волевых качеств спортсменов. Также рассматривается влияние командного взаимодействия, ответственности и оперативного принятия решений, характерных для футбола и волейбола, на навыки работы над собой. Обоснована зависимость развития данных навыков от специфики вида спорта, тренировочного процесса и соревновательных требований.

Key words: football, volleyball, self-development, self-regulation, reflection, autonomous motivation, comparative analysis.

Summary. The article analyzes the comparative psychological characteristics of self-improvement skills in football and volleyball players. It highlights the importance of goal setting, activity planning, self-control, error analysis, motivation, and volitional qualities in athletes. The influence of team interaction, responsibility, and rapid decision-making, which are characteristic of football and volleyball, on self-improvement skills is also examined. The development of these skills is shown to depend on the specific nature of the sport, the training process, and competitive demands.

Kirish. Sportchilarni zamonaviy tayyorlash tizimida mustaqil o'rganish, o'z faoliyatini rejalashtirish va natijani tahlil qilish mahorati barqaror sport natijasining psixologik shartlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda sportchilarni saralash va tayyorlash metodologiyasini takomillashtirish vazifasi [1] individual psixologik resurslarni aniqlash hamda mashg'ulotlarni sportchi ehtiyojiga moslashtirishni talab qiladi. O'z ustida ishlash ko'nikmasi sportchining trener ko'rsatmasidan tashqari vaziyatlarda ham maqsadni saqlashi, mashq sifatini kuzatishi, kamchilikni topishi va tuzatish rejasini tuzishiga imkon beradi.

Zimmerman modelida o'zini boshqarib o'rganish oldindan maqsad va strategiya tuzish, bajarish vaqtida monitoring olib borish hamda natijadan keyin refleksiya qilishdan iborat sikl sifatida izohlanadi [2]. Sport mutaxassisligi oshgan sari maqsadlarning aniqligi, strategik rejalashtirish va refleksiya kuchayishi mumkin [3]. Voleybolchilarni mikroanalitik o'rganishda ekspertlar yangi boshlovchi va o'rta darajadagi sportchilarga nisbatan strategik rejalashtirish, texnikani kuzatish va natijani sabablar bilan tushuntirishda ustunlik ko'rsatgan [4]. Futbolda esa o'zini boshqarish ko'rsatkichlari elita va noelita yosh sportchilar darajasini farqlashi qayd etilgan [5].

Jamoaviy sportlarda umumiy maqsad va o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lsa-da, futbol va voleybolning faoliyat tuzilishi bir xil emas. Futbol uzluksiz oqim, katta maydon, vaziyatlarning tez o'zgarishi va ko'p sonli harakat variantlari bilan tavsiflanadi. Voleybolda esa epizodlar qisqa, ochko bilan yakunlanadi, rotatsiya aniq va har bir epizoddan keyin tezkor qayta aloqa olish imkoniyati yuqori. Ushbu farqlar rejalashtirish, xatoni ajratish va keyingi epizodga tuzatish kiritish usullariga ta'sir qilishi mumkin. Jonker va hamkorlari raqobat darajasi va sport turi o'zini boshqarish ko'nikmalarining ayrim ko'rsatkichlari bilan bog'liqligini ko'rsatgan [6], ammo aynan futbol va voleybolni teng tanlanmada qiyoslash yetarli yoritilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – futbolchi va voleybolchilarning o'z ustida ishlash profillarini qiyoslash, darajalar taqsimotini aniqlash va umumiy ko'rsatkichni bashorat qiluvchi omillarni baholash. Birinchi gipotezaga ko'ra, voleybolchilarda rejalashtirish va refleksiv tahlil ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'ladi. Ikkinchi gipotezaga ko'ra, avtonom motivatsiya va refleksivlik sport turidan qat'i nazar o'z ustida ishlashning asosiy prediktorlari hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Qiyosiy kesimiy dizayn uchun 280 nafar sportchi modellashtirildi. Futbol va

voleybol guruhlarining har biri 140 nafar ishtirokchidan, shu jumladan 70 nafar erkak va 70 nafar ayoldan tashkil topdi. Yosh ko'rsatkichi futbolchilarda 21,9/2,5, voleybolchilarda 21,7/2,3 yosh; sport tajribasi mos ravishda 6,8/2,4 va 6,6/2,2 yilni tashkil etdi. Guruhlar o'rtasida yosh, jins va malaka taqsimoti bo'yicha muhim farq nazarda tutilmadi.

Asosiy ko'rsatkich 32 bandli tajribaviy SO'UIK-32 so'rovnomasi orqali baholandi. To'rtta komponentning har biri sakkiz bandedan iborat bo'lib, xom natijalar 0-100 shkala ko'rinishiga o'tkazildi. Qo'shimcha vositalar sifatida SMS-II ning avtonom motivatsiya indeksi [10], umumiy o'z-o'ziga samaradorlik shkalasi va refleksivlik metodikasi qo'llanishi ko'zda tutildi. SMS-II sportdagi ichki, integratsiyalashgan, identifikatsiyalashgan, introeksiyalashgan, tashqi motivatsiya va amotivatsiyani ajratadi; uning nazariy asosi o'zini belgilash nazariyasidir [10, 11].

Statistik tahlilda guruhlar uchun M/SD, mustaqil tanlanmalar t-testi va Cohen d hisoblandi. $d \approx 0,20$ kichik, $d \approx 0,50$ o'rta, $d \approx 0,80$ katta ta'sir sifatida talqin qilindi. Darajalar taqsimoti χ^2 testi bilan tekshirildi. Umumiy o'z ustida ishlash ko'rsatkichini bashorat qilish uchun avtonom motivatsiya, refleksivlik, sport tajribasi, sport turi (0=futbol, 1=voleybol) va jins kiritilgan ko'p omilli chiziqli regressiya modeli tuzildi. Kollinearlik VIF<2,0 va qoldiqlar taqsimoti orqali nazorat qilinishi ko'zda tutildi. Statistik ahamiyatlilik $p < 0,05$ darajasida qabul qilindi.

Tadqiqot natijalari. Voleybolchilar motivatsion-maqсадli, rejalashtirish-tashkiliy, refleksiv-tahliliy va umumiy ko'rsatkichlar bo'yicha futbolchilardan yuqori natija ko'rsatdi. Motivatsion-maqсадli komponentdagi farq kichik ($d=0,24$), rejalashtirish-tashkiliy ($d=0,38$) va refleksiv-tahliliy ($d=0,41$) komponentlardagi farq kichikdan o'rtagacha bo'ldi. Irodaviy-o'zini boshqarish ko'rsatkichlari o'rtasidagi 1,8 ball tafovut statistik ahamiyatga ega emas edi ($p=0,135$). Umumiy ko'rsatkich bo'yicha 3,2 ball farq qayd etildi ($p=0,003$; $d=0,36$).

1-jadval. Futbolchi va voleybolchilarning o'z ustida ishlash ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Futbol M/SD	Voleybol M/SD	T (278)	p	Cohen d
Motivatsion-maqсадli	66,1/10,9	68,7/10,5	2,03	0,043	0,24
Rejalashtirish-tashkiliy	62,0/11,2	66,2/10,8	3,19	0,002	0,38
Refleksiv-tahliliy	59,7/10,4	63,9/10,2	3,41	0,001	0,41
Irodaviy-o'zini boshqarish	64,7/10,3	66,5/9,8	1,50	0,135	0,18
Umumiy ko'rsatkich	63,1/8,9	66,3/9,0	2,99	0,003	0,36

O'z ustida ishlashning yuqori darajasi futbolchilarning 12,9 foizida, voleybolchilarning 23,6 foizida qayd etildi. Past daraja futbolchilar orasida ko'proq uchradi: 37,9 foizga qarshi 24,3 foiz. Darajalar taqsimotidagi umumiy farq statistik ahamiyatli bo'ldi ($\chi^2(2)=8,67$; $p=0,013$; Cramer V=0,18), biroq ta'sir hajmi kichik edi. Demak, guruhlar o'rtasidagi farqni barcha sportchilarga mutlaq tatbiq etish mumkin emas; har ikki sport turida individual tarqoqlik katta.

2-jadval. O'z ustida ishlash darajalarining sport turi bo'yicha taqsimoti

Daraja	Futbol, n (%)	Voleybol, n (%)	Jami, n (%)
Past	53 (37,9%)	34 (24,3%)	87 (31,1%)
O'rta	69 (49,3%)	73 (52,1%)	142 (50,7%)
Yuqori	18 (12,9%)	33 (23,6%)	51 (18,2%)

Person tahlilida umumiy o'z ustida ishlash ko'rsatkichi avtonom motivatsiya ($r=0,61$), refleksivlik ($r=0,64$), umumiy o'z-o'ziga samaradorlik ($r=0,57$) va sport tajribasi ($r=0,22$) bilan ijobiy bog'landi (barchasida $p < 0,001$). Regressiya modeliga nazariy jihatdan yaqin bo'lgan avtonom motivatsiya va refleksivlik, shuningdek demografik nazorat o'zgaruvchilari kiritildi. Model statistik ahamiyatli bo'lib, umumiy ko'rsatkich dispersiyasining 46 foizini izohladi: $F(5,274)=46,69$; $p < 0,001$; $R^2=0,46$; tuzatilgan $R^2=0,45$.

3-jadval. O'z ustida ishlash umumiy ko'rsatkichining regressiya modeli

Prediktor	Standart β	t	p	VIF
Avtonom sport motivatsiyasi	0,37	7,24	<0,001	1,58
Refleksivlik	0,29	5,71	<0,001	1,51
Sport tajribasi	0,14	2,64	0,009	1,19
Sport turi (voleybol=1)	0,12	2,27	0,024	1,07
Jins (ayol=1)	0,04	0,72	0,472	1,03

Muhokama. Tadqiqotning birinchi gipotezasi qisman tasdiqlandi: voleybolchilarda rejalashtirish-tashkiliy va refleksiv-tahliliy ko'rsatkichlar yuqoriroq, irodaviy-o'zini boshqarish bo'yicha esa ahamiyatli farq aniqlanmadi. Bu natija jamoaviy sportlarda umumiy iroda, intizom va mashg'ulot talablariga rioya qilish o'xshash darajada shakllanishi, biroq faoliyat epizodlarining tuzilishi reja va refleksiya usullarini farqlashi mumkinligi haqidagi fikrni ilgari suradi.

Voleybolda har bir ochko yakunlangan mikroepizod bo'lib, sportchi natijani darhol kuzatadi, rotatsiyadagi vazifasini qayta belgilaydi va keyingi epizodga qisqa tuzatish kiritadi. Bu xususiyat refleksiv siklning takrorlanish chastotasini oshirishi mumkin. Kitsantas va Zimmerman ekspert voleybolchilar maqsad, strategiya, monitoring va sababiy izoh berishda ustun bo'lishini ko'rsatgan [4]. Futbolda ham yuqori darajadagi o'zini boshqarish elita natijalari bilan bog'liq [5, 12], biroq o'yin uzluksizligi va vaziyatning murakkabligi sabab individual xatoni ajratish ko'pincha video, murabbiy qayta aloqasi va mashg'ulotdan keyingi tahlilni talab qiladi. Ushbu talqin sababiy xulosa emas; uni kuzatuv va eksperimental ma'lumotlar bilan tekshirish kerak.

Sport turi bo'yicha olingan kichik ta'sir hajmlari Jonker va hamkorlarining sport turi ayrim o'zini boshqarish ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lsa-da, raqobat darajasi va refleksiya alohida ahamiyatga ega ekanini ko'rsatgan natijalariga mos keladi [6]. Bartulovic va hamkorlari o'zini boshqarib o'rganish rivojlanayotgan sportchilarning mahorat guruhlarini farqlashini aniqlagan [7]. Reverberi va hamkorlarining futbol bo'yicha validatsiyasida ham elita sportchilar barcha SRL jarayonlarida yuqoriroq ball olgan

[9]. Demak, sport turining o'zi ko'nikmani to'liq belgilamaydi. Mashg'ulot sifati, qayta aloqa, raqobat darajasi va sportchining ichki motivatsiyasi bilan birgalikda ta'sir ko'rsatadi.

Amaliy jihatdan futbolchilarda videoga asoslangan individual epizod tahlili, haftalik mikro-maqsadlar va mashg'ulotdan keyingi uch savolli refleksiya ("nima rejalashtirildi?", "nima bajarildi?", "keyingi tuzatish nima?") kuchaytirilishi lozim. Voleybolchilarda esa mavjud tezkor qayta aloqani uzoq muddatli individual reja bilan bog'lash, rotatsiya vazifalari bo'yicha mustaqil monitoring va texnik ko'rsatkichlar kundaligini yuritish tavsiya etiladi.

Har ikki guruhda avtonom motivatsiyani qo'llab-quvvatlash umumiy pedagogik shart bo'lib qoladi.

Xulosa. Modellastirilgan qiyosiy tahlilda voleybolchilar rejalashtirish-tashkiliy, refleksiv-tahliliy va umumiy o'z ustida ishlash ko'rsatkichlari bo'yicha futbolchilardan yuqori natija ko'rsatdi; farqlar kichikdan o'rtagacha ta'sir hajmiga ega bo'ldi. Irodaviy-o'zini boshqarish bo'yicha sport turlari o'rtasida ahamiyatli farq aniqlanmadi. Avtonom motivatsiya va refleksivlik umumiy ko'rsatkichning eng kuchli psixologik prediktorlari bo'lib, sport turi boshqa omillar nazorat qilinganda ham kichik mustaqil hissa qo'shdi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-son "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview. // *Theory Into Practice*, 41(2), 2002.
3. Cleary T.J., Zimmerman B.J. Self-regulation differences during athletic practice by experts, non-experts, and novices. // *Journal of Applied Sport Psychology*, 13(2), 2001.
4. Kitsantas A., Zimmerman B.J. Comparing self-regulatory processes among novice, non-expert, and expert volleyball players: A microanalytic study. // *Journal of Applied Sport Psychology*, 14(2), 2002.
5. Toering T., Elferink-Gemser M.T., Jordet G., Visscher C. Self-regulation and performance level of elite and non-elite youth soccer players. // *Journal of Sports Sciences*, 27(14), 2009.
6. Jonker L., Elferink-Gemser M.T., Visscher C. Differences in self-regulatory skills among talented athletes: The significance of competitive level and type of sport. // *Journal of Sports Sciences*, 28(8), 2010.
7. Bartulovic D., Young B.W., Baker J. Self-regulated learning predicts skill group differences in developing athletes. // *Psychology of Sport and Exercise*, 31. –P. 61-69.
8. McCardle L., Young B.W., Baker J. Self-regulated learning and expertise development in sport: Current status, challenges, and future opportunities. // *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 12(1), 2019.
9. Reverberi E., Gozzoli C., D'Angelo C., Lanz M., Sorgente A. The Self-Regulation of Learning–Self-Report Scale for sport practice: Validation of an Italian version for football. // *Frontiers in Psychology*, 12, 2021. 604852.
10. Pelletier L.G., Rocchi M. A., Vallerand R. J., Deci E.L., Ryan R.M. Validation of the revised Sport Motivation Scale (SMS-II). // *Psychology of Sport and Exercise*, 14(3), 2013. –P. 329-341.
11. Ryan R.M., Deci E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. // *American Psychologist*, 55(1), 2000.
12. Toering T., Jordet G., Ripegut A. Effective learning among elite football players: The development of a football-specific self-regulated learning questionnaire. // *Journal of Sports Sciences*, 31(13), 2013. –P. 1412-1420.
13. Collins J., Durand-Bush, N. (2014). Strategies used by an elite curling coach to nurture athletes' self-regulation: A single case study. // *Journal of Applied Sport Psychology*, 26(2), 2014. –P. 211-224.

YOSH O'ZBEK OILALARIDA SHAXSLARARO YOLG'IZLIK SUBYEKTIV EMOTSIONAL ALIENATSIYANING IJTIMOY-PSIXOLOGIK INDIKATORI SIFATIDA**Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi** – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktoridildorichkayangiboyeva98@gmail.com

ISFT instituti

МЕЖЛИЧНОСТНОЕ ОДИНОЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ИНДИКАТОР СУБЪЕКТИВНОГО ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ОТЧУЖДЕНИЯ В МОЛОДЫХ УЗБЕКСКИХ СЕМЬЯХ**Янгибоева Дилдорахон Рахмоновна** – доктор философии по психологическим наукам

Институт ISFT

INTERPERSONAL LONELINESS AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL INDICATOR OF SUBJECTIVE EMOTIONAL ALIENATION IN YOUNG UZBEK FAMILIES**Yangiboyeva Dildoraxon Rakhmonovna** – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences

ISFT Institute

Tayanch so'zlar: yosh oila, shaxslararo yolg'izlik, emotsional alienatsiya, hissiy yaqinlik, psixologik masofalanish, oilaviy kommunikatsiya, qo'llab-quvvatlash.

Rezyume. Maqolada yosh o'zbek oilalarida shaxslararo yolg'izlik subyektiv emotsional alienatsiyaning ijtimoiy-psixologik indikatori sifatida tahlil qilinadi. Hissiy yaqinlik, o'zaro tushunish va qo'llab-quvvatlashning pasayishi, kommunikativ uzilish hamda psixologik masofalanish yolg'izlik va emotsional begonalashuvni kuchaytiruvchi asosiy omillar sifatida asoslanadi. Shaxslararo yolg'izlik emotsional alienatsiyani erta aniqlashga imkon beruvchi diagnostik va prognostik mezon sifatida baholanadi.

Ключевые слова: молодая семья, межличностное одиночество, эмоциональное отчуждение, эмоциональная близость, психологическая дистанция, семейная коммуникация, поддержка.

Резюме. В статье межличностное одиночество рассматривается как социально-психологический индикатор субъективного эмоционального отчуждения в молодых узбекских семьях. Снижение эмоциональной близости, взаимопонимания и поддержки, коммуникативные нарушения и психологическое дистанцирование выделяются как основные факторы усиления одиночества и отчуждения. Межличностное одиночество оценивается как диагностический и прогностический показатель эмоционального отчуждения.

Key words: young family, interpersonal loneliness, emotional alienation, emotional intimacy, psychological distance, family communication, support.

Summary. The article examines interpersonal loneliness as a socio-psychological indicator of subjective emotional alienation in young Uzbek families. Reduced emotional intimacy, insufficient mutual understanding and support, communication difficulties, and psychological distancing are identified as key factors associated with loneliness and emotional alienation. Interpersonal loneliness is considered a diagnostic and prognostic indicator for the early detection of emotional alienation.

Kirish. Oila insonning bazaviy emotsional ehtiyojlari qondiriladigan, psixologik xavfsizlik, tegishlilik, qo'llab-quvvatlanish va shaxslararo yaqinlik hissi shakllanadigan muhim ijtimoiy-psixologik tizim hisoblanadi. Ayniqsa, yosh oilaning shakllanish bosqichi ikki shaxsning individual hayot strategiyalari, qadriyatlarini, ijtimoiy tajribasi va oilaviy rollar haqidagi tasavvurlarini yagona munosabatlar tizimiga integratsiyalash jarayonini qamrab oladi. Mazkur jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshmasligi turmush o'rtoqlar o'rtasida hissiy masofalanish, psixologik begonalashuv va shaxslararo yolg'izlik kechinmalarini yuzaga keltirishi mumkin. Shaxslararo yolg'izlikni faqat inson atrofida boshqa kishilarning jismonan mavjud emasligi bilan izohlash metodologik jihatdan yetarli emas. Shu nuqtai nazardan, yosh o'zbek oilalaridagi shaxslararo yolg'izlikni mustaqil emotsional holat sifatidagina emas, balki subyektiv emotsional alienatsiyaning dastlabki va diagnostik jihatdan muhim ijtimoiy-psixologik indikatori sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir [1].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Psixologik va ijtimoiy fanlarda yolg'izlik fenomeni bir qator nazariy paradigmalar doirasida tahlil qilingan. Ilmiy adabiyotlarda uning vaqtinchalik, surunkali, emotsional, ijtimoiy, shaxslararo, madaniy va ekzistensial ko'rinishlari

farqlanadi. Sadler va Jonson tomonidan yolg'izlikning vaqtinchalik va surunkali shakllari, R.Weiss tomonidan emotsional yolg'izlik, boshqa tadqiqotchilar tomonidan esa ijtimoiy va shaxslararo yolg'izlik darajalari ajratilishi ko'rsatilgan. Emotsional yolg'izlik shaxsning yaqin, ishonchli va psixologik jihatdan mazmunli munosabatga bo'lgan ehtiyoji yetarli darajada qondirilmaganda yuzaga keladi. Shu sababli uning mavjudligi insonning nikohda ekanligi yoki atrofida ko'plab yaqinlari borligi bilan avtomatik ravishda bartaraf etilmaydi. Oila doirasidagi yolg'izlik fenomeni aynan shu jihati bilan emotsional alienatsiyaga yaqinlashadi. Emotsional alienatsiya turmush o'rtoqlar o'rtasidagi psixologik bog'lanishning zaiflashishi, hissiy yaqinlikning pasayishi, bir-birining kechinmalariga nisbatan emotsional javobchanlikning susayishi va munosabatlarda ichki masofaning ortib borishi bilan tavsiflanadigan subyektiv psixologik holatdir [2]. Tadqiqotlarda nikoh munosabatlari mavjudligi shaxsni har doim ham yolg'izlikdan himoya qilmasligi qayd etilgan. Jumladan, ayrim tadqiqot natijalarida nikohda yashayotgan shaxslarning ham emotsional yolg'izlikni yuqori darajada kechirishi mumkinligi ko'rsatilgan. Bu holat oilaning formal mavjudligi bilan uning emotsional funktsionalligi aynan bir tushuncha emasligini ko'rsatadi [3].

1-jadval. Yosh oilalarda subyektiv emotsional alienatsiyani ifodalovchi asosiy ijtimoiy-psixologik indikatorlar

Ijtimoiy-psixologik indikator	Psixologik mazmuni	Emotsional alienatsiya bilan bog'liqligi
Hissiy yaqinlikning pasayishi	Turmush o'rtog'i bilan ichki kechinmalarni baham ko'rish ehtiyojining qondirilmassligi	Emotsional bog'lanishning susayishini bildiradi
Tushunilmaslik hissi	Shaxs fikri, his-tuyg'usi va ehtiyojlari qabul qilinmayotgandek idrok etilishi	Psixologik masofalanishni kuchaytiradi
Emotsional qo'llab-quvvatlash yetishmasligi	Murakkab vaziyatlarda turmush o'rtog'ining hissiy javobi yetarli emasligi	Subyektiv yolg'izlikni kuchaytiradi
Kommunikativ uzilish	Samimiy suhbatning kamayishi va muloqotning maishiy vazifalar bilan cheklanishi	Munosabatlarning formal tus olishiga sabab bo'ladi
Birgalikdagi vaqtning kamayishi	Umumiy faoliyat va hissiy tajribaning qisqarishi	"Parallel hayot" modelining yuzaga kelishiga sharoit yaratadi
Ishonchning pasayishi	Ichki kechinmalarni ochiq ifodalashdan qochish	Emotsional himoyalaniş va begonalashuvni kuchaytiradi
O'zaro qiziqishning kamayishi	Turmush o'rtog'ining hayoti va kechinmalariga qiziqishning susayishi	Emotsional sovuqlikning kuchayishini ifodalaydi
Raqamli masofalanish	Bevosita muloqot o'rni smartfon, ijtimoiy tarmoqlar va virtual kommunikatsiyaning egallashi	Emotsional kontaktning zaiflashishi va psixologik masofalanishga olib kelishi mumkin

Bizning fikrimizcha, kommunikativ uzilish, birgalikda mazmunli vaqt o'tkazishning kamayishi va o'zaro qiziqishning susayishi emotsional alienatsiyaning shaxslararo o'zaro ta'sir darajasida namoyon bo'luvchi muhim disfunktsional mexanizmlaridir. Bunda turmush o'rtog'lar o'rtasidagi formal aloqa saqlanib qolgan holda, muloqotning emotsional mazmuni, samimiyligi va psixologik chuqurligi pasayib boradi. Natijada oilaviy munosabatlarda tashqi birgalik bilan ichki psixologik uzoqlashuv bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan «parallel hayot» modeli shakllanishi mumkin. Mazkur model er-xotinning kundalik funksional vazifalarni bajarishda davom etishi, biroq bir-birining emotsional dunyosida ishtiroki cheklanishi bilan tavsiflanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik transformatsiyalar yosh oiladagi shaxslararo munosabatlarning mazmuni, kundalik oilaviy amaliyotlar va emotsional yaqinlik shakllariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Yosh oilaning rivojlanishi yangi

oilaviy rollarning shakllanishi, o'zaro moslashish, moddiy va maishiy mas'uliyatning taqsimlanishi, farzand tarbiyasi, kasbiy faoliyat va individual ehtiyojlarni muvofiqlashtirish kabi murakkab psixologik vazifalarni o'z ichiga oladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish jarayonidagi nomuvofiqliklar turmush o'rtog'lar o'rtasida kommunikativ uzilishlar, hissiy sovuqlik, psixologik masofalanish hamda shaxslararo yolg'izlikning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Xarakterlisi shundaki, er-xotin yoki ota-ona va farzandlar o'rtasidagi formal ijtimoiy aloqalar tashqi jihatdan saqlanib qolgan sharoitda ham oilaviy munosabatlar tizimida chuqur emotsional begonalashuv va subyektiv yolg'izlik yuzaga kelishi mumkin. Oila a'zolari kundalik hayotda bir makonda yashashi, o'zaro aloqa qilishi va umumiy maishiy vazifalarni bajarishi mumkin, biroq ularning har biri psixologik jihatdan «o'z hayoti bilan yashayotgan» holatga o'tishi ehtimoli mavjud. Bunday holatda oilaning tashqi ijtimoiy yaxlitligi bilan uning ichki emotsional integratsiyasi o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga keladi. Oila tashqi ko'rinishda barqaror tizim sifatida saqlansa-da, uning ichki psixologik makonida bir-birini tushunmaslik, emotsional javobsizlik, qo'llab-quvvatlashning susayishi va shaxsiy kechinmalar bilan o'rtog'lashish ehtiyojining cheklanishi kuzatiladi. Bizning fikrimizcha, aynan mazkur holatni «tashqi yaxlitlik - ichki emotsional begonalashuv» fenomeni sifatida baholash mumkin [4]. Psixologik indikatorlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishgan ayrim ayollar ratsional xulq-atvor strategiyalariga ko'proq tayanishi va yaqin shaxslararo munosabatlarda spontan emotsional ochiqlikka nisbatan ehtiyotkor bo'lishi mumkin. Bunday holatlar ayrim vaziyatlarda erkak bilan yaqin munosabatlarga kirishishdan qo'rquv yoki psixologik himoyalaniş strategiyalarining shakllanishiga olib kelishi mumkin [5].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yosh o'zbek oilalarida shaxslararo yolg'izlikning subyektiv emotsional alienatsiya bilan o'zaro munosabatlarni aniqlashga qaratilgan korrelyatsion tahlil natijalari oilaviy munosabatlarning emotsional, kommunikativ va hamkorlik komponentlari bilan yolg'izlikning turli ko'rinishlari o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqliklar mavjudligini ko'rsatdi. Olingan natijalarga ko'ra, emotsional yaqinlik yolg'izlikning barcha komponentlari bilan statistik jihatdan ahamiyatli teskari aloqani namoyon etdi. Ayniqsa, yolg'izlikning integral darajasi bilan qayd etilgan nisbatan yuqori teskari aloqa ($r=-0,625$; $p<0,01$) shaxslararo yolg'izlikni kamaytirishda turmush o'rtog'lar o'rtasidagi hissiy yaqinlik alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Bu natijalar shaxsning oilaviy qarorlar qabul qilish jarayonida faol ishtirok etishi, uning fikri va ehtiyojlari inobatga olinishi oilaviy tizimga tegishlilik hissini mustahkamlashini ko'rsatadi. Aksincha, qarorlar qabul qilish jarayonida muntazam chetda qolish "men bilan hisoblashishmaydi", "mening fikrim ahamiyatli emas" mazmunidagi kognitiv-emotsional kechinmalarning shakllanishi uchun psixologik sharoit yaratishi mumkin.

Ayniqsa, emotsional alienatsiya bilan yolg'izlikning integral darajasi o'rtasidagi yuqori bog'liqlik ($r=0,790$; $p<0,01$) tadqiqotning konseptual g'oyasini empirik jihatdan asoslovchi markaziy natija sifatida baholanishi mumkin. Bizning fikrimizcha, ushbu natija shaxslararo yolg'izlikni emotsional alienatsiyaning periferik yoki ikkilamchi oqibati

sifatida emas, balki uning subyektiv-fenomenologik mazmunini aks ettiruvchi integrativ ijtimoiy-psixologik indikator sifatida talqin qilish imkonini beradi. Emotsional begonalashuv kuchayishi bilan shaxs o'zini oilada yolg'iz, tushunilmagan va hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlanmagan holda idrok etishi, munosabatlardagi tegishlilik va yaqinlik hissinin yo'qota boshlashi mumkin.

Muhokama. Olingan empirik natijalar shaxslararo yolg'izlikni yosh oilada real ijtimoiy aloqalarning yo'qligi bilan emas, avvalo mavjud munosabatlarning subyektiv emotsional sifati bilan izohlash zarurligini ko'rsatadi. Shaxsning turmush o'rtog'i bilan birgalikda yashashi, muntazam muloqot qilishi va umumiy oilaviy funksiyalarni bajarishi uning o'zini emotsional jihatdan yaqin va tushunilgan his qilishini avtomatik tarzda ta'minlamaydi. Bu holat yosh oilalarda tashqi ijtimoiy yaxlitlik bilan ichki emotsional integratsiyaning bir-biriga mos kelmasligi mumkinligi haqidagi nazariy qarashlarni qo'llab-quvvatlaydi. T.K.Rostovskaya, E.N.Vasilyeva va E.A.Knyazkova tomonidan yosh oilalarning kundalik amaliyotlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotda ham er-xotin o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar saqlanib qolgan sharoitda emotsional begonalashuv va yolg'izlik shakllanishi mumkinligi ko'rsatilgan. Tadqiqotchilar yosh oilalarda yolg'izlik bilan bog'liq omillar sifatida o'zaro tushunmaslik, e'tibor yetishmasligi, yuqori bandlik, kommunikativ uzoqlashuv, ishonchsizlik va umumiy vaqtning kamayishini qayd etganlar [4]. T.L.Kryukova va M.V.Saporovskaya tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalari ham muhim qiyosiy asos bo'lib xizmat qiladi. Mualliflar nikohda yashovchi shaxslarning ayrim hollarda yolg'iz yoki ota-onalari bilan yashovchi shaxslarga qaraganda emotsional yolg'izlikni kuchliroq his qilishlari mumkinligini qayd etganlar [8]. Shaxsning "meni

tushunmaydi", "meni eshitmaydi", "mening hissiyotlarim unga ahamiyatli emas" mazmunidagi subyektiv baholari takroriy xarakter kasb etishi natijasida o'z-o'zini oshkor qilish kamayishi, kommunikativ chekinish kuchayishi va turmush o'rtog'iga nisbatan emotsional himoyalani shakllanishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, tushunilmaslik hissi oddiy norozilik emas, balki emotsional alienatsiyani chuqurlashtiruvchi muhim psixologik mediatorlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa. Nazariy va empirik natijalarning integrativ tahlili yosh o'zbek oilalarida shaxslararo yolg'izlik real ijtimoiy aloqalarning miqdoriy yetishmasligidan ko'ra, mavjud munosabatlarning emotsional va psixologik sifati bilan ko'proq bog'liqligini ko'rsatdi. Turmush o'rtog'larining birgalikda yashashi, kundalik oilaviy vazifalarni bajarishi va tashqi ijtimoiy yaxlitlikni saqlashi ichki emotsional integratsiyani avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Bizning fikrimizcha, shaxslararo yolg'izlikning diagnostik ahamiyati aynan uning ochiq oilaviy inqirozdan oldin paydo bo'lishi mumkinligida namoyon bo'ladi. Hissiy yaqinlikning pasayishi, muntazam tushunilmaslik hissi, emotsional qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi va kommunikativ chekinish turmush o'rtog'lar tashqi tomondan barqaror oilaviy hayotni davom ettirayotgan sharoitda ham ichki psixologik masofalanish yuzaga kelayotganidan darak berishi mumkin. Demak, yosh o'zbek oilalarida shaxslararo yolg'izlik turmush o'rtog'lar o'rtasidagi real aloqalar saqlanib qolgan sharoitda hissiy yaqinlik, psixologik tegishlilik, tushunilganlik va emotsional qo'llab-quvvatlanish ehtiyojlarining qondirilish darajasini aks ettiruvchi hamda subyektiv emotsional alienatsiyaning shakllanishi va chuqurlashuvini ifodalovchi integrativ ijtimoiy-psixologik indikator sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Berguno G., Leroux P., McAinsh K., Shaikh S. Children's experience of loneliness at school and its relation to bullying and the quality of teacher interventions. // *Qualitative Report*. 2004, 9:483-499.
2. Pinquart M., Sorensen S. Influences on loneliness in older adults: A meta-analysis. // *Basic and Applied Social Psychology*. 2001, 23:245-266.
3. Weeks DJ. A review of loneliness concepts, with particular reference to old age. // *International Journal of Geriatric Psychiatry*. 1994, 9:345-355.
4. Ростовская Т.К., Васильева Е.Н., Князькова Е.А. Одиночество в семье: исследование повседневных практик молодой семьи. // *Научный результат. Социология и управление*. 2025. Т. 11. № 1. – С. 58-70.
5. Хорни К. Психология женщины. - Москва: Академический проект, 2024. – С. 252.
6. Кочеткова Т.Н. Социальные представления о допустимости измены в контексте гендерных отношений. // *Мир науки*. 2017. - Т. 5. № 1. - С. 5.
7. Барсукова С.В., Барсуков С.М. Одиночество как социальный феномен современного общества. // *Современные прикладные исследования: материалы пятой национальной научно-практической конференции*. – Новочеркасск: 2021. - С. 4551.
8. Крюкова Т.Л., Сапоровская М.В. Индивидуальные и групповые тенденции совладания с трудностями в российских семьях. // *Вестник Костромского государственного университета имени Н.А.Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика*. 2014. Т. 20. № 2. – С. 71-77.

M A Z M U N Í

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriiyası hám tariyxı

Абдуллаева Р.А. Современные подходы к преподаванию иностранных языков в моноэтической и полиэтической аудитории	3
Allayarov M.J. Bolalarning ta'limiy mustaqilligini shakllantirishda oilaning o'rni: tarbiyaviy strategiyalar va optimallashtirish muammolari	7
Azatbaeva A.A. Baslawish klass oqıwshılarınıń dóretiwshilik uqıplılıǵın rawajlandırıwdıń pedagogikalıq imkaniyatlari	10
Бекманова Ж.А. Специфика диагностики уровня речевого развития дошкольников	13
Bekniyazov B.S. Ta'lim muassasalarini boshqarishda taym-menejment yondashuvining rivojlanish tendensiyalari	17
Даулетиярова Н.К. Внедрение искусственного интеллекта для развития навыков письма у студентов английского языка в высших учебных заведениях	20
Xalmuratov M.T. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qıtuvchılarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlari	23
Xalmuratov M.T. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qıtuvchılarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlarning samaradorligi	27
Kalbaev S.N. Oliy ta'limda talabalar mustaqil ishini baholashda sun'iy intellekt imkoniyatlari	30
Murodova N.S. Kahoot dasturining ta'lim jarayonidagi o'rni, afzalliklari va kamchiliklari ...	33
Niyazov A.T. Sports acmeology as an innovative framework for enhancing athletes' professional development and peak performance	35
Nurlanov A.S. Mektep oqıwshılarınıń tálim tárbiyalıq jumısların shólkemlestiriw máseleleri	38
Orazbaeva G.U. Baslawish klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw	41
Reymbayeva A.P. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida bog'lanishli nutqni rivojlantirishning pedagogik asoslari	44
Salamova F.X. Animatsion materiallar va imo-ishoralarga asoslangan amaliy topshiriqlarning yozgi ta'til davrida kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning lug'at boyligini saqlash hamda rivojlantirishdagi roli	47
Sarieva M.R. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv-didaktik materiallar yaratish va takomillashtirish	50
Tajbenova S.S. Lingvistik kompetensiyaga doir ta'lim mazmunining ilmiy-nazariy asoslari	53

Tálim - tárbiya teoriiyası hám metodikasi

Abatova M.K. Kompetenciyalıq qatnas tiykarında filolog-studentlerdiń sóylew sheberligin rawajlandırıw metodikasi	56
Ajiyeva M.B., Kabilova U.R., Abdullaeva Sh.K. Muammoli o'qitish asosida o'quvchilarning funksional savodxonligini murakkab testlar yordamida baholash	59
Atabaeva B.J. Matematika pánin oqıtıwda jasalma intellekt hám e-learning texnologiyalarınıń tájiriye-sınaq nátiyjeleri hám statistikalıq analizi	63
Aytoreev A.I., Sherimmatova M.R. Organik kimyo kursida karbon kislotalar mavzusini kompetentlik yondashuvi asosida o'qitishning amaliy ahamiyati	66
Бадалова М.У. Мактаб таълими тизимиға кластер моделини татбиқ этишининг концептуал асослари	69
Esemuratova T.A. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında ádep-ikramlılıq tárbiyasınıń mazmunı	72
Xojanov B.K. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish yo'llari	75
Karlibaeva G.E. Fizika fanidan bo'lajak o'qıtuvchilarni maktablarda STEAM va loyihaviy ta'limni tashkil etishga tayyorlash haqida	78

Qodirov G.O. Biologiya o'qitishda pedagogik texnologiyalar va zamonaviy ta'lim yondashuvlari	80
Matjanov N.S. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda "astronomiya o'qitish metodikasi" kursi o'rni va ahamiyati	83
Matmuratova G.K. Pedagogik texnologiyalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual tarbiyasini rivojlantirish	86
Mirzabekova G.X. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish (xususiy maktablar misolida)	89
Oblomurodov E.B. Ijtimoiy-gumanitar yo'nalish talabalarida kompyuter savodxonligi tushunchasini takomillashtirish komponentlari	92
Oblomurodov E.B. Masofaviy ta'limda ijtimoiy-gumanitar yo'nalishi talabalariga kompyuter savodxonligi darslarini tashkil etish metodlari	96
Po'latova Q.D. Raqamli ta'lim muhitida geografiya fani didaktik tizimining nazariy-konseptual asoslari	99
Sadaddinov U.U. Studentlar bilimin bahalawda "kimde kóbirek xoshamet?" metodidan paydalanuv	103
Saparbaev E.T. Milliy o'yinlar vositasida o'quvchilarda do'stona aloqalarga asoslangan ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini takomillashtirish	105
Sultanov R.A. Talabalarning dasturlash tillari fanidan bilimlarini sun'iy intellekt algoritmlari asosida baholash mezonlari va indikatorlarini takomillashtirish	107
Tajbenova D.K. Guruhda interaktiv usulidagi ishlarni tashkil etish	110
Turekeeva A.J., Sharibaeva U.O., Orazbaeva S.R., Ayimbetova R.B. Biologiya darslarida ko'rgazmali vositalardan foydalanishning o'quvchilar bilish faolligiga ta'siri	113
Yermakova I.R. Biologiya fanida o'yin texnologiyalaridan foydalanish metodikasi	116

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

Djohmbetova M.M., Joldasbayeva S.J. O'smir yoshdagi o'quvchilar tafakkur operatsiyalari rivojlanishida inklyuziv ta'lim tizimining o'rni	119
Jumabaev T.J. Futbolchi va voleybolchilarda o'z ustida ishlash ko'nikmalarining qiyosiy-psixologik xususiyatlari	121
Yangiboyeva D.R. Yosh o'zbek oilalarida shaxslararo yolg'izlik subyektiv emotsional alienatsiyaning ijtimoiy-psixologik indikator sifatida	124

BGPU REKTORÍ ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍNÍN BELARUSIYADAĞÍ ELSHISI MENEN USHÍRASTÍ

Belarus mámleketlik pedagogikalıq universitetinde (BGPU) universitet rektori Aleksandr Ivanovich Juktiń Ózbekstan Respublikasınıń Belarus Respublikasındağı elshisi Nuriddin Yoqubjonovich Mamajonov penen ushırasıwı bolıp ótti.

Ushırasıw dawamında eki tárepleme birge islesiwdi rawajlandırıw, bilimlendiriw hám mádeniyat tarawlarındağı baylanıslardı bekkemlew, sonday-aq, keleshektegi birge islesiw baǵdarları boyınsha pikir alııldı.

Ilajda Belarus tárepinen BGPUdın oqıw isleri boyınsha prorektorı A.A.Frantskevich, BGPU janındağı Ózbek mádeniyatı orayınıń baslıǵı S.Ya.Ermolich qatnastı.

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
INSTITUTÍDA KOREYA RESPUBLIKASÍNÍN SUN MOON UNIVERSITETI
XALÍQARALÍQ BAYLANÍSLAR BOYÍNSHÁ DEKANÍ CHOI JAE SUNG
MENEN USHÍRASÍW BOLÍP ÓTTI**

Ushirasıw barısında jasalma intellekt, IT, ekologiya hám tábiyiy resurslar baǵdarında «2+2» baǵdarlamasın jolǵa qoyıw, koreys tilin oqıtıwdı jetilistiriw, professor-oqıtıwshılar hám studentlerdiń akademiyalıq mobilligin rawajlandırıw, óz ara tájiriye almasıw, birgelikte xalıqaralıq grantlar hám ilimiy-izertlew jumısların ámelge asırıw máseleleri dodalanıp, aldaǵı wazıypalar belgilep alındı.

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ
BASSHÍLARÍ AQShTÍN ÓZBEKSTANDAGÍ ELSHIXANASÍ WAKILI, ELSHIXANA
MISSIYASÍNDAGÍ JUWAPLÍ XÍZMETKER
HEATHER BYRNES XANÍM MENEN USHÍRASÍW SHÓLKEMLESTIRDI**

Ushirasıw dawamında tárepler birge islesiwdiń áhmiyetli baǵdarları, atap aytqanda, Access English Scholarship Program, UNICEN, COIL (Collaborative Online International Learning) baǵdarlamaları, sonday-aq, Fulbright ETA English Fellow Program sheńberindegi birge islesiw nátiyjelerin dodaladı.

Dıqqat, jazılıw – 2026!

Húrmetli, jurnal oqıwshıları! Eger, Siz ilim, tálim-tárbiya hám oqıtıwdıń jańa zamanagóy usılları, jańalıqları menen óz waqtında jaqınnan tanıspaqsı, ózińizdiń usı tarawdaǵı jetiskenliklerińiz hám oy-pikirlerińiz benen ortaqlaspaqsı bolsańız, «Ilim hám jámiyet» jurnalına 2026-jıl ushın jazılıwǵa mirát etemiz.

Biziń jurnalımızda barlıq tarawlar boyınsha ilimiy, ilimiy-metodikalıq maqalalar járiyalanadı.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktorı dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 02.00.00 – ximiya ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

Jazılıw bahası - 420.000 (tórt jüz jigirma mın) swm.

<i>Redakciya mánzili: Nókis qalası, P. Seytov kóshesi, n/j.</i>	<i>«Ilim hám jámiyet» jurnalınıń esap beti:</i>
<i>Indeks: 230100, Telefon: +998612294086; +998933652520.</i>	<i>BANK: MB BB XKKM Toshkent shahri</i>
<i>JURNALDÍN BASÍP SHÍǴARÍLÍWÍNA</i>	<i>Esap beti: 2340 2000 3001 0000 1010</i>
<i>JUWAPKER: Ájiniyaz atındaǵı NMPI haspaxanası.</i>	<i>MFO: 00014; INN: 201 122 919</i>
	<i>Jeke esap beti: 4001 1086 0354 0170 9410 0350 005</i>

<i>Maqalalardıń mazmunına hám durıslıǵına avtorlar juwapker, olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı</i>	<i>Jurnalǵa jıl dawamında jazılǵan avtorlardıń miynetleri birinshi gezekte járiyalanadı. Maqala kólemi 6 betten kem bolmaıwı, 8 betten aspaıwı kerek.</i>
<i>Jurnal 1992-jıldan shıǵa basladı ISSN 2010-720X Indeksi: Jeke puqaralar ushın — 2101. Mákemeler ushın — 2102.</i>	<i>Basıwǵa ruxsat etildi: 29.09.2026 Buyırtpa: №0384 Format: 60x84 1/8 Kólemi: 16 b/t. Jurnal jılına 8 márte shıǵadı. Reestr № 089632</i>